

**TARİH DERS KİTAPLARINDA MİLLİ KİMLİK İLE İLİŞKİLİ
GÖRSELLERİN İNCELENMESİ (1930-2014)**

Mehmet ELBAN

DOKTORA TEZİ

ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS, 2015

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren(.....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Mehmet

Soyadı : ELBAN

Bölümü : Tarih Öğretmenliği

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimlik İle İlişkili Görsellerin İncelenmesi (1930-2014)

İngilizce Adı : Investigation of the Visuals Associated With the National Identity in the History Textbooks (1930-2014)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Mehmet ELBAN

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

..... tarafından hazırlanan “.....
.....” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri
tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi
..... Anabilim Dalı’nda
Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı)

Başkan: (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı)

Üye: (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı)

Üye: (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı)

Üye: (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı)

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Bu tezinAnabilim Dalı’nda
Yüksek Lisans/ Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Unvan Ad Soyad

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Servet KARABAĞ

Canım Kızım Elçin Begüm'e

TEŞEKKÜR

Söz konusu araştırmanın konu ve yöntemi itibariyle alanda daha önce yapılmadığı düşünülmekte, bu itibarla ortaya koyduğu sonuçlarla farklı bakış açıları geliştireceği ve ilgili alana katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Bu çalışmada danışmanlığı altında başladığım zorlu yolda engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim sayın Prof. Dr. Nuri YAVUZ hocama, sonsuz teşekkürlerimi dile getirmek isterim. Ayrıca, yaptığım çalışmalara duyduğu güveni, her daim unutmayacağımı belirtmek isterim.

Çalışmalarında eşsiz bilgi ve görüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya, Doç.Dr. Bahri ATA'ya, Doç.Dr. Melek ÇAKMAK'a saygı ve şükranlarımı ifade etmek isterim.

Araştırma sürecinin sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen kadim dostum Selçuk ASLAN'a, Burcu BAŞARAN'a, çalışma arkadaşım Eray ALACA'ya, anneme, abilerim Harun ve Habip ELBAN'a; varlığıyla bana güç veren, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen sevgili eşim Alev ELBAN'a, gönül dolusu teşekkür ederim.

Ayrıca, araştırmada yardımlarını esirgemeyen Talim Terbiye Kurulu çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

TARİH DERS KİTAPLARINDA MİLLİ KİMLİK İLE İLİŞKİLİ GÖRSELLERİN İNCELENMESİ (1930-2014)

Doktora Tezi

Mehmet ELBAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Ağustos, 2015

ÖZ

Bu araştırmada tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin nasıl bir değişim gösterdiği incelenmiştir. İlk aşamada milliyetçilik, Türk milli kimliğinin tarihsel seyri ve ilgili yazın incelenerek milli kimliğe dair bazı bileşenler saptanmıştır. Elde edilen bileşenlerden milli kimlik ile ilişkili bazı kategoriler geliştirilmiştir. Kategorilere ilişkin veriler doküman incelemesi yolu ile elde edilmiştir. İkinci aşamada ise 1930-2014 yılları arasında okutulan 35 tarih ders kitabı örneklem olarak seçilmiştir. Sözü edilen ders kitaplarının incelenmesinde içerik analizi kullanılmıştır ve veri analizinde nicel yöntem seçilmiştir. Bu kapsamda doküman analizi ile elde edilen veriler, SPSS 13 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde ki-kare, Bonferroni düzeltmeli ki-kare ve grafikler kullanılmıştır. Tüm analizler için anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır. Yapılan analizler sonucunda, araştırmacı tarafından belirlenen kategorilerde (tarihsel dönemler, bilim, kültür ve sanat, mimari, ortak geçmiş, öteki vd.) kullanılan görsellere dair oranların 1930-2014 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulgulanmıştır. Buna karşın 1930-2014 yılları arasında okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin, diğer ders kitapları kadar farklılaşmadığı saptanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara dair bazı önemli bulgular ise şunlardır: Anadolu Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; Ege Uygarlıkları ve Roma tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; Avrupa tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1950-1990 (Niyazi Akşit), en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; İslam Öncesi Türk Tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1976-1978 ve 1930-1943 dönemi, en düşük ise 1950-1990 (Niyazi Akşit, Emin

Okday) dönemi; Osmanlı tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi, en düşük ise 1943-1950 ve 1950-1990 (Emin Okday) dönemi tarih ders kitaplarındadır. Sözü edilen farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir. Ayrıca 1930-1943 dönemi ders kitaplarında bilim, kültür ve sanata dair görseller; 1950-1965 (Ekrem İnal ve Nurettin Ormancı) dönemi ders kitaplarında Türk tarihinde önemli kişilere dair görseller; 1976-1978 dönemi ders kitaplarında liderler, mimari ve vatan haritalarına dair görseller, 1993-2005 dönemi ders kitaplarında devlet teşkilatı ve dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, zaferler ve inanç sisteminden oluşan ortak geçmişe dair görseller; 2009-2014 dönemi ders kitaplarında devlet teşkilatı ve öteki ile ilişkili görseller, anlamlı düzeyde farklı ve yüksek orandadır.

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler : Mili Kimlik, Milliyetçilik, Görsel Materyaller, Tarih Ders Kitapları

Sayfa Adedi : 250

Danışman : Prof. Dr. Nuri Yavuz

**INVESTIGATION OF THE VISUALS
ASSOCIATED WITH THE NATIONAL IDENTITY IN THE HISTORY
TEXTBOOKS (1930-2014)**

(Ph. D. Thesis)

Mehmet ELBAN

**GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES**

August, 2015

ABSTRACT

In the current research, how a change occurred in visual contents of the history textbooks associated with the national identity was examined. In the first stage, some components about the national identity were identified by examining nationalism, the historical progress of Turkish national identity and the related literature. Some categories associated with the national identity have been developed from the obtained components. In the second stage, 35 history textbooks taught in the years 1930-2014 were selected as the research sample. Content analysis was used to examine the books and quantitative methods were chosen in data analysis. The data obtained by the document analysis in this context was analyzed with SPSS 13 statistical software program. Chi-square, Chi-square with Bonferroni Correction and graphics were used in the conducted analysis. The significance level for all analysis is taken as .05. As a result of the analysis conducted, the rates about the used visuals in the history textbooks taught between the years 1930-2014 were found significantly different in the categories identified by the researcher.

However, visual materials associated with national identity in the Republic of Turkey Revolution History and Kemalism textbooks which taught in the years 1930-2014 were not differentiated as much as other textbooks. Some important findings about the results obtained in the study are: The rate of visuals related to Anatolian Civilizations in 1943-1950 period textbooks are the highest, in 1993-2005 and 2009-2014 period textbooks are lowest; the rate of visuals related Aegean and Roman civilization in 1943-1950 period textbooks are the highest, in 1993-2005 and 2009-2014 period textbooks are lowest; the rate of visuals related to Europe history in 1950-1990 (written by Niyazi Akşit) period

textbooks are the highest, in 1993-2005 and 2009-2014 period textbooks are lowest; the rate of visuals related of Pre-Islamic Turkish History in 1976-1978 and 1930-1943 period textbooks are the highest, in 1950-1990 (written by Niyazi Akşit and Emin Oktay) period textbooks are the lowest; the rate of visuals related with Ottoman History in 2009-2014 and 1993-2005 period textbooks are the highest, in 1943-1950 and 1950-1990 period textbooks (written by Emin Oktay) are the lowest. Above mentioned differences are statistically significant. Also, visuals related to science, culture and art in 1930-1943 period history textbooks; visuals related to famous historical figures in Turkish history in 1950-1965 period history textbooks (written by Ekrem İnal and Nurettin Ormancı); visuals related to Turkish leaders, architecture and national maps in 1950-1965 period history textbooks; visuals related to common past which consist of state organization, language-alphabet, heroes, victimhood, epics-legends, battles, victories, belief system in 1993-2005 period history textbooks; visuals related to state organization and other in 2009-2014 period history textbooks are significantly different and high rate.

Science Code :
Keywords : National Identity, Nationalism, Visual Materials, History Textbooks
Number of Pages : 250
Supervisor : Prof. Dr. Nuri Yavuz

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xix
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1.Problem Durumu.....	1
1.1.1.Problem Cümlesi	2
1.1.1.1.Alt Problemler.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi	4
1.4. Sayıtlar	5
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. İlgili Araştırmalar	6
BÖLÜM II	9
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
2.1.Milli Kimlik ve İlişkili Kavramlar	9

2.1.1. Milliyetçilik ve Millet	9
2.1.2. Milli Devlet.....	16
2.1.3. Milli Kimlik.....	18
2.2. Milli Kimlik İle İlişkili Kavramlar Çerçevesinde Türk Kimliği.....	20
2.3. Milli Kimlik ve Tarih	26
2.4. Türk Milli Kimliğinin Gelişimi Tarihsel Dönemler	30
2.4.1. İslam Öncesi Kimlik ve Tarih	31
2.4.2. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kimlik ve Tarih	37
2.4.3. Osmanlı Devletinde Kimlik ve Tarih.....	42
2.4.3.1. Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyıla Kadar Kimlik ve Tarih	42
2.4.3.2. XIX. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kimlik ve Tarih	46
2.4.3.2.1. Tanzimat Dönemi Kimlik ve Tarih.....	46
2.4.3.2.2. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kimlik ve Tarih	55
2.4.3.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Kimlik ve Tarih	58
2.5. Osmanlı Devletinde Fikir Akımları	64
2.5.1. Osmanlıcılık	65
2.5.2. İslamcılık	66
2.5.3. Garpcılık (Batıcılık)	69
2.5.4. Türkçülük –Pan-Türkçülük/Turancılık.....	71
2.5.5. Anadoluculuk.....	77
2.6. Cumhuriyet Dönemi 1938'e Kadar Kimlik ve Tarih	80
2.7. 1938-1960 Yılları Arasında Kimlik ve Tarih	90
2.8. 1960 Sonrası Kimlik ve Tarih.....	94
2.9. Ders Kitapları, Tarih Ders Kitapları ve Görsel Unsurlar	99
2.10. Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimlik İle İlişkili Olarak Görsel Unsurlar.....	100
2.11. Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimlik ve Görsel Unsurlar	102
BÖLÜM III.....	147
YÖNTEM.....	147
3.1. Araştırmanın Modeli.....	147
3.2. Evren ve Örneklem.....	148

3.3. Verilerin Toplanması	149
3.4. Verilerin Analizi	150
3.5.Kodlama, Geçerlilik-Güvenirlilik	155
BÖLÜM IV	157
BULGULAR VE YORUM.....	157
4.1. 1930-1943 (TTK, Lise I,II,III) Dönemi Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum.....	157
4.2. 1943-1950 Dönemi (Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	159
4.3. 1950-1965 Dönemi (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	161
4.4. 1950-1965 Dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	163
4.5. 1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum.....	165
4.6. 1950-1990 Yılları Arasında Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki (Emin Oktay Lise I,II,III) Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	167
4.7. 1976-1978 Dönemi İbrahim (Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna I,II,III)Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum.....	169
4.8. 1993-2005 Dönemi (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	171
4.9. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11)Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum	173
4.10. 1930-2014 Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	175
4.11. 1934 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (TTK, Tarih IV) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	184
4.12. 1945 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Ziya Karal, 1918-1944) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum .	185
4.13. 1951 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	186

4.14. 1974 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Ziya Karal, 1918-1965) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum .	187
4.15. 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitabında (Mükerrem K.Su, Kamil Su) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	188
4.16. 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (Ahmet Mumcu, Mükerrem K.Su) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	189
4.17. 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (Kemal Kara) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum.....	190
4.18. 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (KOMİSYON) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	191
4.19. 1930-2014 Yılları Arasında Okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum	192
SONUÇ ve TARTIŞMA	197
KAYNAKLAR	205
EKLER.....	229
Ek 1. Araştırma Örnekleminde Yer Alan Tarih Ders Kitapları.....	229

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Araştırma Örnekleminde Yer alan Tarih Ders Kitapları	149
Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Örnek Kodlama Formu	156
Tablo 3.1930-1943 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	158
Tablo 4.1930-1943 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	159
Tablo 5.1943-1950 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	160
Tablo 6.1943-1950 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	161
Tablo 7.1950-1965 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	162
Tablo 8.1950-1965 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	163
Tablo 9.1950-1965 (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	164
Tablo 10.1950-1965 Dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	165
Tablo 11.1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1).....	166
Tablo 12.1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2).....	167
Tablo 13.1950-1990 Dönemi (Emin Oktay I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1).....	168

Tablo 14.1950-1990 Dönemi (Emin Oktay I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2).....	169
Tablo 15. 1976-1978 Dönemi (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1).....	170
Tablo 16. 1976-1977 Dönemi (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2).....	171
Tablo 17.1993-2005 Dönemi (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	172
Tablo 18.1993-2005 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	173
Tablo 19. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	174
Tablo 20. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	175
Tablo 21. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)	176
Tablo 22. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)	180
Tablo 23. 1934 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (TTK, Tarih IV) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	185
Tablo 24. 1945 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Ziya Karal, 1918-1944) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	186
Tablo 25. 1951 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	187
Tablo 26. 1974 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Ziya Karal, 1918-1965) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	188
Tablo 27. 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitabına (Mükerrem K.Su, Kamil Su) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	189
Tablo 28. 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına (Ahmet Mumcu, Mükerrem K.Su) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	190
Tablo 29. 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına (Kemal Kara) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	191

Tablo 30. 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına İlişkin (KOMİSYON) Ki-kare Analizi Sonuçları	192
--	-----

Tablo 31. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları	193
--	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türk tarihinin büyük olayları ve kişileri anıtı.....	97
Şekil 2. Tarih ders kitaplarında vatan örnek görsel (1)	103
Şekil 3. Tarih ders kitaplarında vatan örnek görsel (2)	104
Şekil 4. Tarih ders kitaplarında Türklerde devlet teşkilatı örnek görsel (1)	111
Şekil 5. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (1).....	114
Şekil 6. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (2).....	114
Şekil 7. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (3).....	114
Şekil 8. Tarih ders kitaplarında Türklerde mimari örnek görsel (1)	115
Şekil 9. Tarih ders kitaplarında Türklerde mimari örnek görsel (2).....	115
Şekil 10. Tarih ders kitaplarında Türklerde dili ve yazısı örnek görsel.....	118
Şekil 11. Tarih ders kitaplarında Türklerde inanç sistemi örnek görsel	120
Şekil 12. Tarih ders kitaplarında Türklerde liderler örnek görsel.....	121
Şekil 13. Tarih ders kitaplarında Türklerde kahramanlar örnek görsel	122
Şekil 14. Tarih ders kitaplarında Türklerde önemli kişiler örnek görsel.	124
Şekil 15. Tarih ders kitaplarında savaşlar örnek görsel	125
Şekil 16. Tarih ders kitaplarında ortak acılar örnek görsel	126
Şekil 17. Tarih ders kitaplarında öteki örnek görsel	129
Şekil 18. Tarih ders kitaplarında Türklerde destanlar-efsaneler örnek görsel	130
Şekil 19. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (göç yolları) örnek görsel	133
Şekil 20. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Anadolu) örnek görsel	134
Şekil 21. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Balkanlar) örnek görsel.....	136

Şekil 22. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Balkanlar) örnek görsel (2).	136
Şekil 23. Tarih ders kitaplarında milli mücadele örnek görsel (1)	137
Şekil 24. Tarih ders kitaplarında milli mücadele örnek görsel (2)	138
Şekil 25. Tarih ders kitaplarında cumhuriyet değerleri ve inkılaplar örnek görsel (1).....	143
Şekil 26. Tarih ders kitaplarında kurucu önder (M.Kemal Atatürk) örnek görsel.....	144
Şekil 27. Tarih ders kitaplarında milli semboller örnek görsel.....	145
Şekil 28.1930-2014 Araştırma örnekleminde yer alan tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsellerin yüzdeleri.....	179
Şekil 29. 1930-2014 Araştırma örnekleminde yer alan tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin yüzdeleri	184
Şekil 30. 1930-2014 araştırma örnekleminde yer alan Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin yüzdeleri	195

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

TTK : Türk Tarih Kurumu

SD : Serbestlik Derecesi

P : Anlamlılık

f : Frekans

% : Yüzde

x^2 : Ki-kare

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problem durumuna, önemine, amacına, araştırma sorularına, araştırmanın sınırlılıklarına, varsayımlarına ve ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

1.1.Problem Durumu

Türkler çok eski tarihlerden bu yana çeşitli coğrafyalarda devletler kurmuştur. Devlet ve onu oluşturan millet bu coğrafyaları hem etkilemiş hem de ondan etkilenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Türklerin dini, devlet anlayışı, kimliği ve kültürü sürekli gelişmiştir. Gelişimin Türk milli kimliğini de etkilememesi düşünülemez. Zira Türkler, İslamiyet ile tanışmalarından sonra Orta Asya kültürlerinin yanı sıra kendi kültürlerine İslam dininden gelen yeni unsurları da katmıştır. Bu gelişim içinde Türk milli kimliğini en çok etkileyen Cumhuriyet dönemi mili devlet anlayışı olmuştur. Daha özetleyici bir ifadeyle Türk kimliğinin oluşumu doğal olarak çok eski tarihlerden itibaren gelişerek bugünkü formunu almıştır.

Bununla birlikte, milli kimliğin gelişiminde aile, sosyo-kültürel çevre ve on dokuzuncu asırdan günümüze milli kimliğin aktarımında okullar temel araç olmuştur. Aile ve sosyo-kültürel çevrenin manipüle edilmesi zor olduğundan, okullar bu manada çok elverişli görülmüştür. Nitekim milli devletlerin doğrudan kontrolündeki okullar milli kimliklerini şekillendirdikleri kurumlardır. Okullarda genç nesillere milli gurur kaynakları, milli yaslar, ortak yaşantılar gibi ortak belleği oluşturan öğeler nakledilir. Söz konusu aktarımda, milli devlet anlayışının yansıması olan ders kitapları önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, tarih ders kitaplarının verdiği milli kimlik fikirlerinin daha iyi anlaşılması açısından, anlatımı oluşturan öğelerin bilinmesi dikkat ile ele alınmaya değerdir.

Öte yandan ders kitaplarında anlatımlar sözel ve görsel olmak üzeri iki unsur ile yapılmaktadır. Sözel anlatımlar detaylara hâkim olmak açısından daha elverişlidir. Ancak

görsel içerikler hem öğrencilerin görsel duyularına hitap etmesi, hem de hafızada daha kalıcı olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim ister ilköğretim, ister ortaöğretim olsun, bu kademelerde okuyan öğrenciler, ders kitaplarında geçen sözel anlatımlar ile okul dışında her zaman karşılaşmayabilir. Ancak bir ders kitabında gördüğü milli önder, milli mimari vb. öğelere dair görseller ile her an karşılaşması kuvvetle muhtemeldir.

O halde Türk milli kimliğinin genç nesillere Cumhuriyet'ten günümüze değin tarih ders kitapları aracılığıyla nasıl aktarıldığını, milli kimliğin hangi unsurlarının ön plana çıkarıldığını ve yine milli kimlik unsurlarından hangilerinin daha az vurgulandığını görmek için görsel öğelerin nasıl kullanıldığını saptamak, milli kimliğin anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda Türk milli kimliğinin günümüze kadar tarih ders kitaplarında nasıl verildiğinin anlaşılması açısından, görsel unsurların iyi bir tarihsel yöntem ile ele alınması zaruriyet oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmada aşağıdaki temel problem ve alt problemler ele alınmıştır.

1.1.1.Problem Cümlesi

Milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı, 1930-2014 yılları arasında Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarına göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

1.1.1.1.Alt Problemler

1. 1931-1943 dönemi (TTK, Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
2. 1943-1950 dönemi (Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
3. 1950-1965 dönemi (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili kullanılan görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
4. 1950-1965 dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili kullanılan görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

5. 1950-1990 dönemi (Niyazi Akşit Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
6. 1950-1990 dönemi (Emin Oktay Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
7. 1976-1978 dönemi (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
8. 1993-2005 dönemi (KOMİSYON Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
9. 2009-2014 dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
10. Milli kimlik ile ilişkili görseller, 1930-2014 yılları arasında Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarına göre farklılık göstermekte midir?
- 11.1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında milli kimlik ile ilişkili kullanılan görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
12. 1945 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1944) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
- 13.1951 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
- 14.1974 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1965) ders kitabında milli kimlik ile ilişkili kullanılan görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
- 15.1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?
16. 2003 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (Ahmet Mumcu, Mükerrem K.Su) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

17. 2006 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (Kemal Kara) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

18. 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsellerin dağılımı anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

19. Milli kimlik ile ilişkili görseller, 1930-2014 yılları arasında okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarına göre farklılık göstermekte midir?

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı milli kimlik ve tarih anlayışlarının farklılık gösterdiği dönemlerde, tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin nasıl dağılım gösterdiğini saptamaktır. Bu amaçla öncelikle milli kimliğin anlaşılması açısından onu oluşturan tarihsel süreçler, milliyetçilik, milli devlet kavramları ve Türk kimliğinin gelişim süreçleri ele alınmıştır. Buradan hareketle milli kimliğin bileşenleri belirlenmiştir. Böylelikle ilgili alandan saptanan milli kimlik bileşenlerinin tarih ders kitaplarına görsel yansımalarının hangi boyutta olduğu araştırılmıştır. Diğer bir ifadeyle tarih ders kitaplarında milli kimliğin resmi, görsel içerikler yolu ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırma, tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin farklı dönemlere göre nasıl yansıdığını; farklı dönemlerde değişim gösterip göstermediğini; aynı dönemlerde değişik yazarlar tarafından yazılan kitaplarda görsellerin herhangi bir farklılık gösterip göstermediğini ve hangi görsellerin ön planda olduğunu bulgulamayı amaçlamaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa’da milliyetçilik ve milli devletler gelişmeye başladığında, bunun Osmanlı devletine yansıması kimlik krizi şeklinde olmuştu. Söz konusu kimlik bunalımının çözülmesi için farklı fikirler üretilmiş ve uygulanmıştı. On dokuzuncu asır aynı zamanda tarihin altın çağıydı. Tabi milliyetçilik, milli devlet, milli kimlik kavramlarının temel ihtiyacının tarih olması bunda önemli bir nedendi. Tarih ve milli kimliğin bu birlikteliği, milli devletlerin yaygınlaşması ve eğitim sistemlerinin önem kazanmasıyla daha da kuvvetleniyordu. Yine milli devletler, vatandaşların milli

kimliklerini nasıl algıladıklarını temel öncelikleri arasına almıştı. Nihayetinde milli devletlerin temel amacı vatandaşlar ile aynı kimliği paylaşmaktır. Böylelikle eğitim sisteminde milli kimlik bilincinin genç nesillere aşılmasında tarih ders kitapları en etkili araç olarak önem göstermişti. Milli kimlik en genel anlamda bir tanımlama olduğundan, tüm tanımlamalar bir tarihe dayanmaktaydı. Ancak milli kimlik ve tarih ders kitaplarındaki ilişkisi her zaman tekdüze olmamıştı. Çünkü milli kimliğe bakış farklılaştıkça, tarih ders kitapları da farklılaşmıştı. Ya da milli kimliğin tarihteki gurur kaynaklarının bazıları geri plana atılırken bazıları ön plana çıkarılmaktaydı. Bununla birlikte mutlaka tarih ders kitaplarında milli kimliğin değişmeyen yansımaları da vardı.

Görülüyor ki milli kimlik ile tarih, özelde ise tarih ders kitapları arasındaki ilişki milli devletlerin, milletlerin kültürlerin devamlılığı açısından önem göstermektedir. Bunun içindir ki tarih ve kimlik ilişkisi her zaman güncel kalmış ve tartışılmıştır. Tarih ders kitaplarına ilişkin durum da böyledir. Nitekim tarih ders kitapları ve milli kimlik ilişkisine dair araştırmalar yapılmıştır. Fakat yürütülen araştırmalarda genelde aynı hususlar üzerine durulmuştur. Türk Tarih Tezi, Osmanlı tarihinin göz ardı edilmesi ve hümanizma, Türk-İslam Sentezci tarih ders kitapları yapılan araştırmaların odak noktasını oluşturmuştur. Oysa ki milli kimlik daha geniş boyutlarda ele alınacak nitelikler taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda diğer bir husus ise tarih ders kitapları ve milli kimliğe ilişkin veri kaynağının sözel içerikler olmasıdır. Ancak milli kimliğin etkili bir ifadesi de görsel içeriklerdir. Konuya ilişkin yurtiçi alana bakıldığında milli kimlik ve tarih ders kitapları arasındaki ilişkinin çok boyutlu araştırılmadığı ve veri kaynağı olarak görsel içerikleri temel alan bir araştırmaya rastlanılmadığı görülmüştür. Araştırmacı tarafından yapılan çalışma ise tarih ders kitaplarındaki milli kimliğin önemli bir ifadesi olan görselleri; milliyetçilik, milli devlet, milli kültür ve Türk kimliğinin tarihsel gelişim süreçlerinden hareketle değerlendirmiştir. Milli kimlik bağlamında tarih ders kitaplarının bu şekilde değerlendirilmesinin araştırmaya bir özgünlük kazandırdığı düşünülmektedir. Yine veri kaynağı olarak görsel içeriklerin esas alınmasının ilgili yazına önemli ölçüde katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.4. Sayıtlar

Araştırma, aşağıdaki sayıtlardan hareketle yürütülmüştür.

1.Tarih ders kitapları, milli kimlik aktarımında kullanılan önemli bir araçtır.

- 2.Tarih ders kitapları makul görülen milli kimliğin bir yansımasıdır.
- 3.Tarih ders kitaplarında verilmeye çalışılan milli kimlik anlayışı, görsel ve sözel anlatımlarla kendini gösterir.
- 4.Milli kimliğin tarih ders kitaplarına yansıması zamanla farklılık gösterebilir.
- 5.Milli kimlik anlayışındaki değişimler çeşitli kanallar (Siyasi iktidarlar, milli kimlik-milli tarih anlayışları) aracılığıyla tarih ders kitaplarına yansıyabilir.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmada Türk milli kimliği ve tarih ders kitapları ilişkisi araştırma örnekleme ile sınırlıdır. Araştırma tarih ders kitaplarındaki görsel içerikleri veri olarak aldığı için elde edilen sonuçlar seçilen veri kaynağının türü ve incelenen tarih ders kitaplarının baskısı ile sınırlıdır. Diğer bir ifadeyle araştırma sonuçları, veri kaynağı olan tarih ders kitaplarındaki görsel unsurlardan üretilmiştir.

1.6. İlgili Araştırmalar

Bu başlık altında araştırma konusu ve yöntemi açısından tamamen benzer araştırmalara rastlanmasa da, konuyla ilgisi olan bazı araştırmalar aşağıda verilmiştir.

Köken (2002) Cumhuriyet dönemi (1923-1960) tarih anlayışını politik, tarih yazımı bağlamında ele almıştır. Cumhuriyet dönemi ve Demokrat parti sonuna dek tarih anlayışında Türk Tarih Tezi, Hümanizma ve Anadoluçuluk akımının etkilerini belirtmiştir.

Rojas, (2010) çalışmasında Peru tarihindeki olaylar ve karakterler ile milli kimlik arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Korelasyonel ilişkilerin arandığı çalışmada milli kimlik ile tarihsel olaylar arasında pozitif ilişki görülmüştür.

Aslan (2012), Atatürk dönemi tarih eğitiminin birinci evresi olan “Türk Tarih Tezi Öncesi Dönemi”ni (1923-1931) incelediği çalışmasında eğitim sistemi ve öğretim programları yeni devletin hedeflerine uygun olarak yeniden düzenlendiğini; kimlik duygusunun ve vatandaşlık bilincinin oluşumuna olan katkısının bilinciyle tarih eğitimine özel bir önem verildiğini; ayrıca cumhuriyet ile bağdaşmayan ve Osmanlı rejimini temsil eden konuların tarih programlarından çıkarıldığını ve yerine cumhuriyeti temsil eden, onun amaçlarının gerçekleştirilmesini destekleyecek içerikte yeni konular eklendiğini saptamıştır.

Zadeh, (2013) araştırmasında İran tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarını dini ve milli boyutta incelemiştir. Ayrıca, söz konusu boyutlara öğrencilerin tutumlarını ölçmüştür. Araştırma sonucunda tarih ders kitaplarının yeteneksiz liderler, yabancı işgaller gibi negatif yönlerdeki içerikleri anlattığını ve İran ders kitaplarında İslam ile İslam Devriminin anlatısının daha baskın olduğunu saptamıştır. Öğrencilerin ise tarihsel anlatıda milli kimliklerinde İslami anlatıdan daha ziyade çok modern zamanları, antik çağları referans aldığı görülmüştür.

Yıldırım, (2014) çalışmasında 1930’lu yıllarda okutulan lise Tarih I-IV kitaplarında “öteki” kurgusunu incelemiştir. Araştırmasında elde edilen bulgularda, iç düşman olarak milli birlik ve beraberliğe tehdit olarak görülen eski düzeni tekrar getirmeye çalışan padişahlar, İstanbul Hükümeti ve Mürteciler ile Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki Rum, Ermeni ve kısmen de Yahudiler görülmüştür. Dış düşman kategorisinde ise Avrupalılar ve Araplar önde gelmektedir. Daha az olarak Yunanlılar ve Avrupalılar, Hristiyanlık temelinde öteki olarak tanımlanmaktadır.

Genel olarak konuya ilişkin yazına bakıldığında ise kavram ve yöntem açısından araştırmacı tarafından ele alınan konuya dair benzer araştırmalara yurtdışı alanda rastlanamamıştır. Bunun milli kimlik meselelerinin ülkeden ülkeye farklılık göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca yurtdışı alanda milli kimliğin daha çok ülkelerin kendi tarihlerindeki önemli olaylar çerçevesinde değerlendirildiği görülmüştür. Bu gayet doğaldır. Çünkü yurtiçi alanda da milli kimlik ve tarih ders kitapları ülkenin kendi kavramları ve tarihsel olayları bağlamında değerlendirilmiştir.

Öte yandan yurtiçi yazında milli kimlik ve tarih ders kitapları konusuna ilişkin yapılan araştırmaların araştırmacının yöntemiyle benzerlik göstermediği anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle veri kaynağının görsel materyaller olduğu bir araştırmaya rastlanmamıştır. Nitekim araştırmacının mezkûr araştırmayı yapmasındaki temel sebeplerden biri de bu gerekçedir. Konu olarak araştırma konusuna benzer yapılan araştırmalarda ise tarih ders kitapları bağlamında milli kimliğe çoğunlukla aynı yaklaşımlardan hareketle bakılmıştır. Araştırmaların yaklaşımları Türk Tarih Tezi, Hümanizma, Türk-İslam Sentezi kapsamında yoğunlaşmıştır. Araştırmaların geneli anılan tarih anlayışlarının her birini ya da bir kaçını ele alarak milli kimlik bağlamında tarih ders kitaplarını değerlendirmiştir. Araştırmalardaki

diğer bir boyut ise milli kimliğin bileşenleridir. Yine, bu kapsamda yapılan araştırmalar öteki ve Osmanlı tarihinin reddi gibi kimliğin bazı unsurlarına yoğunlaşmıştır.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde araştırma problemlerine ilişkin ilgili yazın taraması yapılmıştır.

2.1.Milli Kimlik ve İlişkili Kavramlar

Milli kimliğin tanımı yapılmadan önce, bu kavramı ortaya çıkaran millet, milliyetçilik ve milli devletin ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Sözü edilen gereklerden dolayı bu başlık altında milli kimlik ile ilişkili kavramlar açıklanacak, daha sonra milli kimliğin tanımı verilecektir.

2.1.1. Milliyetçilik ve Millet

Milliyetçilik ve millet kavramları milli kimlikle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla milli kimliği tanımlamadan önce millet ve milliyetçilik yaklaşımlarına bakılmalıdır. Millet ve milliyetçilik kuramlarına dair farklı yaklaşımlar ileri sürülse de ilgili yazına millet ve milliyetçiliklerin doğuşu üzerine yoğunlaşan modernist ve etno-sembolcülerin görüşlerinin hâkim olduğu görülmektedir (Sütçüoğlu, 2009, s.274). Her ne kadar ilgili yazında çok farklı tanımlar olsa da belli toparlayıcı sınıflandırmalar da yapılabilmektedir. Özkırımlı, millet ve milliyetçilik üzerine yaklaşımları genel olarak ilkçi, modernist ve ilk iki yaklaşıma bir ara yol olarak geliştirilen etno-sembolcü olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır. İlkçi (Primordialist) yaklaşımlar bir milliyetçilik kuramı değildir. Onlar milletlerin eskiçağlardan bu yana varolduğunu görürler (Özkırımlı, 2008, s.77-85). Edward Shils'in ilk kez bahsettiği düşünülen Primordialism, ulus bilincinin bütün insanlık tarihi boyunca değişmeksizin hep mevcut olduğuna dayanmaktadır (Vatandaş, 2004, s.62). Modernistler ise milletleri ve milliyetçiliği modernleşme süreciyle gelişen tarihsel süreçler, kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme ve laikleşmeyle ilişkilendirirler (Özkırımlı, 2008, s.104-50).

Modernistlere göre milliyetçiliğin bugünkü hali, modern çağda gelişen sekülerleşme ve merkezileşme sayesinde biçimlenmiştir. Bu yaklaşımın ortak noktasını milliyetçiliğin tamamen “modern” bir olgu olduğu ve millet oluşumunu sağlayan etkinin milliyetçilik olmasıdır. Kedourie, Breuilly, Gellner, Anderson ve Hobsbawn yaklaşımın önde gelenleri olarak sayılabilir (Çayla, 2005, s.87). Örneğin Anderson (1995, s.20-176)’a göre milletin üyelerinin birbirlerine dair herhangi bir bilgisi yoktur. Millet onların zihinlerinde hayal olarak yaşar, bu yüzden millet hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Modern kapitalist yayıncılık ise millet kavramının ihtiyaç duyduğu kadimlik fikrine hizmet etmiştir. Yine modernite ile gelişen tüm faktörler sayesinde tüm çağdaş toplumlarda “hayali cemaat” tasavvuru gelişebilmiştir. Çayla’ya göre Anderson söz konusu “hayali cemaat”in doğuşundaki diğer faktörler hanedanlıkların çöküşü, dinsel cemaatler, resmi dillerin gelişimi ve zaman kavramının değişmesidir (Çayla, 2005, s.87). Ancak Ersal’a göre böyle bir yaklaşımın bazı açmazları vardır. Şöyle ki Balkanlar’da gerçekleşen gecekondul devlet modeli hayali cemaat formuyla açıklanabilse de Almanya, İtalya, Fransa gibi ulus devletler için aynı şeyi söylemek biraz güçtür. Başka bir ifadeyle hayali cemaat açıklamasıyla ilişkilendirilebilecek geç modernleşenlerde dahi etnik kök kopuk değildir (Ersal, 2012, s.471). Modernist yaklaşımıcılardan Gellner millet ve milliyetçiliği sanayileşmeden ziyade onun toplumdaki etkisine, Marksist tarihçi Eric J. Hobsbawn toplumsal bir mühendislik olarak icad edilmiş geleneklere bağlamaktadır (Özkırımlı, 2008, s.108-147).

Bu iki genel ayrım 1) ulusun ve milliyetçiliğin temel veri olarak görüldüğü ilkçi (Primordialist) (Evveliyatçılar) yaklaşım; 2) ulusun ve milliyetçiliğin temel etki modernleşmenin sonucu olarak görüldüğü ve bir devlet teşekkül etmek için araçsal stratejilerin kullanıldığı modernist yaklaşım şeklinde özetlenebilir (Durgun, 2014, s.44).

Milletler ve milliyetçiliğin doğuşu gelişimi ile ilgili üçüncü yaklaşım (ethno-symbolist) etnik geçmişe (ve kültüre) önem veren ilkçiliği reddeden, moderncileri ise eksik bulan genel olarak her iki yaklaşımdan bazı şeyler içeren Etno-Sembolcü’lerdir. Yaklaşımın önde gelenleri John Armstrong, Anthony D.Smith, John Hutchinson’dur (Özkırımlı, 2008, s.209). Etno-sembolistlere göre milletlerin doğuşunu sadece kapitalizm, sanayileşme gibi modern olgular ile ilişkilendirmek yetersizdir. Anılan olgular milletlerin doğuşunu izahta önemlidir, fakat ulusun oluşumunda etnik aidiyetin köklerine de inilmelidir. Bu yaklaşımın farklı savunucuları olsa da önde gelen temsilcisi Anthony D. Smith’tir (Vatandaş, 2004,

s.98,100). Smith, modernistlerin milletlerin oluşumunu modern bir yapı olması görüşlerine karşı bazı sorular ileri sürmektedir. Ona göre şayet millet ve milliyetçilik modern bir olguysa, o halde antikçağda ve ortaçağda millet ve milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir. Bu durumda Batılı millet kavramı ile Sümer kent devletleri ya da ilk İsviçre kanton, Mısır, Asur milletleri nasıl açıklanabilir? (Smith, 2014, s.77). Özetle Smith'e göre modern yapının yanı sıra millet kökenleri geçmiştir (Vatandaş, 2004, s.102).

Benzer bir yaklaşımda Kösoğlu'na göre burjuva sınıfının doğuşu, on dokuzuncu yüzyılda milli devletlerin kuruluşu ve milliyetçilik fikirlerin yayılması batılı toplumlarda millet duygusunun ve farkındalığının gelişmesini sağlamıştır. Fakat bu, o döneme kadar toplumların millet duygusundan yoksun oldukları anlamına gelmez. Zira o toplumların geçmişten gelen nesnel kimlik olarak ortak dinleri, dilleri ve yaşam biçimleri vardır. Başka bir ifadeyle on dokuzuncu yüzyılda varolan unsurlar bir ortak bilinç halinde yükseltilmeye başlanmıştır. Toplumların nesnel kimliklerine yeniden şekillendirilmemiş, kolektif bir şuurla haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda ortak bir kültürden oluşan milliyetçilikler de tarih her döneminde hep var olmuştur (Kösoğlu, 2000, s.7-21). Nitekim eski kuşak bilim adamları ve milliyetçiler için de milletlerin oluşumlarına dair herhangi bir problem yoktur. Milletler, tarihten bu yana hep varolmuştur ve değişen sadece kendilerinin bunun bilincine varmaları ve yaşantı haline getirmeleridir (Smith, 2014, s.76).

Millet ya da milliyetçiliklerin doğuşundaki açıklamalarda görülen farklı yaklaşımlar, haliyle onun tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında da görülmektedir. Zira milliyetçilik Kedourie'ye göre doktrin, Gellner'e göre siyasi ilke, Calhoun'a göre siyasi bir söylemdir (Niyazi, 2014, s.112). Milliyetçiliklerin tanımlanmasına ve sınıflanmasına dair yurtiçi yazına bakıldığında, Taneri'ye göre milliyetçiliğin bir sınıfı, kültürel milliyetçiliktir. Kültürel milliyetçilik bireylerin ait olduğu millete besledikleri sosyolojik bağlılık duygusudur. Bununla birlikte millet üyelerinin onlara ait ortak geçmiş hakkında şuurlandırılmasıdır. Diğer milliyetçilikler ise tek meşru idare şeklinin milletlerin kendi kendini yönetme olduğu doktriner ve bir parti veya sendikanın hareketlerine yön veren düşünce sistemi olan ideolojik milliyetçiliktir (Taneri, 1993, s.7-14).

Özkırımlı'ya göre milliyetçilikler vatandaşlığa dayalı (civic) ve etnik milliyetçiliklerdir. Etnik milliyetçilik kültürel, organik, soycu bağlılıkları içerir ve kültürel homojenliğe dayanır. Bu milliyetçilik anlayışına göre milleti önceden varolan dil, din, örf vb.ortak

değerler oluşturmaktadır. Vatandaşlığa bağlı milliyetçilik ise toprağa bağlı sözleşmeci bir anlayışla ırk, din, dil gibi aidiyetlere bakılmaksızın eşit haklara sahip vatandaşların siyasi birlikteliğinden hareketle milletin siyasi değerlerini paylaşan gönüllü bağlılıkları içermektedir (Özkırımlı, 2013, s.80-81). Fransız millet ve milliyetçilik oluşumu da böylesi bir oluşumdur. Zira Fransız milletleri toprağa bağlı üyelerin politik seçimiyle oluşturulan bir millettir. Fransız milliyeti etnik köken, tarihsel geçmiş ve dilin bir önemi olmadığı Fransız yurttaşlığıdır. ABD’de bu millet anlayışının saf halini korunmaktadır ki, kim Amerikalı olmak isterse Amerikalıdır (Hobsbawn,1993, s.110). Bir siyasal iradeye bağlılığı ifade eden Fransız ulus kavramına karşın Alman ulusal aidiyeti ise dil, kültür ve gelenek üzerine kuruludur (Durgun, 2014, s.50). Bu iki yaklaşım, Batı tarihi içinde ulus/millet, on sekizinci yüzyıl sonuna doğru Sieyes ve Renan’da iradeci ve inşacı yaklaşım ve ulus/milleti organik, doğal bağlarla ele alan yaklaşım (Herderci daha sonra Fichte) karşı karşıya gelmiştir. Ancak sözü edilen yaklaşımlar siyasal duruma göre kolayca yer değiştirebilmiştir (Üstel, 2004, s.158).

Millet ve milliyetçiliği doktriner bir bakış açısıyla ele alan Kedourie’ya göre on sekizinci asrın sonuna kadar millet kelimesi yeni bir mana kazanmıştır. Yine bu yüzyılda Avrupa’da ilim felsefesine hâkim olan tabiat kanunlarını hayatın her alanında olduğu gibi cemiyete de yansıtma fikri doğmuştur. On dokuzuncu asrın başlarında ise Avrupa’da milliyetçilik icad edilen bir doktrin haline gelmişti. Sözü edilen doktrin, insanların milletlere ayrıldığı ve tek meşru yönetim biçiminin milletlerin kendi kendilerini yönetme olduğundan hareketle hükümet kurmaya yetecek nüfus birimini, devlet organlarını meşru olarak kullanma iddiasındadır (Kedourie, 1971, s.1-2).

Tanör ise ulusun oluşumunu sosyolojik boyutta tarihsel kategorilere göre ele almaktadır. Ona göre ulusçuluk sosyolojik bir gerçekliğin ideolojik halidir. Dünya tarihi ulusallaşma sürecini üç dalga halinde yaşamıştır. Birinci dalga XVII. ve XVIII. yüzyıllara için söylenebilecek İngiltere ve Fransa ulusallaşmasıdır ve ABD’de burada ele alınabilir. Birinci dalganın daha sonrakilerini belli düzeylerde etkilediğini söylemek mümkündür. İkinci dalga, Avrupa ve Güney Amerika’nın geç kalmış ulusallaşmalarıdır. Alman, İtalyan, Orta ve Doğu Avrupa ulusallaşmaları, İspanyol ve Portekiz sömergeciliğine karşı Latin Amerika’da doğan ulusallaşmaları bu kapsamda düşünülebilir. On dokuzuncu yüzyıl ürünü olan ulusallaşmaların genelinde yabancı bir hakimiyetten kurtulma çabası vardır. Özellikle Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları Asya-Avrupa grubu için itici

güç teşkil eder. Türkiye'nin başını çektiği XX. yüzyıldaki üçüncü dalga ise Asya ve Afrika sömürgeciliğinin tasfiyesi ile gerçekleşen ulusallaşma sürecidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası çok sayıda yeni devletin doğmasına neden olmuştur. Söz konusu tarih süreçlerden yola çıkarak iki sınıf ulusallaşma söylenebilir: 1-) Klasik burjuva demokratik devrimlerinin iç dinamikleriyle gelişen İngiltere ve Fransa gibi kıdemliler ile Almanya ve İtalya gibi gecikmiş ulusallaşma tipleri 2-) Bağımsızlık hareketlerinin neden olduğu uluslaşmalar (ABD, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Asya ve Afrika) (Tanör, 1997, s.68)

Güngör'e göre ise milliyetçilik, sosyolojik ve felsefi izahlarından öte, kültürel ve siyasi hareketlerin genel bir adıdır. Öte yandan her ülkenin milliyetçilik algılayışı kendi tarihsel süreci içinde gelişmiş ve bir öteki ülkenin milliyetçilik anlayışından farklılaşmıştır. Örneklendirmek gerekirse Arap sosyalizmi Arap milliyetçiliği için önemli bir bileşen olarak görülürken, Türkiye'de sosyalizm milliyetçiliğin karşıt unsurudur. Ancak tüm milliyetçiliklerin ortak paydası halkçılıktır. Çünkü milliyetçiliğin nihai amacı toplumun genelini kapsayan bağımsız siyasi bir irade ve milli kültür oluşturmaktır. Diğer taraftan milli kültür gelişiminden sonra milli devlete geçildiği de görülmüştür. Herhalükarda tüm milliyetçi eylemler siyasi ve kültürel birlikten hareketle modern bir cemiyet olmayı amaçlamaktadır. Ancak her halkçı amaç milliyetçilik oluşturmaz. Nitekim Marksist sosyalizm hareketi milliyetçiliğe karşı olmakla birlikte "Halkların uyanışı" gibi söylemlerle halkçı bir program savunmaktadırlar (Güngör, 2006, s.9-23).

Kafesoğlu'na göre milliyetçiliğin kurguladığı millet, toplumun ahenkli bir bütünlük içinde kendine özgü müesseseler vücuda getirmesi, kültür birliğiyle sosyal birliktelik sağlamasıdır. Bu bağlamda sosyal birlikte önde gelen unsurlar dil, tarih, fikir, ahlak başka bir ifadeyle manevi değerlerdir. Ancak millet kavramı için siyasi sınırlar çizilemez, hangi bölgede olursa olsun ortak dil, kültür ve manevi değerleri paylaşan toplumlar aynı millettir sayılır (Kafesoğlu, 2013, s.200). Osman Turan ise milliyetçiliği Batılı yazın yaklaşımlarıyla ele almaz. Ona göre milliyetçilik, Fransız ihtilali ile doğmamıştır ve milliyetçilik tarihten bu yana hep var olmuştur. Fransız ihtilali hep var olan bu duygunun formunu değiştirmiştir (Kösoğlu, 2000, s.115). Behar'a göre milliyetçilik günümüzde iki anlam kazanmıştır. Birinci tür milliyetçilik, ötekilerini dost ve düşman olarak sınıflamaya şartlanmış bir ben kurgusundan hareketle diğer kültürleri tanımaya kapalı yaklaşımdır. Diğeri ise "millilik" de denilen belli bir sistematikte dünya ile entegrasyon çabasına giren, kendi kültürel koşullarının bilincinde olarak sorunlara çare arayan yaklaşımdır. Bu tür

yaklaşım dünya tarihçiliği için kendi yeri almayı çabalar (Behar, 2003, s.282). Gökdemir (2004, s.7)'e göre milliyetçilik, milleti bilmek, onu yüceltmek ve aslını, cıbilliyetini bilmektir. Millet bir aileye benzetilirse, milliyetçilik kişinin ailesini sevmesi ve ailesine sadık kalmasıdır. Herder ise milliyetçiliği milli kültür ile temellenen manevilik olarak görmektedir (Viroli, 1997, s.132). Yaşar Nabi Nayır'a göre miliyetçilik tüm faaliyetlerde millî menfaatlerin her şeyden önce gelmesidir (Nayır, 2008, s.119)

Yurtdışı yazında ise etno-sembolistlerin önde gelen temsilcilerinden Smith farklı mililyetçilik tanımlarını aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. Bütün olarak millet ve millî-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci,
2. Bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak
3. "Millet" ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm
4. Milletler ve millî irade hakkında bir kültürel doktrin ile millî emellerin ve millî iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji.
5. Milletin amaçlarına ulaşacak ve millî iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasî hareket (Smith, 2014, s.119).

Yukarıdaki farklı tanımlardan sonra Smith milliyetçiliği milleti oluşturan üyelerce onlar adına özerklik, birlik ve kimlik sağlamak için kurgulanan ideolojik bir hareket olarak tanımlamıştır (Smith, 2014, s.121). Milliyetçiliği bir ideoloji olarak alan başka bir görüş Zürcher'in milliyetçilik tanımıdır. Ona göre modern anlamda milletler on sekinci ve on dokuzcu yüzyılda merkezi ve pazar ekonomisinin geliştiği toplumların bir ürünüdür. Bu milletler kimliklerini tanımlarken tarih, dil, kültür, din ve soy birliğini kullanırlar. Onların yaptıkları tanımlama yüceltici bir yorumdur ki böylesi bir yorumda milliyetçilik ideolojidir (Zürcher, 2000, s.70).

Milletçiliğe yönelik tanımlardan ve sınıflamalardan milletin belli başlı bir tanımına bakıldığında da yine farklı yaklaşımların olduğu görülebilir. Tıpkı milliyetçilik tanımlarında olduğu gibi millet kavramının tanımında da farklı tanımların yapılması gayet doğaldır. Zira yüzyıldır tarihçi, siyaset bilimcisi ve sosyologlar millet kavramının tanımına dair halen tartışmaktadır (Hroch, 2011, s.21). Millet kavramına dair öne sürülen farklı tanımlara ele alındığında, Herder'e göre milletin temeli ruhların bağı, beğeniler ve eğitim aracı, sosyal yaşantının aynası, özetle hayatın kendisi olan milli dildir. Öyle ki milli dil, milletin aynasıdır. O milletin tarihini, acılarını ve sevinçlerini yansıtır. Dil olmaksızın, milleti oluşturan ortak duygu, vatanseverlik olmaz (Viroli, 1997, s.134).Ernest Renan'a

göre millet manevi bir yapı olarak bir ruhtur. Millet, dil ve ırktan önce ortak yaşam arzusu, geçmiş ve geleceğe dair isteklerdir. Diğer bir ifadeyle millet kültürel bir unsurdur (Niyazi, 2014, s.28). Tanör'e göre millet: "Aynı tarihsel kökten gelen, kültür ve gelenek ortaklığı gösteren, genellikle aynı topraklarda ve ekonomik alanda yaşayıp aynı dili konuşan insan topluluğu" dur (Tanör, 1997, s.67).

Görüleceği üzere millet oluşumu soy, dil, din, coğrafya, menfaat ortaklığı gibi ayrı ayrı bileşenlere ya da bunların birkaçına bağlanmaktadır (Kafesoğlu, 2013, s.18-241). Ancak sözü edilen unsurların bazıları önde gelirken bazıları da geri planda kalabilir. Örnek vermek gerekirse Fransız milletin oluşumunda coğrafya, Yahudi milletin oluşumunda ise din önemli bir bileşendir (Niyazi, 2014, s.39). Kafesoğlu'nun izahında millet, dilde, fikirde, inançta, ahlakta ve tarihte, kısaca milli şuurda ortaklıktır. Buradan hareketle ona göre millet, ortak dil ve kültüre sahip toplum üyeleri arasındaki manevi birliktir. Daha kısa ve genel bir tanımda ise kişinin milletine duyduğu sevgi ve saygıdır. Diğer taraftan milliyetçilik sadece duygu ve düşüncede ifade edilmez. Soydaşların onla aynı kültürden olanlar ile ortak duyguda birleşenler için fedakârlıkta bulunmasını gerektirir (Kafesoğlu, 2013, s.18-241). Akçura'nın millet tanımı ise modern öncesi ve sonrası vurguları beraber içerir. Akçura'ya göre geçmişte ötekilerine karşı içgüdüsel olarak bir kavmiyet fikri pek eskiden beri var olmuştur. Ancak millet fikri, Avrupa'da on beşinci yüzyılda işlenmiş ve bugünkü manada on dokuzuncu yüzyılın ortalarında tayin edilmiştir. Diğer taraftan milletlerin teşekkülünde farklılıklar vardır. Mesela Almanlar, Slavlar ırk ve dili diğer bir ifadeyle tarihi mecburiyeti, İtalyanlar coğrafya ve tarihi mecburiyeti, Fransızlar arzu ve iradeyi temel almışlardır. Ona göre ise millet "İrk ve dilin birliğinden doğan sosyal vicdanda birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur" (Akçura, 1978, s.34-35). Gökalp' e göre millet dil, din ve kültürel manada ortak olan topluluktur. O milleti Türk köylüsünün "Dili dilime, dini dinime uyan" sözüyle örneklendirir (Gökalp, 2013, s.18).Türkkan'a göre milliyet duygusu çok eskiden beri var olan bir duygudur. Bu bağlamda mensup olunan milleti sevmek, ona aidiyet duymak, onun için canı pahasına mücadele etmek milliyetçiliktir (Türkkan, 2008, s.94)

Erdem'e göre millet; ortak dil, örf, şuur, din ya da inanç birliği, devlet ve hukuk düzeni, belli bir nüfus, ülke birliği ve bağımsızlık unsurlarıyla bir araya gelen toplumsal birliktir (Erdem, 2008, s.28). Ernest Renan'ın en çok kabul göre tanımlamasında ise millet, geçmişten gelen bir ortak yaşantıya sahip olan toplumun birlikte yaşama arzusudur

(Şıvgın, 2009, s.41). Smith'e göre millet bir toplumun ortak bir toprak/ülkeyi, mitleri, tarih şuurunu, kamu kültürünü, ekonomiyi ve hukuku paylaşmasıdır (Smith, 2014, s.35). Seyfettin'e göre millet din ve dil birliği olan toplumlardır (Seyfettin, 2002, s.82).

2.1.2.Milli Devlet

Bugünkü anlamıyla modern milli devletler ve teritoryal milletler ilk olarak Batı'da teşekkül etmiştir (Smith, 2014, s.10-25). Milli devletlerin teşekkülünden önce Ortaçağ Avrupası'nda milli kimlikler yoktu; sınıfsal ve dinsel çatışmalar vardı (Şen, 2004, s.259). Dolayısıyla on altıncı yüz yıldan önce Alman, Fransız veya İngiliz milletinden söz etmek pek de mümkün değildi (Kafesoğlu, 2013, s.11). Örnek vermek gerekirse, Paris üniversitesinde Şerefli Fransız Milleti, Sadık Picardie Milleti, Muhterem Normandiya Milleti ve Sebatkâr Alman Milleti olmak üzere dört millet vardı. Böylesi bir ayırım ne bugünkü manada milletlerin coğrafi bir ayrımını ne de bugünkü millet anlamını ifade ediyordu. Fransız Milleti deyince, İtalyan ve İspanyolları içeren Lâtince dillerini konuşanlar; Picardie Milleti deyince Hollandalılar; Normandiya Milleti deyince kökleri kuzeydoğu Avrupadan gelenler ve Alman milleti deyince de öz Almanlar ile birlikte İngilizler de kastedilmiş oluyordu. Ayrıca millet bir cins isim olarak topluluk manasında da kullanılmaktaydı. Örneğin Montesquieu rahiplere dindar millet demekti ve cins isim olarak millet on sekizinci asır boyunca kullanılmaktaydı (Kedourie, 1971, s.5-6). Buna karşın ulus devletlerin temelleri on beşinci yüzyılda hazırlanmaya başlamıştı. Nitekim Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemi toplumsal ve siyasi fikirler 1789 Devrimini koşullarını oluşturmuştur. 1789 Devriminden sonra da milliyetçilik yayılmaya başlamıştır (Şen, 2004, s.259). Bununla birlikte Napolyon'un Avrupa haritasını kendi arzusuna göre şekillendirmek istemesi milli devletlerin teşekkülünü tetiklemiştir (Aynî, 1943, s.44).

Öte yandan, Avrupa'yı etkileyen sanayi ve üretim büyük nüfus kitlelerinin göçüne ve bunun sonucunda bir kentleşmeye neden olmuştu (Güvenç, 1998, s.26). İngiltere ve Fransa gibi sanayileşmenin geliştiği ülkelerde varlığını güvenceye almak isteyen burjuvazi sınıfı ekonomik düzeyde milli pazarı ve milli birliği sağlama istekleri siyasi manada milliyetçiliğe neden olmaktaydı (Şen, 2004, s.259). Gelişen milliyetçiliklerle birlikte Batı'da modern vatancılık anlayışını ortaya çıkıyordu. İngiltere'de, sonra Fransa'da da devletin kral ile özdeşleştiği anlayış yerine, artık halk ile vatanın özdeşleşiyordu (Lewis, 2000, s.331). Ulus-devletin temel niteliği egemenliğin temel kaynağının ya da devlet

iktidar kurgusunun ulus-devlet şeklinde biçimlenmesiydi. Başka bir ifadeyle devlet kurgusu insan egemenlikli bir form halini almıştı (Aksoy ve Arslantaş, 2010, s.37). Zira, milliyetçilik milli hakimiyete, siyasi iktidar da millete dayanmaktaydı (Güngör, 2006, s.10). Diğer taraftan, ulusal kimliklerin oluşmasında, ulusal devletlerde vatandaş ordularının kurulması, merkezileşme, modern şehircilik, ulusal dil, eğitimin halka yayılması ve halkın siyasi katılımı önemli etkileri oluşturmuyordu (Calhoun, 2007, s.15). Dolayısıyla milli devleti oluşturan dört temel esası, ordunun millileşmesi, meşrutiyet, matbanın yaygınlaşması ve milli eğitim başlıkları altında toplamak mümkündür. Ancak en başta topun icadının önemli bir faktör olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü devletler topla kuvvetlendirilmiş halk orduları ile derebeylerin şatolarını zapt ederek, derebeyliğe son verebilmişti. Gazetelerde halka inerek milli duyguları uyandırabilmişti. Yine ilimde akılcılık ile hükümet sistemlerinde millet esaslılık ortaya çıkmıştı (Aynî, 1943, s.36).

İngiltere ve Fransa'dan sonra Almanya da modern ulus dönüşümün yaşandığı üçüncü bir tarihi tecrübe olarak söylenebilir. Sözü edilen bu tarihsel süreç ulusal monarşilerin belli bir toprak üzerinde yöneten ile yönetilenin benzeşerek modern ulus olarak birleşmesidir (Aksoy ve Arslantaş, 2010, s.36). Etnik ve dini kimliğe eklenen coğrafi boyut sayesinde toprakla-kimlik özdeşleşmesini sağlamış, diğer taraftan ulus devlet toprağı “vatan” adıyla kutsallaştırmıştır. Kimliğin homojenliğini sağlayacak ulusal kültür çerçevesi ise iktidarı elinde bulunduranlar tarafından belirlenerek eğitim kanalıyla tüm yurttaşlara aşılanmıştır. Böylece ulus devlet ve ulusal kültür eski dini ve etnik kimlikleri siyasallaştırmıştır (Karpas, 2009, s.96).

Millet ve milliyetçilik kurumalarında olduğu gibi milli devlet izahında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu bağlamda yurtiçi yazında Türkçülüğün önde gelen isimlerinde Ziya Gökalp'ın milli devlet kavramına bakışı ele alınırsa, onun etnisite, millet, milli devlet kavramını modern bir olgu olarak tarihsel süreklilik içinde ele aldığı görülebilir. Ona göre ulusu meydana getiren etnik yapılar bir öz halinde uluslarda mevcuttur. Ancak ümmetçilik evresinde ulus bilincini veren bu öz bastırılmıştır. Fransa'da 1789 ihtilali ile İngiltere'de daha erken dönemde ulus bilinci ortaya çıkarken, Osmanlı devletinde bu süreç on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yaşanmıştır. Millet ve milli devlete getirmiş olduğu yaklaşımlarla Gökalp Smith, Guibernau, Geertz gibi ulus olgusunu doğal ve modern üzerine inşa eden toplum bilimcilerin önde gelenlerinden sayılabilir. Başka bir yaklaşımda sosyal psikolog olan Mümtaz Türhan da etnik kökenlere atıf yapmaksızın daha çok milli

kültür düzleminde hareket eden ulus ve ulus-devlet kavramına bakışı Gökalp'in yaklaşımına paralel olmuştur (Ersal, 2012, s.270- 338).

Öte yandan ulus devletlerin oluşum sebepleri bir kenara bırakılırsa, sağladığı başarı bir gerçektir. Öyle ki ulus/milli devletler Avrupa'dan Amerika'ya ve tüm dünyaya yayılarak neredeyse evrensel bir devlet şekli olmuştur. Ulus devlet niteliğinin önde gelen unsuru ortak kültürün, ulusal kimliğin geliştirilmesidir. Ulus/milli devletler, milliyetçilik kanalıyla ortak bir kimliği tüm topluma benimsetme ve hakim kılma gayesindedir. Bu bağlamda özellikle dil, folklor, tarih, vatan ve dinin temel standart payda olması önemlidir (Durgun, 2014, s.5-6).

2.1.3. Milli Kimlik

Özellikle son yüzyılın ve günümüzün en çok tartışılan kavramlarından kimlik, insan ve/veya toplumlar kapsamında özel bir önem kazanır (Vatandaş, 2004, s.10). Başka bir ifadeyle kimlik insana dair bir kavramdır (Aydın, 1999, s.12). İnsana dair bir kavram olarak kimlik, kişiyi tanımlayan maddi ve manevi unsurlardır (Ercilasun, 2009, s.18). Dolayısıyla bir tanımlama biçimi söz konusudur (Göndoğan, 2009, s.399). Toplumsal ölçekte bir tanımlama düşünüldüğünde ise eski hüviyet anlamında kimlik (Karpat, 2009, s.57), kişilerin, grupların, toplumların “sen kimsin” sorusuna bulunduğu topluma bir aidiyet duygusuyla ortak bir ben bilinci geliştirmesidir (Güvenç, 2010, s.3; Poyraz, 2009, s.763). Öyleyse kimliğin diğer bileşeninin aidiyet olduğunu söylemek mümkündür (Vatandaş, 2004, s.18). Kişisel kimliklerin aidiyet duygusundan toplulukların aidiyet duygusuna bakıldığında ise kültür, dil, din, tarih, yaşam alanı, ortak hafıza gibi faktörlerden hareketle grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koyma isteği, bilinci ve bu anlamdaki aidiyet duygusu kolektif kimlik olarak tanımlanmaktadır (Bilgin, 1998, s.121). Başka bir ifadeyle aidiyet duygusu dil, din gibi unsurları anlamlı kılar. Aidiyet duygusu olmadan sözü edilen bileşenler etkili olamaz (Niyazi, 2014, s.14). Toparlamak gerekirse kimliğin tanımlama ve aidiyet olmak üzere iki esas bileşeni vardır. (Aydın, 1999, s.12). Kimliğin temel bileşenlerinin yanı sıra bazı nitelikler içermektedir. Mesela kimlikler kendi içinde benzerliği, diğer taraftan kimliğin doğal olarak gelişeni ötekiye karşı farklılığı taşımaktadır. Diğer taraftan kimlikler, değişime açıktır (Vatandaş, 2004, s.15-18). Mesela Anadolu ve Rumeli'deki toplumların İslamiyet'e geçerek din değiştirmeleri böylesi bir durumdur (Karpat, 2009, s.58).

Kişisel kimliklerin izahı yapıldıktan sonra milli kimlik tanımına geçmek mümkündür. Etnisiteyi ve etnik kimlikten daha kapsamlı olan milli kimlik daha önceki başlıklarda anlatılan milli devlet (Öz, 2008, s.220), milletleşme (Türkdoğan, 2005, s.206) ve milliyetçilik (Atasoy, 2009, s.833) kavramlarıyla ilişki göstermektedir. Zira milli kimlikler milliyetçi düşüncelerle şekil kazanır. Bölünmez anavatanlar, uluslara özgü diller, ulusların tarihsel devamlılığı gibi milliyetçi fikirler milli kimlikleri şekillendirir (Sütçüoğlu, 2009, s.274). Bu bağlamda milli kimliklerin oluşumu, modern çağın/endüstri devriminin sonucu olarak görülen milli devlet sürecine bağlanmaktadır (Aydın, 2009, s.27; Yıldız, 2007, s.12). On altıncı yüzyıldan başlayarak on sekizinci yüzyılda genel şekli oluşmaya başlayan milli-devlet, bir taraftan siyasi iktidarı merkezileştiriyor, hukukta eşitlik ve ekonomide bütünleşmeyi sağlıyor; diğer taraftan egemenliği altındaki topluluklara aidiyet bağı kuruyordu (Sarıbay, 1997, s.4). Bu yeni devlet kurgusu, kendisi için tanımladığı kimliği yurttaşları için de istemektedir. Nitekim milli devletlere kadar, mevcut devlet yapılanmalarında toplum içinde bir ortak kimlik oluşturma problemi yoktu (Yıldız, 2007, s.12). Ancak ulus devlet sürecinde devletin tanımı ile yurttaşların kendini tanımlaması aynı düzlemde seyretmişti (Aydın, 2009, s.27). Daha genel bir tanımlama yapmak gerekirse belli bir coğrafyada ötekilerden farklarını ortaya koyan etnik/kültürel grupların milli kimliğinin öznesini millet, fikir ve düşüncelerini milliyetçilik, toplumsal örgütlenmesini ise milli-devlet kurgusu oluşturmaktadır. Milli kimlik ötekilerine karşı oluşan farklılıkta, kendi içinde ise toplum üyelerinin kültürü, dili, etnik kökeni ve coğrafi sınırlarındaki homojenlikte anlam kazanmaktadır. Özetle türdeşlik milli kimliğin temel unsurlardan biridir (Vatandaş, 2004, s.11). Öyle ki milli devletler zorunluluk olarak gördükleri türdeş bir kültürü eğitim kanalıyla yurttaşlarına aşılama yapmaktadır (Smith, 2014, s.35). Diğer taraftan organik bir yapıya benzeyen kimlik kavramı, olgusu ve kimliğin oluşumu; bireyler ve gruplar için birden fazla kimlik simgeyle özdeşleştirilebilir (Güvenç, 1998, s.28). Ancak yurttaşlara aşılana milli kimlik diğer bütün bireysel ya da toplumsal kimliklerin önüne geçer. Milliyetçi söyleme göre milli kimlik diğer kimliklerle çatıştığı zaman seçim yapmak kolay olmasa da milli kimlik önde gelmelidir (Sütçüoğlu, 2009, s.274). Milli kimlik ve bileşenlerini Smith'in tanımlamasına göre toparlanırsa milli kimlik: “ 1-) Tarihi bir toprak/ülke, ya da yurt 2-) Ortak mitler ve tarihi bellek 3-) Ortak bir kitlesel kamu kültürü, 4-) Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler 5-) Topluluk

fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi” den oluşmaktadır (Smith, 2014, s.31-32).

Milli kimliğin üzerinde durulan önemli bileşeni de bir ölçüde kültürdür (Sadoğlu, 2009, s.779). Zira kültürel yapılar en eski dönemlerden bu yana milli kimliklere şeklini vermiştir (Calhoun, 2007, s.14). Nitekim öncelikle millet olma ile milli kültür yaratma arasında ilişki vardır (Gökdemir, 2004, s.4-5) ve kültür bireylere biz bilinci kazandırarak aidiyet bağı oluşturur (Temur, 2011, s.157). Fakat milli kültür oluşturmada, politik ilkeler, daha önce gelir. Milli tarihin nelerden oluşacağı, hangi anıların unutulacağı, milli kültürün hangi yanlarının öne çıkarılacağı politik ilkeler ile belirlenir (Viroli, 1997, s.142)

Millet olma ise milli kültür kazanmayı ve kültürde türdeşliği ifade eder (Türkdoğan, 2005, s.143). Milli kültür ise bir millete rengini kimliğini veren o milletin tutumlarını, davranışlarını kısaca maddi ve manevi unsurlarının bütünüdür (Aydın, 1999, s.8). Öyle ki milli kimliğin temel unsunu milli kültür oluşturur. Nitekim çoğu milli kimlik tanımlarından, onun kültürel bir kimlik olduğuna ulaşılmaktadır. Milli kimliğin tanımlarında bahsedilen örf, adet, ortak tarihsel geçmiş ve ortak kader gibi tanımlar kültürü referans göstermektedir (Vatandaş, 2004, s.31). Bu anlamda kültür bir milletin aynasıdır, ona yansıyan, gelenekler, dini inanışlar, edebi eserler, müzik, el sanatları, kısacası sanatın her dalında ortaya konulan eserler, kısaca milletin tüm maddi ve manevi unsurları bir milletin kimliğidir (Kösoğlu, 2009, s.10; Sağ, 2009, s.169). Yine bir toplumu diğerlerinde ayıran din ve lisan iki tayin edici unsur olarak kültürle sıkı bir ilişki içindedir (Ortaylı, 2007b, s.12-14).

2.2.Milli Kimlik İle İlişkili Kavramlar Çerçevesinde Türk Kimliği

Bu başlık altında milli kimliğe ilişkin kavramlar ve Türk kimliğine dair bazı fikirler üzerinde kısaca durulacaktır. Başka bir ifadeyle millet, milliyetçilik ve milli devlet ve kültür kavramları kapsamında Türk milli kimliğine ilişkin ilgili yazında yer alan bazı düşüncelere yer verilecektir.

Konuya dönülecek olursa en başta modernleşme ve sanayileşme, kapitalizm gibi tarihsel olayları temel alan millet ve milliyetçilik yaklaşımlarını, Türkiye ve Avrupa dışındaki ülkelerin tarihsel gerçekliğiyle bağdaştırmak ve bu yaklaşımları onlara uygulamak zordur. (Morin, 2009, s.88). Zira on sekizinci yüzyıldaki kapitalist gelişme ile sağlanan düşünce ve

sanattaki ilerleme, bu yüzyılın sonundaki kâğıt sanayindeki devrim ve on dokuzuncu yüzyıldaki sanayi devrimi sürecinde Osmanlı devleti Batı'ya uzak kalmıştır (Timur, 1986, s.96). Dolayısıyla Türk tarihi açısından milli devlet ve milli kimlik olgusu 1839 Tanzimat ve sonraki süreçte hız kazanmıştır (Karpat, 2009, s.52). Görülüyor ki Türkiye'nin tarihsel gerçekliği onu Avrupa, Afrika, Asya ve Balkan milletlerinde farklı kılmaktadır. Bu nedenle sözü edilen milletler için geliştirilen millet ve milliyetçilik yaklaşımlarını Türk milli kimliğine benzetmek çok doğru olmayabilir (Güngör, 2006, s.10).

O halde milli devlet, milliyetçilik kavramları çerçevesinde Türkiye örneğine nasıl bakılması gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir soruya cevap aramak yine en başa geri dönmektir. Zira nasıl milliyetçilik kuramlarında farklılıklar varsa, Türkiye'de de milliyetçilik için farklı tanımlar ve farklı sınıflamalar vardır. Cumhuriyetin milli devlet yapısında kuruluşundan itibaren tek bir milliyetçilik anlayışı hakim olmamıştır. Milliyetçilik devlet tarafından çeşitli kanallar ile aşılanırken, aydınlar ve değişen siyasal iktidarlar farklı yönelimlere başvurmuştur. Sadece 1923'ten 1950'lere kadar Türk milliyetçiliği, Atatürk milliyetçiliği, teritoryal, muhafazakâr, liberal ve ırki milliyetçilik anlayışları halinde sınıflanabilir (Kılıç, 2007, s.115-116). Türk milliyetçiliği/ulusçuluğu dünya ölçeğinde ele alındığında ise bazı benzerlikler ve farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Türk ulusallaşması ne Batı tipi kadar olgun, ne de XX. yüzyıl ikinci yarısında doğan devletler kadar zayıftır. Milli Mücadele dönemi de ulusallaşmanın büyük bir hız kazandığı dönemdir. Bu süreçte siyasi devrim ile devletin ulusallaşması tabana yansıtılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle önce devlet sonra toplum ulusallaşmıştır. Ulusallaşmanın önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusallaşma anlayışı ise monarşist, dinci, Turancı, ırkçı, yabancı düşmanı, sınıf mücadelesi yanlısı olmamıştır (Tanör, 1997, s.78-87)

Sonuç olarak Türk milliyetçiliği, sanayi devrimi, burjuva sınıfı ve sınıf çatışmaları gibi Batı menşeli dinamiklere dayanmaz. Tabi Avrupa'daki milliyetçilik bir tetikleme yaratmıştır. Ancak bu daha çok bir savunma, diğer bir ifadeyle kendini kültürel ve iktisadi çöküşten kurtarma tepkisidir. Başlangıçta bu fikri bir hareket, daha sonra siyasi bir şekil almıştır. Türk milliyetçiliğinin mücadeleleri ise geleneksel İslami kültür, Pan-Slavizm, Avrupa, Hristiyanlık olmuştur. Söz konusu mücadelelerin tartışması da yönetici sınıf, asker ve sivil bürokrasi tarafından yapılmıştır. Bu nedenledir ki Türk milliyetçiliğinin felsefi ve tarihi kökeni, Batı tipinden farklıdır (Durgun, 2014, s.86-87).

Milliyetçilik ve millet kavramlarına Göngör ile benzer bir yaklaşım getiren Kösoğlu'na göre Batılı milliyetçilik yaklaşımlarından hareketle Türk kimliğini ve milli devletini değerlendirilmesi bir hatadır. Yine böylesi bir bakış açısından hareketle Cumhuriyet ile birlikte oluşturulan milli devlet ve milli kimliğe dair “Türk milletinin inşası” şeklinde bir tanımlamayı doğru değerlendirmez. Ona göre Cumhuriyet ile birlikte olmayan bir kimlik inşa edilmemiş, sadece Türk toplumunun geçmişten gelen yaşayan milli kültürü ortak bir bilinçaltında şuurlandırılmış ve geliştirilmiştir (Kösoğlu, 2000, s.22,23). Bayram (2013, s.31-45)'e göre de Cumhuriyet'in kuruluşunda millet hayal edilmiş değil, binlerce yıl içinde oluşa gelen bir millettir. Diğer bir ifadeyle yeni devlet, var olan bir milletin devletiydi. Herhangi bir millet inşası söz konusu olmamıştır. Ona göre Türk milliyetçiliğine yönelik bu yaklaşımlar, Türk milliyetçiliğinin Türk tarihinin kendi kaynakları yerine, bazı milliyetçilik teorileri ve Avrupa milletlerinin tecrübelerinden oluşan şablon değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır.

Buna karşın Aydın'a göre Türk kavramı altında yekpare tanımlı bir nesnel kimlik yoktur. Ona göre yaşanan tecrübe hali hazırda olan romantizmle tıpkı Anderson'un “hayali cemaatler” tanımlaması gibi yapay ve iradi insan müdahaleleridir (Aydın, 2009, s.27). Benzer bir yaklaşımla Bora, Türkler'in devlet kurucu vasıfları düşüncesi, devletin kutsallığı ve milliliği düşüncesi ve Türk devletlerinin cihan şümul yani evrensel bir devlet olduğu inancı; Türkler'e yöneltelen uygarlık oluşturmama isnadına karşı bir özgüven oluşturma amaçlı icat edilmiş mitostur (Bora, 1997, s.8). Buna karşın İnalçık, Bora'nın bu yaklaşımının aşırı milliyetçi yaklaşımlar ile aynı abartıları içerdiğini belirtir (İnalçık, 2014, s.41).

Konuya dair diğer bir husus ise milliyetçiliğe, milli kültüre karşı insaniyetçilik, uluslararasılık ve küreselleşme fikirleridir. Aslında bunlar en temelde milliyetçiliğin doğasından gelen bir tepkidir. Nitekim Herder, milli kültürün bozulmasına karşı olmuş ve Alman manevi ortaklığının kökenini ulusal dile ve homojenliğe bağlar. Shlegel ise Herder gibi milli kültürün ön planda tutmak yerine kozmopolit yurtseverliği, daha belli bir ifadeyle Avrupa'nın dinsel ve kültürel birliğini öngörür (Viroli, 1997, s.133-137). Yine milliyetçiliğe karşı insaniyetçilik ve milli kültüre karşı küreselleşme ya da uluslararası kültür en çok ifade edilendir. Ancak İnalçık'a göre bir uluslararası kültürün oluşması mümkün değildir ve böylesi bir çaba da manasızdır. Çünkü toplumca başka bir kültürü özümsemenin olanağı yoktur. Farklı kültürlerden bazı unsurlar alınabilse de başka kültüre

“temessül” mümkün değildir (İnalcık, 2009, s.92). Ömer Seyfettin de beynelmileliyet ve insaniyet gibi fikirlerin vatan için zararlı fikirler olduğunu söyler. Bu gibi kavramların bir veba gibi Avrupalılar tarafından teşvik edildiğini gerçekten ise Avrupalıların bu fikirlerin kendi memleketlerinde işlemediklerini belirtir. Ona göre “Bir millet için, bir vatan için manevî hastalıkların en müthiş, en korkuncu “insaniyet” ve “Beynelmileliyet” fikridir (Seyfettin, 2002, s.14-32). Benzer şekilde Kafesoğlu milliyetçiliğe karşı insaniyetçilik düşüncesini ileri sürmenin gerçekçi olmadığını buna karşın, milliyetçiliğin bir şovenizme dönüşmesinin de kötü bir durum olduğunu belirtmektedir (Kafesoğlu, 2013, s.19). Milliyetçiliğe karşı insanlık ideali fikirleri milli tarih ve tarih ders kitapları için de ileri sürülmüştür. Fakat Turan’a göre insanlık ideali için milli tarihin ve tarih ders kitaplarının ihmalinin tam tersine insanlık idealinin gelişmesine engel olacaktır. Yine Turan, UNESCO ‘nun 1950’deki uluslararası toplantısında tarih eğitimi ve tarih ders kitaplarının Birleşmiş Milletler idealine uygun hale getirmek için yaptığı toplantıdan bahseder. Burada tüm dünyada bir insanlık ülküsü için millet bilincini yok etmenin beyhude olduğunu söyler. Ona göre BM idealize ettiği şekilde objektif bir şekilde anlatılan Orhon Abideleri, Kaşgarlı Mahmud gibi milli tarih konularında milli hisler doğal olarak gelişecektir. Bunda tarih eğitiminin suçu yoktur. Yani objektif olarak anlatılan Türk tarihi olayları çocuklarda hem milliyet hem de insanlık duyguları pekiştirecektir (Turan, 2011, s.229-249).

Milliyetçiliğe dair diğer bir husus ise milliyetçiliğe olan bakış açısidir. Kafesoğlu Türkiye’de milliyetçiliğin bir ideoloji olarak yansıtılmasının yanlış olduğunu belirtir. Ona göre milliyetçilik toplumun maddi ve manevi değerler bakımında gelişmesini çabalamanın bir ifadesi olarak ideoloji değil bir idealdir. Türk milliyetçiliği milli kültüre sahip çıkmak, Türkçe konuşmak ve kendini Türk olarak tanımlamaktır. Yine milliyetçiliğin ortaya çıkışını Batılı yaklaşımların vurguladığı on sekizinci asırdaki Alman ve İtalyan siyasi birleşmesini Türk milliyetçiliği için kabul etmez. Kafesoğlu’na göre Türk milliyetçiliğinin asıl gelişimini sağlayan ve gösteren asıl olaylar Asya Hun İmparatorluğu’ndaki Çi-çi yönetimi, sekizinci yüzyıldaki Orhun kitabeleri, Uygur Türklerindeki “kut dağı” efsanesi, Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvan-ı Lügati’t-Türk* eseri ve on beşinci yüzyılda Sultan II. Murat yönetimi gibi olaylarda aramak gerekir (Kafesoğlu, 2013, s.20-114).

Türk kimliğine milli devlet açısından bakıldığında ise modern milli devletlerin kökenindeki mutlakiyetçi devlet anlayışı, sivil toplumun, kapitalist ekonominin ve buna paralel olarak kolektif kimlikler, sınırları belli bir ülke, sekülerizm ve güçlü bir eğitim

Cumhuriyet dönemi milli devlet anlayışına uymaktadır (İnalcık, 2009, s.59-60). Diğer taraftan bu döneme gelinceye kadar Osmanlı devletinde Türk milliyetçiliğinin ve milli kimliğin oluşumunda Osmanlı batılılaşma çabalarına (Ortaylı, 2007b, s.72) ve Fransız Devrimi'ni yaratan orta sınıf, kapitalist ekonominin bir orta sınıf oluşturmaya önem atfedilmektedir (Karpas, 2009, s.60). Diğer taraftan Göngör'e göre batılılaşma çabaları döneminde Osmanlı aydınları ile halk arasında bir kültür farklılığı ortaya çıkmış, gerçek bir kültür bu iki tabaka arasında paylaşılamamıştır. Oysa milliyetçilik milli kültürün geliştirilmesidir (Güngör, 2006, s.10). Kültür ve Türk kimliği açısından farklı görüşler de ileri sürmek mümkündür. Şöyle ki Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslardan 1783'ten beri Anadolu'ya Müslüman olmuş, Osmanlı kültürünü benimsemiş, menşede anadili Türkçe olmayan yüzbinlerce Arnavut, Boşnak, Pomak, Giritli, Çerkez, Abaza, Çeçen, Gürcü "ana yurd" dedikleri Anadolu'ya göç etmişlerdir. Onları göç ettiren, etnik yapıdan ziyade tarih ve kültür olmuştur (İnalcık, 2009, s.105).

Milli kimlik ile ilişkili bir etken olarak milli tarih ele alındığında ise Türkiye'nin milli tarih çalışmalarında Avrupa'ya göre geciktiği görülebilir (Ortaylı, 2011, s.11). Milli tarih çalışmaları, Osmanlı devletinin kimlik krizi yaşadığı 19.yy'da başlamış özellikle II. Meşrutiyetten sonra hızlanmış, Cumhuriyet döneminde devletin kuruluş felsefesine göre şekillenmişti (Bolat, 2012, s.232). Zira on beşinci asırda Osmanlı tarihi üstün tutulmakla beraber milli tarih Oğuzhan'a kadar götürülürdü (Atsız, 2011, s.97). Özellikle Sultan II. Murad Han döneminde tarih milli kültürü işleyecek şekilde kullanılmış, Osmanlılar kendilerini Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Karahanlı tarihleri içinde değerlendirmiştir. En son olarak kendilerini Oğuz Han'a bağlamışlardır. Osmanlıların kendilerini söz edilen dönemde Türk tarihiyle ele alması milli tarih mahiyeti gösteriyordu (Turan, 2003, s.255). Millet fikriyle tarih yazımının bir örneği de Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'ya gelirken Selçuklulara yardımındır. Her ne kadar Cam-Cem-ayın yazarı Bayatlı Hasan ve Neşri farklı yazsa da Kemal Paşazade bunu etnik nedene bağlamıştır (Turan, 1997, s.149).

Ancak bu asırdan on dokuzuncu asra kadar milli tarih Osmanlı tarihinden ibaret kaldı. On dokuzuncu asırda Süleyman Paşa ile bu bir nebze kırıldı (Atsız, 2011, s.97). Aslında Osmanlı devletinde tarih öğretiminin ve yazımındaki İslam tarihi onun teokratik yapısının, milli bakımdan ise hükümdar ailesinin yansımasıydı (Kafesoğlu, 2011, s.15). Türklerin tarihi bir kültür hazinesi olarak kullandıklarını söylemek pek de mümkün değildir. Özellikle Türklerin milli tarih kültürlenmesini sağlayacak siyasi, içtimai, dini, hukuki,

kültürel, edebi ve sanat dallarında ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulmuştu (Turan, 2003, s.9). Bu açıdan bakıldığında Türk kimliği açısından milli duyguların tarihe yüklenmesine Ahmed Vefik Paşa ve Şemseddin Sami’de rastlanabilir (Ahmad, 2006, s.31). Bununla birlikte on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında okullarda tarih öğretimi başlamıştı (Özbaran, 1998b, s.62). Tanzimat’ın ilanından sonra Orta Asya’nın Ruslar ve Hindistan’ın İngilizler tarafından istilasını buradaki Türklere olan ilgiyi uyandırmıştı (Yinanç, 2011, s.79). Mustafa Celaleddin Paşa Türklerin medeniyete olan katkılarını anlatan *Eski ve Modern Türkler* eserini Sultan Abdülaziz Han’a sunmuştu (Celaleddin, 2014). Ancak Sultan Abdülhamid döneminde milli tarih çalışmalarına şüpheyile bakılmış ve tarih çalışmalarına mani olunmuştu (Akçura, 2011, s.130; Köprülü, 2011, s.31). Osmanlı dönemindeki Türkçüler ise biri Osman Bey’den, diğeri İslam’dan başlayan iki tarihi Orta Asya’ya, tüm Türkler tarihine dayandırmak için çabalamıştı (Safa, 1960, s.186).

II. Meşrutiyet’ten sonra ise güçlü bir milli tarihten söz etmek mümkün hale gelmiştir. Türkçülük akımının iyice açığa çıkma şansı bulduğu II. Meşrutiyet döneminde kültür sahasında olduğu gibi tarih alanında da bir millileşme hareketi başlamıştı. Orta Asya’ya götürülen milli tarih romantik tarzda kendisini gösteriyordu (Şimşek ve Satan, 2011, s.20-21). İttihad Terakki yönetiminde milli tarih Selçuklulara, Gaznelilere uzanmıştı (Kafesoğlu, 2011, s.115). Milli tarih çalışmaları bazı soruların beraberinde getirmişti. Türk tarihinin kapsamının sorgulanması bunlardan biriydi. Cengiz Han, Timurlenk Türk müdürler? Bu gibi sorular sorulmaya, milli tarihin kapsamı çizilmeye çalışılıyordu (Safa, 1960, s.29). Cumhuriyet döneminde ise milli tarih tüm Türklerin tarihini kapsamıştı (Kafesoğlu, 2011, s.115). Atatürk, eski Türk kahramanlıklarının ve kültür kökenlerinin milli tarihe kazandırılmasında milliyetçi bir irade koyuyordu (Kafesoğlu, 2013, s.23). Türk kültürünün köklerini inmeyi amaçlayan Cumhuriyet döneminde milli tarihin eksikleri giderilmişti (Safa, 1960, s.100). Kurumsal bağlamda romantik tarihçilik yine Cumhuriyet döneminde oluşmuştu (Şimşek ve Satan, 2011, s.21-22). Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi çalışmalarında yer alan Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemseddin Günaltay, III. Türk Tarih Kongresinde benzer görüşleri dile getirerek, milli tarihin ihmal edildiğini belirtmiştir. O, Türk tarihi olmadan Avrupa ve Afrika tarihlerinin anlaşılamayacağını, ancak böylesi bir tarihin sadece Osmanlı ve Selçuklu tarihinden ibaret sayılarak ihmal edildiğini vurguluyordu. Günaltay’a göre tarih ve dil milli duyguları harekete geçiren önemli bir vasıta. Milli kültürün gelişmesi, kolektif ruhun oluşması en temelde tarih ve

dil ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Türk milletinin karakterinin ortaya konmasında en etkili unsurlar milli tarih ve milli edebiyattır (Günaltay, 1943, s.2). Türk milliyetçiliği ile milli tarihteki bu romantik tarih anlayışa ilişkin Fuad Köprülü, böylesi bir tarih telâkkisinin doğal olarak geliştiğini söylemektedir. Çünkü Avrupa tarihçiliği, Türkler hakkında dayanaksız görüşler ileri sürerken, milli tarihteki romantik süreç haliyle abartılı olacaktı. Yine her yerde olduğu gibi Türk milli tarihindeki bu romantik devir, Türklerin genel tarih içindeki yerinin tetkikine yönelik araştırmaları arttırmak için harekete geçirici bir isteklendirme sağlamıştı (Barthold ve Köprülü, 1984, s.23). Ancak romantik tarih anlayışı özellikle yakın dönemde milli kimliklerin icadı gibi milli tarihlerin icadı meselesini doğurmuştu. Böylesi yaklaşımlar yukarıda Bora (1997)'nin Türk tarihindeki icad edilmiş mitoslar ve İnalçık (2014)'ın bu yaklaşımı aşırı milliyetçi yaklaşım gibi kusurlu bulması gibi görüşlerle ele alınmıştı. Son olarak konuya farklı bir bakış açısı sunan Kafesoğlu'nun görüşlerini vermek mümkündür. Kafesoğlu'na göre siyasi hadiselerle tarih sahnesine çıkabilen milletler tarihi icad etme ihtiyacı duyarlar. Bu karşın bazı milletler yüzyıllarca milli kültürleri ile hep var olmuştur. Türkler de bu milletlerdendir. Türklerin varlıklarının ispatı için ne tarih ne de kültür icad etmeye gerek yoktur (Kafesoğlu, 2013, s.74). Görülüyor ki milli kimliğin tarihsel anlatılarına yönelik değerlendirmeler milliyetçilik kurumlarındaki gibi değişmektedir. Başka bir ifadeyle milli kimliğin milli tarihi milliyetçilik kurumlarından hangi anlayış referans alınırsa tanımlamalar ve değerlendirmeler bu düzlemde gelişmektedir ve milli tarihe yönelik yaklaşımlar milliyetçiliklere göre farklılık göstermektedir. Milliyetçilikler ve milli kimlikler ise bazen çok farklı ele alınsa da bazen de birbirine yakın durabilmektedir. Nitekim Türkiye'de önde gelen şahsiyetlerden Necip Fazıl'ın İslamiyet'i, Nihat Atsız'ın Türk soyunu, Yahya Kemal'in Osmanlı'yı, Peyami Safa'nın millet ve maneviyat merkezinde sentez'i, Mümtaz Turhan'ın ilimciliği, Remzi Oğuz Arık'ın memleketçiliği, A. Hamdi Tanpınar'ın Cumhuriyet fikirleri hep milli kimliği tanımlama arayışlarıydı (Kösoğlu, 2013, s.16). Ancak hepsinde ortak olan genel bir milliyetçi anlayışın ortaya konmasıdır (Bayram, 2013, s.47).

2.3. Milli Kimlik ve Tarih

Tarihin kendi yöntem biliminin gayelerinin yanı sıra insan ve toplum için de önemli fonksiyonları vardır. Dünyayı anlamlı kılmak için geçmişin bilgisini geleceğe yansıtmak;

fikirleri, ideolojileri temellendirilmek için tarihsel dayanak arama bunlardan bazıları olarak görülebilir. Bu sayede tarih toplumların kendi kültürlerini ötekilerinden ayırt etmeyi sağlar, kişiler, toplumlar kendi kimliklerini keşfetmiş olur. Böylelikle tarih kişilerin, grupların, milletlerin kimliğinin oluşmasına yardımcı olan temel etken haline gelir (Öz, 2008, s.220). Öyle ki tarihi kimliği oluşturan en önemli boyut olduğu söylenebilir (Ortaylı, 2011, s.11). Ancak tarih kimlik bağlamında değerlendirilecek olunursa onun sadece geçmiş hakkında duygu ve mana yüklenmemiş bilgi yığını olmadığı anlaşılmalıdır. Kimliğin bileşeni olarak tarih geçmişe dair sistematik bilgiden ziyade tarihin seyrine dair görüş ve duyguları ifade eden tarih şuuruyla ilişkilidir (Güngör, 1992, s.75). İnsanın tarih şuuruna varması ise onun tarihi olayları anlamlı bir bütün içinde görmesidir (Niyazi, 2014, s.173).

Günümüze kadar milletlerin medeniyet hamlelerinde tarih şuurundan yararlandıkça, tarihten fayda görmüşlerdir. Ancak tarih yazılmadıkça, kültür ve bilinçlenme için bir vazife görmedikçe tarihin bu yönde faydası olamaz. Zira medeniyet istikametine giden milletler işe titiz bir tarih çalışmasıyla başlamıştır (Turan, 2003, s.9).

Tarih şuuruna ilişkin Mısır, Sümer gibi medineyetlerin sosyal bir belleğe sahip olduklarına ve geçmişleriyle ilgili bilince sahip olduklarına dair bir delil yoktur. Ancak büyük anıtlar dikmiş bazı hükümdarlar atalarının yaptıkları işlere işaret etmişlerdir. Tarih şuurunun ilk olarak Herodotos ile Yunanlarda görüldü. Böylelikle insanlar ilk defa dikkatini mazisine, iç âlemine çevirdiler. Ortaçağda yavaş yavaş gelişen tarih ve vatan şuuru Rönesans'ta olgunluğa ulaştı. Küçük devlet teşekküllerinden monarşi ve milli devletler oluştu. Gerçek sosyal bellek böylelikle canlandı. Latin kavimleri kendi milli geçmişlerini aramaya başladılar (Ülken, 2011, s.210-213). Bu noktada tarih milleti oluşturan daha özelde toplumun kültür ve kimliğini meydana getiren temel unsur, gerekli bir süreç olarak önem kazandı. Nitekim bireyleri ortak bir payda altında toplum olabilmeleri için tarihsel bir zaman gerekmektedir. Bir ortak payda olarak kültür, gelenekler tarih içinde oluşur. Böylelikle milli kültür ve milli kimlik meydana gelir. Dolayısıyla ulusallaşmayı sağlayan faktörler arasında etnik birlik, dinden ziyade ortak bir yaşantıyla oluşan geçmiş başka bir değişle tarih önde gelmektedir. Nitekim Fransız Devrimi ile öne çıkan milliyetçiliğin dayanakları da tarihten beslenmektedir (Turan, 1997, s.143).

Bu nedenledir ki milliyet ve milli hâkimiyet siyasi düzenin temel dayanağı olduğu on dokuzuncu asırda milletler kimliğini milli tarihlerinde ve öz lisanlarında keşfetmek

istiyorlardı. Milli tarihler milletlerin birliğini sağlayan motivasyon sağlıyordu (İnalçık, 2009, s.141). Milli tarihler en temelde milleti ayakta tutan, medeniyet ve kültürel devamlılığına dair şuur kazandıracak araçtı (Kubalı, 1948, s.7). Başka bir ifadeyle milli tarih şuur, milletin geçmişinin bilinmesi, bugüne nasıl gelindiğinin farkına varılmasıdır. Böylelikle milli tarih şuur bireyleri milletin üyelerini haline getirecek şuur verecek, ortak bir gelecek oluşturma duygusu aşılayacaktır (Niyazi, 2014, s.173-174). Yine on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru doğa ilimlerindeki kanunlardan hareket etme anlayışı tarih ilmine de uygulanmak istendi ki bu genel anlamda tarihi olayların kendi zamanına göre oluşan etkiler üzerine düşünmek eğilimiydi (Kafesoğlu, 2011, s.100). Tarih çalışmaları açısından böylesi bir hareketlilik on dokuzuncu asra tarih yüzyılı denmesine neden oldu (Şimşek ve Satan, 2011, s.12).

Milli devletler ve ya milliyetçiliklere gelişen tarih, on dokuzuncu asra doğru Alman milliyetçiliğinde önemli bir rol oynamıştı. Almanlar, Grek ve Roma tarihlerini bir gurur kaynağı görmek yerine bunu kendi tarihlerinde aramıştı. Alman Tarih Okulu ve Herder milli tarih yaklaşımının öncüleri olmuştu (Aydın, 2005, s.3-44). Herder, kültürel çoğulculuğun genel geçer bir evrenselliğe indirgenemeyeceğini, Aydınlanma Çağı'nın, insan değerlerinin her ülkede ve her zaman aynı olmadığını dile getirmişti. Herder'e göre insanın temel ihtiyaçları gibi bir gruba aidiyet bağı ihtiyacı vardır. Bu bulanamadığında yalıtılmışlık yaşanır. Dolayısıyla insan olmak benzerleriyle beraber bir yerde kendi evinde olmak gibidir. Her grubun sadece kendini yansıtan birtakım gelenek, yaşam tarzı ve davranış biçimi vardır ki bu halk ruhu ya da ulusal ruhtur. Kültürel yaşamın tamamı tarihteki belli gelenekler içinde sadece grup üyelerinin ortaklığı ile üretilmiştir. Ancak Herder'in ulusallığa götüren kimlik anlayışı, saldırgan değildir ve bir halkın ötekine üstünlüğünü içermemektedir (Vatandaş, 2004, s.23). Bir takım grup üyelerinin diğer gruplardan farklarını koyma, kendi ortak geçmişlerine, anılarına dayanarak tanımlamasını ifade eden kolektif kimlik, milli kimliğin özgün bir biçimidir. Yine ulusal kültür, bir kolektif kimlik olarak bireyin kendisini tanımlamasıdır (Vatandaş, 2004, s.24-25). Görülüyor ki milletlerin uyanışı romantizmin bir alameti olmuştur. Uyanışa geçen milletler tarih şuurı sayesinde birer birer ortaya çıkmıştır. Milli tarihler yazılarak, folklor meydana çıkarılarak milletler şahsiyet kazandı (Ülken, 2011, s.214). Özetlenecek olursa romantikler geçmişi içerden çalışmış, ulusal kişilik kavramını tarih eğitime ve yazımına katmışlardır. Böylelikle eskiden saray mensuplarının ulaştığı tarih kitapları on dokuzuncu yüz yılda okul

programlarına girmiş, artık politikacılar ve eğitimciler yetiştirmek için bir eğitim aracı haline gelmiştir (Behar, 2003, s.33). Diğer bir ifadeyle milliyetçilik, milli devlet ve milli tarihin birbirini etkileyerek gelişimi Avrupa’da gerçekleşiyordu (Köken, 2002, s.331). Esas itibariyle milliyetçilik, tarihi temel alan düşünce ve uygulamalardan ibaretti. Zira milliyetçiler, milletin oluşumunu tarihe dayandırmaktadır. Milliyetçilere göre millet ötekilerden farklılığını sağlayan uzun bir tarihsel süreç içinde oluşmuştur (Güngör, 1992, s.78). Öyle ki on dokuzuncu yüzyılda kök salan milliyetçilik ve milli devletler için aynı kültürel ortak paydalar elzem haline gelmişti (Bolat, 2012, s.233) ve kültürel kimliğin resminin çıkarılması da tarih bilgisi ve bilinciyle mümkündü (Ahmad, 2006, s.14). Bu anlamda ortak tarih bilinci, milli devletlere temel oluşturacak başat unsur oluyor, yeni milli devletler istedikleri millet anlayışını tarih eğitimiyle gelecek nesillere aşıyordu (Bolat, 2012, s.233). Milliyetçiliklerin ve milli devletlerin yüzünü milli tarihlere döndürmesi bir tesadüf değildi. Zira insanlar geçmişlerine dönerek nasıl bir kimlik buluyorsa, milletler de milli tarihlerine baktığında kimlik kazanıyordu. Bu bağlamda milliyetçiliklerin, milli devletlerin, milli kimliklerin doğuşu bir anlamda milli tarihlerin doğuşudur. Ve milli tarihler milli devletlerce yurttaşlarına milletin bugünkü kaderine yön veren anlamlı bir seyrin ifadesi olarak aşılacak istenir (Güngör, 1992, s.74-80). Dolayısıyla milli tarihi neden sonuç bağlamında işleyen tarih bilgisinde ayırt etmek gerekir. Nitekim Gökalp de E. Durkheim belirttiği gibi, tarihi ilmî ve millî tarih gibi iki tür olarak değerlendirmişti (Safran, 2002, s.1671). Ona göre de yirminci yüzyılda tarih biri olayları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde belgeler, abideler gibi tarih kaynaklara göre ele alan “şen’i” gerçek tarih, diğeri ise esas olarak amacı pedagoji olan çocuklara atalarının gurur duyulacak kahramanlıklarını öğretmeyi; vatanını, milletini sevdirmeyi gaye edinen milli tarihtir. Gerçek “şen’i” tarih kişinin geçmiş olaylara yönelik bilgisi, milli tarih ise ait olduğu milletin vicdanıdır (Gökalp, 2011, s.47-48). Bilimsel ve toplumsal yönüyle tarih dersleri içinde aynı şeyleri söylemek mümkündür (Copeaux, 1998).

Böylelikle milletin duygusal birliğini sağlayacak tarihsel anlatılar da kolektif hafızayı oluşturur. Kolektif hafızanın içeriğini oluşturan milli kimliğin ihtiyaç duyduğu tarih bilgisi mili devletlerce şekillendirilir (İnce, 2010, s.13). Özellikle ulusların varlığını meşrulaştıran geçmişten geleceğe uzanan tarihsel süreklilik iddiasının ortaya konmasında tarih yazıcılığı önem kazanır. Milli devletler, kuruluşunu tarihsel temellendirme için tarih yazımını etkilerken (Şıvgın, 2009, s.42), sosyal nizamını meşrulaştırma amaçlarını milli tarihlere

taşımaktadır (Güngör, 1992, s.75). Bu bağlamda tarih eğitimi, tarih ders kitapları da devletin milli tarih tezinin, ortak hafızanın vatandaşlarına aşlamak istediği kimlik anlayışının temel iletim kanallarını teşki etmektedir (Copeaux, 1998). Görüldüğü üzere ulus devletin için tarihin bu araçsal rolü, tarihin öznelliğinden ziyade dönemin koşullarından kaynaklanmaktadır (Tekeli, 1997, s.132). Netice itibariyle tarihin milli amaçlarla kullanımı sadece Türk tarih yazıcılığı için düşünmemek gerekmektedir (Behar, 2003, s.236). Zira tarih öğretiminin bu amaçlarla öğretildiğini İngiltere’den tutun, ABD’de, Portekiz’de tüm toplumlarda görmek mümkündür (Özbaran, 1998b, s.62).

Görülüyor ki Türkiye’de ve diğer devletlerde milli devletlerin gelişmesiyle de tarih öğretimi kimlik oluşturma açısından giderek önem kazanmış, tarih eğitiminin, tarih ders kitaplarının milli kimlik açısından yeri ve şekline dair farklı fikirler öne sürülmüştür. Bu fikirlere bakıldığında, bazılarının tarih eğitiminin nesillere güven ve kimlik duygusu kazandırmadaki önemine dikkat çektiği görülmüştür. Tarihin bu öncelikleri göz önünde bulundurarak yazılmalı ve okutulmalıdır ki Ziya Gökalp bunu milli tarihçilik olarak adlandırmaktadır. Zira bütün tarihçiler ne kadar objektif olmaya çalışsalar da olayları yorumlamaları kendi tarih ve kültürlerinden kopamaz ve bütün dünya milletlerinin yaptıkları şey de budur. Batılıların milli devlet ve millet olarak tercih ettikleri yol böyle şekillenmiştir. O halde eğitime dönük tarihçiliğin kimlik ve güven şuuru içermesi bir zaruriyettir (Kösoğlu, 2000, s.85).

2.4.Türk Milli Kimliğinin Gelişimi Tarihsel Dönemler

Orta Asya bozkırları, İslam Türk kültürünün ve kimliğinin gelişiminde önemli bir etkeni. Buna karşın Tanzimat ve Cumhuriyet, Türk kültürü ve kimliğinin Batılılaşma evresini oluştuyordu (Çetintaş, 2014, s.575). Buradan hareketle kolektif kimlik ve kololektif bilinçte meydana gelen değişimler açısından, en genel manada Türk kimliğinin, kültürünün gelişiminde İslam-öncesi dönem, İslami dönem ve Yenileşme/Modernleşme dönemlerinden söz edilebilir (Öz, 2008, s.221). Benzer bir yaklaşımda Durgun’a göre Türklerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği üç ana dönüşüm vardır. Türk tarihinin antik dönemi, İslamiyet öncesi dönem, İslamiyet’in siyaset ve devlet işlerinden soyutlandığı modern dönemdir. Türk tarihinin böylesi bir süreklilik içinde ele alınması daha kapsamlı bir bakışı sağlamaktadır. Çünkü toplumları kendi kültürüne yeni ya da yabancı bir yenilik kabul ettiğinde onu kendi kültürel yapısına göre dönüştürür. Böylelikle tarihsel süreklilik

oluşur. O halde kimlik tanımı için İslam öncesi mi, İslam sonrası mı yoksa yalnız modernleşme mi gibi sorular sormak pek de doğru değildir (Durgun, 2014, s.39)

Bu kapsamda araştırmada yukarıda sözü edilen temel dönemler gözetilmekle birlikte, bu dönemler altında bazı alt dönemler de ele alınmıştır.

2.4.1.İslam Öncesi Kimlik ve Tarih

Türk adı tarihte bir kavram veya kavimler birliğini ifade ediyordu. Zira Çinliler bu kavimler için önce “Kaoçi” yani “Yüksek arabalılar” Göktürk zamanında ise”Tiele” ismini kullanmışlardı. Japon kaynakları Tiele adının Türkleri ifade ettiği hususunda hem fikir olmuştur. Çinliler tarafından Türklere verilen “Tie/e” adı ise Türk isminin Çinlilerin dilinde bozulmuş ifadesidir (Taneri, 2004, s.27-28). Anlaşıyor ki Türkçe konuşan Oğuzlar, Karluklar, Uygurlar gibi birçok Türk toplumuna genel adı Türk(Törük)’tü (İnalçık, 2014, s.268). Orhun vadisi merkez olmak üzere MÖ 200’lerden MS 840 yılına kadar bozkır imparatorluğuna sahip olan Türklerin (Ercilasun, 2013, s.8) yaşadıkları yerler olarak özellikle Sır Derya’nın kuzey doğusu, Orta Avrupa sahası, Karadeniz’in kuzeyinden Kore’ye kadar, Kafkasların kuzeyinde Kuzey Buz denizine, Tibet’in kuzeyi, Çin Seddi’nin kuzeyi, Afganistan’ın kuzey bölümünden, İran’ın kuzey doğusuna gibi farklı coğrafi sahalarda söylenebilir (Taşıgıl, 2013, s.23). Farklı coğrafi sahalarda yaşıyan Türkler pek çok devlet kurmuşlardı. Ancak Türk kimliğinin oluşumu açısından bazı devletlerin ayrı bir önemi vardı.

Zira kuruluş mahiyeti olarak millik arz eden Cumhuriyet ile birlikte Türk kimliğinin tanımlanmasında kültürel muhteva ile tarihi köklere yönelmek önemliydi. Kimliğin tarihsel kökenlerinin başlangıcı, İslam öncesi Orta Asya Hun ve Göktürk Devletlerinin tarihiydi (Taşdelen, 2013). Nitekim Türklüğün millet olarak ortaya çıkmasında, dağınık haldeki Türk kültür unsurları Türk kavimlerinin Hunlar tarafından birleştirilmesi tarihi bir rol oynamıştı (Öztuna, 2005, s.46). Mo-tun zamanında temel şeklini alan Türk tarihinde büyük önem taşıyan Büyük Hun devleti, egemenlik anlayışı, devlet teşkilatı organizasyonları, dini ve dünya görüşü ile Türk tarihini ve kültürünü etkileyen ana kaynaktı (Kafesoğlu, 1998, s.63). Büyük Hun devletinin kuruluşu ile Türk topluluklarında birlik, beraberlik ve kendine has bir kültür oluşmuştur. Bu askeri teşkilattan kültür ve sanata kadar yansımış ve bir millet meydana getirmiştir. Böyle bir teşekkül, her alanda olduğu gibi aile hayatını da etkilemiştir ve sonraki Türk devletlerine miras olarak kalmıştır. Dolayısıyla Hun devletinin

vücuda getirdiği düzen, sonraki Türk devletlerinin kültürünü anlamak için önem teşkil etmektedir (Ögel, 1971, s.4). Denilebilir ki Hunların önemi, Türkleri siyasi birlik altında toplamaktan öte, Türk topluluklarına millet olma bilinci kazandırmasıdır (Koca, 2013, s.12)

Milletleşme de Asya Büyük Hun imparatorluğundan sonra Türk adını bir resmi devlet adı olarak alan, Doğu Sibirya'daki Yakut Türkleri ile batıda Ogur (Bulgar) Türklerinin bir kısmı haricinde tüm Türk boylarını bir araya getiren Gök-Türk devletidir (Kafesoğlu, 1998, s. 95). Nitekim bir kültür tarihçisi olan Bahaeddin Ögel, Hunlarla birlikte Gök-Türklerin Türk toplulukları arasında kültür birliğini sağladığını ve bu kültürün diğer Türk topluluklarında devam ettiğini belirtmiştir (Kösoğlu,1996, s.199). Öyle ki bu dönemde Türkler "Türk" milli adını almışlardır (Togan, 1981, s.132). Bu devlet ve onu oluşturan topluluklar, Çin kaynaklarında (Tu-cüeh) Tukeyu/Türk olarak geçmiştir. Orhun Yazıtlarında kendilerini Türk olarak tanımlamasından, Gök-Türklerin Türklük kavramı altında bir bilince sahip olduğu anlaşılmaktadır (Öz, 2008, s.221). Kafesoğlu (1998, s.44)'na göre de Orhun kitabesinde geçen "Türk" tâbiri daha ziyade "*devletin esas halkını teşkil eden millet*" anlamına gelmektedir. Yine Orhun kitabelerinde belirtilen vatana verilen kutsallık Türk milleti için büyük bir güç kaynağıdır (Kafesoğlu, 2013, s.16). Binbaşoğlu, yazıtlarda geçen birlik, ulus olma, dayanışma ile ilgili saptama ve uyarılar açısından bu yazıtları tıpkı Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sonrasında yazdığı *Büyük Nutuk* ve *Türk Gençliğine Hitabı* eserlerinde verilen milli bilince ilişkin mesajlara bezetmektedir (Binbaşoğlu, 2009, s.19). Diğer taraftan Gök-Türkler'de bu bilincin gelişmesinde Gök-Türk –Çin ilişkileri önemli bir yer tutmaktaydı. Bu dönemde yaşanan Gök-Türklerin Çin esareti Türklerde bir milli bilinç oluşturmuştu (Ögel, 1971, s.35). Çinlilere ilişkin Orhun yazıtlarında geçen aşağıdaki ifadeler, milli bilince dair mesajları göstermektedir:

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak ımış. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin!...Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahtekar olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş. Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, hanımlık kız evladı cariyeye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı. Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat etmiş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk etli vermiş. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk etli vermiş. Çin kağanına ilini, töresini alı vermiş (Ergin, 2003, s.13-15)

Güvenç'e göre Orhun Yazıtları'nda "Çinlilerin kardeşleri birbirine düşüren, Türk erkeklerini esir, kadınlarını ise cariye yapan sinsiliğine" dair ifadeler Türk kimliğinin doğal ötekisinin Çin olduğunu belirtmektedir (Güvenç, 2010, s.113). Copeaux'e göre de Orhun metinlerinde Çinliler sürekli ebedi rakip olarak görülmüştür (Copeaux,1998, s.243). Bununla birlikte yukarıdaki ifadelerin diğer bir dikkat çeken tarafı, milli kültürün korunmasına yönelik bilinçtir. Zira Danişmend'e göre kültürel unsurun korunması için gösterilen bu milli gayret milliyet fikrinin bir tezahürüdür (Danişmend, 1983, s.20). Öte yandan Türkmen (2013, s.31)'e göre abidelerde yer alan bir öteki olarak dış düşman Çinliler ile birlikte bir iç düşman olarak onlarla işbirliği yapan boyların varlığından söz edilmektedir (Türkmen, 2013, s.31). Ancak Kösoğlu (1996, s. 49)'a göre abidelerde bir iç düşman olarak "Dokuz Oğuzlar" belirtilmiş olsa da söz konusu çatışma onların ayrı bir millet olmasından değil, kendi milleti içindeki yer alan bu boyun hâkimiyet kavgasına düşmesinden kaynaklanmaktadır (Kösoğlu,1996, s.49). Yine Orhun yazıtlarında bir yurt olarak Ötüken'in korunmasına dair yer alan hassasiyetler, Gök-Türklerde toprak-vatan ve millet bağının ve bugünkü manada başkent fikrinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Söz konusu yazıtlarda milli kimlik için başka unsurlar da ifade edilmiştir. Ekrem, Orhun Abidelerinde Gök-Türk devleti için önem gösteren milli kimlik bileşenlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

1. "Milli bir Tanrı yani Türklerin Tanrısı
2. Bilgili ve cesur kağan
3. İle ve Töre'ye saygı
4. Entrikalara kanmama
5. Ana yurdu hiçbir şekilde terk etmeme" (Türkmen, 2013, s.33).

Nihayetinde Orhun Abideleri yer alan ifadeler milleti vücuda getiren bütün unsurları içermektedir (Türkmen, 2013, s.38). Gök-Türk devletinin Türk kimliğine katkısı Hun devletinden daha kalıcı olmuştur. Şöyle ki devletin yıkılmasından sonra Türk adı, Gök-Türk devletinin kurduğu siyasal ve kültürel birlik sayesinde genel bir kullanım kazanmıştır. Böylelikle Türkçe konuşan Türk toplulukları, boy isimlerinin yanı sıra kendini bu kavram ile tanımlamıştır. Yine devletin maddi-manevi kültürel unsurları tüm Türk toplulukları tarafından yaşatılmıştır (Kafesoğlu, 1998, s. 95; Koca, 2013, s.12). Türk kavramı altında

oluşan kimliğin, Gök-Türk devletinden sonra kurulan Uygur devletinde de yaygınlaştığı görülmüş ve VIII. yüzyıldan sonra Araplar tarafından da Türk toplulukları için Türklük adı altında bir kavramlaştırma yapılmıştır (Ekrem, 2006, s.5)

Öte yandan yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Avrasya bozkırlarında yaşayan Türk toplulukları için boy kimliği önemli bir mensubiyetti (Öz, 2008, s.219-221). Ancak Türk boyları kendilerini Yağma, Oğuz gibi boy isimleriyle görmeye devam ederken, Gök-Türk hâkimiyeti sonrasında Türk adı ortak bir kimliğin adı olarak gelişmiştir. Özellikle ötekilerin gözünde Türk dilini konuşan, Türk kültürünü yaşayan toplulukların tümüne verilen ortak ad “Türk”tü (Kösoğlu,1996, s.99). Nitekim Koç’a göre “Türk”, “Türkler” ve “Türklük” adı altındaki kimlik, tarihin hiçbir döneminde bir boyun adı olmamıştı. Aynı dil ve kültürü paylaşan On-Oklar, Karluklar, Kırgızlar, Basmıllar, Sirler, On-Uygurlar, Oğuzlar, Dokuz-Oğuzlar vb. gibi farklı boyların bir araya gelmesiyle oluşan “budun”, millet ve “il”in yani devletin ortak adıydı (Koç, 2013, s.30). Bununla birlikte coğrafi genişliğe ve dağınıklığa rağmen Türk toplulukları dil, töre ve gelenek, diğer bir ifadeyle milleti oluşturan temel unsur, ortak kültüre sahip olmuşlardı (Çandarlıoğlu, 2003, s.9)

Görülüyor ki Türk kimliği, maddi ve manevi kültürel unsurlarda bir ortaklıktır. Kafesoğlu (1998, s.35-212)’e göre bu evrede Avrasya’nın bozkır hayatı, Türk hayatını, düşünce tarzını, inancını, kısacası Türk kültürünün maddi ve manevi unsurlarını şekillendirmişti. Türk kültürünü meydana getiren iki temel unsur ise at ve demirdi. Ögel’e göre Gök-Türkler çeliğe su verip, kılıçlarına bir eğrilik kazandırma becerisi göstermişlerdi (Ögel, 1971, s.21). Nitekim Çin kaynaklarına göre Gök Türkler, vaktiyle demircilik yapmakta ve bunu ticari bir faaliyet olarak kullanmaktaydılar (Sümer, 1960, s.567). Demiri işlemedeki kültürel beceriler, sonraki Türklere bir kültürel miras kalmıştır. Nitekim İnalçık (2009, s.198) Osman Gazi’nin ordusunda zırhlı süvarilerin bulunması ile Ergenekon destanında Türklerin demirci oldukları, dağları eriterek özgürlük ve egemenliğe eriştikleri şeklindeki sembolik anlatılır arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir.

İslam öncesi Türk kimliğini oluşturan unsurlardan Türk-İslam Türk devletlerine de kalan diğer bir gelenek ise egemenlik ve töre anlayışıdır. Türk egemenlik anlayışı Tanrı’nın hakan soyundan gelenlere, milleti yönetme yetkisi verdiği kut anlayışıydı (Kösoğlu, 2000, s.195). Bu anlayış, tüm Türk-Moğol hanedanlarına, egemenliklerine meşruiyet kazandırmak için soylarını ilk büyük Kağan (Hakan) Oğuz Han’a dayandırmaları olarak

yansıyordu. Hükümdarın mutlaka han soyundan gelmiş olması şartının Osmanlı devletindeki yansımasını da görmek mümkündür. Nitekim Sultan II. Murad, döneminde Osmanlı hanedanının soyunu Oğuz'un büyük oğlu Günhan'ın oğlu Kayı Han'a dayandırmıştır (İnalcık, 2009, s.197). Buna göre Hakanlar, İslam öncesi Türklerin hukukunu oluşturan ve derin bir bağlılık inancı olan töreye göre devleti yönetmek zorundaydılar (Kösoğlu, 2000, s.195). Yine Tanrı inancı egemenlik anlayışını da beraberinde getirmişti. Nitekim Türklerde egemenliğin Tanrı tarafından verildiğine inanılan, talih, kader, Tanrının lütfu anlamı taşıyan, “Tengride Kut bulmuş” ifadesiyle formüllenen “kut” anlayışı hakimdi. Hakanın oğulları arasında bir saltanat ve veraset düzenlemesi yapılamamasının temel nedeni bunun Tanrının iradesine karşı çıkmak olarak görülmesiydi. Hakanın kendi soyundan gelenlerden birini vasiyetle veliaht yapsa da vasiyet onun ölümüyle geçersiz sayılıyordu. Kendi kudretiyle ordunun, kurultayın desteğini alan, bu yolda bir savaş kazanan, devlet merkezini ve hazineyi ele geçiren meşru hükümdardı. Türk devletlerinde devlet geleneği olan bu inanç, Osmanlılarda şehzadeler arasındaki taht kavgalarının temel nedeniydi (İnalcık, 2009, s.196).

İslam öncesi Türk kültüründen kalan başka bir gelenek ise hükümdarların millete karşı sorumluluklarıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere pek çok hususta Türk kimliğini etkileyen Gök-Türk devletine ait Orhun yazıtlarında bu geleneğin ilk izleri görülebilmekteydi. Yazıtlarda Bilge Kağan belirttiği “Kardeşim ve beglerimle birlikte çalıştım, göçmüş ve dağılmış halkı topladım, yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giyindirdim, aç halkı doyurdum, fakir halkı zengin ettim, az milleti çoğalttım.” anlayışı Türkçe’deki bugünkü “devlet baba” motifine karşılık gelmektedir (Güngör, 1992, s.139). Anlaşıyor ki milleti yönetme yetkisini Tanrıdan alan Hakan, onlara karşı bazı görevleri yerine getirmek zorundadır. Bunların en dikkat çekenini milleti “aç ve çıplak bırakmamak”tır ki yine bu gelenek Türklerin İslam’ı kabulünden sonra Yusuf Has Hacı’ın siyasetnamesi *Kutadgu-Bilig*’de kaydedilmiştir (Kafesoğlu, 2013, s.13). Selçuklu dönemine ait Nizamülmülk’ün siyasetnamesinde de Sultana aç ve yoksul millete karşı vazifesini ihmal etmemesi yönünde ikazda bulunulmuştur. Yine Aşıkpaşazade, Osmanlı’da bu anlayışın devam ettiğini anlatmaktadır (Güngör, 1992, s.139).

Burada Hunlar ve Gök-Türkler’den başka pek çok Türk toplumundan kültür ve kimlik bağlamında söz edilebilir. Ancak Uygurlar’ın oluşturdukları kültürel yapı farklı bir önem arz etmektedir. Çünkü Uygurlar özellikle Gök-Türklerin taşlara yazdıkları Türk yazısını el

yazma eserlere geçirmeleri nedeniyle tarihi bir rol oynamışlardır. Uygular sayesinde artık Türk yazısı kütüphanelerde yer edinmiştir. Diğer taraftan Uygurlar mimari, bilim, kültür ve sanat alanında ilerlemeler kaydederek önemli eserler vücuda getirmiştir (Ögel, 1984, s.347-364). Uygurlar'ın oluşturdukları bu kültürel mirası, sonraki Türkler yaşatmıştır (Caferoğlu, 1988, s.17). Nitekim sözü edilen Uygur kültürel mirasının etkilerini, Karahanlı devletinde görmek mümkündür. XI. yüzyılda Karahanlıların yüksek kültür emarelerinin en güzel örnekleri ise *Kutadgu Bilig* ve *Divanu Lugat-it-Türk*'tür (Sümer, 1960, s.571).

Bir milletin kimliğini yansıtan önemli bir unsur olarak İslam öncesi Türk edebiyatına bakıldığında ise Türklerde dış tesirlere kapalı sazla sözle söylenen halk şiirlerini görmek mümkündür. Nitekim o devirde Türklerin tüm sosyal müesseseleri (Dil, din, gelenekler, hukuk vb. unsurlar) dış tesirlerden korunmuş bir kavmin ruhunu yansıtmaktaydı. Çin, Hind, İran medeniyetlerinin Türklere etkisi yok denecek kadar azdı. Edebiyatta böyle bir durumdaydı. İslam öncesi şâirlerin hepsi elleri kopuzlu avamdı. Sözü edilen kişiler özel ve genel toplantılarda eski kahramanların menkıbelerini terennüm ederler, milli destanlar söylerler, yeni olaylar için yeni türküler bestelerlerdi. Kopuzlu şairler, özellikle de milli ayinlerinde (Sığır), umûmi ziyafetlerde (Şölen), matem törenlerinde mutlaka bulunurlardı. Söylenen tüm şiirler, Türkçe'nin kendi vezni hece vezniydi. İslam öncesi Türk edebiyatı, daha sonra Türklerin İslamiyet'e geçmeleriyle tasavvuf edebiyatı ile kendini gösterecektir (Köprülü, 1976, s.1-11).

Türklerin milli hayatından devam ettirdikleri diğer bir edebi ürün Dede Korkut menkıbeleridir. Nitekim gerçek adı "*Kitab-ı Dede Korkut ala Lisan-ı Taiife-i Oguzan*" olan bu edebi eser, Oğuzların Azerbaycan ve Kuzeydoğu Anadolu yörelerindeki hayatlarını anlatır ve İslam öncesi Türk yaşamına dair önemli bilgiler verir (Gömeç, 2000, s.59). Türklerin Anadolu'da *Dede Korkut* menkıbelerini kopuzlar eşliğinde terennüm ettikleri de bilinmektedir (Köprülü, 1976, s.252). Kimliği belli olmayan Dede Korkud'un ağzından anlatılan, 12 Oğuz'a koştur 12 masaldan oluşan ve Oğuzların dini inançları, aile kurumları, ekonomik hayatları, siyasi teşkilatlanmaları hakkında önemli ipuçları veren Dede Korkud Masalları veya Destanı, Oğuz Türklerinin kültürel kişiliğini yansıttığından Türklüğün bir "Kimlik Belgesi" olarak hem Anadolu Türkleri hem de Azeri Türkleri tarafından benimsenmiştir (Güvenç, 2010, s.110).

Görülüyor ki İslam öncesi Türklerin oluşturdukları kimlik kültür ve gelenekler yoluyla İslam sonrası Türk devletlerine, topluluklarına miras kalmıştır. Bu bağlamda Türk kimliğinin ilk evresi olan İslam öncesi dönem sonraki dönemlerin anlaşılması açısından önem göstermektedir.

2.4.2.İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kimlik ve Tarih

Hiç şüphesiz ki Türk kimliğinin oluşumunda en önemli olay, Türklerin İslamiyeti kabul etmeleri ve bu dinin Türk kimliği için başat bir etkide bulunmasıdır. Her ne kadar Türker daha öncede bir takım dinlere iltica etmişse de İslam dini kadar Türk kimliğine etki eden bir dönüşüm yaşanmamıştır (Öz, 2008, s.219-222). Türklerin çok erken dönemlerde İslam dinine yönelmelerinde, onların yüksek içtimai seviyesi, toplumdaki dirlik ve düzeni etkili olmuştur (Ögel, 1971, s.161). İslamiyet, Türklerin kimliğini pek çok yönden şekillendirmiştir. Nitekim eski Türk topluluklarının günlük hayatı töreyle şekillenirken, İslamiyetin kabul edilmesiyle onu daha köklü bir halde şekillendiren İslam hukuku olmuştur. Hukuk, inanç, düşünce ve soysal hayat bu dönüşümden etkilenmiştir. İslamiyet'i ilk kabul eden Hazar Türkleri ve Karahanlılar sözü edilen değişimin ilk öncüleridir (Çiçek, 2002, s.639). Özellikle Karahanlıların İslamiyet'e intikali, bozkırlarda yaşayan Türk boyları arasında bu dinin yayılmasını daha hızlandırmıştır. Türk kültürü ile İslam medeniyeti bir kaynaşma yaşamış, Türk-İslam medeniyetinin temelleri bu dönemde atılmıştır. Sosyal kurumlardan, devlet kurumlarına, tüm kültürel unsurlar bu dönemde şekillenmiştir. Fakat yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde Türk kimliği geri plana itilmemiştir (Özcan, 2002, s.899). İslamiyetin kabulünden sonra da Türk toplulukları, İslam öncesi külterel yaşantılarını da devam ettirmiştir (Çiçek, 2002, s.657). Türklerin İslamiyeti benimsemeleriyle ortaya çıkan anlayış, Türklerin kendi kültürlerini yansıtacak şekilde bir özgünlük göstermiştir (Özcan, 2002, s.880). Anlaşıyor ki Türklerin İslamiyet'i seçtikten sonraki oluşan yeni kimlik, kültürel ve dini değerlerin birlikteliğinin bir ürünüdür. Yeni kimliği oluşturan iki bileşen ne birbirinin alternatifi ne de sadece biri tek başına yeterlidir (Çetintaş, 2014, s.580). Bunun güzel bir örneği İslamiyet'ten sonra İ'lay-ı Kelimetullah ülküsü ve Kızıl Elma motifinin bütünleşmesidir (Kösoğlu, 2012, s.27).

Diğer taraftan İslamlaşan Türkler, Anadolu'ya göç ettiğinde, ötekiler onlara "Türk" demiştir (Ahmad, 2006, s.9). Güvenç'e göre dili Türkçe olan Anadolu coğrafyasında yaşan halka Türk ismi Haçlı seferleri esnasında Batılılarca verilmiştir (Güvenç, 2010, s. 22). Yine

on ikinci yüzyıl boyunca Anadolu Selçuklular döneminde Avrupalı kaynaklar bu toprakları “Türkiye” olarak isimlendirmiştir. Türkler, bu dönemde de kendilerini diğer Türk topluluklarından ayırmak için boy isimlerini kullanmış (Kösoğlu, 1996, s.99-236), kurdukları devletlere Selçuklular, Danişmentliler, Osmanlılar gibi o boyun adını vermiştir (Ahmad, 2006, s.9). Bununla birlikte Türkler, Orta Asya’dan getirdikleri kültürü taşımaya devam etmiştir. Örneğin Anadolu Selçuklular’ı hakkında Farsça yazılmış *El-Evâmir Elalâniyye fi’l-umûr el-alâiyye* adlı eserin yazarı İbn Bîbî yani Nâsireddîn Yahya B. Mecdeddîn Mehmed (Ölm. 670/1272)’e göre saraylarda şairler ve şarkıcılar *kopuz* adı verilen bir çalgı ile ünlü ataların ve kahramanların yaptıklarını anarlardı. Üstelik onlar da tıpkı Osmanlılar gibi ait oldukları milletin en ünlü ve ilk atası Oğuz Han’ı yâd ederlerdi (Babinger, 1992, s.8). Sonuçta Türk toplulukları kendini Türk olarak adlandırmış ve onların konuştukları dile Türkçe denmişti (Lewis, 2000, s.1). Diğer bir ifadeyle Akkoyunlu veya Teke Türkmeni gibi isimlendirmeler, kültürel kimliğin ifadesi olmamıştı. Farklı isimlerle anılan tüm Türk toplulukları, Türkçe konuşmuş ve Türk kültürü ile yaşamıştır (Kösoğlu, 2000, s.22).

Türk kimliği ile İslamiyet’in çatışmadan ahenk içerisindeki böylesi bir bütünleşmesinin ilk tarihi örneklerini Karahanlılar’da görmek mümkündür. Karahanlılar döneminde devletin resmi dilinin Türkçe olması; fermanlarda Uygur yazısının kullanılması; Türk dilinin önemine dair Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvan-ı Lûgati’t-Türk* eseri ile Türk siyasetname örneği Han’ın Has Hacibi Yusuf tarafından *Kutadgu Bilig* adlı eserin yazılması anılan milli hassasiyetler açısından dikkat çekicidir (Özcan, 2002, s.899). Söz konusu iki eser, üzerinde dikkat ile durulmasının nedeni, onlara Türk tarihi, Türk kimliği açısından büyük önem atfedilmesindendir. Sözü edilen eserlere bakıldığında Kaşgarlı Mahmud Türk dilinin önemini anlattıktan ve milli gurur kaynaklarını sıraladıktan sonra Türk boylarının kimliğini ele almıştır ve yaptığı tespitlerde çok hassas ölçütler ortaya koymuştur. Kaşgarlı Mahmud’un gösterdiği hassasiyetler, Karahanlı döneminde siyasal ve kültürel Türk kimlik şuurunun varlığını göstermektedir (Ekrem, 2006, s.6-7; Şengül, 2001, s.3). Diğer taraftan Kaşgarlı Mahmud’un *Divan-ı Lûgat-it Türk* adlı eseri, Türk dilini, kültürünü, askerini yücelterek milli şuur dile getirmiştir. Zira eserinde Türk dünyası haritası vererek bugünkü tarih kitaplarına benzer toprak kimlik ilişkisi kurmuştur (Güvenç, 2010, s.118). Türk diline dair Kaşgarlı Mahmud’un gösterdiği milli bilinçten başka Muhammed bin Kays’ın Celâleddin Harezmsâh adına Türk dili hakkında yazmış olduğu “*Tıbyân lûgatü’t Türkî alâ*

lisani'l Kanglı" adlı büyük bir kitaptan söz edilebilir. Ne yazık ki bu kitap günümüze kadar ulaşmamıştır (Barthold, 2004, s.128). Günümüze ulaşmayan mezkûr eserin varlığı XIV.yüzyıla ilişkin İbn Muhanan'ın yazdıklarından anlaşılmaktadır. Fuad Köprülü, sözü edilen eserin ismi ve içeriğinden bir Kanglı Far lügati olduğunu, gramerden başka tarihi ve etnoğrafik bilgileri de içerdiğini ve "*El-Mu'cam Fima'âyir âşârül-Acem*"adlı eserin yazarı tarafından yazıldığını belirtmiştir (Taneri, 1993, s.184). Yine Timur Beylerinden Uygur Alişir Nevayı Türk dilinin Farsça'ya olan üstünlüğünü göstermekle milli bir tavır sergilemiştir. Edebiyatta ve tarihte görülen bu milli medeni tavır Karahanlılar devrinden gelen Türk milli kültür hareketinden kaynaklanmıştır (Togan, 1981, s.84-87)

Türklerin İslamiyet'e geçişlerinden sonra yazılan diğer bir eser Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde de ortaya konulan devlet, toplum ve dünyaya ilişkin görüşler, Osmanlı devlet rejiminde farklı gelenekler olsa da kendi belli etmiştir (Berkes, 2002, s.27). Yine Karahanlılar döneminde Türk-İslam düşüncesinin temel anlayışını yansıtan Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri ve onun şekillendirdiği Yesevilik daha sonraki tüm Türk topluluklarının kültürlerini etkilemiştir (Özcan, 2002, s.900). Öyle ki Yesevilik etrafında gelişen tasavvuf kültürü milli ruhunu yansıtmıştır. Zira Türkler İslamiyet'i kısa sürede benimsemiş, İslamiyet'e giren Türkler, Müslüman olamayan Türkleri İslamiyet'e döndürmek için milli karakter taşıyan Yesevi tasavvuf kanalını kullanmıştı. İslami propaganda için kullanılan ve tasavvuf içinde gelişen tasavvuf edebiyatı ise günümüze değin milli karakterin en saf hali olarak kalmıştır (Köprülü, 1976, s.2). İslâmiyet'ten sonra oluşan Türk Edebiyatı, millî rûh, millî zevk ve milli dilin geniş Türk kitlelerine yayıldığı büyük mutasavvıflar dönemidir ki bu İslam öncesi Türk edebiyatı ile ilişkilidir (Köprülü, 1976, s.1).

İlk Müslüman Türk devletlerinde edebiyatın yanı sıra bilim ve sanat alanlarında pek çok gelişme yaşanmıştır (Açıkgenç, 2002). Gazneli Mahmud Arap tarihçisi El-Utbi, ünlü bilim adamı ve tarihçi El-Bruni ve büyük İran şairi Firdevsi gibi önemli bilginleri sarayında toplamıştır. Yine Nured-din Zengi'nin, İhşitler'in, Toloniler'in saraylarında bilimsel toplantılar ve tarih çalışmalarını teşvik etmeleri bunlara örnek gösterilebilir (Dağ ve Öymen, 1974, s.93). Bununla birlikte Türklerin İslamiyeti kabulü sonrası yaşanan değişim, sanatta ve mimaride de orijinal eserlerle kendini göstermiştir (Aslanapa, 2002, s.9-10).

İslamiyetin kabulü sonrası siyasi açıdan X-XII. asırda Türkler, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletleriyle Türkistan, Hint kıt'ası ve Ön Asya'nın tarihi seyrine yön veren önemli güçler olmuştur (Ercilasun, 2013, s.8). Özellikle 1000'li yıllardan sonra İslam dünyasının seyri, Türklerin eline geçmiştir (İnalcık, 2014, s.261). Bu dönemde Türk hükümdarı Gazneli Mahmud Hindistan'a önemli seferler yapmıştır (Lewis, 2000, s.11). Diğer taraftan Gazneliler yerine kurulmuş Gurlular çağında yetişmiş bir âlim ve şair olan Fahreddin Mubarekşah'ın *Şecere-i Ensab* eseri ile Zemahşeri'nin (1075-1144) *Makaddimet-i'l Edeb* isimli dil ve lugat kitabı Türk diline önemli katkılar sağlamıştır (Taneri, 1993, s.88-94). Büyük Selçuklular döneminde ise eğitim ve öğretimde büyük gelişme sağlanmıştır. Daha sonra gelişmenin yönü tasavvuf alanında devam etmiştir (Özcan, 2002, s.904). Selçuklular İslam dünyasının başına geçerek İslam halifeliğinin dağılmasını engellemiştir. Selçukluların Anadolu'ya fetihlerinin Bizans tehdit etmesi feodal Avrupa'da yankı bulmuş ve Haçlı seferleri başlamıştır (İnalcık, 2014, s.262). Haçlı Seferleri ilk başta Türkler için olumsuz sonuçlar doğursa da sonrasında Türkler Anadolu'da köklü bir şekilde iskân etmişlerdir (Demirkent, 2002, s.1155). Haçlı seferlerine karşı duruşun yanı sıra on birinci yüzyılda mezhep çatışması tehlikesine karşı İslam dünyasının dirlik ve düzenin sağlanmasında Türklerin üstlendiği rol büyük olmuştur (Kafesoğlu, 2013, s.15).

Öte yandan bugünkü Türkiye'nin demografik ve kültürel yapısının temellerini Anadolu Selçukluları atmıştır (İnalcık, 2014, s.264). Ayrıca, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani olmasında Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin hayati bir önemi vardır (Şeker, 2002, s.447). Osmanlı öncesi Türk topluluklarının Anadolu bölgesine intikal ettiklerinde bölgedeki diğer etnik unsurları organize etmelerinde, Orta Asya siyasi kültürünün önemli rolü olmuştur (Mardin, 2011, s.199). Bu dönemde sadece nüfus olarak bir hareketlilik yaşanmamış aynı zaman bir kültürel yapı oluşturulmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Alman ve Avusturya oryantalistlerin Osmanlı Devleti'nin doğuşu üzerine yaptıkları araştırmalar, Anadolu'daki Türk kültürünün, Selçuklu devletinin Bizans devlet ve medeniyetinden hiç de aşağı kalmayan bir medeniyete sahip olduğunu göstermiştir (İnalcık, 2014, s.92). Anadolu ve Rumeli'deki Türk mevcudiyeti ile oluşturulan maddi ve manevi kültürel unsurlar, Tuğrul ve Çağrı Bey'den, Osmanlılara ve oradan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar gelen bir süreklilik göstermiştir (Güngör, 1996, s.126). Türklerin İslam ile tanışması ve XIII. yüzyıl arasındaki tarihsel dönemin önemi:

Göçebe Türklerinin, özellikle de Selçuklu akınlarının İslam mukadderatında büyük rol oynaması, İslam ve Türklüğün bir bütünlük sağlaması, Haçlı saldırılarına karşı İslamiyetin koruyucusu olması ve Türk tarihinin en önemli devresini İslam medeniyeti içinde sağlanmasıdır (Turan, 2002, s.531). Selçuklu devrinin milli kültür için olumsuz yanı ise, dil ve yazı alanında özellikle medrese eğitiminden gelen eserlerde İran ve Arap etkisidir. Zira mahlût bir hale gelen dil, tüm Türk topluluklarının dilinden farklılaşmıştır (Arat, 1943, s.607). Ancak Farsça ve Arapça kelimelerden beslenen bu edebî dil de genel Türk sarfî halini korumuştur (Barthold ve Köprülü, 1984, s.67). Diğer taraftan bu dil medreselerde, ilim ve edebiyatta kendini göstermişse de halkın konuştuğu dil milli sadeliğini devam ettirmiştir (Arat, 1943, s.607).

Milli dildeki ihmale, milli hayatlarına kuvvetle bağlı olan Türk çevreleri bir tepki göstermiştir. Öncelikle on üçüncü yüzyılda bazı gelişmelere karşı milli tepkiler siyasi bağlamda oluşmuştur. Şöyle ki on üçüncü yüz yılda Anadolu hakimiyetini elinde bulunduran Moğollara karşı Celalüddin Harezmsah ırkî benzerlikleri ileri sürerek Alaüddin Keykabad ile ittifak talebinde bulunmuştur (Aynî, 1943, s.71-72; Danişmend, 1983, s.35-46). Başka bir ifadeyle Türkler Anadolu’da siyasi açıdan Moğol, kültürel açıdan Fars ve Arap boyunduruğuna karşı milli bir bilinç içinde olmuşlardır. Özellikle de Türkmenler Moğollar’a karşı Türklüklerini gösterme gayesindedir. Nitekim Türklük şuurunun harekete geçmesinde Moğollar’a karşı mücadelede Türkmenlerle beraber hareket eden II. İzzeddin Keykavus için hazırlanan Türkçe eserin Danişmendnâme olmasını, bir rastlantı ile izah etmek güçtür (Cahen, 2008, s. 349)

Her ne kadar bu ittifak talebi Anadolu Selçukluları tarafından kabul edilmese de sözü edilen tarihi olay, İslamiyet sonrası Türklerde milli bilincin var olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine aynı dönemde Moğollara karşı Karaman oğlu Mehmet Bey, Türk Sultanı Baybars ile ittifakta bulunmuştur. Karamanoğlu Mehmet Bey, kültürel olarak daha çok Fars, siyasi açıdan ise Moğol boyunduruğunda olan Konya’yı zapt etmiştir. Milli şuuru en yüksek derecede hisseden Karamanoğlu Mehmet Bey, Türk dilinin ebedi hâkimiyetini sağlayacak olan “Dergah ve bargahda (sarayda), mecliste ve meydanda Türk dilinden başka dil kullanılmamasına ilişkin kararını ilan etmiştir. Daha sonra Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Türkçenin devlet dairelerinde kullanılmasını Karaman oğlu Mehmet Bey’in sayesinde olduğunu belirtecektir (Danişmend, 1983, s.35-46; Aynî, 1943, s.76-77). Sonuç olarak Anadolu’da Moğol siyasi hâkimiyetinin getirdiği düzensizlik,

kültürel alanı da etkilemiştir. Farsça ve Arapça üst düzey sınıflarda kültür aracı olsa da bu dillerin kültür yaşamındaki etkisi, on üçüncü yüzyıldan sonra azalmış, buna karşın Türk dili on dördüncü yüzyıldan başlayarak giderek önemini arttırmıştır (Cahen, 2008, 343-344). Diğer taraftan on sekizinci yüzyıl Almanya'sında Fransızca'nın mümtaz bir edebiyat ve kibar sınıf dili sayıldığı düşünüldüğünde (Kedourie, 1971, s.53), bazı elitler arasında Arapça ve Farsça kelimelerden beslenen bir edebî dilin kullanılmasından milli şuurdan uzaklaşıldığı anlamını çıkarmak zordur. Nitekim görüldüğü üzere Almanların on sekizinci yüzyıl sonunda göstereceği mili tepkiyi, Türkler on üçüncü yüz yılda göstermiştir.

2.4.3. Osmanlı Devletinde Kimlik ve Tarih

Osmanlı devletinde kimlik bazı kırılma noktaları yaşamıştır. Bu kırılma noktaları on dokuzuncu yüzyıl millet sistemine son veren Tanzimat dönemi, Sultan II. Abdülhamid dönemi ve II. Meşrutiyet dönemidir. Sözü edilen dönemler aşağıda ele alınmıştır.

2.4.3.1. Osmanlı Devletinde XIX. Yüzyıla Kadar Kimlik ve Tarih

On dokuzuncu yüzyıldan önce Osmanlı toplumu, millet yerine dini merkeze alan ümmet esasına dayanmıştı (Türkdoğan, 2005, s.19). Dini kimliğin öne çıktığı bu döneme dair Smith, 1900'den önce Osmanlı ve İslami kimliğinin Türk kimliğini baskı altında tuttuğunu ve köylerde yerel hısımlık kimliklerin öne çıktığını söylemektedir (Smith, 2014, s.41-42). Bu yüzdendir ki Osmanlı toplumunda etnik bir terim olan Türk deyiimi pek kullanılmamıştı (Lewis, 2000, s.1). Ancak Hristiyan Batı hanedanın kendisini Türk olarak görmüştü (Güvenç, 2010, s. 169). Osman Gazi ve emri altındaki Bizansa'a karşı mücadele eden topluluklar, Hristiyan kaynaklarında Türk adıyla geçmiş, Avrupalılar da Osmanlıları bir Türk imparatorluğu olarak nitelemiş ve onu Türklükle özdeşleştirmişti (İnalcık, 2009, s.141, 201). Yine Batılılar bir Hristiyan din değiştirip Müslüman olduğunda onu Türkleşti diye ifade etmişti (Ahmad, 2006, s.10).

Öte yandan yerli kaynaklarda hristiyanlara karşı mücadele edenlere Türk genel adı kullanırken (İnalcık, 2009, s. 201), Osmanlı tarih yazıcılığında kimi zaman bu kullanımın olumsuz, nötr ve olumlu yönde olduğu görülmüştür (Öz, 2009, s.21). Türklük kavramının olumsuz kullanımlarına bakıldığında pek çok görüşün ileri sürüldüğü görülebilir. Ortaylı'ya göre Osmanlı'da Türklük kavramı küçümsenmişti (Ortaylı, 2007b, s.74). Nitekim Karal'a göre Türk kavramının Müslümanlar arasındaki bu olumsuz manası Sultan II. Mahmud döneminde gelişmeye başlayan Türkçülük hareketine kadar sürmüştü (Karal,

1995, s.291). Ahmad'e göre Türklük, Türkmen göçebeleri, Türkçe konuşan cahil ve kaba Anadolu köylüleri için olumsuz bir manada kullanılmıştır (Ahmad, 2006, s.9). Göçebe, cahil, kaba Türkler'e yönelik olumsuz bakış, sadece Osmanlı dönemine özel değildi. Zira Selçuklu döneminde de sözü edilen sosyal sınıftaki Türklere olumsuz bakılmıştı ve bu olumsuz bakış yalnız Türklere karşı değildi. Araplar ve diğer Müslüman unsurlar da sosyal sınıf olarak aşağıdaysa benzer küçümsemelere maruz kalmıştı (Timur, 1986, s.80). Benzer bir yaklaşımda Vatandaş'a göre Osmanlı döneminde Türk ismine görgüsüz, inatçı, kaba, köylü gibi yakıştırmalar yapılarak bazen olumlu anlamlarla birlikte olumsuz anlamlar da yüklenmiştir (Vatandaş, 2004, s.129-138). Osmanlı literatürüne ve kroniklerine bakıldığında ise Türk kavramının Osmanlı manasında kullanıldığı daha az görülmüştür. Hoca Sadeddin, Gelibolulu Mustafa Ali gibi tarihçiler Türk kavramını, köylü Türkleri kastetmek için kullanmıştır. Edebi metinlerinde de Türk kavramına olumsuz anlamlar verilmiştir. Türk kavramına verilen olumsuz manalar yüksek kültür çevresinden olduklarını düşünen kişilerin kendilerini köylü, konar-göçer Türklerden ayırt etme ihtiyacından kaynaklanmış olabilir (Öz, 2013, s.21). Kalpaklı (1997, s.75)'ya göre Osmanlı edebi metinlerinde devletin resmi politikasına hâkim olan, etnik ve milli kimliklerin yerine bir üst kimlik yaratma çabası vardır. Oluşturulan etnik, dini, sosyal, ekonomik her türlü düzeydeki kimliğin üstünde ve bütün bunları da kapsayan bir hakim sınıfın kimliği olarak bu yapay üst-kimlik aslında Osmanlı'nın kendisini algılayışının bir yansımasıdır. Bu bağlamda Osmanlı eliti kendini halktan ayrı "Müslüman veya Osmanlı" olarak ifade ederken, taşra halkını cahil, kaba, göçebe anlamında etnik bir ifadeyle Türk olarak adlandırıyordu. Taneri (1993, s.61)'ye göre ise Osmanlı döneminde tarih vesikalarda ki Türk adının olumsuz imajının genel olarak dile getirildiği "Etrak-ı bi idrak" söylemi, isyan ve ayaklanmalara sebebiyet veren unsurlar için kullanılan bir ifadeydi.

Türk kavramına yönelik olumsuz ifadelerin yanı sıra, Hoca Sadeddin Efendi, Solakzade, Neşri gibi tarihçilerin eserlerinde Türk ismine övgüde bulunulduğu görülmektedir (Vatandaş, 2004, s.126-128). Yine Sultan II. Bayezid döneminde tarih yazımında Oğuznâme geleneğine verilen önem, Sultan Bayezid'in oğullarına Türkçe isimler vermesi göz önünde bulundurulduğunda Neşri ve Aşıkpaşazade metinlerindeki Türklük anlayışının farklı boyutu görülebilir (Öz, 2013, s.21). Etnik farklılıkların tarih yazımına yansımasındaki başka bir örnek ise Kemal Paşazade'nin Ertuğrul Gazi'nin Selçuklulara yardımını anlatan nakilleridir. Kemal Paşazade Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'ya gelirken

Selçuklulara yardımını etnik bir yorumla şöyle anlatmıştır: “Zebunküslük mürüvvet değildir. Hususen hilafı-ı cinsün galebesine rıza, muktaza-yı gayret değildir!”. Görülüyor ki Kemal Paşazade söz konusu olayı anlatırken etnik bir yorum getirmiştir. Fakat aynı olayı anlatan Cam-Cem-ayın yazarı Bayatlı Hasan, Ertuğrul’un “İslam ordusu bozulmakta olduğu için yardım etmek gerekir diyen dini yorumunu ve Neşri’nin bunu “mertliğe, yiğitliğe bağlayan yorumunu da unutmamak gerekir (Turan, 1997, s.149).

Aslında farklı sebepler söylene de Oğuz Türkü olma ya da başka bir ifadeyle Oğuz Romantizmi için Osmanlı devletinde Türklük bilincinin harekete geçtiği bir dönem yaşanmıştır. On beşinci asrın ilk yarısına kadar Türklük şuurunun harekete geçtiğine dair bir takım olaylar gelişmiştir. Timur sarayında gelişen eski Türk geçmişine ilgiden onunla temasta bulunan Osmanlı devleti de etkilenir. Nitekim bu dönemde han ünvanı benimsenmiş, kayı sembolü paralarda kullanılmıştır. Osmanlı tarihçileri ve ozanları Oğuz efsanesini işleyerek Osmanlı sultanlarının soyunu hanedanlığın meşru kaynağı olarak görülen Oğuz Han’a bağlamıştır. Yine bu dönemde Orta Asya Türk dili ve edebiyatı işlenmiş, Arapça ve Farsça deyimler fazla kullanılmamıştır (Lewis, 2000, s.329, 9). Özellikle Sultan II. Murat Han döneminde bu bilinç zirve yapmış, Türk töresi önem kazanmıştır (Kafesoğlu, 2013, s.21). Turan’a göre Sultan II. Murad döneminde Osmanlıların tarihlerini, Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Karahanlı zinciri ile Oğuz hana bağlaması bir milli tarih bilincidir (Turan, 2003, s.255). Ancak eski Türk geçmişine yönelik oluşan bu ilginin bazı amaçları olduğu düşünülmektedir. Zira Osmanlı devleti, bir Anadolu devleti olma, Anadolu birliğini sağlama ve Selçukluların mirasçısı olma gibi gayelerle kendisini Oğuz boyuna bağlayan bir tarihi söylem geliştirir. Söz konusu tarihi söylemlerin yansıdığı tarih yazımına dair İncalcık Sultan II. Murat Han döneminde yazılmış Yazıcızade Ali’nin *Selçukname*’sinde geçen “Günhan’ın vasiyeti Oğuz türesi mucibince Hanlık ve Padişahlık Kayı soyu varken özge boy hanlarının soyuna Hanlık ve Padişahlık değmez.” söyleminin Osmanlı hanedanının egemenliğini meşrulaştırma ve Anadolu birliğini sağlama yolunda Timur ve oğullarına üstünlük kazanma için benimsendiğini belirtmektedir (İncalcık, 2009b, s.111; İncalcık, 2014, s.23). Sebepler bir kenare bırakılırsa Orta Asya kökenlerine yönelik bu farkındalık Deringil (2007, s.94)’e göre Osmanlı devletinin altın çağında dahi görülmüştür. Hatta Oğuz romantizmi ve Osmanlıların kendinden önceki Türk devletleriyle bir süreklilik içinde düşünülmesi bir ara XVII. yüzyılda yaşamış din adamı Vani Mehmet Efendi ile tekrar gündeme gelmiştir (Taneri,

1993, s.155). Vani Mehmet Efendi Türk milletine yönelik bazı olumsuz görüşlere karşı, Türk fetihlerinden, Türk tarihinden kesitler sunarak Türkleri yüceltmış, Oğuz Han'dan bahsetmiş ve Türklerin İslam dinine olan hizmetlerini anlatarak, milli bir şuur göstermiştir (Danişmend, 1983, s.116). Ancak Türkdoğan'a göre bu kısa sürmüş, tekrardan İslam dininin şekillendirdiği toplumsal yapı "ümmeçilik" uzun süre devam etmiştir (Türkdoğan, 2005, s. 213, 273). Diğer taraftan Timur (1986, s.80) bu konuya genel bir yaklaşım getirmektedir. Ona göre Türkler, geleneksel Osmanlı kaynaklarında İslamın kılıcı olarak İslam uygarlığı tarihinde onurlu bir yer edinmişler ve her daim övgü konusu edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlılar da Türk kökenli olduklarının hep farkında olmuşlardır (Timur, 1986, s.80).

Gerçekte de Osmanlı devleti kuruluşundan yıkılışına kadar İslam inancının sembolü olmuş ve bu inancın ilerlemesini ve savunmasını temel gaye edinmiştir (Lewis, 2000, s.12). Dolayısıyla her ne kadar devletin kurucu unsuru Türk olsa da kimlik halktan değil de dinden alınmıştır (Karpata, 2009, s.62). İlk dönemlerinde İslam inancının şekillendirdiği Osmanlı devleti etnisiteyi ya da dili kimlik ve aidiyet olarak kabul etmemiştir (Karpata, 2009, s. 18). Dini referansların temel alındığı bu tanımlamaya göre Osmanlı devletinde tüm Müslüman toplum ırk, dil farkı gözetmeksizin İslamiyet ve padişaha itaat ve bağlılık çerçevesinde değerlendirmiştir (Ahmad, 2006, s.26). Diğer taraftan Gayr-i Müslim toplum yine dini inançların sınıflandırıldığı millet sistemi olarak adlandırılan bir esase göre tanımlanmıştır (Karpata, 2009, s.63). Millet sistemi İslam egemenlik anlayışına dayanmaktadır. Şöyle ki İslam anlayışı Müslümanların egemenliğindeki toprakları Darü'l İslam, Müslüman olmayanların egemenliğindeki toprakları Darü'l Harp ve İslam yönetimi altında yaşayan Müslüman olmayanların iskân ettiği yerleri ise Daru's-Sulh olarak üçe ayırmıştır (Karpata, 2009, s.19-22; İnalçık, 2009, s.54). Bu bağlamda bir bölge Darü'l İslam girdiğinde buradaki semavi din inançlı toplumların bir hukuk ve himaye ile İslam devleti yönetimine katılmasıyla oluşan teşkilat, millet sistemidir (Ortaylı, 2007, s.172). Ancak aynı dinin farklı cemaatleri millet sistemi içerisine farklı statülerde dâhil edilebilir (Ortaylı, 2007, s. 175; Zürcher, 2000, s.87; Ahmad, 2006, s.26). Sisteme dahil olmada esas olan ırk ve dil değil, din ve onun mezhepleridir. Mesela Ermeniler millet sistemi içerisine sadece tek bir Hristiyan dini altında değil de Grogoryen, Katolik ve on dokuzuncu yüzyılda Protestan adı altında mezheplere göre sınıflandırılmıştır (Ortaylı, 2007, s.173).

Müslümanlar için Darü'l İslam anlayışının toplumdaki yansımalarına bakıldığında ise dini kimliklerin merkezde olduğu ve XIX. yy'ın ikinci yarısına kadar Osmanlı halkının bu olguyla toprağa aidiyet duygusu geliştirmekten ziyade, Osmanlı egemenliğinin savunulması tarzında bir tutuma sahip olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Müslüman halk, Osmanlı Devleti'ni dini inançlarıyla özdeşleştirerek onu din-ü devlet görerek savunmaktalar (Karpaz, 2009, s.19-22; İnalçık, 2009, s.54). Bu nedenle millet sistemi Müslüman ve ötekiler kapsamında bir dini kimlik oluşumu sağlıyordu (Yıldırım, 2014, s.247). Böylelikle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı millet sisteminin çözülmesine kadar dini kimlikler ön planda olacak, fakat Türk unsuru basit köylüler, göçebeler arasında zengin Türk kültürü yaşamaya devam edecektir (Lewis, 2000, s.2,8).

2.4.3.2. XIX. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Devleti'nde Kimlik ve Tarih

Bu başlık altında Osmanlı devletinin on dokuzuncu yüzyılından Cumhuriyet'e kadar olan dönem arasındaki süreç kimlik ve tarih kapsamında değerlendirilmiştir.

2.4.3.2.1. Tanzimat Dönemi Kimlik ve Tarih

Kanuni Sultan Süleyman ve on altıncı yüzyıldan itibaren devletin gücünün verdiği haklı güvene dayanarak yapılan geleneksel askeri, siyasi ve sosyal iyileştirmeler, inançsız Avrupa'nın varlığından bağımsız olarak gerçekleşmişti (Shaw, 2002, s.1000). Ancak Avrupa'da yaşanan bazı gelişmeler ile Osmanlı devletinin yaşadığı problemler ileride bu iyileştirme uygulamalarına dair Avrupa bakışının değişmesine yol açacaktı. Nitekim Avrupa'da Rönesans sonrası Machiavelli'nin *Prens "Prince"* eseri Slav toplumlarına büyük heyecan getirmişti. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde sosyo-ekonomik yönden gelişen Slav ve Rum tüccarlarında ulusal bilinçlenme daha da gelişmekteydi (Vatandaş, 2004, s.110).

Bununla beraber 1830'lara kadar Osmanlı devletinde bir Osmanlı milletinden söz etmek mümkün değildi. Devlet içindeki unsurların her biri dini, mezhepsel ve kültürel olarak kendi kimliğine sahip toplumlardı. Müslümanlar için Osmanlı devleti dini bir devlet, Gayri-i Müslimler için hak, adalet ve emniyet bakımından vergi ödenen bir devlettir. Müslüman olmayanlar açısından devlete bağlılık ve özdeşleşme böylesi bir bağdan ibaretti (Durgun, 2014, s.62). Nitekim on dokuzuncu asırda Osmanlı devleti Balkanlarda tıpkı Doğu Avrupa'da olduğu gibi ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin merkezi otoriteyi tehdidiyle karşılaşmaya başladı (Georgeon, 2006, s.1). Artık Osmanlı devletinin farklı unsurlarını

içeren millet sisteminde çözümler başlıyordu. Fransız ihtilali ile gelişen milliyetçilik akımı sözü edilen çözümlerde önemli rol oynamaktaydı. Diğer taraftan devletin gücünün temel dayanağı olan askeri yenilgiler, sözü edilen çözümlere katkıda bulunuyordu (Vatandaş, 2004, s.109). Özellikle de on dokuzcu yüzyılda Osmanlı devleti ciddi bir Rus tehlikesiyle karşılaşmıştı (Güngör, 1993, s.11). Daha toparlayıcı bir ifadeyle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı devletinin baş etmesi gereken temel iç ve dış problem; birbiriyle ilişkili gayr-i müslim ayrılıkçı milliyetçi hareketler ve Rusya tehdidiydi. Üstelik böylesi problemlerin merkezi otoriteyi zaafa uğratması Mısır'da Mehmet Ali Paşa örneğinde olduğu gibi içteki diğer diğer problemlerle baş etmeyi güç hale getiriyordu. Öyle ki on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde devlet yöneticilerin ürettikleri çözüm politikalarının temel eksenini bu problemler oluşturmuştu (Çetinsaya, 2009, s.54). Sözü edilen tehlikeler karşısında Avrupa medeniyetinin benimsenmesi ve Avrupa camiasında yer alma bir güvence olarak görülmüştü (Güngör, 1993, s.11). Diğer bir ifadeyle çözüm, iyiden iyiye üstünlüğünü kabul edilen Batı'ya yönelmekti (Vatandaş, 2004, s.109). Batı'nın üstünlüğü, sadece Osmanlı devletinin önem gösterdiği askeri alanda değil, siyasi, hukuki, eğitim, sosyal ve teknik alanlarda da kendisini hissettirmişti. Devletin yüz yıllarca hissettiği kendine güven, üstünlük nazarı, Batı'nın egemenliği yönünde değişiyordu. Aslında çok daha önceden Lale Devri'nden sonra, Müslüman-Türk toplumu kimliğin yeni düşünsel anlayışının ilk tanışmasını gerçekleştirmişti (Çetintaş, 2014, s.582). Ancak ondokuzuncu yüzyılda yaşanan durum çok farklıydı. Devleti yönetenlerin biran önce sözü edilen sorunlara çözüm getirmesi gerekmektedir.

Böylesi bir durumda Osmanlı yönetiminin verdiği tepkinin odağını merkezileşme ve hukuksal reformlar oluşturdu (Vatandaş, 2004, s.112). Söz konusu merkezileşme politikalarının modern bir askeri teşkilatlanma kanalıyla uygulayanların önde geleni Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839)'tu (Zürcher, 2000, s.64). Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemindeki bu süreç yalnız askeri teşkilatlanmayla olmadı. Yukarıda sözü edilen tehlikelere karşı geliştirilen çabalar geleneksel kurumların da on dokuzuncu yüzyıl reform anlayışıyla yenilenmesiyle de gerçekleşti (Shaw, 2002, s.1001). Merkezileşmede diğer bir adım III. Selim ve II. Mahmud'un güçlü bürokrasi yerine merkez ve halk arasındaki teması doğrudan sağlamayı çalışarak Osmanlıcığın ilk temellerini atmasıydı (Karpaz, 2009, s.66). Ancak her değişim tabiatıyla bir direnci de beraberinde getirmektedir. III. Selim ve II. Mahmud döneminde girilen reform hareketlerine de bu

direnci gösterenler büroksi ve değişimi din için tehlike sayanlardı (Ülken, 1998, s.35). Reformlar için engel olan yeniçeri ocağının 1826'da (Vaka-i Hayriye) kaldırılmasıyla reformlar hız kazandı (Ahmad, 2006, s.48). Sultan II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırması kendisinden sonra yapılacak önemli Batılılaşma hareketleri için büyük bir adım olacaktı (Güngör, 1993, s.16). Diğer taraftan Sultan II. Mahmud'un reform hareketleri için Avrupa dillerini bilen reformcu devlet adamlarına ihtiyacı vardı (Zürcher, 2000, s.69). Bununla birlikte II. Mahmud döneminde on sekizinci yüzyıldan itibaren Divan tercümanlığında Rum ailelerinin yürüttükleri görevler sona erdiriliyor ve 1833'te yeni Tercüme Odası'nın kurduruluyordu. Türcüme Odası'nın yeni yapılanması için tıpkı Mısır'daki Mehmet Ali Paşa gibi Osmanlı devleti de 1827'de küçük bir grubu Avrupa'ya eğitime gönderdi. Sultan II. Mahmud 1834'te Osmanlı Büyükelçiliklerini Avrupa'nın başkentlerinde yeniden kurdu. Yine bu dönemde Tıbbiye (1831) ve Harbiye (1834) okulları açıldı. Burada yabancı dil öğrenen ve Avrupa'yı tanıyan Osmanlı bürokratları, on dokuzuncu yüzyıl reformlarını hazırlayan kadrolar arasında önemli bir yer edinecek, klasik dönem yöneticilerinden farklı olarak Avrupa'yı bilen egemen aydın tabakasını oluşturacaktı (Ahmad, 2006, s.9-48; Zürcher, 2000, s.70-71; Lewis, 2000, s.149). Gerçekte Osmanlı daimi elçilikleri Osmanlı Batılılaşmasında tarihi rol edindiler (Kuran, 1997, s.12). Bu sırada Osmanlı siyasal, toplumsal yapısında Fransız milliyetçiliğın etkileri görölmeye başlamıştı (Vatandaş, 2004, s.110). Elçilik hizmetinde bulunan devlet adamları hürriyet ve eşitlik fikirlerinin yeni devlet anlayışını oluşturduğunu anlamışlardı (Ülken, 1998, s. 36). Devlet anlayışına dair bu yeni algılamalar, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu sorunlara karşı geliştirilen çözümleri de etkileyecekti.

Zira, ayrılıkçı hareketlere karşı bir önlem olarak Osmanlı kimliği altında bir üst kimlik oluşturmak amacıyla Osmanlıcılık fikirleri geliştirildi (Vatandaş, 2004, s.112-113). Osmanlı milleti oluşturmaının temeli olan Tanzimat Fermanı ise bunun resmi ifadesi oldu (Vatandaş, 2004, s.113). Oluşan tanzimat ruhu 1839-1876 arası bir reform dönemini kapsayacaktı (Ahmad, 2006, s.53). Tanzimat askeri ve teknik reformların siyasi ve hukuki dönüşümüydü (Ülken, 1998, s. 36).Yabancı dil bilmeleri nedeniyle Reşit Paşa, Ali ve Fuat, Tanzimat'a yön veren kişilerdi (Lewis, 2000, s.117). Tanzimatın taşra reformcusu ise Mithat Paşa, yasa hazırlayıcısı ve eğitici Ahmet Cevdet Paşa'ydı (Zürcher, 2000, s.102).

Tanzimat en genel anlamda Osmanlı halkının, din ve mezhep farkı gözetilmeden eşit haklara sahip olmasını ifade ediyordu (Karal, 1995, s.298). Ancak Tanzimat'ı bir anayasa,

hatta bir kanun olarak görmek mümkün değildir. Tanzimat daha çok Avrupa'daki hükümdarların kendi yetkileriyle halka yönelik vaat ettiği bazı düzenlemeler, chart (senet) nevinden bir adımdı (Berkes, 2002, s.214). Bir ölçüde onu anayasaya yaklaştırabilecek şey ise Tanzimat'ın Osmanlı halkına değişmez bazı temel haklar vermesiydi (İnalcık, 2014, s.116). Tanzimat seküler bir adım olarak en başta dini cemaatleri eşit saymasıyla geneleksen Osmanlı millet sisteminin varlığına kastediyordu (Ahmad, 2006, s.53). Diğer taraftan Ferman milli devlete geçişin ilk adımlarını da oluşturacaktı (Karpat, 2009, s.52). Tanzimat sonuçları itibariyle de düşünce ve hayatta, özellikle de eğitimde alaturka ve alafranga ikililiğine neden oluyordu (Ülken, 1998, s.49). Eğitimde atılan laik adımlar bu sonuçlardan biriydi (Zürcher, 2000, s.88-99).

Aslında Tanzimat hareketi sadece devletin başındaki kadroların, milletin ihtiyacından değil, yukarıda bahsedilen dış etkilere de kaynaklanıyordu (Ülken, 1998, s.40). Mesela Tanzimat Fermanı'nda İngiltere Büyükelçisi (1786-1880) Stratford de Redcliffe Canning'in önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Ahmad, 2006, s.53). Yine Mısır sorununa karşı Tanzimat Fermanı ile İngiltere'nin desteğini elde etme diğer bir nedendi. Ancak ne olursa olsun Tanzimat, devleti kurtaracak bir adımdı (Zürcher, 2000, s.80-99). Öyle ki Tanzimat Osmanlı geleneksel millet sistemini değiştirecek kadar radikal bir hareketti. Çünkü Müslümanlar ile Gayr-i Müslimlerin eşitliği şeriat hukukuna aykırıydı (Kuran, 1997, s.22). Ahmet Mithat Efendi, *Üss-ü İnkılap* (1878) kitabında Tanzimat'ı eleştirirken, onun yarattığı radikal sonuçları “Bugün karşımızda yeni bir Osmanlı milleti vardır” diyerek anlatıyordu (Karpat, 2009, s.70). Buna karşın Tanzimat gayr-i Müslim ve Müslümanları bir Osmanlı milleti şemsiyesi altında birleştirmesi şöyle dursun farklı Gayr-i Müslim unsurların, daha da ileri götürülecek olursa aynı mezhebe bağlı çeşitli toplulukların bile birlikteliğini sağlayamamıştı. Bulgarların, Rum-Ortodoks Kilisesinden ayrılması böylesi bir durumun sonucuydu (Eryılmaz, 1992, s.106).

O dönemde durumu gören C. Hamlin Tanzimatın neden olduğu sosyal tepkiyi ve milli uyanışı şöyle anlatıyordu (İnalcık, 1964, s.624):

“Hatt'ın ilanı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı Müslümanlar, Hattı lanetle anıyorlardı. Şeriatın çiğnendiğini, Müslümanların gavurlarla aynı seviyeye indirildiğini iddia ediyorlardı. Hristiyan tebaa ise Hatt'a yeni bir çağın başlangıcı gözüyle baktılar. Hatt'ın ilanı, İngiliz siyasetinin bir zaferi idi. Hatt'ın gerçek değerini, halk arasında yarattığı etkide aramalıdır...Bu esaslar bütün imparatorluğa yayıldı. Gülhane Hattı, hükümetin asıl gayesi ve kanuna göre erişilecek maksatlar hakkında halka yapılmış ilk hitap idi...Gülhane Hattı reâyâyâ, hakları için mücadele etmek cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit

olduğu fikrini ortaya koydu...Ulemânın sivil sahada otoritesini azalttı...ve artık geri dönülmesi imkansız bir cereyan meydana getirdi.”

“Reâyâ arasında tesirine gelince, meselâ Filibe’de servajın kaldırılacağı haberi büyük heyecan doğurdu. Hatt ilan olunur olunmaz reâyâ, önderlerinin teşvikiyle, hürriyetlerini istediler. Fakat toprak sahipleri buna şiddetle karşı koydular...Gülhane Hattı bilhassa Bulgaristan’da ve Makedonya’da Bulgar reâyâ arasında milli hisleri kamçıladi.”

Diğer taraftan bu dönemde Osmanlı modernleşmesi planlı bir Batılılaşma da değildi; reformlar bir karışım halinde bina edildi. Bazıları uygulama şansı buldu, bazıları bulamadı (Koçak, 2009, s.73). Başka bir ifadeyle 1839’dan 1876’a kadar süren Tanzimat bir nevi Batı taklitçiliği idi (Kuran, 1997, s.23). Benzer şekilde bir yorumu Fuad Köprülü, 1913’te *Tasvir-i Efkar*’da dile getirmişti. Ona göre Tanzimat millilikten uzak faydasız bir Avrupa taklitçiliği idi. Ahmet Ağaoğlu da Jöntürk gazetesinde “Tanzimatçılığın İflası” adlı yazısında benzer görüşleri zikrediyordu. Diğer taratan Safa’ya göre de Tanzimat “gayrimilli” bir hareket olduğu için sadece Türkçüleri kaybetmemiş aynı zamanda “asri” bir hareket olduğu için de İslamcılar da kaybetmişti (Safa, 1960, s.40). Öte taraftan on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı devletinde memur olarak bulunmuş Fransız diplomatlardan Engelhard’a göre Tanzimat, devletin en kötü durumunda yeniden hayat bulabilmek için o zamana kadar yabancı gördüğü bir medeniyete kapı aralamasıdır ki bu sayade olası Hristiyan dünyanın karşısı olan dünyaya yani Osmanlı devletine karşı bir ittifakı ertelemiştir (Engelhard, 1999, s.11). Göngör’e göre Tanzimat, Batı’nın ilimde, teknolojiye, siyasi ve idari alandaki ilerlemesinin Osmanlı devletindeki oluşturduğu etkiydi. Söz konusu etkinin gücü zaman zaman değişse de Cumhuriyet’e kadar devam etmişti. Cumhuriyet dönemi ise bu etkinin en radikal ifadesi olacaktı (Güngör, 1993, s.21).

Tanzimat fermanı düşüncesi yeni yüzünü 1856 Islahat Fermanı’nda gösterdi. Şimdi Islahat Fermanı ile Müslüman ve Hristiyan halk arasındaki eşitlik daha açık bir şekilde ifade ediliyordu (Ahmad, 2006, s.56). Tanzimat da olduğu gibi Islahat Fermanı da ne Müslümanları ne de Hristiyanları memnun etmişti (Berkas, 2002, s.217). Ancak Islahat Fermanı’nın eğitime dair hükümleri sayesinde Gayr-i Müslimler, okul açma, devlet okullarına giriş hakkı ve bazı kültürel haklar elde ettiler. Gayr-i Müslimler, bu hakları kullanarak, Avrupalıların da desteğiyle dini ve laik okul açma gayretine girdiler (Eryılmaz, 1992, s.77).

Osmanlı kimliğinin seküler bir eğitim anlayışıyla iki halka ortak bir payda olarak verilmesi için 1868’de Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı (Ahmad, 2006, s.56). Eğitime yönelik bu gelişmeler, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde bir eğitim rekabeti ve

seferberliğine dönüşecekti. Tanzimat ile başlayan devlet okullarındaki artış ile misyoner ve yabancıların açtıkları okullar sonucunda 17 Mart 1857’de “Meclis-i Umumiyet Nezareti” kuruldu. Eğitimle ulaşılacak istenen Osmanlıcılık Müslümanlar için bir ölçüde gerçekleşirken, Gayr-i Müslimler için daha kötü sonuçlara ulaştı (Eryılmaz, 1992, s.78-79).

Tanzimat döneminin önemli getirilerinden biri de gazetecilik olmuştur. Osmanlı devletinde ilk gazete Sultan II. Mahmud döneminde yayınlanan *Takvim-i Vakayi* idi. *Takvim-i Vakayi* resmi gazeteydi. Osmanlı devletinde özel gazete ise 1840’da Osmanlı Türkçesiyle yayın yapan, Churchill isimli İngiliz göçmen tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis*’ti (Zürcher, 2000, s.103). Diğer taraftan Bab-Ali tercüme odasında eğitim almış, yabancı dil bilen Osmanlı devlet adamları Avrupa’daki liberalizm ve milliyetçik düşünceleriyle tanışmıştı. Reşit Paşa’nın başı çektiği Ali ve Fuad Paşalar, reformların yönetici kadrosuydu. Bu yönetici kadronun baskınlığından sivrelemeyen kadroların istikameti gazetecilikti (Zürcher, 2000, s.102-103). Daha sonra ortaya çıkan gazeteler Şinasi’nin *Tasvir-i Efkâr*’ı, Ali’nin *Basiret*’i, Namık Kemal’in *İbret*’iydi. Dönemin aydınları söz konusu gazeteler ile düşüncelerini halka ulaştırmak istiyorlardı (Ülken, 1998, s.41). Gazete onlara göre bir nevi halkı eğitmek için eğitim aracıydı. Ziya Paşa, Ali Suavi’nin çıkardığı *Muhbir*’de (ilk sayı 1867) yazmaktaydı (Vatandaş, 2004, s.118). Liberal ve modern görüşlere sahip Reşit Paşa’nın himayesinde olan İbrahim Şinasi ise *Tercüman-ı Ahval*’den ayrılarak 1862’de *Tasvir-i Efkâr-ı* çıkarttı. Şinasi, muhalif politikalarına karşı 1865’de hükümetin harekete geçeceğini anlayınca Paris’e gitti. Gazetesini İslamiyet ve Osmanlı’nın altınçağını özlemle arayan Namık Kemal’e bıraktı. Namık Kemal ve yanındakiler “Yeni Osmanlılar” diye anılan arkadaşlarıyla Tanzimat politikalarının devletin sonunu getireceğini söylüyor, Ali ve Fuad Paşa’nın Avrupa güdümlü politikalarını eleştiriyordu (Zürcher, 2000, s.104). Onlar Batılılaşma politikalarını genenekselleşen değerleri yıkan bürokratik bir zorbalık olarak görüyorlar, politikalarla karşı halk tepkisinin sesi oluyorlardı (İnalcık, 2009, s.217; Zürcher, 2000, s.107). Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal Batılılaşmanın sadece kanun şerhçiliğinden ibaret olmasını istemiyorlardı. Onlara göre Batılılaşma devletin tüm alanlarını hatta toplumsal yaşamın tamamını kapsamalıydı (Ülken, 1998, s.42). Yine yurtdışında 1868’den sonra yayınlanan *Hürriyet* gazetesi muhalif sesin önemli yayın aracıydı. Ali Suavi dışında sözü edilen kadronun hepsi, Abdulaziz’in 1867’deki Fransa seyahatinde Fazıl Paşa ile barışı sonrasında geri döndü (Zürcher, 2000, s.107). 1860’lı ve 70’li yıllarda gazetecilik alanındaki bu hareketlilik aynı zamanda Türklüçülüğün gelişeceği

yıllar olacaktı (Vatandaş, 2004, s.122). Artık Türk kavramı daha çok kullanılıyordu. Bununla birlikte Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e 1867'de sunmuş olduğu layihada "Türk Milleti" ve "Türk kavmi" Türk kavramına vurgu yapıldığı görülüyordu (Karal, 1995, s.326).

Aslında Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi aydın kesimler Osmanlı bürokrasisinde yer edinemeyen kişilerdi. Diğer taraftan iktisadi hayata atılacak durumları da yoktu. 1860'larda bürokraside yer edinememiş, Tanzimat politikalarından rahatsız olanlar, Yeni Osmanlılar diye adlandırılan hareketi doğurmuştu (Ahmad, 2006, s.58). Osmanlı devletinde mutlakiyet idaresine karşı meşrutiyet idaresini hâkim kılmak isteyen Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Kemal Bey, Refik Bey İstanbul'da 1865'de Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kurdu (Karal, 1995, s.302). Cemiyetin programını Yusuf Akçura Hürriyet gazetesindeki makalelerden hareketle aşağıdaki gibi sıralamıştır:

Ümmet-i Osmaniye efradının hukuken müsavâtı kabul olunur -Ümmet-i Osmaniye efradının hukuk ve hürriyetleri taht-ı temine alınır-Ümmet-i Osmaniye zulümden kurtulup ezeli ve beşeri olan adalete mazhar edilir- Ümmet-i Osmaniye vatan muhabbeti ile birleştirilir-Bütün bu maksatların husulü için Devlet-i Osmaniye'nin idare-i mutlakası, idare-i meşrutaya kalbolunur-Maksadın istihsalı yolunda şiddetli vesait kullanılmaz, fitne çıkarılmaz, propoganda ve ikna usulü ile çalışır (Karal, 1995, s.308).

Yukarıda verilen programda geçen ümmet kavramı sadece dini, milli ve dini anlamı içermemekteydi. Osmanlı idaresindeki tüm unsurları da kapsamaktaydı (Karal, 1995, s.308).

Yeni Osmanlılar bir nevi ikinci kuşak Tanzimatçılarıydı (Mardin, 2009, s.46-47). Akçura'ya göre vatan, millet, hukuk ve hürriyet kavramları üzerine çok yoğunlaşan Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların radikalleriydi. Onlarla anlaşmazlıkları hükümet ve hükümdarın hukuk ve yetkileriyle, milletin hukuk ve yetkilerinin bir dengeye getirilmesi idi (Akçura, 1978, s.44). Ancak, Yeni Osmanlılarda hürriyet ve meşrutiyet ideolojisi bağlamında iki fraksiyon vardı: Medeniyetçilik ve Terakkici Tanzimat Avrupacıları. Birinciler güçlü inkılâpçı fikirleri savunanlardı. İkinciler, yani Terakkiciler inkılâpçı meşrutiyet fikrinin Osmanlı bütünlüğünü bozabileceğini düşünen daha çok Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak isteyenlerdi (Ülken, 1998, s.64). Genel olarak amaçları muhalif bir tutumla devleti kurtarmaktı (Vatandaş, 2004, s.118). Dolayısıyla Tanzimat bürokratları politikalarının Osmanlı devletinin itibarını küçülttüğünü ileri sürerek onları eleştiriyorlardı. Üstelik Yeni Osmanlılar'ın anlayışları daha sekülerdi (Mardin, 2009, s.46-47). Ancak Yeni Osmanlılar, ıslahatçı ve meşrutiyetçi olsalar da aralarında İslamiyet'i yararlı siyasi bir araç olarak

görenler de mevcuttu. Onlar özellikle devletin varlığı için dış siyasette İslam'ın önemini yadsımamışlardı (Karal, 1995, s.316). Namık Kemal böylesi fikirler için iyi bir örnektir. Nitekim Namık Kemal Osmanlı devletinin hızlı gelişmesinde İslamiyet'i bir engel olarak görmüyordu (Ahmad, 2006, s.61).

Gerçekten de söz konusu fikirlerin gerçek manada önde gelen temsilcisi Namık Kemal'di (Berkes, 2002, s.287). Findley (2011)'e göre Namık Kemal'in kimlik anlayışı Osmanlı devletinin çöküşüne kadar Osmanlı aydınlarının da yaşadığı Osmanlı kozmopolitizmi, İslam dayanışması, Türk milli bilinci arasında gidip gelmelerdi (Findley, 2011, s.106). Fakat Namık Kemal'in döneme dair en önemli etkisi vatan kavramının gelişmesine olan katkısıydı. Onun Osmanlı toplumundan çok Osmanlı topraklarını ifade eden vatanseverlik duygusu Vatan Yahut Silistre'de piyesinde anlatılmıştı (Karpat, 2009, s.46; Vatandaş, 2004, s.220; Ahmad, 2006, s. 60; Lewis, 2000, s.141). Diğer taraftan onun vatanseverliği dini duyguları da barındırıyordu (Lewis, 2000, s. 141). Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre ve "hubb-ül vatan minel iman" hadisinden idealize edilen vatanseverlik, tarih ve coğrafya kitaplarında işlendi. Haritalar vatanseverliğin aşılmasında temel araç olurken, vatanın sınırları tıpkı Osmanlıcılık fikirlerini yansıtan Anadolu, Balkanlar, Irak Suriye, Hicaz, Necd, Yemen, Mısır, Bingazi, Kıbrıs, Trablusgarp yani tüm Osmanlı topraklarıydı (Karpat, 2009, s. 28-29). Namık Kemal'in vatan sevgisinin gelişimine olan kaktısı çağdaşlarını ve sonraki nesilleri etkiliyecekti (Kuran, 1997, s.25). Böylelikle Osmanlı devletinde Batı'dan gelen milliyetçilik akımlarının etkisiyle de toprak ile kimlik arasında bağ kuruldu (Güvenç, 2010, s.23). Ancak Osmanlıcılık anlayışıyla şekillen bu vatanseverlik on dokuzuncu yüzyılda mütevazı sonuçlar doğurabilecekti (Landau, 2009, s.80).

Öte yandan İbrahim Şinasi (1826-71), Ziya Paşa (1825-80) ve Namık Kemal (1840-88) klasik Osmanlı edebiyatına farklılık getiren kişiler olmuştu. Bu dönemde Fransız edebiyatından esinlenerek eserler verilmişti (Lewis, 2000, s.136). Şinasi'nin yeni fikirleri etrafında toplanan kişilerce, Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı'nın temelleri atılmaktaydı (Tevfik, 1973, s.60). Bir yandan da edebiyat, Fars edebiyatına sırt çevirirken, bu kez Batı kültürüne kapılarını açıyordu (Ramsaur, 1972, s.20)

Diğer taraftan Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Mustafa Celaleddin Paşa, Ali Suavi gibi bürokrat ve aydınlar Abdülaziz döneminde Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve kökleri üzerine

duruyorlardı (Karal, 1995, s.214-215). On dokuzuncu yüzyılda İslam öncesi Türk geçmişine yönelik yürütülen bilimsel faaliyetlere Avrupa'daki Türkoloji bilimi, büyük katkı sağlamıştı (Lewis, 2000, s.342). 1832'de Arthur Lumley Davids'in Türk dilleri ve medeniyetinden bahsettiği eseri *Grammar for the Turkish Language* (Türk Dili Grameri) bunlardan biriydi (İnalcık, 2014, s.78). İlk modern Türk grameri olan Fuat ve Cevdet Paşa'ların *Kavaid-i Osmaniye*'si de bu eserden esinlenmişti (Lewis, 2000, s.344). Bununla birlikte Gökalp'in ilk Türkçüler olarak saydığı iki isimden biri olan Ahmet Vefik Paşa (1823-91) (Gökalp, 2013, s.6), Türk dilinin sadece Osmanlıca'dan ibaret olmadığını büyük bir dil ailesinin kolu olduğunu söylüyordu (Lewis, 2000, s.345). Türkler arasında Türklük bilincine etki eden diğer bir yazar Fransız yazar Leon Cahun idi. Cahun Genç Türklerle Fransa'da dostluk kurmuştu. 1869'da yayınlanan eseri *Asya Tarihine Giriş*'in Türkçe çevirisi 1899 da yayınlandı. Birçok Türk yazar onun görüşlerinden istifade etti (Lewis, 2000, s.344). Böylece Sultan Abdülaziz döneminde genel Türk tarihi ile meşgul olunmaya başlandı. Mustafa Celaleddin'in, *Eski ve Modern Türkler*'i Ahmet Vefik Paşa'nın *Ebulgazi Bahadır Han*'ı ile Türk tarihine yönelinmişti (Karal, 1995, s.293-295). Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler* eserinde Leon Cahun'un *Asya Tarihine Giriş* kitabından istifade etmiş ve bu kitapta Türklerin medeniyete olan katkılarını anlatmıştı. Necip Asım tarafından 1900'de ilavelerle Türkçe'ye çevirilecek olan Cahun'un kitabı Türk milliyetçiliğine önemli katkılar sağlayacaktı (İnalcık, 2014, s.78). Ali Suavi milli tarih açısından ele aldığı *Taharriyat-ı Suavi Ala Tarih-i Türki* eseri, Namık Kemal'in *Osmanlı Tarihi*, Kemal'in *Celaleddin Harzemşah*'ı milli tarih bilincini geliştiren eserler oldu (Türk, 2013, s.130). Türkçüğün diğer ismi Süleyman Hüsnü Paşa ise *Tarih-i Alem* eserinde Türklerin tarihini Hunlar'a kadar götürdü. O, bir nevi milli tarihe önem veren ders kitabı yazdı (Lewis, 2000, s.345; Türk, 2013, s.78). Görülüyor ki tarihe olan bu ilgi ders kitaplarına da yansımıştı. Nitekim Tarih dersleri Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Sıbyan Mekteplerinde okutulmaya başlandı (Türk, 2013, s.87). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre dört yıllık Sıbyân Okullarında “Muhtasar Târih-i Osmanî” ve Rüstiye'ye de “Târih-i Umûmî” ve “Târih-i Osmanî” isimli tarih dersleri okutulmaya başlandı (Safran, 2002, s.936). Nitekim 1857'de kurulan *Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin* görevlerine dair öğretimin Türk diliyle yapılmasını bildiren maddesi, eğitimde milliyetçilik akımının başladığını ve Maârif-i Umûmiye Nezaretine millî bir karakter verilmek istendiğini gösteriyordu (Kodoman, 1991, s.16-17). Bununla birlikte Ahmet Mithat Efendi, Mustafa

Nuri Paşa, Mizancı Murat Bey ve Abdurrahman Şeref Efendinin tasnifini kabul ettikleri Ahmet Vefik Paşa'nın 1867'de hazırladığı *Fezleke-i Tarih-i Osmani* eseri, Selim Sabit Efendi'nin *Muhtasar Osmanlı Tarihi*, Abdurrahman Şeref'in mektepler için yazdığı iki ciltlik *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*'si, Ahmet Hilmi Efendi'nin genel tarih olarak *Tarih-i Umumi*'si, Ahmet Mithat Efendi'nin *Tarih-i Umumi*'si, Mizancı Murat Bey'in, Diyarbakırlı Sait Paşa'nın, Hakkı Paşa'nın Batılı eserlerinden yararlanarak yazdıkları genel tarihler, Türk dünyasına olan ilgiyi artırıyor ve milli bilinci uyandırıyor (Türk, 2013, s.66-73).

Anlaşıyor ki dilde ve tarihte atılan bu adımlar milli bilincin oluşmada öncü adımlardı. Artık Türk kavramı eski olumsuz imajından kurtuluyor, az sayıda olsa da Türk ırkından gelmek bir gurur olarak görülüyordu (Karal, 1995, s.295). Fakat Tanzimat döneminde yapılan tarih çalışmaları Türk tarihi hakkında bilgi verse de temelde Osmalı vatandaşlığı kimliği inşa etmeyi amaçlamıştı (Safran, 2002, s.936). Zira hazırlanan müfredat programları Osmanlı vatandaşlığı kimliğini yansıtan merkezde hanedan tarihiydi (Türk, 2013, s.90; Safran, 2002, s.936). Bu doğrultu da Tanzimat politikalarının diğer bir önemli olayı ise Osmalı tabiiyetinde olanlardan doğanların Osmalı tebaası sayan 1869 Tabiiyet-i Osmaniye kanunuydu (Karal, 1995, s.177). Dokuz maddelik vatandaşlık kanununun İslam dünyasında ilk seküler vatandaşlık anlayışı olduğu söylenebilir. Ayrıca mezkûr kanunun 1851 tarihli Fransız kanunundan esinlendiği kuvvetle muhtemeldir (Üstel, 2004, s.25).

2.4.3.2.2. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kimlik ve Tarih

1876'da bir hükümet darbesi ile Sultan Abdulaziz'i tahtan indirildi. Sultan V. Murat'ın çok kısa süren iktidarından sonra Sultan II. Abdulhamid tahta çıktı (Zürcher, 2000, s.112). Türk kimliğinin gelişiminde etkili olacak iki önemli olay 1876 Anayasası ve 1878'e kadar iki Meclis-i Mebusan bu dönemde gerçekleşti (Karpas, 2009, s.68). 1878 sonrasında ise muhalif düşünceler yoğunlaşmaya başlamıştı. Yeni Osmanlılar ilk kez bilinçli şekilde "Efkar-ı Umumiye" kamuoyu yaratma çabasına giriyorlardı (Zürcher, 2000, s.108). Buna karşılık Sultan II. Abdülhamid kamuoyu oluşturacak yayınlar üzerinde bir denetim kurmak istiyordu. Onun kurmak istediği denetim hem kendi döneminde eleştirildi hem de günümüzde eleştirilmektedir.

Öyle ki Sultan II. Abdülhamid dönemi Türkiye'de bazı tarihçiler tarafından gerici bir dönem olarak görülmüştü. Aslında Sultan II. Abdülhamid liberalizme, milliyetçiliğe ve

meşrutiyetçiliğe karşıydı ve daha çok İslamı vurgulamaktaydı (Zürcher, 2000, s.117-120). Bu nedenledir ki onun döneminde vatan, millet, hürriyet, meclisi mebusan gibi kelimeleri dergilerde, kitaplarda kullanmak yasaktı (Aynî, 1943, s.3; Karabekir, 2011, s.31). Dolayısıyla da hürriyet ve meşrutiyet fikirleri mezkûr dönemde daha çok Osmanlı devleti dışında gelişti (Ülken, 1998, s.124). Fakat siyasi manada da 33 yıl boyunca büyük başarı sağlayan Sultan II. Abdülhamid'in haksız yere küçültülmesinde İttihadçıların propagandası da etkili olmuştu (Atsız, 2011c, s.59,60). Zira son araştırmalar, Sultan II. Abdülhamid'in Batı fikirlerine karşı olsa da kültür ve eğitimde pek çok atılım yaptığını ortaya koymaktadır (İnalcık, 2009, s.34). Nitekim Sultan II. Abdülhamid seleflerinin yapamadığı pek çok projeyi, büyük bir enerji ve kararlılıkla uygulamayı başarmıştı (Fortna, 2005, s.29). Bu dönemde reformlar ve modernleşme için gereken zaman sağlanmış ve reform hareketleri eğitim alanında artarak devam etmişti (Güngör, 1993, s.22). Çünkü Sultan II. Abdülhamit döneminde çağdaşlaşma sorunu çok karmaşık bir halde görülmemiştir. Çözüm Batı'dan alınacakların faydalı olması ve bunların İslam uygarlığına zarar getirmemesi üzerine kurulu basit bir pratikten ibaretti (Berkes, 2002, s. 381). Başka bir ifadeyle Sultan II. Abdülhamit döneminde Batı'ya yönelik tutum değişmişti. Değişen tutumun en açık ifadesi eğitimde yaşanmaktaydı. Tanzimat döneminin Fransız tarzı eğitim anlayışı yerine, Batı tarzında, ancak daha şüpheci ve seçici eğitim yaklaşımı geliştirilmişti (Fortna, 2005, s.29). Eğitim aracılığıyla Osmanlı kimliği yerine Müslümanlığı esas alan ortak kimlik oluşturmak istendi. Arap vilayetlerine yönelik Hicaz demiryolu yatırımı bu siyasetin bir yansımasıydı (Çetinsaya, 2009b, s.270-271). Diğer taraftan Abdülhamid döneminde lise düzeyinde idadilerde eğitimde laik anlayış da vardı (İnalcık, 2009, s.35). Askeri ve bürokratik laik eğitim, sınıf atlamada bir basamak oldu. İlköğretimde ise pek başarı sağlanamadı (Ahmad, 2006, s.70). Anılan dönemde eğitime yönelik yapılan atılımlarda misyoner okullarının artması ve bu okullara giden Müslümanların İslam inancından uzaklaşması tehlikesi, vilayetlerden gelen talepler doğrultusunda oluşan okullaşmadaki rekabetin etkileri vardı (Fortna, 2005, s.75-86; Deringil, 2007, s.99-100). Zira Yunan, Sırp gibi komşu ülkeler Osmanlı devletindeki türdeş topluluklarını, on dokuzuncu yüzyılda gelişen milliyetçilik, tarih ve mitler ile etkilemek istiyordu. Osmanlı tebaasını devlet sınırları dışında öğrenim için isteklendirmeye çalışmak milliyetçi uygulamaların bir yansımasıydı. Daha açık bir ifadeyle yabancı okullar, toplulukların milliyetlerini belirleyecek bir inşa alanıydı. Nihayetinde Batı, komşu devletler ve çeşitli azınlık gruplarıyla rekabet, dönemin Osmanlı

eğitimi faaliyetlerini şekillendirmişti (Fortna, 2005, s.87-113). Eğitimin içeriğine şekil veren temeller ise Sultan II. Abdülhamid'in kimlik düşüncesinden besleniyordu.

Bu dönemde eğitimi etkileyen düşüncelere bakıldığında Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık siyaseti ve onun bir tamamlayıcısı olarak Osmanlıcılık siyaseti izlediği görülmektedir (Bayram, 2013, s.17). Nitekim kendi döneminden önce gelen bazı Tanzimat politikalarını devam ettirmesi, eğitime dair atılımlar bunun bir göstergesiydi (Deringil, 2007, s.111). Anılan dönemde padişaha bağlılık yaratmak amacıyla Osmanlılık kullanılmıştı ve söz konusu kimliğin halka aşılmasında haritalar, müzik, padişah tuğraları bir araç olmuştu. Yine Sultan II. Abdülhamit döneminde eğitim sistemine giren kıta haritaları, sonra devletin tüm topraklarını gösteren logo haritalar, vatan düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamıştı (Fortna, 2005, s.209-245). Genel olarak tarih eğitiminde ise İslam ve Osmanlı tarihi ön plandaydı (Türk, 2013, s.167). Zira, Sultan II. Abdülhamid'in politikası hilafet altında Türkleri, Arapları, Arnavutları ortak bir kimlikte birleştirmektir (Georgeon, 2006, s.227). Onun hilafetin manevi gücünü kullanmasında Cemalettin Afgani gibi dış mütefekkirler ile Almaya'nın siyasi etkisi de vardı (Bayur, 1959, s.279)

Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitime yön veren ideoloji önemlidir. Alkan (2009), dönemin tarih ders kitaplarında İslam ve Türklük temelli bir yaklaşımın olduğunu ifade etmektedir. Alkan'a göre Sultan II. Abdülhamid döneminin ideolojisi İslamcılıktan öte İslam içinde verilen "İslam-Türk Sentezi"dir. Diğer bir ifadeyle Türklük ikinci planda yedek bir kimliktir. Ders kitaplarında Türklük vurgusu dönemin ikinci yarısından sonra İslam vurgusuna göre çok azalmıştı. Yine İslam Tarihi ders kitaplarında Türklerin Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiği, Selçuklu ve Osmanlılar'ın bu soya tabi olduğu belirtilmiştir (Alkan, 2009, s.392). Bazen de Türklerin İslam öncesi yaşamlarında vahşi olduğu, buna karşın İslamiyet'i gönüllü bir şekilde kabul ederek medeni bir kimliğe sahip olduğu ifade edilmiştir. Ders kitaplarında İslamcılık anlayışıyla paralel bir şekilde İstanbul saltanat ve hilafet merkezidir. Padişah ise Osmanlı devletindeki tüm Müslüman ve Hristiyanların hükümdarı, dünyadaki tüm Müslümanların halifesidir. Diğer taraftan sivil okullarda tarih ders kitaplarında Türklük vurgusu kısadır. Bazen de hiç yoktur. Askeri okullarda ise Türklük vurgusu daha uzun ve daha ayrıntılı verilmiştir (Alkan, 2009, s.393). Bu tabloyu ortaya çıkaran adımlara bakıldığında 1891 Mülkiye Nizamnamesi ve ders saatlerinde değişiklikler görülmektedir. Böylelikle dini dersler arttırılmış, Genel Tarih (Tarih-i Umumi) ve Osmanlı Tarihi birleştirilmiş ve programda bu derse az yer verilmiştir.

İlkokullar için çıkarılan 1892 tarihli talimatta ise İbtidâi mekteplerinin üçüncü sınıflarına yönelik iki saatlik “Osmanlı Tarihi” okutulması kararlaştırılmıştı. 1899’da “Hukuka Giriş” ve “Tarih” dersleri kaldırılmıştı. 1869 Nizamnâmesiyle okullar programlarında yer alan tarih dersleri kaldırılmış ya da ders saatleri azaltılmıştır. Bunun yerine ise ahlak dersleri, Osmanlı ve İslam Tarihi dersleri verilmişti (Ağaladağ, 2006, s.174). Şimdiye kadar anlatılanlardan Sultan II. Abdülhamid döneminde kimlik anlayışında ve eğitimde İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük fikirlerine yönelik politikaların olduğu görülmektedir. Nitekim Kodaman (1991, s.164)’a göre de Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasi fikirleri eğitimi etkilemiştir. Bu etkinin hedef yönü ise okul kademelerine göre farklılık göstermiştir. İlköğretimde “İslamcılık”, orta öğretimde “Osmanlıcılık”; dönemin sonuna doğru ise “İslamcılık” ve “Osmanlıcılık” birlikte “Türkçülük” okulların amaçları arasında yer almıştır (Kodaman, 1991, s.164).

Son olarak bu dönemde Sultan II. Abdülhamid’in kuruluş dönemi hatıralarına dair faaliyetlerinden bahsetmek mümkündür. Zira sözü edilen dönemde daha öncede belirtildiği üzere Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları takip edilirken, diğer yandanda devletin kuruluş dönemine yönelik bir romantizm kurulmuştur. En temelde bunun amacı devletin kurucu unsurunun bilinçlenmesi ve o dönemin ruhuna geri dönmek istenmesidir. Bu amaçla Ertuğrul Gazi’yi anacak faaliyetlerde bulunulmuş, Söğüt’ten “öz akrabalarım” denerek Karakeçili aşiretinden bir muhafız birliği kurulmuştur. Ertuğrul ismi camilere, donanmaya alınan ilk fırkateyne, yeni doğan şehzadeye verilmiştir. O dönemde bestelenen mehter marşı “Ertuğrul ocağında uyandık” diye başlamıştır. Yine Ertuğrul Gazi şenliklerine önem verilmiş, Ertuğrul Gazi, Şeyh Ede Balı, Osman Gazi ve arkadaşlarının türbelerine bakım yapılmış, Orhan Gazi Camii yeniden inşa edilmiştir (Bayram, 2013, s.19-20).

2.4.3.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi Kimlik ve Tarih

Sultan II. Abdülhamid döneminde 1878’de askıya alınan Kanun-i Esasi’nin ve Mebusan Meclisinin tekrar yürürlüğe konması II. Meşrutiyet’in (1908) ilanı demektir. O dönemde buna “Hürriyet’in İlanı” deniyordu. Hürriyet İlanı (iyd-i milli) adıyla ilk kez milli bayram olarak kutlanmaya başlandı. O gün okullar tatil edildi (Alkan, 2013, s.156-158).

1908 Jön Türk dönemi başladığında resmi olarak eski-çok dinli, çok kavimli Osmanlıcılık anlayışı devam ettiriliyordu (Gökalp, 2013, s.9; Karpat, 2009, s.27). İttihat ve Terakki'den milletvekili olan Hüseyin Cahit Yalçın Meşrutiyet döneminin Türkçü ve milliyetçi doğmadığını söyler. Ona göre Meşrutiyet Osmanlı devletini dağılmaktan kurtarmak için yapılan bir devrimdi. O da vatanseverlik devrimiydi. Bu devrim haliyle Osmanlı devletinin farklı unsurları arasındaki bağları kuvvetlendirmek istedi (Yalçın, 2008, s.91). İttihatçıların Osmanlıcılık faaliyetlerinin yanı sıra İslamcılık politikaları da vardı (Kösoğlu, 2000, s.38). Ancak İttihad ve Terakki'nin 1913'e kadar resmi ideolojisi inanç ve dil ayırt etmeden yeni meşrutiyet yönetiminde eşit haklara sahip Osmanlıcılıktı. Dolayısıyla 1908-1913'ü bir takım ideolojiler ile Osmanlı Devleti'nin ayakta tutulmaya çalışıldığı dönem; 1913-1918'i Türk milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği dönem şeklinde yorumlamak mümkündür (Zürcher, 2000, s.16-187).

Öte yandan, İttihad ve Terakki döneminde her türlü ideoloji rahatça konuşulabilmekteydi (Zürcher, 2000, s.186). Hükümet Osmanlı devletinde her türlü fikir hareketine müsaahama gösteriyor, ilmi yayıncılığa engel olmuyordu (Safa, 1960, s.67). Uzunca süren yasaklamalardan sonra bu dönemde fikir ve ifade seli yaşanmaktaydı (Lewis, 2000, s.230). Böylelikle Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupa ve Mısır'daki hürriyetçiler, II. Meşrutiyet döneminde fikir ve teorilerini serbestçe konuşabiliyordu (İnalçık, 2009, s.35). Bu serbest ortam içinde konuşma ve gelişme imkanı bulabilen fikirlerden biri de Türkçülüktü.

Türkçülük, 1908'de İstanbul'da kurulan Türk Derneği ile ilk kürsüsü kazandı. Türk Derneği 1911'de aynı adla bir dergi çıkardı. Dergi yedi sayı yayınladı (Lewis, 2000, s.347). II. Meşrutiyet döneminde kültürel faaliyet gösteren Türk Derneği, 1911 yılında daha çok politik ve sosyal yön olan Türk Yurdu Cemiyeti'ne dönüştü (Akbayrak, 2009, s.155). Derneğin yayın organı daha sonra Ziya Gökalp'in de yer alacağı Türk Yurdu dergisiydi (Lewis, 2000, s.347). 1912 yılında kurulan Türk Ocağı dönem süresince Türkçülük hareketinin merkezi olarak faaliyet gösterdi (Akbayrak, 2009, s.155). Bir nevi İttihad ve Terakki'nin önem gösterdiği Türk ocakları genel merkezin bir kültür şubesiydi (Safa, 1960, s.69). 1910-1923 yılları arasında faaliyet gösteren Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi kuruluşlar ve dergiler millet, milli kimlik üzerine önemli yaklaşımlar ortaya koyacaktı (Türkdoğan, 2005, s.201). Bu önemli yaklaşımlardan biri Yusuf Akçura'dan gelmişti. Yusuf Akçura milli kimliğin temel unsurunun kavmiyet

olduğunu söylemekteydi. Din ise bu temel unsurdan sonra gelen ikincil unsurdur. Akçura kamusal hayatta sekülerizmi savunuyordu. Ziya Gökalp ise milli kimliğin ana unsurunu halk kültürü olarak görmüştü. Gökalp, bu yüzden Osmanlı devletinin Türklerin milli kültürünün gelişmesine engel olduğunu düşünüyordu (Karpat, 2009, s.49). Nitekim Ziya Gökalp'in onun etnik menşeyini deşmek isteyenlere verdiği cevap “Cedlerim (Atalarım) Türk olmayan bir bölgeden (Çermik) gelmiş olsa bile, kendimi Türk sayarım, çünkü bir adamın milliyetini tayin eden ırkî menşeyi değil, terbiye ve duygularıdır” olmuştur. Bu anlayış daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinin milli kimlikteki kültürel bakışını diğer bir ifadeyle millet-vatandaş anlayışının temelini oluşturacaktı (İnalcık, 2013, s.237). Yine Türk Ocaklarında yer alan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Reşit Galip, Hasan Cemil Çambel, Sadri Maksudi, Reşit Tankut ve yayın organı Türk Yurdu; Jön Türklerin fikirlerini Şevket Aziz Kansu, Afet İnan gibi genç bilim insanlarına aktaracaktı (Copeaux, 1998, s.39).

Dönemin Türk milliyetçileri milli edebiyat oluşturma gayreti içine de girdiler. Milli edebiyatın kaynağını ise Ahmed Yesevi'nin temsil ettiği Orta Asya Türk gelenekleriydi (İnalcık, 2014, s.159). Gerçekte de milli ruhu yansıması bakımından halk edebiyatı ile büyük ölçüde ilişkili olan tasavvuf edebiyatının uzun bir geçmişi vardı (Köprülü, 1976, s.1). Bu münasebetle Selanikte Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp Genç Kalemler dergisinde dilde yalınlık üzerine devrim yapmayı amaçlayan yayınlar yapıyorlardı (Gökalp, 2013, s.10-11).

II. Meşrutiyet dönemi milli tarih ve eğitim ele alındığında ise Balkan savaşlarının önemli bir dönem noktası olduğu görülmektedir. Zira Balkan savaşıyla Türklük ve Türkçülük İslami ve militarist bir şekilde ifade edilmişti (Alkan, 2013, s.158). Balkan savaşının buhranlı dönemlerinde Satı Bey, çocuklarda vatan sevgisini güçlendirmek için tarih ve coğrafya derslerinin öğretilmesi gerektiğini söylüyordu (Ülken, 1998, s.183). Balkan savaşlarıyla hızlanan Türkçülük Türk tarihine de yansımıştı (Akbayrak, 2009, s.17). II. Meşrutiyet'ten sonra Türklük kavramına dayanan milli tarih yazımı başladı (Şimşek ve Satan, 2011, s.20). Seignobos'un eserlerinden başlanarak bir takım tarihlerin çevirisi yapıldı. Osmanlı tarihini yazmak için “Tarih-i Osmanî Encümeni” kuruldu. Encümenin çalışmaları pek istenilen düzeye ulaşmamıştı ve milli tarih çalışmaları ona göre yetersizdi (Köprülü, 2011b, s.124). Dönemde tarih çalışmaları ise iki gruptu. Birinci grup, geleneksel Osmanlı tarihi ile bütünleşmiş İslam tarihini anlayışında olan tarih anlayışıdır. İkinci grup

ise Osmanlı öncesi Türkleri içeren Türk milliyetçiliği temelli tarih anlayışıydı (Akbayrak, 2009, s.191). II. Meşrutiyet döneminde milli tarihte tartışılan bir konu da tarihin taksimiydi. Çünkü, Yusuf Akçura Batı tarihini merkeze alan ilkçağ, ortaçağ, yeniçağ ve yakınçağ taksimatının Türk tarihine uygulanmasına karşı çıkıyordu. O, Türk tarihindeki taksimat için İslamiyet ve milliyet fikirlerinin kriter alınmasını savunuyordu. Akçura, Türk tarihinde taksimat çalışmasına dair öğrencilerini bu konuya sevk etti. Öğrencilerinden Ziyetullah Nuşirevan'ın taksimatının temel merkezini, Türklerin milli hislerinin canlandığı ve sonrasında çöküşün yaşandığı Cengiz Han ve Timur dönemi oluşturmuştu (Çalen, 2013, s.60-64). Milli tarihin taksimatında diğer bir görüş ise Gökalp'in görüşlerini temel alan Nizameddin Arif'in taksimatıdır. Nizameddin Arif, Türklerin İslamöncesini İlkçağ, İslamiyetin kabulünden Türklerin Avrupa tesiri ve Osmanlı inkılâplarına kadar olan dönemi yeniçağ ve I. Dünya Savaşı sonrasını ise yeni devir olarak taksim etmiştir. Nizameddin Arif'in milli tarih anlayışında, bahseldiği üzere Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak teorisinin etkileri görülebiliyordu (Çalen, 2013, s.67-68).

Balkan ve Birinci Dünya savaşından sonra elde kalan son kale Anadolu topraklarının kaybedilmesi tedirginliği yaşanınca 1918 yılında, Türk Ocakları içinde “Türklerin asli vatanı Anadolu” düşüncesi gelişti. Bu da milli tarihi Anadolu'yu merkez alan görüşleri ortaya çıkarmıştı (Akbayrak, 2009, s.208). Millet ve vatan merkezli milli tarih tartışmalarında Ahmed Refik Osmanlı milleti yerine Osmanlı Türkleri, Fuad Köprülü Garp Türkleri ve Anadolu Türkleri tabirlerini tercih etmişlerdi. Milli tarih ile vatan ya da vatan ile millet kavramını bütünleştiren Mükrimin Halil Yinanç ise 1919'da Anadoluculuk şeklinde siyasi/ideolojik fikirler çerçevesinde milli tarihi ele aldı. Ona göre milli tarih, yalnız Anadolu'daki Türklerin tarihiydi (Akbayrak, 2009, s.209). Savaş ilerledikçe Balkanların ve Orta Doğu'nun kaybedilmesiyle vatan olarak Anadolu daha bir ehemmiyet kazandı ve biricik vatan oldu. Ülke nüfusunda da Hristiyanların azalması ve daha çok Türk, Müslüman nüfusunun artması Türk milliyetçiliği için önemli bir dinamiği oluşturmuştu (Durgun, 2014, s.67).

II. Meşrutiyet dönemi eğitim ele alındığında ise ders müfredatlarında ve kitaplarında değişime gidildiği ve milliyetçi görüşlerin ders programlarına yansıtıldığı dikkati çekmektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde yer verilmeyen Midhat Paşa, Genç Osmanlılar Cemiyeti ve onun üyeleri Fazıl Mustafa Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Kanun-i Esasi'nin ilanı artık işlenmeye başlanmıştır. Yine Selçuklu ve

Osmanlıların atasının Türk olduğu belirgin bir şekilde anlatılmıştır. Kız ibdidailerinde okutulan derslerde Cevri Kalfa, Kara Fatma, Boşnak Şerife, Mebruke Hanımlar gibi kadın dini ve milli kahramanlara yer verilmiştir. İttihad ve Terakkî döneminde ders kitaplarında Sultan II. Abdülhamid dönemi ise “istibdat”, 31 Mart olayı ise gerici bir ayaklanma olarak nitelendirilmiştir (Alkan, 2013, s.158-165).

II. Meşrutiyet döneminin kimlik bağlamında diğer bir önemli meselesi vatandaşlık ve vatan kavramıdır. Zira on dokuzuncu yüzyılda merkeziyetçi anlayış ve anayasal gelişmeler, kanunlaşmalar ile birlikte II. Meşrutiyet döneminde gelindiğinde “tebaa”dan vatandaşa geçiş daha etkili bir hal almıştı. Öyle ki mezkur dönemde “vatandaş” siyasal yazının hakim unsuru oldu. Vatandaşlık dönemin eğitimcileri için ele alınması gereken bir alandı. Dönemin *Malumat-ı Medeniye* kitaplarında vatandaşla ilişkili olarak “milletdaş”, “hemşehri” ve “tebaa” kavramları iç içe geçecek şekilde kullanıldı. Yine II. Meşrutiyet dönemi ders kitapları, (tarih, coğrafya, malumat-ı medeniye) Osmanlı kimliğini oluşturmayı, vatansever Osmanlı vatandaşı yetiştirmeyi hedefledi (Üstel, 2004, s.25-73). Vatan ise hür ve esir vatan olarak iki şekilde ele alındı. Millet ise yine “Hür Osmanlılar” ve “Esir Osmanlılar” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Örneğin Arnavutluk, Selanik, Yanya, Girit, Gümölcüne, Filibe, Romanya, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir esir vatandı ve bu bölgedekiler esir Osmanlıydı. Dönemin eğitimcilerinden Satı Bey, vatanseverlik duygusunun geliştirilmesi için tarih derslerinin etkin şekilde kullanılmasına dikkat çekiyordu. Balkan Savaşları, ders kitaplarına Yunanlıların, Bulgarların, Sırpaların ve Karadağlıların bir öteki olarak girmesine sebep oldu ve Balkan savaşlarında yaşanan dramatik zulümler etrafında ortak acılar işlendi (Alkan, 2013, s.159-168). Görüldüğü üzere II. Meşrutiyet döneminde tarih eğitimi vatan sevgisini vermek için temel araç olmuştu (Türk, 2013, s.199). Bununla birlikte 1908-1918 yılları arasında tarih eğitimi etkileyen düşüncülere bakıldığında ise üç akımın Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslamcılık’ın etkilerini bir arada görmek mümkündü. Fakat Balkan savaşından sonra Türkçülük hız kazansa da, tarih eğitimine tesiri siyasal yazında olduğu kadar hissedilmemişti (Şengül, 2006, s.258- 259).

Balkan Savaşları sonunda ise Türkler neredeyse Avrupa’dan çıkarılmış bir durumdaydı. Hatta Türklerin elde kalan son kalesi Anadolu’daki varlıkları bile sorgulanmaya başlanmış, onları geldikleri yere Orta Asya’ya gönderme fikirleri yükselmişti. Anadolu’da hak iddia edenlerden Yunanlılar antik kültürlerine vurgu yapıyor, Ermeniler ise başka iddialara

sarılıyordu. Böylesi bir ortam Türklerin bir tarih söylemi geliştirmesi için gereken nedenleri yaratmıştı. Zorlu ortama Kurtuluş Savaşı'nın zorlu yılları da eklendi. Neticede sözü edilen etkiler Türkler'e yeniden gurur vermeyi, kültürlerinin büyüklüğünü ve sürekliliğini kanıtlamayı, Anadolu'nun eski halkı olduklarını ve devlet kurma yeteneklerini göstermeyi hedefleyen milliyetçi “savunmacı tarihçilik” anlayışını ortaya çıkardı. Bu anlayış eğitime de yansdı (Safran, 2008, s.21).

Buraya kadar anlatılanlardan on dokuzuncu yüzyıl Türk ulusçuluğu özetlenecek olursa, Türk ulusçuluğunu etkileyen yaklaşımları iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi: İradi (voluntarist) ulusçuluk vatandaşlığın eşitliği ilkesine ve Fransız Devrimi'nin yarattığı ulusal egemenlik anlayışına dayanan yaklaşımdır. İkincisi ise Alman idealizminden doğmuştur. Bu ulusçuluk, ortak bir kültür ve tarih bilincine dayanan organik ulusçuluktur (Behar, 2003, s.71). On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devleti modernleşmesi şeklinde ifade edilen Batılılaşma çabaları da genelde Türk tarihinin özelde ise Osmanlı tarihinin kimlik açısından önemli dönemlerinden sayılmaktadır. Nitekim dönemde yaşanan yenileşme kolektif kimliği etkilemiştir (Öz, 2008, s.219). Nasıl ki feodal ve mutlakiyetçi krallıklar, ulus devletin arka planını teşkil etmişse, II. Meşrutiyet'te bir milli devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin arka planını oluşturmuştur (Ersal, 2012, s.78). Tanzimat dönemi 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda ifade edilen temel insan hakları; Genç Osmanlılar döneminde Şinasi ve Namık Kemal ile gündeme gelen Fransa'nın Aydınlanma felsefesi ile Fransız ihtilali fikirleri ve Sultan II. Abdülhamid dönemindeki gelişmeler Atatürkçülüğün temel kavramlarının doğmasına, gelişmesine zemin hazırlamıştır (İnalçık, 2009, s.62). Nitekim yazar Vala Nurettin, II. Meşrutiyet yaşanmasaydı, vatan, millet kavramlarının gelişmeyeceğini ve büyük olasılıkla Türkiye Cumhuriyeti'nin de olmayacağını söylemektedir (Ahmad, 2006, s.103).

Öten yandan, Türkçü, İslamcı ve Batıcı fikirlerin geliştiği bu dönemde, düşünce ve edebiyat alanında büyük serbestlik oldu. 1908-1918'e kadar süren on yıllık sürede süratli bir kültür değişmesi yaşandı (Kuran, 1997, s.29). Özellikle İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikası, Türk milletine milli şuur kazandırması ve gerçek büyüklüğünü duyurması bakımından Milli Mücadele dönemine büyük fayda sağladı. Yine İttihatçılar Türkçülüğün Osmanlılık ve İslamcılık içinde yok olmasına mani olarak, onu bunlar içerisinde bir araya getirmek istediler. Ancak bu fikirleri bilimsel, makul ve uygulanabilir bir hale getiren Mustafa Kemal olacaktı (Bayur, 1959, s.280-284).

2.5.Osmanlı Devletinde Fikir Akımları

Osmanlı devletinde fikir akımlarına büyük çoğunlukla yön veren Genç Osmanlılar'dı. Bu fikir akımlarından Türkçülük en genel anlamıyla millet duygusuna; Osmanlıcılık, siyasi ve hukuki düşünceye; İslamcılık ise din hissine bağlılığı ifade ediyordu (Karal, 1995, s.315). Aslında Türk aydını, Tanzimat Fermanı'ndan bu yana kimlik arayışı çıkmazındaydı. Meşrutiyet, Osmanlıcılık, Hürriyetçilik, Türkçülük, Anadoluçuluk, İnkılâpçılık, Turancılık, İslamcılık, Laiklik vb. ideolojiler kimlik arayışı çıkmazının yansımalarıydı (Güvenç, 2010, s.15). Karpat'a göre sözü edilen kimliklerden Osmanlıcılık, İslamcılık, Türklük kimlikleri daha çok geniş çapta devlet ve devleti idare edenlerin görüşlerine, bilgilerine ve tercihlerine göre siyasi kararlar olarak gelişmiştir (Karpat, 2009, s.80). Berkes'e göre İslamcılık, Batılcılık, Türkçülük adları da "Batıcılar", "İslavcılar", "Rusçular" terimlerini kullanan gelenekten gelenlerin karşıtlarına İslamcı, Batıcı gibi ad takmalarıyla karşıtlarının da kendilerine Türkçü demesiyle gelişmiştir. Bu gelişimin en çok yaşandığı dönem II. Meşrutiyet dönemi olmuştur. Toplumsal değişiklikte ki Batılılaşma, İslamlaşma, uluslaşma ya da Türkçülük üç düşünce akımı bu zamanda gerçek manada kendini ifade etmiştir (Berkes, 2002, s.410-411). II. Meşrutiyette her yazar ve aydın genel olarak Garpçılık, İslamcılık, Türkçülük vb. cereyanlardan birinin üyesidir. Ancak Tevfik Fikret, Nüzhet Sabit, Ali Kemal gibi bazı aydınlar bu cereyanlar arasındaki tartışmalara katılırlar da herhangi bir mensubiyet belirtmemişlerdir (Tunaya, 1999, s.94). Sözü edilen fikirlerin gelişiminde özellikle Balkan harbi önemli bir dönüm noktasıdır. Öyle ki Güngör'e göre bu dönemde Garpçılar yalnız Avrupa'ya yöneliyor; İslamcılar moderniteyle Müslümanlık arasında bir çatışma olmadığını ispat etmeye çalışıyor, Türkçüler ise tarihte altın devir arıyordu (Güngör, 2006, s.65). Bu fikirlerin önde gelen temsilcilerinden Dr. Abdullah Cevdet'in *İctihat* dergisinde Çağdaşlığı izliyor, Gökâlp ve Akçura *Türk Yurdu*'nda Türkçülüğü öneriyor ve Ali Kemal *Sebilürreşad* ve *Sırat-ı Müstakim*'de İslamcılığı savunuyordu (Güvenç, 2010, s.44). 1908-1922 döneminde sözü edilen cereyanlar bağlamında fikirlerini ileri süren Ziya Gökalp, M. Şemsettin (Günaltay), M. Fuad (Köprülü), Celal Nuri (İleri), Dr. Abdullah Cevdet, Mehmet Akif(Ersoy) gibi aydınlar Türk İnkılâbı, TBMM hükümeti ve Cumhuriyet rejimi içinde bazı roller aldı (Tunaya, 1999, s.95). Tekrar fikir akımlarına geri dönülecek olursa, bu fikir akımlarının tek tek incelenmesinden önce bazı farklılıklarının ve benzerliklerinin ortaya konması faydalı olacaktır. Bu bağlamda Safa (1960)'ın fikir akımları mukayeselerini içeren düşünceleri ele

alınabilir. Söz konusu düşünceler maddeler halinde aşağıda verilmiştir (Safa, 1960, s.64-68):

-Türkçüler ve Garpçılar milli iktisat konusunda hem fikirdirler. Ancak, Türkçüler'in milliden kastı Türk iken, Garpçılar için milli kelimesi ne din, ne de ırk anlamına gelir. Onların bu kelimededen kasdı, bütün Osmanlı tebaasının çıkarlarıdır.

-İslamiyet'in birleştiriciliği hususunda Türkçüler ile İslamcılar aynı fikirdedirler. Ayrıldıkları husus, Türkçülerin büyük bir Türk milleti oluşturma isteğine karşın, İslamcıların ırk farkı gözetmeksizin büyük İslam birliğini oluşturmak istemeleridir.

- Garpçılar ile İslamcılar, Türkçülerin Osmanlı lisanın Turanlaştırılmasına karşın onun muhafazasını istemektedirler. Fakat İslamcılar okulda fazladan Arapça ve Farça'nın iyi bir şekilde okutulmasını savunurken, Garpçılar buna karşıdır.

-Her üç fikirde taklidsizlik şeklinde bir Avrupalılaşmaya ve sosyalizme karşıdır. Demokrasi düşüncesinde aynı yerde durmaktadırlar. Diğer taraftan Garpçılar ile İslamcılar muasırlaşmanın ölçüsünde ayrılmaktadırlar. Bu üç fikir İttihad ve Terakki idaresinde eyleme dönüşür; onun Türkleşmeye, İslamlaşmaya ve Garplılaşmaya atılan adımları teşvik ettiği görülür.

2.5.1.Osmanlıcılık

Fransız ihtilali ve sonrasında Osmanlı devletinde başlayan Hristiyan toplumlarının ayrılık düşünceleri, Osmanlı yönetiminde etnik ve dinsel ayrılıkları vatandaşlık hukukuyla Osmanlı kimliği şemsiyesi altında birleştirme çabasına neden olmuştu. 1839 Tanzimat ilanı ile birlikte başlayan idari ve hukuki reformlara Tanzimat dönemi deniyordu (Kushner, 1998, s.11). En genel anlamda Osmanlı devletinde yaşayan toplumları devletin ortak ideali altında etnik köken ayırt etmeden "Osmanlı milleti" adı altında bir araya getirme düşüncesi Osmanlıcılıktı.

Osmanlıcılık tarihsel süreç içerisinde dört safhada ele alınabilir: 1-) 1830'lardan 1875'e devletin otoriter merkezîyetçi dönemi, 2-) 1868-1878 devresinde Yeni Osmanlı muhalefeti ve Meşrutiyetçi pragmatizm çerçevesinde Osmanlıcılık yaklaşımı, 3-) Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı Genç Türk muhalefesinde görülen Osmanlıcılık ve 4-) II. Meşrutiyet dönemindeki Osmanlıcılık düşüncesi (Somel, 2009, s.88). Bununla birlikte Osmanlılık ile Osmanlıcılık farklı manalara gelmekteydi. Osmanlılık Türk medeniyetinin

ve Türk devletinin mensubu olmak anlamına gelirken, Osmanlıcılık ise Türk medeniyetine Avrupa'nın empoze ettiklerini katmak anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Osmanlıcılığı İnkılâpçıların önde gelenleri olarak saymak mümkündür (Güngör, 2006, s.16).

Osmanlıcılık başlangıçta ayrılıkçı azınlıklara karşı devletin asli ve diğer unsurlarını bir arada tutma projesiydi (Yıldırım, 2014, s.247). Bu bağlamda Osmanlıcılık vatanın bütünlüğünü sağlamayı, devleti yaşatmayı amaçlayan bir siyasetti (Bayram, 2013, s.17). Bu yönüyle Tanzimat'ın başlangıçta pragmatik ve siyasi gerekçelerden geliştiği görülebilir (Somel, 2009, s.115). Tanzimat herkese din, dil ayırt edilmeksizin devlet eliyle siyasi bir kimlik Osmanlı devlet vatandaşlığı vermişti (Karpat, 2009, s.64). 1856 Islahat Fermanı'nda Osmanlı ülkesindeki insanların yurttaşlığı gönül bağına dayandırıldı. Fermanda belirtilen “Revâbıt-ı kalbiye-i vatandaşî ile birbirine merbut ...” ibareleri Fransız devriminin ürünü olan vatandaşlık anlayışı yansıtmıştı (Vatandaş, 2004, s.113). Yine bu dönemde çıkan vatandaşlık kanunuyla devlet, insanlara kendi eliyle bir vatandaşlık kimliği vermişti (Karpat, 2009, s.64). Böylelikle Osmanlıcılık somutluk kazanmıştı. Devletteki Osmanlıcılık anlayışında toprağın rolü ve devlet ilişkisi değişmiş, klasik anlayışta toprak ve üzerindeki her şey hanedana aitken, artık hanedan devletin sahibi değil, koruyucusu olmuştur. Osmanlı milleti de devletin sınırları içerisinde yaşan topluluktur. 1856'dan sonra Tanzimatçıların karşılaştığı sorun halkın “Vatanım şeriatın hüküm sürdüğü yerdir” anlayışının nasıl ülkeye bağlılık ve vatan sevgisi anlayışına dönüştürüleceğidir (Karpat, 2009, s.22-23).

Osmanlıcılık Yeni Osmanlılar ile birlikte entelektüel bir boyut kazandı. Genç Türk Osmanlıcılığın siyasi boyutu liberal ve demokratı. Osmanlıcılık II. Meşrutiyet döneminde de bu çizgi de oldu (Somel, 2009, s.115). Diğer taraftan vatan ve Osmanlı milleti formülasyonundan hareket eden Yeni Osmanlıların birçoğunun duruşu İslamiyet idi (Akçura, 1976, s.21). Ancak ne olursa olsun Osmanlı gerçekte Türk milletinin temsilcisi olduğu için Osmanlıcılık akımı başarılı olamamıştı (Atasoy, 2009, s.835). Osmanlıcılığın başarısızlığına karşı geliştirilen tepkilerden biri on dokuzuncu yüzyılın sonu ya da yirminci yüzyılın başlarındaki Pan-Türkizm milliyetçiliğiydi (Landau, 2009, s.80).

2.5.2.İslamcılık

İslamcılık akımları Sultan II. Abdülhamid döneminden önce gelişmeye başlamıştı (Berkes, 2002, s.351). Sultan Abdülaziz döneminde ferdi çalışmalar neticesinde İslamcılık fikirleri

ileri sürülmüştü. Fakat İslamcılık taraftarları teşkilatlamaya gitmemişlerdi. Onları, fikirlerine göre iki ayrı kategoride ele almak mümkündür: Müfrit ve Mutedil. Müfrit İslamcılar, Müslümanların Hristiyanlık karşısındaki boyunduruklarını şariat hükümlerinden ayrılmaya yormaktaydı. Onlara göre dini, itikadi ve dünyevi hükümler çerçevesinde ele almak yanlıştır. Dünyevi hükümler için Avrupa kanunlarını uygulamak caiz değildir. Bu noktada çözüm dindar bir padişahın, genelekçi bir şekilde devleti idare etmesidir. Diğer taraftan Mutedil İslamcılar ise meşrutiyet fikrini uygun bulmasalar da ıslahat hareketlerine karşı durmuyorlardı (Karal, 1995, s.308-316).

Sultan II. Abdülhamid döneminde ise İslamcılık, resmi ideoloji haline gelmiş ve devlet hayatını düzenleyen bir hal almıştı. Zira onun iktidara gelmesinden önce bu yönde bir dinamizm gelişti (Berkes, 2002, s.351). O da buna karşılık devlette ve sosyal hayatta dini faaliyet alanlarını arttırmaya çalıştı (Akçura, 1976, s.22). Sultan II. Abdülhamid'in İslamiyet'ten bir dini ideoloji olarak istifade etmesinin millet ve kimlik meselesinin gelişimine etkileri oldu. Abdülhamid toplumu bir arada tutabilmek için İslam dinin aidiyet bağını kullandı (Karpat, 2009, s.54-73). Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid'in pan-islamizmi de yayılmacı olmaktan ziyade daha çok savunmacıydı. Bir nevi onun İslam siyaseti Batı'nın emperyalizmine karşı İslamiyet'in siyasi olarak kullanılmasıydı (Ahmad, 2006, s.66). Nitekim daha 1870'lerin başında Namık Kemal İslam dünyasına karşı Batı tehdidini görmüş, Osmanlı devletinin bu yönde liderlik göstermesini istemişti. Ancak onun Pan-İslamizmi siyasi değildi. Daha çok modernleşmeyle birlikte kültürel nitelikteydi (Lewis, 2000, s.338).

Abdülhamid'in İslamcılık politikası bir ölçüde başarı gösterdi. Özellikle de Türk-Yunan savaşı tüm İslam dünyasının ilgisini çekmişti ve Osmanlı zaferleri kutlanmıştı. Öyle ki Genç Türkler II. Meşrutiyet döneminde Balkan savaşları sırasında bu politikayı güttü (Lewis, 2000, s.340). Bu dönemde İslamiyet'in "mani-i terakki" (ilerlemeye engel) olmadığını savunan mezkûr cereyanın üyeleri arasında Prens Mehmet Sait Halim (Paşa), ünlü şair Mehmet Akif (Ersoy), Ahmet Nairn (Babanzade), M. Şemsettin (Günaltay) gibi kişiler vardı. Hiçbir parti programı bu fikir cereyanından vazgeçemediği için İslamcılar her partide var olmuşlardı. İslamcılarının birçok gazete ve dergi yayınları vardı. *Sırat-ı Müstakim*, *Sebdürreşad*, *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye*, *Beyan-ül Hak*, *Hikmet* gibi dergiler bu cereyanın siyasal hayat içindeki sesi olmuşlardı (Tunaya, 1998, s.42). Bu

sayede İslamcılar sözü edilen yayınlarda fikirlerini ileri sürüyorlar, bazı meselelere yönelik açıklamalarda bulunuyorlardı.

İslamcıların ele aldığı meselelerden biri Batılılaşma idi. İslamcıların Batılılaşma değerlendirmeleri Doğu-Batı mukayesesi üzerine inşaa edilmişti. Diğer fikir akımlarındaki gibi İslamcılar da Osmanlı devletinin kötü bir durumda olduğunu kabul edererek kendi bakış açıları çerçevesinde nedenler ortaya koymuşlardı. Onlara göre XX. yüzyılda İslam medeniyetinin ve Osmanlı devletinin ilerlemesi için Batı bir gerçekliktir. Ancak bu noktada Batı'dan nelerin alınması dikkat gerektiren bir meseledir. Öncelikle maneviyat olarak İslam medeniyeti, Batı'dan üstündür ve bir medeniyetten diğer medeniyete geçmek gereksizdir. Bu bağlamda ahlak ve sosyal yapı korunarak, Batı'nın teknik ilerlemeleri alınabilir. Bununla birlikte Batılılaşmada taklitten kaçınılmalıdır. Mehmet Akif (Ersoy) bu durumu şöyle açıklamaktadır: "...Dini taklit, adetleri taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hülasa her şeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil, gerçek bir sosyal topluluk vücuda getiremez, binaenaleyh yaşayamaz". Özetle İslamcılar, Batılılaşmada sosyal manada taklitçiliğe karşı durmakta, ancak Batı'nın teknik ilerlemelerine açık kapık bırakmaktadırlar (Tunaya, 1999, s.101-103).

İslamcıların Türkçülük cereyanına ilişkin görüşlerinde ise eleştiri hakimdi. Onlara göre Türk ulusçuluğu Arnavutların, Arapların milliyetçilik akımlarını tetikleyecek, tıpkı Ermeni, Yunan, Bulgar ulusçuluğu Osmanlı birliğini nasıl bozduysa, bu da İslam birliğinin bozulmasına neden olacaktı. Bu gibi fikirlere karşı Kırımli İsmail Gaspirinski, Osmanlı tarihinde milliyet davasının yeni bir şey olmadığını söylüyor, söz konusu kavimlerin ulusçuluğunun Türk milliyetçiliğinden önce başladığını, Türk ulusçuluğunun ise bunun bir sonucu olduğunu belirtiyordu (Berkes, 2002, s.437). Nitekim tarihçi Lewis'e göre de Osmanlı devletinde milliyetçi fikirlerden en son etkilenen bizzat devletin efendileri Türkler'dir (Lewis, 2000, s.342). İslamcıların Türkçülük cereyanına eleştirel fikirlerine karşın Türkçülük cereyanı içinde de Türkçü İslâmcılardan da söz etmek mümkündür (Tunaya, 1998, s.42)

İslamcılar arasında farklı görüşlerin olduğu yukarıda belirtilmişti. II.Meşrutiyet döneminde de şeriattan hiç taviz verilmemesini isteyen Musa Kazım, Mahmud Esad gibilerden ve yabancı dil ile Batı kültürünü bilen içtihadın gerekliliğini savunan Mehmet Akif, M.

Şemseddin, Said Halim gibi kişilerin varlığından söz etmek mümkündür. İslamcılarının genel anlamda görüşleri ise şöyledir (Safa, 1960, s.59-63):

- Hiçbir kavmiyet gözetmeksizin dinle milleti bir sayan anlayıştan hareketle büyük İslam birliği.
- İslamiyet ilerlemeye ve gelişmeye engel değildir. Muassırlaşmada ise Avrupa'nın yalnız ilim ve tekniği alınmalıdır.
- Sosyal hayatta kadın İslami emirleri yerine getirdiği halde, eğitim görebilir, sosyal hayat katılabilir, ticaret yapabilir. Şer'i mahkemenin ve medresenin muhafaza ve ıslahı gereklidir.

2.5.3.Garpçılık (Baticılık)

Garpçılık (Baticılık) *İçtihat* dergisinde toplanan kişilerin fikirleriyle ifade edilmişti. Grubun fikirle türdeş değildi. Önde gelenleri Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı Bey'di (Tunaya, 1998, s.41,42). Garpçılar'a göre Türklerin hukuk müessesesi cahalet ve sahtekârlık müessesidir. Türklerin hukuku, hükümdarların cinayetlerini meşru hale getirmekten başka işe yaramamaktadır (Güngör, 2006, s.66). Aşırı Baticılar, Osmanlı uygarlığının büsbütün terk edilmesini, tümüyle Avrupa'nın benimsenmesini savunmuşlardı (Zürcher, 2000, s.187). Onların görüşlerine göre önceki refomlar yeterince ileri götürülemediği için kusurluydu. Söz konusu fikirlerin önde geleni Abdullah Cevdet'e göre medeniyet Avrupa idi (Lewis, 2000, s.235). O, Batı'nın tartışılmayan teknik ilerlemelerinin yanı sıra, kültürünün de alınmasının gerektiğini düşünüyordu (Hanioğlu, 1981, s.403). Öyle ki Abdullah Cevdet, Türk milletinin biyolojik verasetinin dahi değişmesini istiyordu (Güngör, 2006, s.43; Tunaya, 1999, s.100). Zaten yeknesak olmayan Garpçılık Doktor Abdullah Cevdet'in kısmiliği kabul etmeyen anlayışlarıyla da farklılık göstermişti (Tunaya, 1999, s.99).

Buna karşın Avrupa emperyalizmini hedef alan görüşleriyle Celal Nuri Garpçılığın ılımlı kanadını oluşturuyordu (İnalcık, 2009, s.36; Lewis, 2000, s.234). Celal Nuri meseleye telifçi bir nazariyet getirmiştir. O, medeniyetin iki türlü olduğunu düşünmekteydi. Celal Nuri'ye göre Avrupa ve Hıristiyan âlemi asıl olan medeniyet açısından kesinlikle ileri değildir. Öyleyse Batı'dan yalnız teknik medeniyet alınmalıdır ki Japonya bu bağlamda güzel bir örnektir. Fakat İslam devletleri, Osmanlı devleti sözü edilen farkı idrak

edememişlerdir. Sonuç olarak da teknik ilerleme açısından geri kalmışlardır. Celal Nuri'nin Batılılaşmaya dair bu görüşleri İslamcılar tarafından beğenilmiştir (Tunaya, 1999, s.98)

Öte yandan Garpçıların *İctihad* dergisindeki görüşlerine göre programlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Safa, 1960, s.55-58):

-Eğitim alanında bütün medreseler kapatılacak, şehzadelerin eğitime dikkat edilecek, kızlar için Tıbbiye mektebi açılacak.

-Sosyal hayatta, padişah tek evlilik yapacak, fes kaldırılarak, serpuş kullanılacak, sarık ve cübbe sadece ulemaya tahsis edilecek. Kadınlar diledikleri gibi giyinecekler, erkeklerden kaçmayacak ve görücü usulü evliliğe son verilecek.

-Tekke ve zaviyeler kapatılacak, üfürükçüler cezalandırılacak.

-Ekonomide; yerli mallar teşvik edilecek, Osmanlı devleti kendi imkânlarıyla sanayileşecek. Dilde; Osmanlıca lisanı korunacak, Turan dili kullanılmayacaktı. Mevcut alfabe kaldırılarak, Latin harfleri kabul edilecekti.

-Laiklik anlayışında, dünyevi hayatta laik düşünce tarzının benimsenecek. Bu bağlamda hukukta Şer'î mahkemeler kapatılacak, nizami mahkemelerde düzenlemelere gidecek. Mecelle kaldırılacak veya yeniden düzenlenecek.

İctihad'ın fikirlerinin temel esaslarından biri de şeriat, medrese karşıtlığıydı. Kılıçzade Hakkı dervişliğe savaş açıyor, Osmanlı halkının 600 senedir dinledikleri şeyh ve dervişler yerine dinsiz dedikleri kur'aniye dindarlarını dinlemesini gerektiğini söylüyordu (Safa, 1960, s.34-36). Garpçılara göre hurafelerle dolu bir İslamiyet çağdaş medeniyet için bir engeldir. Onlara göre namaz ve niyaz ile Müslüman olunmaz, modern ilime inananlar bilgisiz Müslümanlara göre daha iyi Müslümandır ve seçkinlerin dini ahlaktır. Yedinci asırda Arap toplumu için kurallar getiren İslam, modern uygarlığa ayak uyduramaz. Garpçıların İslamiyet'e ilişkin görüşleri ulema tarafından şiddetle eleştirildi. Üstelik Mekke Şerifi Hüseyin, isyanının meşruluğu için *İctihad*'ın İslamiyet'e dair görüşlerini gösterdi. Garpçıların dine karşı aşırı görüşleri sebebiyle İttihad ve Terakki hükümeti I. Dünya Savaşı'nda *icthad*'ı kapattı. 1932'de Hüseyin Cahid'in ölümü ile *İctihad* dergisinin yayını kesin olarak sona erdi (İnalcık, 2009, s.36-37).

Garpçılarının fikirleri Cumhuriyet dönemi inkılâplarını etkilemişti. Ş.Hanioğlu'na göre, Atatürk'ün Cumhuriyet dönemi siyasetine Garpçılarının programları yön vermişti. Kılıçzade Atatürk'e Latin Alfabesinin alınması, kılık-kıyafette Batılı insan gibi giyinilmesi, fes yerine şapkanın kabul edilmesi, tesettürün bırakılması ve medreselerin kaldırılması yönünde öneriler sunmuştu. TBMM üyesi olan Kılıçzade Hakkı'nın "Garplılaşma Planı" kanunlarla Cumhuriyet'e mal edildi (İnalcık, 2009, s.37). Celal Nuri ise 1924 Anayasası'nı yapan Meclis Komisyonunda rapörtük yaptı (Tunaya, 1999, s.100).

2.5.4.Türkçülük –Pan-Türkçülük/Turancılık

En genel manada Türk milletini sevmek ve onu yükseltmek olan Türkçülük (Gökalp, 2013, s.13), Sultan II. Mahmut devrinde elverişli bir zemin bulmuş, Sultan Abdülaziz döneminde ise gelişmeye başlamıştı (Karal, 1995, s.296). Kültürel hareket olarak cereyan eden Türk geçmişine yönelmede Fransız Guignes ile Cahun ve Macar Vambery gibi Avrupalı Türkologların, Rusya menşeyli Tatar ve Azeri göçmenlerinin katkıları önemliydi (Zürcher, 2000, s.87; Ahmad, 2006, s.67). Bununla birlikte Türklük bilincinin olumlu istikametteki gelişiminde özellikle Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve yüksek devlet basamaklarına çıkmış Lehli ve Macar asıldan milliyetçi ve liberal devrimciler önemli rol oynamışlardı (İnalcık, 2014, s.77).

Diğer taraftan on dokuzuncu ve yirminci asırda Türklük ruhunu okşayıcı görüşlerin yanı sıra Türklüğe karşı yergiler de yer almaktaydı. Yergiler, Türklerin barbarlığına dair görüşlerdi. Türklük karşıtlığına cevap, Mustafa Celaleddin Paşa'dan geldi. O, 1848 ihtilalinden kaçarak İstanbul'a sığınmış, Müslüman olmuş Constantin Borzecki'ydi. Müslüman olduktan sonraki ismiyle Mustafa Celaleddin, Atatürk'ün de okuyarak üzerinde notlar aldığı, Türk tarihini, kültürünü, dilini ele alan *Eski ve Modern Türkler* kitabını 1869'da yayınladı. Filolojik bazı kanıtlara dayanarak ikçağın birçok kökleri bilinmeyen kavimlerinin ve Latin dilinin-kültürünün Türk kökenli olduğunu söylemiş ve Türklerin Turo-Aryan bir ırk olduğunu ispat etmeye çalışmıştı (Celaleddin, 2014; Copeaux, 1998, s.15-20; Kushner,1998;16-20; Ülken, 1998, s.77; Timur, 1986, s.116). Eserin bazı psikolojik hedefleri vardı. Bunlar Türklerin büyük kavimlerden geldiğini belirtmek ve Türklerin kendilerini küçük görmemelerini sağlamaktı (Ülken, 1998, s.77). Nitekim Mustafa Celaleddin Paşa eserinin ön sözünde:" bu durumu aşağıdaki gibi anlatmıştır.

Türkiye'nin değişik illerinde geçirdiğim yirmi yıl boyunca, Osmanlı halkına, yaşamına, emeğine, fikirlerine yürekten bağlandığım için, onu tanıma ve sevmeye zamanım oldu... Bu

işi, Türkleri savunmak için olduğu kadar, gönüllü olduğum için de üstleniyorum; gördüklerimi ve gözlemlediklerimi dile getirmek benim için yeterlidir (Celaleddin, 2014, s.41).

Tarihin yanı sıra dilde Türkçülük ise Şinasi ve Ziya Paşa'nın dil ve edebiyat çalışmalarında görülmüyordu (Akçura, 1978, s.47). Yine Gökalp'in Türkçülüğün ilk babaları saydığı Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa önemli adımlar atacaktı (Gökalp, 2013, s.6). Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî* bir nevi dilde Türkçülüktü (Akçura, 1978, s.49). Ahmet Vefik Paşa Ebul Gazî Bahadır Han'ın *Şecer-i Türki*'sini de Osmanlı Türkçe'sine çevirmişti (Yinanç, 2011, s.79). Ahmet Vefik Paşa'nın dildeki Türkçülüğü Ebul Gazî Bahadır Han'ın *Şecer-i Türki* adlı eserini Çağatay lehçesinden Osmanlı Türkçesine çevirmesiyle tarih sahasına geçmişti. Öte yandan onun Türkçülüğü Ziya Paşa ve Şinasi'ye göre daha açıktı (Akçura, 1978, s.50-51).

Türkçülüğün gelişmesinde önemli bir kanalda tıbbiye ve askeri mekteplerdi (Azman ve Yetim, 1997, s.392; İnalçık, 2014, s.77). Süleyman Paşa'nın askeri okullar için 1876'da Sultan V. Murad zamanında basılan ve yayınlanan *Tarih-i Âlem*'i Türkçülük için önemli bir adımdı. *Tarih-i Âlem*'in ilkçağ bölümü Sultan II. Abdülhamid zamanında yasaklanmıştı. Eserin ilkçağ bölümünde Türk tarihine çok sayfa ayrılmıştı (Akçura, 1978, s.70,71). Tevetoğlu'na göre Süleyman Paşa, Türklere ait kısmını Deguignes'nin eserinden iktibas ederek yazdığı *Tarih-i Âlem* eserinde milli şuuru uyandırmada milli dil ve milli tarih eğitiminin önemini ve tarih derslerinin yabancı milletlerin nazariyetleriyle yazılmış ders kitaplarında değil de, özellikle milli amaçlara göre yazılmış milli eserlere dayanması gerektiğini anlayan bir irade göstermişti. Süleyman Paşa Harboku'ndan okutulmak üzere yazdığı *Mebâni-ül-inşâ* edebiyat eseri ise Avrupa metodlu, Türkçü görüşlü bir kitaptı (Tevetoğlu, 1988, s.5-97). Öte taraftan Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa, Mustafa Celâleddin Paşa siyaseten Osmanlıcı ve İslamcıydı (Akçura, 1978, s.82). Bununla birlikte Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa Türkçülüğünde olduğu gibi Ali Suavi'nin de Türkçülüğü ilmi bir Türkçülüktü (Taneri, 1993, s.169).

Ali Suavi'nin Türkçülük fikirlerinde İslamcı düşünce de vardı (Vatandaş, 2004, s.121). Ali Suavi, ilk defa modernleşmiş bir İslamcılık ile Türkçülüğün birbirini tamamladığı iddia etmişti (Ülken, 1998, s.77). Tarih anlayışında ise Türklerin eski bir kavim olduğunu, Osmanlıların, Hunların, İskitlerin, Hazarların Türk soyundan geldiğini ileri sürüyordu (Kuran, 1997, s.70). Ali Suavi aynı zamanda dilde de Türkçülük yapmıştı. O, Ali Şir Nevai'nin *Muhakemetül-Lügateyn* adlı kitabında Türkçe'nin Farsça'dan üstün olduğunu

gösterme gayretini vurguluyor, Osmanlıca diye ayrı bir dil olmadığını ileri sürüyordu (Ülken, 1998, s.84). İsmail Hami Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülüğünü: 1-Türk ırkının, askeri, medeni, siyasi açıdan üstünlüğü. 2- Türk dilinin üstünlüğü ve Türklerin dünya kültürü üzerinde büyük rolleri, 3- Türklerin İslam kültürüne hizmette üstünlüğü boyutlarında özetlemiştir (Atay, 1997, s.74)

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde Türkçülük fikirleri *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*, *İkdam* gazetelerinin öne çıktığı Osmanlı basınından beslenmekteydi (Kushner, 1998, s.23). Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam* gazetesi etrafında Emrullah Efendi, Velet Çelebi, Necip Asım Bey Türkçülük faaliyetini yürütüyor (Gökalp, 2013, s.8), *ikdam* kendini Türk kimliği ile tanımlıyordu (Vatandaş, 2004, s.123). Yine Necip Asım toplu bir Türk tarihi yazma teşebbüsüne girişiyordu (Yinanç, 2011, s.80). Diğer taraftan Rus çarlık rejiminin Pan-Slavizm politikası, Rusya'daki Türk Müslüman halklarında milli hareketin uyanmasına neden olmuştu (İnalcık, 2014, s.77). Rusya'dan Osmanlı devletine iltica edecek İsmail Gasprinski (Gaspıralı İsmail 1851-1914), Yusuf Akçura (1876-1935), Ahmet Agayev (Ahmet Ağaoğlu 1868-1939), Hüseyinzade Ali (1864-1941) gibi kişilerin Türklük bilinci çok gelişmişti. Rusya'dan göç eden bu aydınlar Türkçülüğe bir dinamizm sağlayacaklardı (Ahmad, 2006, s.67).

II. Meşrutiyet döneminde ise Türkçülük artık çok önemli bir noktaya geldi (Kafesoğlu, 2013, s.147). Balkan Harbi faciasından sonra ise Türk milliyetçiliği kaçınılmaz bir şekilde zirveye ulaşmıştı (İnalcık, 2009, s.180; Safa, 1960, s.68). 1913'ten sonra Osmanlıcılık ve İslamcılık görünürde kalmış, İttihat ve Terakki yönetimi tüm imkânlarıyla Türkçülüğe yönelmişti. 1908-1912'den sonra Genç Kalemler, Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk Mecmuası vs.gibi yayınlar ve kuruluşlar bu yönde çalışmışlardı (Karpas, 2009, s.80; Onur, 2011, s.108.). Türk milliyetçiliğini gaye edinen, kurucuları arasında Ahmed Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey, Kokmazoğlu Celal Bey, Veled Çelebi, Akçuraoğlu Yusuf, Agob Boyacıyan Efendi, Arif Bey, Akyığıtoğlu Musa Bey, Fuad Raif Bey, Rıza Tevfik Bey, Ferid Bey, Celal Bey gibi kişilerin olduğu Türk Derneği bu anlamda önemliydi (Vatandaş, 2004, s.193-194). Ancak Türkçülüğün gelişmesinde Ziya Gökalp fikirleri ile ayrı bir öneme sahipti. Nitekim Ziya Gökalp fikirleriyle hem Türkçülüğün gelişmesinde baş aktörlerden olmuş hem de Cumhuriyet'in kuruluş felsefesini etkilemişti.

Ziya Gökalp, henüz gençlik yıllarında 1908’de İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin Diyarbakır şubesini kurdu, yine Diyarbakır’da 1909’da *Peyman* adlı dergiyi çıkardı, aynı yıl 1909’da Selanik’te İT kongresine katıldı. Yine Selanik’te 1910-1912 yıllarında dilde Türkçeleşmeyi savunan Ö. Seyfeddin ve Ali Canip’le Genç Kalemler’e yazılar yazdı. 1912-1919’da ise Türk Yurdu’na Türkçülük üzerine bir sıra makale yazdı, 1917’de *İçtimaiyat Mecmuası*’nı çıkardı. 1917-1918’de yenilikçi yazarlar ile *Yeni Mecmua*’da birlikte hareket etti. 1922-1923’te de kendi başına Diyarbakır’da *Küçük Mecmua*’yı yayınladı. Gökalp, Birinci Dünya savaşı sırasında Türkçülük, İslamcılık, Garpcılık fikirlerini sosyolojik bir düzlemde uzlaştırmak istedi (İnalcık, 2009, s.153-159) ve milli kültür ile Batı medeniyetçiliği arasında bir uzlaşmazlığın olmadığını belirtti (Güngör, 1992, s.11). Ziya Gökalp’in üçayaklı ideolojisi, laiklik inkılâbını yapmak isteyenler tarafından desteklenmese de Birinci Dünya savaşında İttihat ve Terakki yönetimi onun “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” fikirlerini himaye etti (Safa, 1960, s.42-69).

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılda Türkçülük ile ilişkili Pan-Türkçülüğün gelişmesinde Rusların Hristiyanlaştırma ve Slavlaştırma politikaları tetikleyici dinamikler olmuştu. Zira Rusların bu politikalarına karşı Orta-Asya Türkleri inanç ve milli kökenleriyle yani İslam ve Türkçülük çerçevesinde tepki göstermişti. Rusların pan politikalarına en çok Tatarlar maruz kalmıştı. Dolayısıyla pan fikirler en çok Tatarlar’da gelişti. Sözü edilen fikirlerin önde gelenlerinden İsmail Gaspıralı “dilde, fikirde ve işte birlik” anlayışıyla Türkiye’nin manevi kılavuzluğu altında Rusya’daki tüm Türki grupların birlik için çalışmasını ileri sürmekteydi (Landau, 1999, s.18-21). Müslüman Türkler arasında ilk Pan-Turanist ise Hüseyinzade Ali Bey’di (Gökalp, 2013, s.7; Akçura, 1978, s.183). Pan-Türk fikirler daha önce Tanzimat ve Yeni Osmanlılar arasında yoktu (Akçura, 1976, s.23). Başlangıçta kültürel olan Türkçülük fikirleri Türklerin siyasi bir birlikteliğini ifade eden Pan-Türkizm fikirlerine dönüştü. Pan-Türkist fikirler Akçuraoğlu Yusuf ((1876-1939), Ağaoğlu Ahmet (1869-1939) ve Hüseyinzade Ali (1864-1941) gibi Rusya’dan gelen göçmenler tarafından ifade edildi ve Türkiye’deki Türkler arasında da gelişti (Lewis, 2000, s.346). Turan sözcüğü, Türkleri içine alan birliğin ismiydi (Gökalp, 2013, s.22). Başka bir ifadeyle Turancılık Türkçülüğün siyasi gayesi olarak, tüm Türk toplulukların tek bir devlet altında birleşmesiydi (Atsız, 2011b, s.32). Bu yönüyle Türkçülüğün siyasi hali Pan-Türkçülüktü (Kuran, 1997, s.80). Diğer taraftan Turancılık dünya Türklüğünün dil, edebiyat ve kültür alanında birliği anlamına da gelebilmekteydi (Erdem, 2008, s.177). Ancak Türk

topluluklarını bir Hakan idarisinde birleştirme fikirleri Ziya Gökalp'te siyasi değildi. Türklerin kültürel birliği (Vatandaş, 2004, s.229). I. Dünya Savaşı atmosferinde ise Ömer Seyfettin için Turan devleti bir mefkûreydi. O, bu savaşın dini ve bir mefkûre savaşı olduğunu söyleyerek, Turan devletine dair mefkûreyi şöyle anlatıyordu (Seyfettin, 2005, s.71-72):

...Bu savaş; ikinci olarak millet ve mefkûre savaşıdır. Ve yine böyle olmakla beraber aynı zamanda din savaşıdır da...Çünkü önce, Rusların zulmü altında yıllardan beri din ve dil kardeşlerimiz olan Türkleri kurtararak siyasî sınırlarımızın içine alacağız. Ruslardan ilk hamlede Kafkasya'yı alıp, yavaş yavaş anavatanımız olan Türkistan'a yürümeğe başlayacağız. Kalemle, fikirle, edebiyatla bomba ile büyük bir mefkûre savaşı açılacak. Dünyada artık esir Türk olmayacak. Turan'daki yabancı Rus ve Çin memurları kovulacak. İlk adımda alacağımız Kafkasya ile, ondört milyon Türkçe konuşan Türk ve Müslüman halka sahip olan Osmanlı devletinin milli kuvveti hemen bir misli daha büyüyecek. Osmanlı hükümeti yirmibeş milyon Türkçe konuşan Türk'ün kuruluşu olacak. Ve bir gün bu kutsal gün o kadar yakın ki Orta Asya, Türkistan ve Güney Sibiry, Pamir de bizim siyasî sınırlarımızın içine girince, Batı Türklerinin hükümeti artık Osmanlılıktan tamamiyle çıkıp, gerçek ve büyük bir Türk ve Müslüman hükümeti TURAN DEVLETİ olacaktır. Osmanlıların hakanı ve bütün Müslümanların halifesi olan zat, dünya üzerindeki bütün Türklere egemen olduğu zaman, hakanlıktan çıkacak, hakanlar hakanı yani "İLHAN" adını alacaktır.

Görülüyor ki I. Dünya Savaşı atmosferinde Ömer Seyfettin'in Turancılığı siyasi ve kültürel bir yaklaşım içeriyordu. Hüseyinzade Ali ise Türkçülüğün nihaî hedefini Turan olarak anlıyordu. Ve bu onda entelektüel bir idealdi (Ülken, 2008, s.45). Ahmet Ağaoğlu ise Pan-Türkçülüğün diğer bir ismiydi. Ahmet Ağaoğlu, İlköğrenimden sonra tahsilini St. Petersburg ve Paris'te yapmıştı. Rusya'ya döndüğünde ise daha çok İslam'ı vurguladı. 1908 Devrimi'ne duyduğu sevgi ile Türkiye'ye göç etti. İstanbul'da eğitim müfettişliğine atanan Ağaoğlu *Türk Yurdu*, *İctihad*, *Halka Doğru* ve diğer dergilerdeki yazılarıyla Pan-Türkçülüğün faydalarını anlattı ve bu fikrin önemli konuşmacılarından oldu (Landau, 1999, s.56)

Turancılığa ilişkin görüşleriyle öne çıkan başka bir isim de Yusuf Akçura'ydı (Karpas, 2009, s.31). Rusya'dan gelen göçmenlerden Akçura, İstanbul Harbiye'de öğrenim görmüş, Genç-Türkler arasında yer almıştı. Akçura, 1897'de Trablusgarp'a sürgün gitmişti. Kahire'deki Türk gazetesinde 1904 yılında yayınladığı "*Üç Tarz-ı Siyaset*" makalesi Türkçülüğün manifestosuydu (Zürcher, 2000, s.189). Akçura makalesinde İslamcılık, Osmanlılık siyasetleri için engelleri anlatıyor, Türk birliği için tek engelin Rusya olduğunu söylüyor, ancak böylesi bir durumda diğer Hristiyanların bunu destekleyebileceğini ifade ediyordu (Akçura, 1976)

...Harici engeller ise, İslamiyet siyasetine nispetle daha az kuvvetlidir. Çünkü Hristiyan devletlerden yalnız birisinin, Rusya'nın Müslüman Türk tebaası vardır. Bu cihetten,

menfaatleri gereği, Türklerin birleşmemesine çalışacak yalnız bu devlettir. Başka Hristiyan devletlere gelince, ihtimal ki bazıları, Rusya menfaatlerine zararlı olduğu için, bu siyaseti destekler bile (Akçura, 1976, s.35).

Toparlanacak olursa on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yirminci yüzyılın başlarında görülen Pan-Türkçülük, ilk olarak daha çok Hüseyinzade, Ağaoğlu, Akçura gibi dış Türklerin görüşleriyle dile getirilmişti. Daha sonra bu görüşler bir çok kişiye tesir etti. II. Meşrutiyet'ten sonra bu fikirler önemli ölçüde gelişme alanı buldu. Sözü edilen fikirler, Osmanlı devletinin son dönemlerinde zirveye ulaşmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ise gündeme alınmadı (Landau, 1999, s.47-56). Türkçülüğe geri dönüldüğünde ise yukarıda anlatılanlardan şunları özetlemek mümkündür. Şuur cephesinin Türk kelimesine itibar kazandırmak ve Türklük ile övünç duymak; siyasi cephesinin ise devletin esas unsurunun Türk unsuru olduğunu kabul etmek ve onu himaye etmek olan Türkçülüğü ortaya çıkaran nedenler şu şekilde sıralanabilir: Milliyetçilik akımlarının Hristiyan azınlıklar arasında yayılması, milli devletlerin gelişimi, Osmanlı devletinden ayrılma hareketleri, Anadolu'ya ve Rumeli'ye Türk göçleri, devlet adamlarının düşünsel değişiklikleri, Avrupa baskısı ve Türk aydınlarının Avrupa ile teması (Karal, 1995, s.288-296).

Türkçülük programı ele alındığında ise programın doğal olarak millilik çerçevesinde olduğu görülebilir. Safa, *Türk Yurdu* gibi mecmualardan, konferanslardan, Darülfünun takrirlerinden ve kitaplarda bulunan hususlardan hareketle Türkçülerin programına yönelik şu maddeleri sıralamıştır (1960, s.53-54): 1-Aralarında ayniyet görülen Asya'daki Türklerle birleşerek Türk birliğini gerçekleştirmek. 2- Türk tarihi Osmanlı devletinden önce başlar. Bu bağlamda Türkler arasında ortak tarih, dil ve hars beraberliği olduğunu bilinçlendirmek 3-) Genç Kalemler tarafından broşür olarak yazılan bütün Türklerin konuşacağı dil programı. Dil birliğinin sağlanması için Arapça ve Acemce kelimeleri dilden çıkarmak. İnsan adlarında Alp, Gökalp, Oğuz gibi Türkçe adları tercih etmek 4- Müşterek bir İslam terbiyesi sağlamak 5- Muasırlaşmada, modernleşmede, yalnız Avrupa'nın ilim ve fennini almak 6- Milli ekonomiyi sağlamak 7- Edebiyatta Fransız taklidi Tanzimat ruhunu kovmak, halk kültürüne dayalı Milli Edebiyatı sağlamaktır.

En son olarak ise Türkçülüğün Cumhuriyet'e yönelik etkileri konuşulabilir. Zira Türkçülük, özellikle de milli devlet oluşturma yolunda Ziya Gökalp'in fikirleri Atatürk'ün fikirlerini etkilemiştir. Ancak Cumhuriyet ile birlikte Ziya Gökalp'in İslamlaşma, Türkleşme ve Batılılaşma üçlemesindeki İslamlaşma yerini laikliğe bırakmıştır

(Türkdoğan, 2005, s.9- 433). Yine Türkçülük akımının önemli şahsiyetlerinden Munis Tekinalp (Moise Cohen, 1883-1961) de Gökalp'in etkisinde çalışmalar yapmıştır (Copeaux, 1998, s.28). Sonuç itibariyle Türkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran milliyetçilik olarak gelişti (Güvenç, 2010, s.171) ve Türk kimliğinin temelini oluşturdu (Türkdoğan, 2005, s.434)

2.5.5. Anadoluculuk

Anadoluculuk ilk kez Necip Türkçü tarafından Türk Ocağı İzmir Şubesinde 1915'te bir konferansta dile getirilmiştir. Necip Türkçü, coğrafi gerçeklikten hareketle Turan idealinin bir vatan olarak kabul edilemeyeceğini ve Anadolu-Rumeli Türklüğünün esas olduğunu söylemiştir (Deren, 2008, s.533)

Anadoluculuk, büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük, Türkiyecilik başka bir ifadeyle Memleketçilik'in temeli ise mütareke döneminde II. Meşrutiyetin Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık fikir akımlarına tepki olarak Türk ocağı içinde 1917'de atılmıştır. Anadoluculuk bu tarihten iki yıl sonra 1919'da Mülkiye'de Türk kültürünün kaynağını sadece Anadolu olarak gören bir fikirdi. Fikir Henri Lichtenberger'in *Richard Wagner, Poete et Penseur* adlı eserinden esinlenen Hilmi Ziya Ülken tarafından atılmıştı. Ülken, Reşit Kayı ile birlikte el yazma olarak *Anadolu Dergisi*'ni çıkarmıştı. Söz konusu fikir akımına katılan Mükrimin Hali Yinanç, harekette yer aldı (Ülken, 1998, s.477-478). Daha sonra bu hareketin öncüleri olarak Remzi Oğuz Arık'ı, Cevat Şakir Kabaağaçlı'yı, Nurettin Topçu'yu, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu görmek mümkündür (Dirican, 2014, s.389). Söz konusu fikirlerin yer aldığı yayınlar olarak da *Dergâh* (1921-1923), *Anadolu Mecmuası* (1924-1925), *Dönüm* (1932-1936; 1939-1940), *Hareket* (1939-1943; 1947-1949), *Millet* (1942-1944) ve *Dikmen* (1941-1945) söylenebilir (Çınar, 2007, s.3). Başlangıçta tarih, kimlik, millet ve milliyetçilik anlayışlarını pan fikirlere karşı Anadolu ile sınırlayan hareket, daha sonra farklı fraksiyonlara ayrıldı. Bunların ilki milliyetçi ve muhafazakâr Anadocular, diğeri ise Mavi Anadoluculuk denen hümanist Anadoluculardır.

Teritoryal bir ulus anlayışı getiren Anadocular'a (Kılıç, 2007, s.123), göre Anadolu'dan başka vatan, Müslüman Oğuz Türkü'nden başka güvenilecek insan yoktur (Pakiş, 2012, s.132-133). Yine Anadoluculara göre milletin ortak tarih bilinci son kale Anadolu topraklarının üzerinde olmalıdır. Milliyetçi Anadoluculuk anlayışına göre Türk tarihinin asıl çalışma alanı ya da milli tarihin kapsamı 1071 yılından sonraki dönemdir. Türklerden

önceki tarihsel dönem milli tarihin dışındadır. Türkler Anadolu'ya iskân ederek daha önceki uygarlıkların sağlayamadığı devamlılığı sağlamış ve millet olmuşlardır. Başka bir ifadeyle Türk milliyetçiliğinin miladı 1071 Anadolu'nun Türkleşmesi ile başlamıştır (Hacısalıhoğlu, 2005, s.149-150). Bu noktada milliyetçi Anadolucuların milli tarih görüşlerini anlamak açısından Mükrimin Halil Yinanç'ın görüşlerine bakmak faydalı olacaktır. Yinanç'a göre Türk tarihinde devletlerin isimleri devleti kuran boyların isimleriyle anılmıştır. Selçuklu devleti ve Osmanlı devleti de bunların örnekleridir. Ancak değişen hiçbirşey yoktur. Millet yine aynı millettir, memleket yine o memlekettir. Tarihçiler milli tarihi iktidardaki hanedandan başlattılar. Osmalı devleti için milli tarihin başlangıcı Osman Beydi. Bu anlayış Osmanlı Tarihi, Selçuklu tarihi gibi bir anlatıma yol açmış bunu ayrı iki milliyetin tarihi farz edenler ortaya çıkmıştır. Millet cereyanından sonra ise Türk tarihi ismi verilmişti. Fakat Türk tarihi denince Türkistan tarihi de anlaşılmaktaydı. Bu noktada Osmanlı Türkleri Tarihi diye isimlemeler de oldu. Buradaki gariplik Osmanlı devletinin Anadolu'daki siyasi birliği sağladığında Osmanlı Türkü olarak anılan farklı bölgelerdeki Türk toplumunun siyasi birliğin sağlanmadığı dönemde hangi isimle anılacağıdır. O halde Osmanlı Türk'ü Selçuklu Türk'ü, Karamanlı Türkü manasız tabirlerdir. Bu bağlamda Selçuklu, Osmanlı bir ulus olmadığı için Osmanlı Türkleri Tarihi de olmaz. Türk tarihi denildiğinde ise bu genelleyici bir anlama giderek Orta Asya Türk tarihini de içine alacağı için milli tarihin ismi olamaz. Dolayısıyla milli tarihe Anadolu tarihi denmelidir (Yinanç, 2011b, s, 189-196). Görüldüğü Yinanç'ın milli tarih görüşlerinde Anadolu sınırlarıyla kısıtlanan bir tarih anlayışı vardır.

Milliyetçi Anadoluculuğun diğer bir temsilcisi ise Remzi Oğuz Arık'tır (Hacısalıhoğlu, 2005, s.150). Remzi Oğuz Arık da Yinanç gibi mili tarihi Anadolu merkezli ele alır. Arık Anadolu temelli Türk tarihinin önemini şöyle açıklamaktadır:

...Bununla beraber anavatanımız, hiçbir zaman, Türklerin elindeki yekpareliği bulmamıştı. Bizan, Roma, Yunanistan, İran, Asur..hatta Hititler..Anadolu'yu sadece işlerine gelecek biçimde işletmiş, müstemlekeleştirmiştir. Bizzat Anadolu'lu olan Lidyalılar, Karyalılar, Likyalılar gibi kavimler de bu kıtayı benimsemek şöyle dursun, dağınık kalmaktan başka şey yapmamışlardır. Anadolu'yu adım adım ve büyük bir takip iradesi ile benimseyerek onun tarihi kaderini sırasına göre yaratan, sırasına göre teğıştiren insan kütlesi, Türkmenler olmuştur (Arık, 1992, s.18).

Görülüyor ki Arık her zaman Selçukluların Anadolu'da oluşturduğu yüksek kültürün ve devamlılığın coğrafi önemini belirtmiştir. Milli tarihin en önemli safhasını ise Anadolu'ya Oğuz Türklerinin gelişi oluşturmaktadır. Böylelikle Bizansların, Romalıların, Yunanlıların,

Ermenilerin devam ettiremediği kültürel devamlılığın Anadolu toprakları üzerinde Oğuz Türkleri tarafından gerçekleştirildiği söylenmektedir (Behar, 2003, s.217).

Anadoluculuğun bir başka temsilcisi Nurettin Topçu ise milliyetçilik, milli tarih ve vatan anlayışını aşağıdaki gibi belirtmiştir:

...Bize gelince, milliyetçiliğimizin yani milletleşme hareketimizin geçen asrın sonunda yaşayan bir zümre yazarın kafasında doğduğunu iddia edenlerin millettten ve tarihten habersiz gafiller olduğunu söylemek en açık hakikatin ifadesidir. Bizim milletimiz, Orta Asya'dan kaynaklı Türk ırkından çıkmış ve dokuz yüzyıl önce Anadolu'da kurulmuştur. İlmi adı "Anadolu Türkleri Tarihi" olan bu tarih ve bu millet, Türk ırkından ayrılan Oğuz boylarının Müslüman olarak Anadolu'ya yerleşmeleriyle başlamış oldu...

...Bizim milliyetçiliğimizin şuuru, daha ilk istilâlarla başladı. Moğollarla Haçlılara karşı Anadolu Türk kalesinin muhafızlığını yapan Selçuklular bu şuura ilk ışığını verdikleri gibi Anadolu'daki beylikleri birleştirerek milli birlik kurma dâvâsını, daha başlangıcından itibaren programlaştıran Osmanlılar da bütün şuura sahip milliyetçi büyüklerimizdir. Yıldırımın Bayezit'de tamamlanacakken hain Timur tarafından darbelenen milli birliğimizi...

Milliyetçiliğimizin dayandığı esasları şöyle bir tablo üzerinde toplayabiliriz: 1-Millet dini, onun ahlâkını, örflerini ve kalbini yoğurmuş, Türk-İslam medeniyetine yön ve kaynak olmuş İslam dinidir. 2-Büyük vatan Anadolu toprağıdır. 3-Soyumuz Oğuz çocuklarının, Anadolu'nun dokuz yüzyıllık tarihi içinde bu topraklarda kaynaşmalarla eriyip aslını kaybetmeyen Türk soyudur...(Topçu, 2008, s.167-170)

Arık da olduğu gibi Topçu'nun görüşlerinde de vatanın Anadolu, milli tarihin Anadolu tarihi olduğu görülmektedir. Millet ve milliyetçilik yine bu esaslar çerçevesinde ele alınmıştır. Öyle ki Topçu'nun görüşlerinde Türk milliyetçiliği için önemli bir kişilik olan Timur dahi öteki olarak görülmüştür.

Anadolulculuk II. Dünya Savaşı sonrasında farklı bir form almıştır. Nurettin Topçu ve Remzi Oğuz Arık'ın muhafazakâr Anadoluculuğu Cevat Şakir, Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu gibi aydınların farklı fikirleriyle Hititler ve İyon kültürüne referansları içeren bir Anadolu kimliğine varmıştır (Atabay, 2008, s.532). Söz konusu yeni Anadolucular, Hümanist Anadolucular ya da Mavi Anadoluculardır (Köken, 2002, s.318-319). Mavi Anadoluculuğun siyasal ve ideolojik programını en açık biçimde Sabahattin Eyuboğlu ortaya koymuştur. Bu nedenledir ki Mavi Anadoluculuk anlayışının önde gelen mensubu sayılır (Akyıldız, 2007, s.468).

Mavi Anadolucu fikirlere bakıldığında, onlara göre Batı medeniyetinin kaynağında yer alan Yunan ve Hristiyan menşeyli değerlerin doğduğu yer Anadolu ya da İyonya'dır (Akyıldız, 2007b, s.478). Bugünkü Türk toplumu ve onun kültürü de Orta Asya'dan gelen az sayıda Türkler ile Anadolu'daki yerli halkın karışmasından oluşmuştur (Kösoğlu, 1996, s.109). Taneri'ye göre Mavi Anadolucuların önde gelenlerinden Halikarnas, Anadolu'daki İyonlar ve diğer uygarlıkların ortak bir kültür meydana getirdiğini düşünüyordu ve milli

kimliği, Türk kimliği olarak değil de Anadolu yurttaşlığı kimliği şeklinde ifade ediyordu (Taneri, 1993, s.213). Eyuboğlu'nun tezinde de Türk kültürü ne Orta Asya'da ne de Batı'da oluşmuştur. Türk kültürü Anadolu uygarlıkları ve halklarının tarihsel süreç içerisinde oluşturdukları ortak bir kültürdür. Böylelikle oluşan kültür hümanizmacı bir renge bürünmüş olur ve Yunus ile Homeros Anadolu'daki hümanizmacı kültürün önemli sembolleri görülür (Yavuz, 1998, s.16). Kısaca Sabahattin Eyuboğlu'na göre Anadolu'da Türklerden önceki medeniyetler Türk kökenli olmasa da Türkler Anadolu kültür tarihinin mirasçısıdır (Aktaran, Güvenç, 2010, s.7).

Özetlenecek olursa Mavi Anadoluculuk anlayışına göre, Anadolu'daki ilkçağ uygarlıklarıyla Anadolu halkları tarihsel süreklilik içerisinde bir kültür oluşturmuştur. Bu kültür Anadolu toprakların kendi öz kültürüdür ve eski çağlardan günümüze kadar ulaşmıştır. Diğer taraftan Anadolu'da yaşayan toplumlar, tek bir soya bağlanmaz, ilkçağlardan günümüze gelen bir karışım olarak görülür (Köken, 2002, s.323). En son olarak milliyetçi ve hümanist Anadolucuların fikirleri karşılaştırılırsa, milliyetçi Anadolucular milli tarihi ve milli kimliği Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi 1071'i temel alırlar. Kültürün, tarihin inşası sadece Anadolu Türkleri olarak görülür ve onların diğer bölgelerdeki Türklerle ilişkisi kesilir. Hümanist Anadolucular ise tarih ve kimliği Anadolu'daki ilkçağ uygarlıklarından başlayarak günümüze değin bütüncü bir yaklaşımla ele alır. İkisinin ortak noktası ise tarihin, kimliğin Anadolu sınırlarıyla sınırlandırılmasıdır (Hacısalıhoğlu, 2005, s.154).

2.6.Cumhuriyet Dönemi 1938'e Kadar Kimlik ve Tarih

Birinci dünya savaşı sonrası Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan istiklal mücadelesi sona ermiş ve Cumhuriyet kurulmuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla artık ona bir kimlik bulmak gereksinimi ortaya çıkmıştı (Neumann, 1998, s.110; Bilgin, 1998, s.122). Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve Mustafa Kemal'in hükümetin başına getirilmesiyle milli devlet kurulmuştu (İnalcık, 2013, s.165). 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildiğinde milli devletin temel eksenini oluşturmak gayesiyle siyasi, sosyal, hukuki, ekonomik, eğitim ve kültür alanlarda inkılâp hareketleri gerçekleştirildi (Demirtaş, 2008, s.155). Eğitimde 1924 yılında öğretim birliğine gidilmesi, 1929'da Millet Mektepleri uygulaması, 1931'de Türk Tarih Kurumu ve 1932'de Türk Dil Kurumu'nun kurulması, 1933'te üniversiteler ve yükseköğretimde köklü

değişime gidilmesi, 1934'te yükseköğrenim ve ortaöğrenimde Devrim Tarihi dersleri konulup okutulmaya başlanması (Güldiken, 2006, s.164) hem milli devletin temel organlarını hem de kimliğin millet olarak paylaşımını sağlayacak adımlardı. Özellikle rejimin toplum tarafından içselleştirilmesi için 1932'de Halkevleri ve 1940'ta Köy Enstitüleri kuruldu (Akıncı, 2011, s.5). Yine Hilafetin kaldırılması (1924), Medeni Kanun (1926), Harf İnkılabı (1928) ve Soyadı Kanunu (1934) gibi uygulamalar; Osmanlı devleti vatandaşlık sistemi kurgusundan milli devlet vatandaşlık kurgusuna diğer bir ifadeyle modern bir ulus devlete ve ulusa dönüşmeye yönelikti (Akdoğan, 2010, s.54).

Öte yandan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu, 1931) ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu, 1932) teşekkülünde Cumhuriyet'in Osmanlı devletinden miras aldığı modernleşmenin daha radikal bir hali "Batı'ya rağmen Batılılaşma" ve Türkçülük fikirlerinin etkilerini görmek mümkündü (Şimşek, 2007). Nitekim TDK ve TTK ile topluma kimlik kazandırılmak istenmişti (Türkdoğan, 2005, s.11), Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil-Teorisi de bunların romantik ürünü olmuştu (Şimşek ve Satın, 2011, s.24).

Aslında, Cumhuriyet döneminde yaşanan yönetsel ve toplumsal değişimler bir anlamda Tanzimattan, daha doğrusu Sultan II. Mahmud zamanından gelen tarihsel sürecin doğal bir sonucu sayılabilse de Cumhuriyet modernleşme geleneği yerine Batılı olmayı seçmişti (Güngör, 1993, s.22). Başka bir ifadeyle Cumhuriyet döneminde Osmanlı devletinin on dokuzcu yüzyıl sonrası Batı'nın askerî, siyasî, iktisadî ve teknik alanlarda üstünlüğünü kabul eden modernleşme anlayışı benimsenmedi. Aksine, devlet kurumlarının, toplumun dünyevi yaşantısının kökten değiştirilmesini amaçlayan Batılılaşma benimsendi (Çetintaş, 2014, s.584). Batılılaşmaya dair yapılan inkılâplar Abdullah Cevdet'in anlayışı ile paralellik gösteriyordu (Kafadar, 2007, s.352). Diğer taraftan Cumhuriyet'in kuruluşunda Mustafa Kemal, Osmanlı devletinden kalan İslamcılık, Turancılık fikirlerini gerçekçi görmedi (Safa, 1960, s.88). Zira Ankara yönetimi asli vatan olarak Anadolu'yu Misak-ı Milli sınırlarıyla berirlenmiş, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına onaylatmıştı. Artık kurulacak milli devletin vatan olarak tek hedefi Anadolu'ydu. (Akbayrak, 2009, s.225). Gerçekte de yaşanan tarihsel deneyimler Osmanlıcılık, İslamcılık gibi ideolojilerin imkânsızlığını göstermişti. Dolayısıyla yeni kurulan devletin milli bir devlet olması amaçlandığından Osmanlı devletinden kalan en uygun fikir akımı Türkçüklüktü. Nitekim milli devletlerin ruhunu milliyetçiliklerin oluşturması nedeniyle bu durum doğal olarak gelişmişti (Yıldırım, 2014, s.248). Sonuç olarak Cumhuriyet'in kuruluş dinamiklerini milli devlet, milliyetçilik

ve Türk kültürü oluşturunuyordu (Kösoğlu, 2000, s.58). Böylelikle devletin kuruluş formülü ulus devlet iken, kimliğin formülasyonu ise Türklüktü. Türk kimliğinin temeli ise dil, kültür ve geçmişte ortaklığı (Türkdoğan, 2005, s.12, 439-444). Geçmişte ortaklık anlamında milli tarih önemli bir yer tutmaktaydı.

Çünkü Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik ve milli devletler için siyasi, sosyal, kültürel ve tarihi bütünlük gereklilik olurken, milli tarih anlayışı onun temel bileşeni haline gelmişti (Köken, 2002, s.331). Fakat milliyetçilik akımları Osmanlı yönetimi altındaki farklı toplumları etkilemiş, kurucu unsur olarak Türkler bu akımdan en son etkilenmişti. Osmanlı devletinin son döneminde gelişen milliyetçilik akımı İslam öncesi tarih araştırmalarında kendini hissettirmişti (Turan, 1997, s.143). Buna karşın XIX. ve XX. yüzyılda Batılı devletler Türklere medeni olmayan, barbar bir millet olarak bakmışlardı (Gölen, 2002, s.139). Fakat Osmanlı eğitim sistemindeki Fransızca’dan tercüme edilmiş tarih kitapları, Türk milletine milli şuur kazandıran, bu suçlamalara karşı tezler geliştiren bir içeriğe sahip değildi (Durgun, 2014, s.210).

Diğer taraftan milli tarih, vatan ile millet arasındaki tarihsel bağı kuracak önemli bir araçtı. Böylesi bir gerekliliğin tarihsel koşulları mütareke döneminde oluşmuştu. Çünkü Osmanlı devletinin toprakları Anadolu coğrafyasına sıkışmış ve Rumeli’den ve Kafkasya’dan Anadolu’ya Türk göçü yaşanmıştı. Cumhuriyet yönetiminin gerçekleştirdiği mübadele ile Anadolu’da oluşan Türk demografik alt yapısı milli devlet teşekkülüne ve milli tarihe zemin hazırlamıştı (Akbayrak, 2009, s.19). Anlaşıyor ki milli bir devlet olarak kurulan Cumhuriyet’in milli birlikteliğini ortak bir geçmişe dayandırmak, uygarlıktan yoksun suçlamalarıyla karşılaşan Türk kimliğine özgüven vermek amacıyla tüm milli devletlerde olan milli tarih yazımına ihtiyacı vardı (Turan, 1997, s.143).

İşte Cumhuriyet’in milliyetçi devlet anlayışında milli bilincin geliştirilmesi için milli tarih çalışmaları büyük ivme kazanacaktı (Köken, 2002, s.331). Hatta denilebilir ki tarih ilmi çağdaş Türk kimliğinin oluşumunda birincil rol üstlenecekti (Timur, 1986, s.73). Milli tarih görüşlerini oluşmasında ise bazı tarih yazım anlayışları etkili olmuştu. Bunlar Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlardı (Behar, 2003, s.22). Fakat temel yaklaşım, arkeoloji ve antropolojinin ön planda olduğu tarihselci yaklaşımdı. Romantizm, pozitivism ve Alman historizmi ise daha çok milli tarih yazımının ilk on yılında etkili oldu (Behar, 2003, s.26).

Böylesi bir durum içinde Türk devletini inşaa eden Mustafa Kemal bir yandan devletin temel kurumlarını yapılandırırken, diğer yandan Türk milletine yönelik Batılı ülkelerin hakaret nevinden suçlamalarına karşı kültürel çalışmalar yürütüyordu. Batılıların hakirane tutumlarına karşı Mustafa Kemal'in milli kültür çalışmalarında milli tarih yazımı önemli bir yer teşkil etmişti (Gölen, 2002, s.139). Mustafa Kemal Anadolu Türk vataniyle millet arasında bir bağlılık kurmak, onu milletin zihnine yerleştirmek ve İslami ve Osmanlı aidiyetlerini bir kenara bırakmak için milli bir tarih yazımı öneminin farkındaydı. Böylelikle vatani vatan yapan tarihsel bağ olacaktı (Lewis, 2000, s.356). Bununla birlikte milli tarih, Osmanlı devletinin son yüzyılında yaşadığı askeri ve siyasi yenilgilerin milli hafızalarda yer edindiği olumsuz izleri silecek, milli tarih şuuruyla milli gurur yüceltilecekti (Yazıcı, 2013, s.200).

Bu noktada önemli bir husus milli tarihin seküler olmasıydı. Dolayısıyla Cumhuriyet milletin kimliğinde bir yandan Türk geçmişinin kültürünü diğer yandan Batı medeniyetinin pozitif ve seküler yaşantısını işlemişti (Alakel, 2011, s.25). Diğer bir ifadeyle Cumhuriyet'in milli devlete ve milli kimliğe bakışı Osmanlı ve onun çağrıştırdığı dini geçmiş yerine, seküler, milliyetçi bir anlayışla Batılı bir gözle olmuştu. Artık ümmet kimliği yerini Batı'nın çağdaş değerlerini paylaşan modern bir Türk kimliği alacaktı. Devlet eliyle gerçekleştirilen günlük hayata dair kültürel yapı da dil ve tarih bu perspektiften oluşturuluyordu (Akman, 2011, s.81). Öyle ki Cumhuriyetin tarih anlayışında Türklerin Anadolu'daki vatan bağı dini bir meşruiyet kazandırılmadan, bu bağ İslam öncesi tarihsel bağlar ile kurulmuştu (Akıncı, 2013, s.1-2).

Cumhuriyet döneminde milli tarih yazımı ya da "Türk Tarih Tezi" yukarıda sözü edilen ihtiyaç ve motivasyonlardan doğmuştu. 1927-1937 yıllarını kapsayan bu süreç yeni milli devletin ve milli kimliğin temel referanslarını oluşturacaktı. Böylelikle barbar Türk söylemlerine karşı Türklerin kurduğu medeniyetleri içeren bir milli tarih anlayışı eğitim kanalıyla milli kimlikleri kuvvetli kılacaktı (Akman, 2011, s.83). Bu yüzdendir ki Atatürk, milleti oluşturan ana dinamiğe Türk tarihi, dili ve sanatının kaynaklarına inmek istedi (İnalçık, 2009, s.145)

Köklü bir değişime gidilen bu milli tarih görüşünde Türk tarihi, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan sahada Türk milletinin tarihiydi. Osmanlı tarihi de Türk milleti tarihinin bir dönemini oluşturmaktaydı. Tarih dini bir yorum ile değil milli bir bakış açısıyla ele

alınıyordu. Cumhuriyet Türkiye'sinin önderlerinin görmek istedikleri dini bir cemaat yerine diğer tüm kimliklerin de üstünde Türk milletinin kimliği (İnalcık, 2006, s.7). Bu kapsamda Cumhuriyet ilan edildikten sonra *Tarih-i Osman-i Encümeni* ismi “*Türk Tarih Encümeni*” ve onun yayın organının adı da *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* olarak değiştirildi. Yine Maarif Vekâleti 1909 yılında Sultan V. Mehmed Reşad'ın onayıyla oluşturulan Encümen Talimatnamesini de yeniden düzenledi (Akbaşrak, 2009, s.248). Atılan adımlarla kültür merkezli bir milliyetçilik ile milli bir devlet inşa edilmek isteniyordu. Bu amaç doğrultusunda milli tarih başat araçlardan olmuştı (Öz, 2006, s.72). Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurulan devletin milli tarih yazımını oluşturmak için “Türk Tarih Tezi”ne zamanının büyük kısmını ayırıyordu. Mustafa Kemal Türkiye'nin ve zamanın önde gelen tarihçileri Fuad Köprülü, Sadri Maksudi Arsal, Yusuf Akçura, Halil Edhem Eldem, Şemseddin Günaltay, İ.H. Uzunçarşılı'yı bir araya getirerek, 1930 tarihinde Türk Tarih Cemiyeti'ni kurmuştu (İnalcık, 2014, s.21). Yine Mustafa Kemal tarih çalışmalarına dair yürütülen faaliyetlerle ilgileniyor, Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairelerde bu çalışmaları takip ediyordu (Uzunçarşılı, 2011, s.187).

Afet İnan Atatürk'ün Türk Tarih Tezi üzerindeki emeklerini ve milli tarih çalışmaları şöyle anlatmaktaydı:

...İlave ediyorum, Türklük tarihi O büyük başa minnettar. O Türkiye için bir tarih yaptı. Türklük için ise tarih yazdı. Bu tarih yazmasında Onun yazıcısı ve beraberce okuyanı oldum. Tarihte talebesi idim. Beraber okuduğumuz kitaplar sayısızdır. Bu çalışma 1929 da başladı. Türk Tarih Kurumu bu çalışmalar neticesinde doğdu. Kurum ilk kongresini (1931) Onun yakın alakası ve takibi altında başardı. Türk Tarih tezi ilk olarak bu kongrede ortaya atıldı ve münakaşa edildi. Memleketin bütün tarih muallimleri, tarih âlimleri, bunda hazır bulundular. Mekteplerin dört ciltlik tarihi bunun sonunda meydana geldi. Türk Tarihinin Anahatlarını ve Türklerin medeniyete hizmetlerini tetkik etmek ve yazmak vazifesi Tarih Kurumunun başlıca işi olarak Atatürk tarafından verildi. Hafriyat işleri Onun teşvik ve himayesiyle başarıyordu. Hasta yatağında, dahi, Türk Tarih Kurumunun işleriyle alâkadar olmaktan zevk duyardı. Bir gün Trakya höyüklerinde son çıkan eserlerden bahsetmiştim, o kadar alâkadar oldu ki, «o çıkan eserlerden bana getir göreyim» diye arzu gösterdi. Birkaç parça eşyayı müzeden alarak Saraya getirdim. Bay Fethi Okyar ile görüşüyordu. Eşyaları istedi, hepsini birer birer gördü. «Devam ediniz, memleketimizin kültür tarihi zenginliğini daha çok bulacaksınız» diyordu. Onun son gördüğü kitapta «Belleten» oldu (İnan, 1939, s.243).

Atatürk'ün çalışmalara ön ayak olmasıyla Türk Tarih Heyeti'nin ilk üyelerinden Afet Hanım, Mehmet Tevfik, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından 1930 yılında (Saray, 1984, 6-7) Türklerin dünya tarihindeki büyük rolünü göstermek için “*Türk Tarihinin Ana Hatları*” isimli eser yazıldı (Akçura, 2011, s.161). Atatürk'ün derli toplu bir milli tarihin yazılmasını istediği altı yüz sayfalık *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı esere bakıldığında Osmanlı devletine elli sayfa ayrıldığı

görülmektedir (Uzunçarşılı, 2011, s.81). Her ne kadar Osmanlı tarihine sayısal olarak az yer ayrılmış olsa da eserde yer yer Osmanlı tarihine dair milli övünç olarak sunulan ifadeler de görülmektedir. Osmanlı devletinin altın çağına ilişkin yer alan böylesi ifadeler aşağıda sunulmuştur:

Osmanlı İmparatorluğunun en parlak devri Kanunî Süleyman zamanıdır. Osmanlı Devleti o zaman dünyanın en büyük ve en kuvvetli bir devleti idi. Hudut çok geniş, refah ve saadet yerinde idi. Ordumuza, donanmamıza karşı duracak hiçbir kuvvet yoktu. Osmanlı Türkleri eski dünyanın üç kıtasında hâkim bulunuyorlardı. O zaman medeniyet ve ilim itibarıyla da dünyanın en müterakki milleti idik. Dışardan hiçbirşey almıyorduk. Ordu ve memleketin muhtaç olduğu herşey dahilinde yapılıyordu. Bütün memleket zengindi, En kıymetli şairler, âlimler, ressamlar, mimarlar bu devirde yaşadılar. Mimar Sinan, Baki ve Fuzuli bu zamanın adamlarıdır... (TTK, 1930, s.578)

Yine Türklük şuuru anlayışını ön planda tutulan dönemin tarih yazımında Orta Asya tarihine ayrı bir önem atfedimişti (Bilgili, 2014, s.1; Bolat, 2012, s.232). Milli tarih anlayışında Orta Asya medeniyetin merkeziydi ve Orta Asya Türk tarihi ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bağlar kurulmaktaydı (Karpas, 2009, s.98). Eserde Orta Asya ile ilgili ifadelerin bazıları ise şöyledi:

Türklerin Ana-Yurdu Asyadadır...Büyük Kadirgan (Kingan) dağlarından Baykal havzasına, oradan Altay dağları boyunca İtil havzasına vararak, Hazar denizi havzası, Hindukuş, Pamir, Karakorum, Karanlık dağlar yolu ile ve Sarı ırmakla tekrar Kingan dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan muntakaya *Orta Asya yaylası* denir. *İşte Türkün Ana - Vatanı bu yayladır...* İlk medeniyetlerin gür filizleri bu denizlerin kıyılarında ve bunlara dökülen derin sulu ırmakların şirin ve feyizli vadilerinde fişkırmıştır (TTK, 1930, s.47-48).

Kurulan bu bağ Türklerin Anadolu'daki varlığı için ayrı bir önem taşır. Şöyle ki Ermeni ve Rumların Anadolu'daki geçmişi Türk geçmişi için bu bölgenin otokton halkı olma açısından sorun teşkil eder. Böylesi bi durumda Türklerin Anadoludaki varlıklarını çok eskilere dayandığını gösterebilecek çalışmalar ayrı bir önem kazanır. TTK, TDK ve Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi öncülüğünde yapılan çalışmalar Hitit, Sümer, Urartu gibi Anadolu medeniyetleri ile Hun, Etrüsk gibi kadim Türk devletleri arasındaki bağlar üzerine yürütülür. Bu sayede bir yandan sözü edilen toplulukların ile Türklük bağı saptanmaya başka bir ifadeyle Anadolunun Türklük ile anavatan bağı ortaya konmaya, diğer yandan da batının barbarlık itham ve saldırılarına karşı Türk milletinin medeniyet kurabilme becerilerinin aydınlatılmasına çalışılır (Bilgili, 2014, s.2). Sözü edilen hususlara dair tarih yazımında Orta Asya'da yaşayan Türklerin kuraklık ve kıtlık gibi nedenlerle Çin, Avrupa ve Yakındoğu gibi coğrafyalara göç etmek zorunda kaldığı, Türklerin yüksek uygarlık yarattığı, Hitit ve Sümerler'in Türklük ile ilişkileri üzerine durulduğu görülebilir. Yine bu görüşten hareketle 1930 kurulan iki bankaya Sümerbank ve Etibank ismi verilir (Zürcher,

2000, s.277). Görülüyor ki tarih yazımında Türk tarihinin özellikle Anadolu'daki antik uygarlıklarla ilişkilerine yoğunlaşıyor, bunlar üzerine çalışılıyordu (Copeaux, 1998, s.40). Nitekim söz konusu eserin yazımından önce dahi Mehmed Fuad Köprülü ile Hukuk Medresesi Hukuk müderrisi Yusuf Ziya (Özer) arasında, Türk tarihinin Anadolu'daki antik çağ uygarlıkları olan ilişkisi ve Türklerin Anadolu'nun yerli halkı olması konusunda çıkan tartışma Türk Tarih Tezi'nin habercisi olmuştu (Akbayrak, 2009, s.358). Diğer taraftan Türk Tarih Tezi'nde özellikle Anadolu'daki Türk varlığının Hititler ile olan ilişkisi önemli bir yer tutmuştu (Lewis, 2000, s.3). Ahmet Ağaoğlu Darül fûnun'da Hitit kavminin Turani olduğunu söylüyordu (Safa, 1960, s.186). Nitekim 1931'den sonra Afet İnan Türklerin Turani ırktan değil, Hind-Avrupai milletler arasında ari ırktan olduğuna ve Sümer, Hitit gibi eski medineyetleri kurduğuna dair deliller topluyordu (Safa, 1960, s.88).

Öte yandan öğretim programları da milli tarih anlayışından etkilendi (Tanör, 1997, s.89). 1931 yılında mezkûr eserden dört ciltlik lise tarih kitapları yazıldı (Aslan, 1992, s.181). Yusuf Akçura'nın Abdurrahman Şeref Bey'in *Tarihi-i Devlet-i Osmaniye* isimli mektep kitabından yararlanarak yazdığı Osmanlı tarihini içeren üçüncü cildin müsveddelerini Atatürk bizzat kontrol etmişti (Uzunçarşılı, 2011, s.185). Yine, Cumhuriyet Devrimi'yle oluşturulan siyasal ve sosyal yaşamın topluma kazandırılması amacıyla yeni devletin ve rejimin tarihi "*Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti*" yazılmıştı (Aslan, 1992, s.181). Yeni tarih ders kitaplarına kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında Fransız eserlerinin etkisiyle pozitivist ders kitapları vardı (Bayram, 2013, s.112). 1930'dan önce ilk, orta ve lise ders programları 1924'te yeniden düzenlendi. Akabinde yeni ders kitapları yazıldı. 1924 programına göre tarih dersi, ilkokulların üçüncü kademesinde genel olarak bir okuma tarzında verilmekteydi. Dördüncü ve beşinci sınıflarda ise Genel Tarih ve Türk tarihi okutulmaktaydı (Aktaran, Çapa, 2002, s.41).

Tarih dersinin 1927-1928 öğretim yılında bütün ilkokullarda uygulanan son programdaki amacı "Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malûmat verip onlarda millî şuur uyandırmak; bugünkü medeniyetin uzun bir mazinin mahsulü olduğunu anlatmak; büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara imtisale şayan numuneler göstermekti". Programda milli tarih, Türk tarihinin başından sonuna bir bütün içinde ele alınmıştı. Programda İslam tarihi hiç yoktu, Osmanlı tarihi ise hanedana övgü içermiyordu (Çapa, 2002, s.41). Diğer taraftan 1919-1931 yılları arasında tarih eğitiminde Türkçü, Batıcı ve 1924'ten sonra silikleşen İslamcı bir anlayış hâkimdi (Şengül, 2006, s.258-261).

1930 öncesi ders kitaplarına bakıldığında ise ilkököl tarih ders kitaplarının Mehmet Fuat (Köprölü), İhsan Şerif (Saru), Ahmet Refik (Altınay), Ahmet Halit (Yaşaroğlu) ve Emin Ali (Çavlı); lise ve ortaokullara yönelik ders kitaplarının da Ahmet Refik (Altınay), Ali Reşat, Hamit (Ongunsu) ve Muhsin (Tekere) gibi kişilerce yazıldığı görülmektedir. Söz konusu kitaplar Yusuf Akçura gibi bazı kişilerce eleştirilmiştir (Çapa, 2002, s.42-47). Buna karşın yeni ders kitapları Cumhuriyet'in kuruluş felsefesini tam yansıtabilecek, milli kültür ve tarih eksenini vücuda getirecekti (Bayram, 2013, s.112).

Akabinde Türk Tarih Tezi'nin ilk kez ortaya atıldığı (Zürcher, 2000, s.277). Birinci Türk Tarih Kongresi 2-11 Temmuz 1932'de Ankara Halkevi'nde gerçekleştirildi. Kongre'de yoğun tartışmalar yaşanır ve Barthold hedef alınarak Türk karşıtı olarak değerlendirilir (Copeaux, 1998, s.47). Türk Tarih Tezi temellerinin atıldığı kongrede Afet İnan'ın, Reşit Galip'in, Sadri Maksudî'nin, Yusuf Akçura'nın tebliğleri tarih tezini açıklamaya yönelikti. Fuad Köprölü'nün tezin temellerine bazı itirazları olmuştu. Orta Asya'ya tarih öncesi arkeoloji ve antropoloji incelemelerinin başlangıç aşamasında olduğu, Doğu Türkistan ile ilgili yapılan çalışmaların tetkikinin gerektiği sözü edilen bazı itirazlardandı (Bayram, 2013, s.116). Diğer bir eleştiri de Zeki Velidi Togan'dan geldi. Zeki Velidi Togan Türk Tarih Tezi'nin savunucusu Reşid Galib'in uzun süren konferansını eleştirmişti (Ortaylı, 1982, s.111). Zeki Velidi'nin önemli bir eleştirisi Orta Asya'daki kuraklık ile ilgili görüşlerdi (Bayram, 2013, s.117). *Türk Tarihi'nin Ana Hatları* kitabında söz konusu kuraklıkla ilgili yer alan bu ifadeler aşağıda verilmiştir:

Tarih devirlerinden binlerce yıl evvel Türk Ana-Yurdunda, şimdi yerlerini çöller, kumsallar, bozkırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş engin iç denizler vardı...Kafkas dağlarından Tanrı dağlarına ve oradan Gobi çölleri içinde şarka uzanan kadim Türk denizi, saydığımız ulu dağları örten buzların verdiği sularla besleniyordu. Cümudiyeler devrinin sona ermesi, Büyük Türk denizi havzasındaki iklim şartlarını değiştirdi. Yavaş yavaş çekilen buzlar, Asyanın şimali ile en yüksek dağlarına münhasır kaldı. Sular azaldı- Gitgide daralan denizlerin yerinde göller, bataklıklar kaldı. Irmaklar, çaylar cılız derelere döndü. Bunlardan birçokları kurudu. Yeni kara parçaları meydana çıktı. Bol yağmurla sulanan yeşil ovalar, kurak ve çorak çöller haline girdi. Milyonlarca insan barındıran ellerde hayat şartları kısırlaştı. Buzların çekilmesi ve geniş iç denizlerin aradan kalkması ile, Orta Asyanın garba kapıları, arkasına kadar açıldı (TTK, 1930, s.48,49)

Zeki Velidi Togan'a göre ise Orta Asya'daki kuraklığın nedeni bir iç deniz kurumaması değil, Amu Derya'nın yatağının yer değiştirmesidir (Bayram, 2013, s.117). Diğer taraftan Kongrede, Maarif Vekili Esat Bey, Türklerin Orta Asya'da kurulan ilk medeniyeti bu bölgenin otokton halkı Türklerin inşa ettiğini, buradan göçen Türklerin farklı coğrafyalarda

Eti, Sümer, Elam, Mısır, Akdeniz ve Roma gibi uygarlıkların kurulmasına katkı sağladığını belirtmişti (Yavuz, 1998, s.14).

Görüldüğü üzere ilk tarih yazımı çalışmalarının odak noktasını Orta Asya ve Anadolu'nun antik çağ tarihi oluşturuyordu. En çokta bu hususlara hem o dönem hem de günümüzde bir takım eleştiriler getirilmiştir. Konuya dair olumsuz bir eleştiri getiren Atsız'a göre dönemin tarih çalışmaları başarısız olmuştu. Sümer, Elam, Akad, Hatti vb. gibi eski medeniyetlerin Türklüğünü ispat ederek veya onları Türk tarihine dâhil ederek övünmeye gitme beyhude bir çabadır ve her milleti Türk yapma, çocuklar nazarında Türklüğün cazibesini azaltmıştır. Ona göre Türklerin tarihte yarattığı medeniyetler, başka medeniyetleri kendimize mal etmeyi gerektirmeyecek kadar büyüktü (Atsız, 2011, s.198-199). Türk Tarih Tezi'ne diğer bir eleştiri ise Osmanlı ve İslam tarihi konularına ilişkindir. Behar'a göre Türk Tarih Tezi İslam öncesi ve Tarih öncesi dönemlerin laikliğini romantikleştiren bir altın çağ olarak görürken, Osmanlı ve İslam dönemlerinin tarihsel gerçekliği yok saymıştır. Başka bir ifadeyle Cumhuriyet döneminin katı laik anlayışı, dünyevi köklerini İslam öncesi Orta Asya'da ya da Anadolu'nun antik çağında aramıştır (Behar, 2003, s.234). Zürcher'e göre de bu dönemde Türkler geçmişlerinde ve milli gurur kaynaklarında Osmanlı tarihini yok saymıştır (Zürcher, 2000, s.277). Ancak Türk Tarih Tezi'nin bu yönü, farklı bir şekilde de değerlendirilebilmektedir. Aslan'a göre dönemin tarih yazımında eski dünya uygarlıkları ve Türklerin o tarihsel dönemdeki yeri, Orta Asya'dan başlanılarak Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar bir bütünlük içerisinde değerlendirilmiştir. Bu bütüncül değerlendirme içinde Türklerin İslam tarihindeki yeri, Osmanlı, Selçuklu tarihi yok sayılmamıştır (Aslan, 2012, s.341). Aslında yukarıda da bahsedildiği gibi her ne kadar Osmanlı tarihine az sayfa ayrılrsa da, Cumhuriyet değerleriyle çatışmayacak şekilde Osmanlı tarihine yönelik bazı milli gururlara yer verilmiştir.

Dönemin millileşme ve milli devlet olma yolundaki atılan adımları ve tarih yazımı genel olarak değerlendirildiğinde yapılanların milli kimlik merkezinde geliştiği görülebilir. Öte yandan Türk Tarih Tezi'nin oluşumunda Osmanlı devleti aydınlarının on dokuzuncu yüzyıldaki tarih çalışmalarının ve bu çalışmalara etkileyen yabancı eserler ile onlardan etkilenecek yazılan eserlerin katkılarının da olduğu söylenebilir (Akman, 2011, s.88). Bunlardan biri Mustafa Celaleddin Paşa'nın Türkler ile Avrupalıların "Turo-Aryen" adlı aynı ırktan geldiğini söyleyen, Avrupa medeniyetinde Türklerin ortaklaştığını belirten,

Mustafa Kemal'in de okuduğu “*Eski ve Modern Türkler*” eseridir (Güngör, 2006, s.67). Yabancı eserler ise Arminius Vambery, Wilhelm Radloff, Vasili Barthold, Eugène Pittard ve Léon Cahun gibi yazarların eserleridir. Nihayetinde Avrupa menşeyli çeşitli tarih okulları ve akımları da Cumhuriyet dönemi tarih yazımını etkilemişti. Bu bağlamda dönemin tarih yazımını romantizm, pozitivizm ve Alman idealizmiyle bütünleşen tarihselciliğin etkilediği söylenebilir (Akman, 2011, s.88).

Bu dönemin tarih yazımını ortaya çıkaran gelişmeler ve onu etkileyen faktörler bir yana bırakılırsa, bu tarih anlayışının temelde milli kimliğin tarihsel arka planını, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının vatanlarında çok eski zamanlardan beri varolduklarını anlatmak istediği anlaşılmaktadır (Zürcher, 2000, s.278). Yine dönemin tarih yazımının merkezinde Batılılarca son iki yüzyıl süresince yaralanan Türk ulusal özsaygısını kuvvetlendirme, Türk toplumuna millet olabilme niteliklerini ve kudretini gösterme amaçlanmıştı (Lewis, 2000, s.357). Bu konuda İnalcık'ın görüşleri dikkat çekicidir. O dönemin milli tarih anlayışını şöyle ifade etmektedir: “.... “Daha o zaman, romantik milli tarihçiliğin, ötekiler gibi mübağalara saplandığını ve yanıldığını düşünüyorduk. Bununla beraber, şunu da itiraf etmek gerekir ki, bugüne kadar çalışmalarımın temelinde daima, Batı'daki tarihçiliğin yanlış yorumlarını düzeltmek, beni en çok ilgilendiren şey olmuştur. Atatürk'ün büyük bir siyasi planı gerçekleştirmek için zamanını bu uğurda harcadığını sonraları anlayabildim...” (İnalcık, 2014, s.21). Akurgal'a göre, Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıktı zamanlarda Atatürk'ün temel gayesi, Türk milletine bir şuur kazandırmaktır ki bu şuur Türk milletinin gurur duyacağı bir tarihe sahip olduğu inancıdır. Ona göre Türk Tarih Tezinin Osmanlı, Selçuklu ve Uygur medeniyetleri dururken İskit, Hitit ve Sumerlere yönelmesinin birinci nedeni Osmanlı zihniyetinden uzak, eleştiriden uzak dasitani ve mitolojik bir tarihe ihtiyaç olması ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanlılar gibi milletlerin Anadolu'nun otokton halkı iddialarıyla birlikte Anadolu topraklarına göz dikmesidir. Ancak, M.Kemal Atatürk, Türk Tarih Tezi'ni oluştururken hiçbir zaman ilmi metotların dışına çıkmayı düşünmemiştir (Akurgal, 1956, s.579,583). Benzer bir yaklaşımda Tanör'e göre tarih anlayışındaki yeni bakış açısı, ulusallaştırmanın bir neticesidir. Çünkü kendinden önceki tarih anlayışı milli olmayan İslami ve hanedan temelliydi. En temelde ise milli tarih anlayışı yüzyıllardan beri hakir görülmüş bir kimliğe özgüven vermeyi amaçlamıştı. Zaten kısa bir süre sonra bu anlayış terk edilmişti (Tanör, 1997, s.89). Gerçekte de kendi

döneminde ve bugün hala tartışılan bu tarih yazımı 1940'lı yıllardan sonra terk edilmiş ve diğer bir ifadeyle bir gelenek veya devamlılık yaratmamıştır (Behar, 2003, s.231).

2.7.1938-1960 Yılları Arasında Kimlik ve Tarih

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar milliyetçilik ve kimlik tartışmaları Osmanlı devletinin on dokuzuncu yüzyıldaki modernleşme süreci ile başlamış, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük kimliğin temel akımları olmuştur. Milli bir devlet olarak kurulan Cumhuriyet döneminde ise kimliğin rengi seküler Türk milliyetçiliği üzerine kurulmuştu (Yıldırım, 2013b, s.745). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisi ve bu yönde geliştirilen milli tarih ve tarih eğitimi temelde millilik ilkesine dayanmaktaydı. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra milliliği temel tarih anlayışı yerine "*kültür hümanizması*" adı altında, yeni tarih görüşleri geliştirilmiştir. Aslında böylesi bir değişimi etkileyen temel Atatürk dönemindeki milliyetçilik ilkesinin yerini Batıcılık almasıdır (Köken, 2002, s.336).

İnönü döneminin eğitime dair önde gelen uygulaması Köy Enstitüleri idi. Köylerde okuma yazma sorunlarını çözenin yanı sıra Köy Enstitüleri köylerin ihtiyaç duyduğu öğretmen, sağlıkçı ve tarımcı gibi teknisyenler yetiştirmeyi amaçlamaktaydı (Kaplan, 2008, s.792). Bununla birlikte 1937'de Hasan Ali Yücel Gökalt'ın aç ayaklı Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak formülüne farklı bir yorum getirmiştir. Yine Ziya Gökalt'ın Hasan Ali Yücel bakışlı formülünü kabul eden Sabahattin Eyuboğlu, 1960-1970'li yıllarda CHP hükümetlerince kesintilerle uygulanmak istenen "ulusal kültür" politikalarında önemli pay sahibi olmuştu (Koçak, 2009, s.393-402). Öte yandan Sabahattin Eyuboğlu ile Halikarnas Balıkcısı'nın görüşleri arasında bir ilişkisellik bulunmaktadır (Copeaux, 1998, s.264). Öyle ki Karacasu (2009)'a göre Mavi Anadolucuğun eğitim ve kültür alanında devlet bağı Milli Eğitim Bakanlığı yapan Hasan Ali Yücel ve bir dönem Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yapan Sabahattin Eyuboğlu'dur. Hasan Ali Yücel, Eyuboğlu, Erhat ve Ataç'ın okullarda klasik Batı dillerinin öğretimi için irade göstermesi genel hümanizma anlayışıyla ilgilidir (Karacasu, 2009, s.335-336).

Farklı bir yaklaşımla ele alınan hümanizmacı Batılılaşmada kültür alanında Batı klasiklerini çevrilmesi heyecanla yürütülürken, Türk kültürüne yönelik bu tarz bir yaklaşım görülmemiştir (Yavuz, 1998, s.14). Buna karşın anılan dönemde devlet yetkilileri bir yandan Batı medeniyetinin temel referansları olan Grek-Latin köklerine dönerken, bir yandan da Atatürk dönemi milli tarih anlayışının takipçisi olduklarını belirtiyorlardı

(Köken, 2002, s.336). Başka bir ifadeyle Atatürk dönemindeki milli tarih anlayışına tam zıt bir tarih yazımı olan hümanist tarih yazımı, hiçbir zaman açık şekilde kendisinden öncekini eleştirmemişti (Akıncı, 2013, s.29). Nitekim Atatürk dönemindeki milli tarih anlayışına bağlılığı bildiren dönemin tarih ders kitaplarını yazan tarihçiler arasında olan Enver Ziya Karal'ın *Dördüncü Maarif Şûrası*'nda yer alan ifadeleri bu yöndeki tutumu doğrulamaktadır.

Raporda, yakın tarihimize ait ihmallerden bahsedilmiştir. Keza, Osmanlı tarihinin de bütün içtimai, hukuki, siyasal ve iktisadi müesseselerinin araştırılması lüzumundan bahsedilmiştir. Ben bu fikirleri çok müphem ve mesnetsiz görüyorum. Bundan başka, demokratik eğitimde, tarihin oynayacağı rolün bu satırlarla belirtilmiş sayılamayacağını da sanıyorum. Tarih tezimiz hakkında burada söylenenlerin çoğu kulaktan dolmadır. Tarih tezimiz, hiçbir vakit bütün milletleri Türk yapmak gayesini gütmemiştir. Tarih anlayışımız, cemiyetin tekâmülü istikametinde 3 merhaleden geçmiştir. Tanzimata kadar din tarihi okuduk. Tanzimat'tan cumhuriyete kadar Osmanlı imparatorluğu tarihini okuduk. Cumhuriyet devrinde tam bir milli bünyeye kavuşunca milli tarihimize sahip çıktık. Türk tarih tezi Milli Mücadelenin maneviyat alanında bir devamından başka bir şey değildir. Topraklarımıza vakı olan taarruzlar gibi tarihimize de birçok yönden kin garaz ve intikam mahsülü yabancı taarruzlar olmuştur. Türklerin sarı ırktan oldukları brakisefal oldukları medeniyet yaratmak kabiliyetinden mahrum bulundukları iddiaları öne sürülmüştü. Bütün bu iddiaları çürütmek ve tarih usulle reddetmek tarih tezimizin esasıdır. Yoksa bütün milletleri kat'iyen Türk yapmak iddiamız yoktur. Tarih tezimizin en çok tenkit edilen tarafı birçok milletlerin Orta Asya'dan geldikleri yolundaki bilgilerdir. Bu da kendi kıraat kitaplarına bile geçmiş bir gerçektir. Tarih tezimizde yalan yoktur. Fakat bu tezi tenkit edenlerde yanlış bilgiler vardır (alkışlar) (MEB, 1991, s. 91-92).

Yine dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel III. Türk Tarih Kongresi'nde Atatürk'ün öncülüğündeki Türk Tarih Tezi'ni sahiplenerek benzer bir tutum göstermiştir:

Orta Asya'yı kaynak ve bugünkü Türkiye'yi öz yurt alan tarih tezi, Cumhuriyet nesillerine, ilk ağızda, yanlışları silen bir hakikat ışığı getirdi. Türkler dövüşkendir, fakat yaşamak için dönüşürler ve bunu yapabilmek için de medeni vasıtaları ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yaratır ve bunları kullanmaya muktedir olurlar. Kitaplara müracaat etmeden, kitaplara da esas olan hayata bakacak olursak, bu davanın doğruluğuna en büyük delil Cumhuriyetin 15 gün önce tamamladığımız yirmi yılındaki medeniyet eserleridir. Kaldı ki bilimin objektifliği arkasına saklanarak en geniş şekilde özel duygulara kapılan bir kısım bilginlerin yanlış geleneğine tutulmamış garplı fikir adamları içerisinde, davamızdan önce ve sonra, bize kuvvet verecek ve doğru yolda olduğumuzu gösterecek delilleri ortaya koyanlar da vardır. Tarih tezinin, bilim bakımından, milletler arası değerine böylece dokunduktan sonra onun, Cumhuriyet nesillerini kendi öz varlıkları üstünde düşündürmesini, bir önemli nokta olarak mülhaza edebiliriz. Tarih, milletlere, insanlığın, tek varlık olduğunu gösterir ve o varlık içerisinde her milletin-kararınca ve kadrince- bir vazife almış bulunduğu işaret eder. Onun için, milli birlikler ve insanlık içinde, yüksek ülküde beraberlikler, tarih bilgisinden çıkar. Biz Atatürk'ün ölümünden sonra milli ülkümüzün insanlaşmış bir sembolü olarak Şefimiz İnönü'nün etrafında bu duygu ile toplandık. Milli birliği yalnız bugünün müşterek hisleri halinde görmek, hatadır. Çünkü milli birlik dediğimiz kavram, m uayyen bir zamana münhasır, statik, durucu bir kavram değildir. Milli birlik, en eski geçmişlerden bugüne kadar gelen ve bugünden ileri zamanlara atlayan canlı, hareketli, dinamik bir fikirdir. Tarih olmaksızın ve tarihe bakış da bir kaynaktan çıkmaksızın bu birliği ne duymaya, ne anlamaya imkan vardır. Tarih tezi ile yalnız kendi tarihimize bakmış olsaydık, bu anlayışa yükselemezdik... Tarih teziyle, geleneği kuvvetli bir dogmatizmden kurtulduk; tarih araştırmalarında tenkidci bir ruh kazanmış olduk...(Yücel, 1943, s.8-9)

Batıcılığı ilk kez, tarihsel kapsamda da değerlendiren hümanizmacılar döneminde (Yavuz, 1998, s.14), devlet kadrolarında milliyetçilik karşıtları hakim olmuştu (Köken, 2002, s.336). Onlara göre milliyetçilik medenileşmeyi engelliyordu. Dolayısıyla milliyetçilikten üstün hümanizmin etkili kılınması gerekiyordu. Hümanizmacılar Türk milletini ileri hamlelere teşvik edeceği düşünerek Yunan medeniyetine ağırlık vermiş, Batıdaki Hümanizm ve Rönesans hareketlerinin sağladığı gelişmeyi referans almıştı (Kafesoğlu, 2013, s.170-174). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve ekibi hümanizmin kaynağı olarak değerlendirdikleri Anadolu hümanizmi kapsamında Anadolu'ya özgü bir Türk milli kimliği tanımlamışlar ve bu kimliği gerçekleştirme yolu olarak da tıpkı Avrupa Rönesansı gibi Türk Rönesansı'nı düşünmüşlerdir (Yıldırım, 2013b, s.745). Hümanist yönelime göre Anadolu, geçmişten gelen farklı etnik ve dinsel farklılıkların bir senteziydi. Bu yolla Anadolu'daki Yunan kalıntıları, bir miras olarak görülmüş, böylelikle kısa yoldan Batı'nın bir parçası olunmuştu (Akıncı, 2013, s.44). Milli kimlik Greko-Latin köklerden beslenirken, Atatürk dönemi Orta Asya Türk kütüründen kaynaklar bir kenara bırakılmıştır (Türkdoğan, 2005, s.87-109). Yine milli kimliğin Orta Asya menşeyli tanımlamalarından vazgeçilmiş “Türk” yerine “Anadolu medeniyeti”, “Türkiyeli” gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştı (Köken, 2002, s.336). Diğer bir ifadeyle Türk hümanizmasına göre medenileşmenin kodları Helen kültüründe olduğundan, milli kimliğin tarihsel bağları, Orta Asya'ya değil de, Anadolu'nun mazisindeydi (Kafesoğlu, 2013, s.179). Ancak kimlikteki Anadolu eksenini, Türk tarihinin Selçuklu, Osmanlı dönemi değil de antikçağ uygarlıkları dönemiymiş (Bilgili, 2014, s.2; Bolat, 2012, 232; Copeaux, 1998; s.54-56; Türkdoğan, 2005, s.54). Böylelikle milli kimlik Orta Asya yerine, Batı medeniyete daha yakın bir coğrafyada Anadolu'da aranmış, tarih yazımının tarihsel dönemi de ilkçağda kalmıştır (Yazıcı, 2013, s.210). Daha sonra milli kimlikteki milli olmayan referanslar eleştirilmiştir. Bu eleştirilerden birinde Gökdemir'e göre Türkiye Türklerindir diyebilmek için dilimiz Türkçe olsa da kültürümüzle biz Hititlerden beri Anadolu'da yaşayan kavimlerin devamıyız, milli şairimiz Homeros, milli destanımız İlyada ve Odise demek beyhude bir çabadır. Oysa ki Türk milletine 1071 sonrası yeterlidir. Dolayısıyla, Lidya, Frigya, Kapadokya, Kilikya, Gordion, Efes, Hattuşaş, Hitit, Pers ve Bizans geçmişini sahiplenmek yerine, öz güvenle Türk asli unsurlara sarılmak gerekmektedir (Gökdemir, 2004, s.31-34).

Milli Eğitim politikalarıyla kuvvetle desteklenen hümanizm, müfredat programlarına edebiyata, tiyatroya, müziğe, güzel sanatlara ve Türk tarihine yansıtılmaya çalışılmıştı

(Kafesoğlu, 2013, s.178). Bu bağlamda tarih yazımında ve tarih ders kitaplarında Türk Tarih Tezi'yle direkt bir çatışmaya gitmeden hümanist anlayış kapsamında Atatürk dönemi tarih ders kitapları değiştirilmişti (Köken, 2002, s.336). Dönem boyunca tek kitap olarak okutulan Arif Müfit Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal'ın liselerde okutulan ilkçağ, ortaçağ ve yeni ve yakınçağlar tarihi ders kitapları hümanist anlayışa göre yazılmıştı. Özellikle de Lise 1 tarih kitabı büyük oranda Yunan ve Roma uygarlıklarına ayrılmıştı. Tarih ders kitaplarındaki hümanist etki okul kitaplarında 1986'ya kadar sürecekti (Bilgili, 2014, s.2;Copeaux, 1998; s.54-56). Ayrıca hümanist tarih yazımının, 1950-1990 arasında liselerde en çok okutulan Niyazi Akşit ve Emin Oktay Lise I, Niyazi Akşit Lise II-III ve Emin Oktay Lise II-III kitaplarında Yunan ve Roma tarihine ayrılan pay azalmış, Selçuklu ve Osmanlı tarihine verilen önem artmıştı (Keskin, 2012, s, 21). Ancak bu etki azalmış olsa da sözü edilen kitaplarda kendisini hissettirmişti (Akşit ve Oktay, 1973; Akşit, 1988; Akşit, 1970; Oktay, 1973; Oktay, 1973b). Dönemin tarih ders kitaplarına geri dönülürse Arif Müfit Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal'ın İlkçağ Tarih I ders kitabının %5'inin (11 sayfa) Türk tarihine ayrıldığı, %30'unun (65 sayfa)Yunan tarihine ayrıldığı, %27'sinin (58 sayfa) ise Roma tarihine ayrıldığı görülmektedir (Yazıcı, 2013, s.210). Yine Yunan ve Roma tarihleriyle kendini gösteren hümanist etki ders programlarına yansımıştır (Keskin, 2012, s.21).

Çok partili döneme gelindiğinde, toplum merkezli siyasetin ön plana çıkmasıyla, Tek partili döneme göre Türklük anlayışı politikalarında değişim yaşanmıştır (Durgun, 2014, s.204). 1950 Demokrat Parti iktidarı ile Halkevleri ve Köy Enstitüleri kaldırılmış, daha önceki milli tarihte Osmanlı geçmişinin göz ardı edilmesinin yerine, Osmanlı vurgusu yapılmıştı (Bolat, 2012: 232). Bununla birlikte Demokrat parti CHP hükümetinin yaptığını takip ederek Kasım 1950'de din dersini programa dâhil etmişti. Fakat öğrencilerin din dersi alıp almamaları, ebeveynlerinin tasarrufuna bırakıldı. 1956-57 öğretim yılında, ortaokul ve dengi okulların birinci ve ikinci sınıflarına seçmeli olarak din dersi konuldu. 1951'den 1953'e kadar 15 imam hatip okulu açıldı ve 1959-60'da İstanbul'da Yüksek İslam Enstitüsü kuruldu. 1954'te Köy Enstitüleri İlkokul öğretmenleri yetiştiren klasik okullar haline getirildi (Kaplan, 2008, s.793). Ancak Demokrat partinin eğitim politikalarındaki değişim iradesi tam anlamıyla tarih eğitime yansıtılamamıştır (Kandır, 2005, s.127). Çünkü Demokrat Parti döneminde eğitim ve kültür alanına gösterilen önem, hükümet programlarında ve uygulamalarında kendisini hissettirecek kadar değildi

(Albayrak, 2002, s.1586). Böylesi bir politik tutum, kararsızlık ve çelişkelere neden olmuştu. 1950-1960 arasındaki tarih ders kitaplarında bu yöndeki çelişki ve belirsizliklerde dönemin siyasi ve ekonomik alanda Batı'ya açılma ve liberalleşme etkileri vardı. Nihayetinde bu dönemde milli kimliği belirlenmiş bir tarih eğitimi yerine “çelişki ve belirsizliğin” yaşandığı bir tarih eğitimi anlayışı hakim olmuştu (Köken, 2002, s.336). Tarih eğitiminde yapılan değişiklikler ise (1952-1954-1956-1957) tarih ders programlarındaki değişiklikler (Kandır, 2005, s.127) ve tek kitap uygulamasının kaldırılmasıdır. 1950-60 arasında değiştirilen ders kitaplarının önde gelenleri ise Bedriye Atsız-Hilmi Oran'ın Tarih I-II-III, Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Tarih I-II-III ve yukarıda bahsedilen Niyazi Akşit ve Emin Oktay'ın hazırladıkları kitaplardır. Anılan tarih ders kitaplarında hem Türk Tarih Tezi'nin hem de Hümanist dönem tarih yazımının etkileri vardır.

2.8.1960 Sonrası Kimlik ve Tarih

1960 sonrasında askeri darbe ve dönemde yaşanan diğer faktörlerinde etkisiyle sol Kemalist bir kimlik anlayışı gerçekleştirilmeye çalışılmıştı (Durgun, 2014, s.204). Nitekim 1960-1980 arasında çalkantılı bir dönem yaşanmıştı. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, 12 Mart 1971'deki ara askeri darbe ile devam etmiş ve 1980 askeri darbesi bu yirmi yıllık tarihi sürecin son askeri darbesi olmuştu. Mezkûr dönemde siyaset ve kültür sahasında demokratik ve sosyalist fikir akımları artmış ve artan bu fikirler toplumsal yaşama tesir etmişti (Kaplan, 2008, s.793).

Böylesi bir ortam içinde solcu ideolijilere karşı milliliği esas alan bir tepki doğdu. Düşünce akımı milliyetçi aydınlar da Aydınlar Ocağı'nı teşekkülendirdi. Bu çevre etrafında Türk-İslam Sentezi olarak adlandırılan bir düşünce dile getirilmekteydi. Türk-İslam düşüncesini on dokuzuncu yüzyıl ortalarında Namık Kemal ve Ziya Paşa kuşağına (İnacık, 2014, s.189), hatta düşüncenin kökenini Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig eserine kadar götürmek mümkündü (Bilgili, 2014, s.6). Düşüncenin önde gelenleri arasında Ali Fuad Başgil, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Nihat Sami Banarlı, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin, Osman Turan, Mehmet A. Köymen sayılabilir (İnacık, 2014, s.189). Hocası Fuad Köprülü gibi tarihe bütüncül bakan Osman Turan'ın *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* ve İbrahim Kafesoğlu'nun *Türk Milli Kültürü* adlı eseri millilik esaslı bu düşüncenin temel eserleri olarak görülebilir (Öz, 2006, s.73). Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* adlı eserinin bir nevi özünü oluşturan *Türk-İslam Sentezi* eserinde, söz konusu

kültürel terkipte öncelikle İslam öncesi Türk kültürü ile İslam inancı arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir. İki bileşen (İslam önce Türk Kültürü ve İslam inancı) arasındaki yakınlıkları sıraladıktan sonra Kafesoğlu, bileşenlerin terkiibini şöyle anlatmaktadır (Kafesoğlu, 2014, s.156-157).

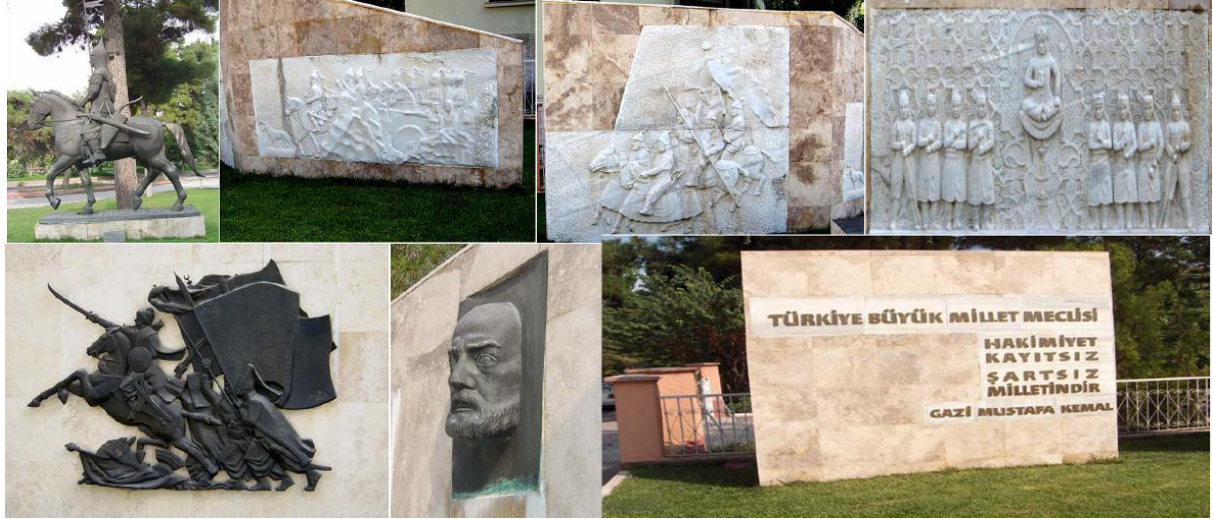
İki inanç arasındaki büyük yakınlıklar daha da çoktur. İşte özdeşme vasfındaki bu belirtilerdir ki, İslamiyeti iyice tanıyan Türklerin artık küteler halinde Müslüman olmaları neticesinde sosyal ve mânevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslam kültür terkiibi (sentezi) gerçekleşmiştir (Hükümrânlık anlayışında bile halifelerin sağduyuları ve siyâsi kavrayışları sayesinde, ufak çaptaki ihtilaflar halledilmiş, terkip gücünden bir şey kaybetmemiştir.

Görüleceği üzere milli kimlikte milli kültürü esas alan görüşün temeli, İslamiyet ve Türk kültürünün bütünlük içinde güzel bir uyum gösterdiği anlayışına dayanıyordu. İkibin beş yüzyıllık Türk kültürü ve bin yıllık İslam kültürü Türk kimliğinin iki ana unsuruydu (Zürcher, 2000, s.420). Benzer bir yaklaşımda Yunan devleti kurulduktan sonra 1880’lerde yazılan tarihlerde, Bizans kilisesi ve Batıcı Hellenizm zıtlığını gidermek için “Helleno-Christianity” görüşü benimsenmiş, Yunan tarihi antik Hellas’tan beri tek çizgide görülmüştü (İnalçık, 2009, s.253). Nitekim tarih ders kitaplarında Yunan milli kimliği Antikçağ’dan gelen tarihsel süreklilik ve kültürel homojenlik ile anlatılmaktaydı (Frangoudaki, 1998, s.100). Oysa ki bir zamanlar İstanbul Patriği Gennadius (Ölümü 1468) "Vakıa dilim Yunancadır, ama ben hiçbir zaman Yunanlı olmadım. Çünkü Yunanlıların inandığına ben inanmam. Ben, adımlı inancımından alırım. Bana kim olduğumu sorarlarsa cevabım şudur: Hristiyanım!" diyerek, kimliğini Helen geçmişinden ayırt etmişti (Kedourie, 1971, s.69).

Öte yandan milliliği esas alan düşünce akımında Gökâlp’in düşünceleri önemli bir yer tutmaktaydı (Akıncı, 2013, s.9). Nitekim Ziya Gökâlp’in tarih ve kültür odaklı millet tanımı 1983’te toplanan Milli Kültür Şurası’nda anlatılmıştı. Şurada hümanizm ve komünizm milli varlığı yıkıcı düşüncüler olarak değerlendirilmişti. Onlara gelen eleştiriler; genelde hümanizmacı, sol görüşlü, Anadolu cu ve küreselleşmecilerdendi (İnalçık, 2009, s.100). Bu düşüncenin oluşumunda dönemin Sovyet komünist yayılmasına karşı ahlaki ve ortak değerlerin yozlaşmasına karşı gelişen tepki de önemli bir dinamikti. Hümanist akıma karşı kendi geçmişleriyle İslamiyet’in birlikteliğini temel alan Türk kültürü odaklı Türk-İslam sentezci tepki, özellikle Aydınlar Ocağı, Türk Ocağı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ve onun aylık yayını Türk Kültürü, İslam Ansiklopedisi’nde seslendirilmiş ve İbrahim Kafesoğlu, Erol Güngör, Mümtaz Turhan gibi akademisyen ideologlar tarafından ifade edilmiştir. Bu çerçevede dönemin tehlikeli görülen fikirlerine karşı Türk toplumunun

temel ihtiyacı olan Türk kültüründeki ahlâkçı, milliyetçi, manevîyatçı eğitim tezleri savunulmuş, eğitim programları milli tarzda uygulanmaya çalışılmıştı (Bilgili, 2014, s.1, Copeaux, 1998, s.54-56). Milliği esas alan görüş hayatın tüm alanlarını kapsıyordu. S.Ahmet Arvasi 1979'dan sonra *Türk-İslam Ülküsü* adlı eserinde insan ve cemiyet görüşünü, ekonomik faaliyetleri, politik konuları, İslam terbiye sistemini, din psikolojisini, kültür, sanat, kalkınmada eğitimin rolünü ve daha birçok konuyu millilik temelinde ele alıyordu. S.Ahmet Arvasi, Türklük ile İslam'ın tez-anti tez durumunda olmadığını, İslamın Türk kültürüne bir üst sistem olduğunu düşündüğü için sentez ismi yerine Türk-İslam ülküsünü tercih ediyordu (Onur, 2011, s.108-109). 1970 ve 80'lerden sonra Türk kimliğindeki bu anlayış pek çok alanda etkili olmuştu (Akıncı, 2013, s.2; İnalcık, 2009, s.99-101; Zürcher, 2000, s.419-420).

Örnek olarak Türk milli kimliğinde “milli kültür” anlayışını merkeze alan Aydınlar Ocağı üyeleri (Yüksek Mimar Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi, Prof. Dr. İbrahim Ayverdi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Sanat Tarihi alanında Prof. Dr. Oktay Aslanapa, Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu ve Yavuz Görey), Burdur'da 1973 yılında yapımı tamamlanan “Türk Tarihi'nin Büyük Olayları ve Kişileri Anıtı”na danışmanlık yapmıştı. Anıt Mete Han Heykeli, Orhun Yazıtları, Ergenekon Destanı Kabartması, Malazgirt Zaferi kabartması, İstanbul'un Fethi ve Fatih Sultan Mehmet kabartması, Türk Ordusu'nun İzmir'e Girişi kabartması, “Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir” yazısı gibi Türk tarihine yön veren olayları figüre eden kompozisyondan oluşmaktaydı. Ayrıca Mete Han figürünün yanına bir de kurt heykeli yapılmış ve yerleştirilmiş olmasına karşın bugün bu parça kaldırılmıştır (Copeaux, 1998, s.196; Çetintaş, 2005, s.820-829).

Şekil 1. Türk tarihinin büyük olayları ve kişileri anıtı (Çetintaş, 2005, s.825-829)

Görülüyor ki, Aydınlar Ocağı “milli kültür ve milli tarihi” temel referans noktası olarak, İslam dininin Türk milletine intikal etmediği İslam öncesi Türk tarihini, İslami dönemi Türk tarihini ve Cumhuriyet tarihini bütüncül bir benimseme ile Türk kimliğinin ortak hafızası olarak değerlendirmiştir.

Tarih yazımında ise İslam öncesi Türk kültürü yüceltilmiş, bazı simgelere kutsiyet atfedilmiştir. Cihanşümül bir devlet anlayışı ve Türk fütühat felsefesi bunlardan bazılarıdır. Ancak buna karşın kimileri Türklerde devlet geleneğini reddetmiştir (Osman Turan Cihanşümül devlet anlayışını, İbrahim Kafesoğlu Türk fütühat felsefesini savunmuştu. Doğan Avcıoğlu ise Türklerin Tarihi’nde devlet anlayışının yokluğunu ileri sürmüştü) (Turan, 1997, s.148). Benzer şekilde Bora (1997, s.8) Türk tarihindeki Türk devletlerinin cihan şumul yani evrensel bir devlet olduğu inancını icad edilmiş mitos olarak görmektedir (Bora, 1997, s.8).

Aydınlar Ocağı’nın tarih görüşünde diğer bir konu ise milliyetçilik kuramlarında da bahsedilen evrensellik meselesidir. Bu bağlamda Aydınlar Ocağı’nın tarihi görüşünde insanlık için evrensel, ortak bir tarih yoktur, milli tarihler vardır. Söz konusu görüşler Milli Eğitim Bakanlığı’nı ve özelde ders kitaplarını da etkilemiş, 1975’in Ocağında "Tarih öğretiminin Amaçları ve Kazandıracığı Davranışlar milli tarih kapsamında yazılmıştır (Turan, 1997, s.144). Hazırlanan ders kitaplarında Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılan Tarih I ders kitabında 8 sayfa olan Türk tarihi bu yeni kitapta 163 sayfaya çıkmıştır (Yazıcı, 2013, s.215). Aydınlar Ocağı’nın belirttiği görüşlere göre Türklere ait olmayan

tarihler, milli kültür için bir övünç olamaz. Antikçağ kalıntıları milli kültür ve milli tarihin yerini alamaz (Akıncı, 2013, s.45). Görülüyor ki Cumhuriyet dönemi milli tarih yazımına bu dönemde tekrar geçilmiştir. Neticede tarih ders kitaplarında eskiçağ tarihi ve dünya tarihi gibi milli tarih dışındaki konular nicelik olarak azalmıştır (Yazıcı, 2013, s.219). Ancak 1976'da okutulmaya başlanan bu tarih ders kitapları çok geçmeden 1978'de kaldırılmıştır. Sözü edilen ders kitaplarının kaldırılış nedenlerini, 1970'lerde Tarih kitaplarının yeniden gözden geçirilmesi için oluşturulan Milli Eğitim Bakanlığı Komisyonu'nda üye olan Ercüment Kuran aşağıdaki gibi anlatmıştır:

...Bir şeye daha dokunmak istiyorum. Önce bir müşahadeyi söyleyeyim. 1970'lerde Milli Eğitim Bakanlığı'nda bir komisyon kuruldu. Ben de üye idim. Tarih kitaplarının yeniden gözden geçirilmesi konusunda günlerce tartıştık. Orta çağ kitabını İ. Kafesoğlu, yeni ve yakınçağ tarihini de Yılmaz Öztuna kabullendi. Abdülhamid rehabilite edildi; yani doğru ve müsbet tarafları da belirtildi. Rıza Kardaş'ın teşebbüsüyle toplanan bu komisyon neticesinde bu kitaplar basıldı, fakat bir sömestre ancak okutulabildi. Fakat bazı çevrelerde, bilhassa ortanın solundaki çevrelerde Abdülhamid'i medh etmek suçtu. Bir kampanya açıldı ve bu kitaplar ortadan kaldırıldı; Abdülhamid'i «kızıl sultanı olarak adlandıran eski kitaplar ortaya çıktı. Meselenin bir tarafını görüp diğer tarafını görmeyen bir dar açıdan yaklaşım. Bu, bugüne kadar devam ediyor. (Kuran, 1994, s.229)

1980'li yıllardan sonra dünyadaki gelişmeler ile birlikte, uluslararası ortamdaki ekonomik gelişmelere uyum sağlamak için diğer ülkeler ile iyi ilişkiler sağlamak gerekiyordu. Bunun için tarih eğitimi sorgulanmaya başlandı ve tarih programının ötekilere karşı düşmanlık uyandırıcı unsurlardan arındırılması lazım geldi. 1990'lı yıllara gelindiğinde 1992 yılında Talim Terbiye Kurulu içeriklerde “öteki” düşmanlığının önüne geçmek için ders kitaplarında siyasal tarihten sosyal ve kültürel tarihe yönelerek “barışçıl” bir dil adımlarını atmış oldu (Safran, 2008, s.21). Nitekim tarih ders kitapları bu yönde bir değişime gitti. Dönemin tarih ders kitaplarında Türk cumhuriyetleri konularına yer verildi ve Osmanlı toplumunun yapısı, kültürü daha fazla işlendi (Behar, 2003, s.250). Yine bu dönem ders kitaplarında İslam öncesi ve sonrası Türklük kültürel olarak işlendi. Diğer bir husus millet ve devlet kavramlarının kültürel bir gelenek şeklinde vurgulanmasıydı. Ötekiler bağlamında ise Türklerin Çinlilerle, Moğollarla, Araplarla ve İranlılıkla olan ilişkileri düşmanlık içermeden işlendi. En son olarak bu ders kitaplarında Osmanlı devletinin “Osmanlı Devlet Yapısı” Osmanlı Toplumu ve Osmanlı Ekonomisi, Osmanlılarda Kültür Sanat... olarak sunulduğu söylenebilir (Behar, 2003, s.250-262).

Türkiye’de 2000’li yıllarda ise katı milliyetçi tarih anlayışı bırakılmıştı (İnalçık, 2006, s.9). 2007 yılından itibaren hazırlanan ders kitaplarına bakıldığında ise tarih yazımında Türk tarihi merkezli tarih yazımı vardı. Dolayısıyla eskiçağ ve yirminci asıra kadar dünya tarihi

daha sınırlıdır. Fakat bu eksiklik Çağdaş Türk ve Dünya Tarihinin ayrı bir ders kitabı şeklinde ele alınmasıyla giderilmiştir. Böylelikle dünya tarihi eksikliği giderilerek tarihi resmin geniş kapsamda anlaşılması sağlanmıştır. Buna karşın anılan ders kitaplarında yapılandırmacı yaklaşım nedeniyle pozitivist etki azalmıştır. En son olarak sözü edilen ders kitaplarında sosyal tarihin yeterince yer bulmadığı ve Türk tarihinin dünya tarihiyle beraber değerlendirilmediği söylenebilir (Yazıcı, 2013, s.219).

2.9. Ders Kitapları, Tarih Ders Kitapları ve Görsel Unsurlar

Yazılı kültürün eğitime bir mirası olan ders kitaplarının tarih yazımı ile ilişkili olarak ilk defa Mısır'da M.Ö. 4000 yıllarında papirüsler üzerine yazılan matematik, tıp ve geometri ile ilgili olduğu ve ilk defa ders kitaplarında resim kullananın Comenius'un olduğu belirtilmektedir (Kaya, Ata ve Bağcı'dan aktaran, Altun, 2013, s.17). Günümüz açısından ders kitabı, milli eğitim amaçlarına, programına uygun olarak hazırlanan eğitim materyalidir. Öğretim açısından ise ders kitabının öğrenciye öğretim programında yer alan kazanımları; bilgi, beceri ve değerleri öğretmede rehberlik etmesi beklenir (Altun, 2013, s.17).

Sosyal bilimler ve tüm derslerde ders kitabı öğretimin vazgeçilmez bir öğesidir. Tarih ders kitapları da öğretimin kazanımlarını gerçekleştiren, öğretimin sağlanmasında öğrencilere kaynaklık ve rehberlik eden temel materyallerdendir (Köstüklü, 2014, s.120; Karabağ, 2012, s.40). Ancak tarih ders kitapları ansiklopediler gibi salt bilgi yerine bir milletin ortak hatıralarını, kültürünü ve geçirdiği evreleri aktaran yazılı bir kaynak olarak da düşünülmelidir (Karabağ, 2012, s.39). Öğrencilerde kimlik oluşturma, aidiyet geliştirme gibi amaçlarda bu kapsamda değerlendirilebilir (Güvenç, 2010, s.7). Özetlenecek olursa tarih ders kitapları, alan bilgisi, bilgi, beceri kazandırmanın yanı sıra diğer ders kitaplarından farklı olarak ortak bir kültürün farkında olma, ulusa aidiyet geliştirme, ulusun tarihindeki övünçlerinden gurur duyma, ulusun ortak acılarını hissetme gibi bir özelliği de vardır.

Öte yandan tarih ders kitaplarında yazılı anlatımlara göre algılama, öğrenme, hayalde canlandırma, başka bir deyişle imge ve imgelem oluşturma açısından görsel materyaller daha etkili olabilmektedir. Tarih ders kitaplarında kullanılan bu tür görselleri iki başlık altında toplamak mümkündür (Şimşek, 2012, s.135-162):

1.Gerçeğe Yakın Bir Tasvirle Beliren Görseller

Bu tür görseller, varlıkları olabildiğince gerçekçi olarak doğrudan sunma amacıyla olan görselllerdir.

- a) Tarihsel Fotoğraf: Gerçeği doğrudan sunmayı amaçlayan görsellerdir.
- b) Tarihsel Resim: Geçmişin hayal edilmesini sağlayan tasvirlerdir.
- c) Karikatür: Çeşitli konulardaki eleştirel, mizahi mesajlar içeren sanatsal ürünlerdir.
- d) Minyatür: Türk kültüründeki görsel tasvirlerdir.
- e) Gravür: “Osmanlı’nın özellikle son dönemlerinde, Avrupalı seyyahların gezi notlarını resimsel süsleme çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır.”

2.Gerçeği Sembolik Olarak Kodlayan Görseller

“Bunlar iddia ettikleri gerçekliği, doğrudan bir görsel anlatımla değil de dolaylı olarak bazı rakamsal ve çizgisel ifadelerle sunma eğiliminde” olan görsellerdir.

- a) Grafik-Tablo-Şekiller: Niceliksel, çizgisel ve şematik anlatımlardır.
- b) Tarih Haritaları: Tarihsel olayların mekânsal ilişkilendirilmesidir.
- c) Tarih Şeridi: Zamansal kurgunun somut görünümünü sunan görsellerdir.

2.10.Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimlik İle İlişkili Olarak Görsel Unsurlar

Zaman ve mekândaki kültürel belleği görünür kılmada görsel nesneler ve içerikler önemli araçlardır (Depeli, 2010, s.13). Bununla birlikte kimliklerin ifade edilmesinde sinema ve kitap ve süreli yayınlar önemli araçlar olabilir. Nitekim Türkiye’de bazı tanıtım filmlerinde Anadolu’ya dair vatan hissinin, Anadolu’daki uygarlıkların anlatıldığı filmlerde ise Mavi Anadolu Akımı’nın, bazı filmlerde ise milliyetçi- muhafazakâr kimliklerin yansıtıldığı görülebilmektedir (Aydos, 2009). Dergiler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. 1947 ile 2009 yılları arasında Der Spiegel’in kapak sayfaları, Berlin Duvarı’nın inşası, Almanya’nın yeniden birleşmesi, para birimi olarak avro’nun kabulü ve 2006 dünya kupası gibi önemli olaylar kapsamında Alman milli kimliği ve vatanseverliğine dair görselleri yansıtmaktadır. Bu en temelde milli kimliğin görseller ile anlatılmasıdır (Pyka, 2010).

Tarih ders kitaplarına bakıldığında ise görsel materyallerin fotoğraflar, resimler, haritalar, zaman şeritleri, grafikler vb. unsurlar olabildiği görülmektedir. Bunlar en temelde

öğrencilerin konuları anlamasına yardımcı olarak kullanılan materyallerdir (Köstüklü, 2014, s.129-135). Ancak tarih ders kitaplarında kullanılan görsel materyaller sadece tarihi gerçekleri gösteren tasvirler değildir, onlar aynı zamanda milli kimliklerin, kültürel kimliğin ifade edildiği araçlardır (POST RI, 2010, s.69-83). Öyle ki tarih eğitimcisi Nichol, görsel imgeler ile kimlik, hafıza, tarih, kültür, gelenekler, milliyetçilik gibi kavramlar arasındaki ilişkilere dikkat çekmiştir (Nichol, 2008). Ayrıca Nora, hayal gücü ile okul ders kitapları bir sembolik anlam kazandığında onun bir hafıza mekânına dönüşeceğini belirtmektedir. Nora'ya göre "Tarih kitaplarından bazıları, hafızanın bizzat yeniden elden geçirilmesine dayanan ya da onları küçük pedagojik el kitapları haline getiren hafıza mekânlarıdır" (Nora, 2006, s.31-34). Nitekim Kıbrıs ders kitaplarına ilişkin yapılan bir araştırmada da ders kitaplarında kullanılan görsellerin, Kıbrıs Türk kültürüne, Türk kültürüne, milliyetçiliğe, Kıbrıs ile Türkiye arasındaki bağa, başka bir ifadeyle pek çok milli kimliğe dair farklı mesajlar verdiği anlaşılmıştır (POST RI, 2010, s.69-83). II. Meşrutiyet döneminin önemli eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu aynı doğrultuda vatanseverlik gibi milli hisler çocuklara kazandırılmasında bayrak, heykel, savaş tablosu, Türk büyüklerine dair portrelerin milli duyguları geliştireceğini söylemiştir (Baltacıoğlu, 1995, s.61-62). Gerçekte de yüzlerce sözcük ile aktarılacak mesajlar bir tek görsel materyalle verilebilmektedir. Diğer taraftan görsel materyaller zihinde daha kalıcıdır. Daha somut bir örnek vermek gerekirse, sayfalarca anlatılan İstanbul'un Fethi konusunu öğrenciler, okul sonrası yaşam süresinde tüm ayrıntılarıyla hatırlayamayabilir. Ancak Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a girişini tasvir eden bir resmin unutulması pek muhtemel değildir. Bunun yanı sıra milli kimliğin en kuvvetli ifadeleri bayraklara, anıtlara, atalara ait kabirlere ait görsellere öğrencilerin gerçek hayatta rastlaması pek muhtemeldir.

Görülüyor ki görsel materyaller sadece salt tarihsel bilgilerin kazanılmasında bir araç olmanın yanı sıra vatanseverlik, milli kimlik gibi hislerin çocuklara kazandırılmasında da önemli bir araçtır. Görsel materyallerin tarih ders kitaplarında milli kimlik gelişimini sağlayacak şekilde bilinçli olarak kullanıldığına dair bazı örnekler vermek mümkündür. İlk örnek orduda askerlere öğretilecek "Milli Tarih Bilgisi" ile "Askerî Din Dersleri" için yapılacak müsabaka için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi'nin 11.01. 1926 tarih ve 5116/8876 numaralı teklifidir. Müsabaka teklifinin 3. maddesinde "Tarih Kitabı"nın resimli olması ve bu resimlerin "Milli Tarih"i'nin şayan-ı imtisal kahramanlarıyla mühim hadisat ve asarına müteallik bulunması lazımdır" ifadesi

yer almıştır (Kırpık ve Tokdemir, 2014, s.149). Diğer bir ifadeyle yazılacak kitaplarda resimlerin milli tarihteki kahramanlar ve önemli olayları temsil etmesi istenmiştir. İkinci örnek olarak 1943 yılı ortaokul ders kitapları musabakası verilebilir.1943 Ortaokul tarih ders kitapları musabakasında şartname 9’da:

Kitaplara konulan resimler ilgili oldukları bahisleri anlatmaya yarayacak surette açık ve konunun en önemli taraflarını canlandıran bir mahiyette olacaktır. Resimlerin altına ayrıca talebenin ilgisini kuvvetlendirecek kısa izahat ilave edilecektir. Kitaba konulacak resimlerin imkân bulundukça yurdumuzda mevcut tarihsel anıt ve eserlere ait bulunmasına, **ulusal benliğe inanç verici, Türk sanat ve zevkinin değerini** belirtici olmasına dikkat edecektir (MEB, 1943, s.114).

Günümüze geldiğinde 12/9/2012 tarihli ve 28409 sayılı Resmî gazete’de yayımlanan Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği kapsamında eğitim aracı milli eğimin genel amaçlarının gerçekleşmesine yararlı olacak eserler olarak tanımlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu 2. maddesinde yer alan “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları’nın birinci başlığında özetle Atatürk milliyetçiliğine bağlı millî, ahlakî ve kültürel değerleri benimseyen, vatan ve milleti seven vatandaşlar yetiştirmenin amaçlandığı belirtilmektedir (MEB, 2012, s.3). Tarih dersinin genel amaçlarında da millî kimliğin oluşumuna; bu kimliği oluşturan unsurlara ve millî kimliğin korunması gerekliliğini kavratmaya; Türk milletinin dünya kültür ve uygarlığının gelişmesindeki yerini ve insanlığa hizmetlerini kavratmaya ve millî kültür değerlerine bağlı kalınmasına yer verilmiştir (MEB, 2012, s.4)

Yukarıdaki ders kitabı şartnamesi, Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları, Tarih dersinin genel amaçlarına göz önünde bulundurulduğunda tarih ders kitaplarında kullanılan görsel materyallerin salt tarihsel bilginin aktarılmasına yardımcı olması dışında, milli kimliğin aktarılması amacıyla da kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

2.11.Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimlik ve Görsel Unsurlar

Bu başlık altında milli kimlik ile ilişkili ilgili yazına bakılarak, elde edilen kavramlara dair tarih ders kitaplarından örnekler sunulacaktır. Diğer bir ifadeyle milli kimlik bileşenleri ilgili yazından saptanıp, bu bileşenlerin tarih ders kitaplarında yer aldığı gösterilecektir.

Öncelikle Türk milli kimliğinin tanımlamasında tarihsel bazı dönemler, temel ya da katkı sağlayıcı referanslar olarak alınmaktadır ve her dönem milli kimlik için önemli manalar barındırmaktadır (Behar, 2003, s.14; Copeaux, 1998b, s.70-74). Sözü edilen dönemlerden İslam öncesi Türk tarihinin özellikle de Orta Asya bölgesini kapsayan anıların kimliğin

temel bileşenlerinden olduğu görülmüştü. Orta Asya kültürü Selçuklu ve Osmanlı devletine tesir etmiş (Taneri, 1993, s.42) Osmanlı devletinde ahi kuruluşları ve Mevlevi, Bektaşî gibi tarikatlerde mevcudiyetini sürdürmüştü (Türkdoğan, 2005, s.276). On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı devletinde Türk kimliğinin Orta Asya'daki bağlarına olan farkındalık Türkçülük fikirlerinin etkisiyle kendisini gösterdi. Türk kimliğinin Orta Asya Türk kültür ve tarihiyle olan bağlarına ilişkin bilinç Cumhuriyet döneminin dil-tarih politikalarıyla tüm millete verilmeye çalışıldı. Tarih ders kitapları da milli kültürün Orta Asya kökenlerini, yeni nesillere aktaracak en etkili araçlardan biri oldu. Bu kapsamda tarih ders kitaplarında milli kimliğin hafızasında önemli bir boyut olan İslam öncesi Türk tarihine dair örnek sözel ve görsel içerikler aşağıda verilmiştir.

Türklerin anayurdu Orta Asya'dır. Buranın sınırı, doğuda Kadirgan (Kırgan) dağları, batıda Hazar denizi, kuzeyde Sibirya'nın güney etekleri güneyde Tibet yaylasıdır. Orta Asya, dünyada ilk medeniyetlerin kurduğu yerdir. Bugünkü bilgilerimize göre, Anayurdumuzdan daha eski bir kültür ve medeniyet merkezi yoktur (İnal ve Ormancı, 1952, s.11).

2. Türklerin İlk Ana Yurdu

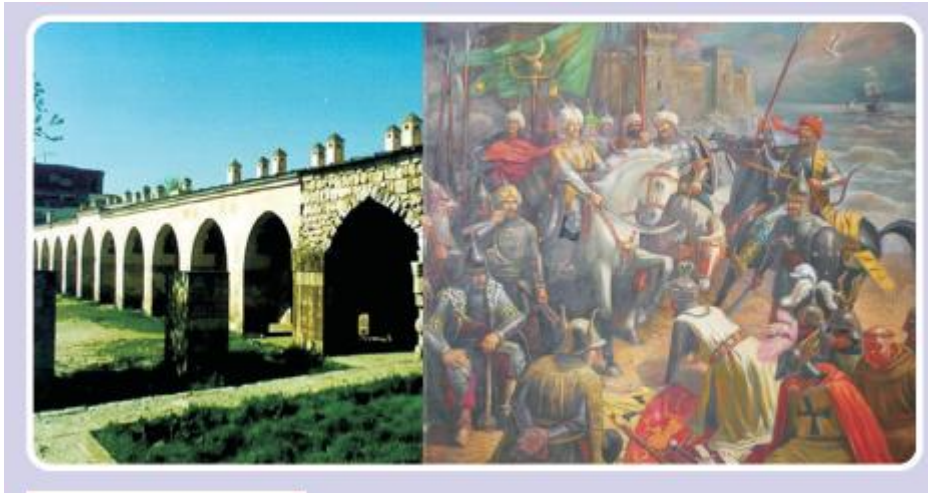

Şekil 2. Tarih ders kitaplarında vatan örnek görsel (1) (MEB, 2012c, s.73).

Milli gurur kaynağı ve milli kimliğin tanımlanmasında referans kaynakları olan ve tarih ders kitaplarına da yansıyan diğer tarihsel dönemler ise ilkçağ uygarlıkları ve Avrupa tarihindeki hümanizma, Rönesans ve Reform dönemleridir. Genelde kimlik bağlamında anılan tarihsel dönemlere dair yapılan değerlendirmeler ve bu dönemlerin tarih ders kitaplarına yansımaları konuların yoğunluğu ve Türklerle olan ilişkiselliğidir (Bilgili, 2014, s.2; Bolat, 2012, s.232; Copeaux, 1998; s.54-56; Keskin, 2012, s.21; Yazıcı, 2013, s.210;). Görüldüğü üzere milli kimlik ile ilişkili tarihsel dönemler milli tarihin içinde olabildiği gibi milli tarihe dışardan da eklenebilmektedir.

Öte yandan dinin kimliğin temel bileşenlerinden biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise ilk Müslüman Türk devletleri dönemi, Türk kimliği ve milli tarihi açısından ayrı bir önem teşkil etmektedir. Türkler İslamiyet'e girdikten sonra kurdukları Bulgar Hanlığı, Gazneliler, Tulunoğulları, Karahanlılar, Harzemşahlar, Selçuklular, Anadolu beylikleri vb. devletler ile Türk kültürünün İslam kaynaşmasını sağlamışlardır. Ayrıca bilim, kültür, sanat ve askeri alanda Orta Asya'dan aldıkları birikimle kimliği etkileyecek dinamizmi yaratmışlar ve sonraki Türk İslam devletlerine bunu aktarmışlardır. Özellikle Selçuklular ve Türk beylikleri dönemi sunni Müslümanlığın savunuculuğunda, İslam dünyasındaki mezhepsel ayrılık tehlikesi karşısında birliğin sağlanmasında, Anadolu'nun vatan haline gelmesinde ve haçlı seferlerine karşı mücadelede ap ayrı bir tarihsel önem göstermektedir (Kafesoğlu, 1996, s.356-367; Kösoğlu, 2000, s.125-128; Kösoğlu, 2012, s.28; Turan, 2003, s.11- 383). Başka bir ifadeyle Anadolu'nun Türk vatani olmasında Selçuklular bir milattı. Büyük Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra bunu Anadolu Selçuklu devleti ve Anadolu Türk Beylikleri sürdürdü (Mumcu, 2008, s.282). Öyle ki bugünkü Türkiye demografik ve kültürel yapısı bu dönemde oluştu (İnalcık, 2009, s.195). Sözü edilen dönemler tarih ders kitaplarında da önemli bir tarihsel hafıza olmuştur (Copeaux, 1998, s. 232-233). Bu bağlamda aşağıda tarih ders kitaplarında yer alan bazı örnekler verilmiştir.

Türkler, Selçuklulardan başlayarak İslam dünyasının siyasi gücünü ellerine geçirdiler. Osmanlı devleti yıkılıncaya kadar da ellerinde tuttular. Bizans'ın veya Haçlıların saldırıları sonunda dağılıp gitmesi kaçınılmaz olan İslam dünyasını dağılmaktan kurtardılar. Onu, dış saldırılara karşı yüzyıllarca korudular. Kendi milli değerlerini İslam değerleriyle birleştirerek yeni değerler sistemi oluşturdular. Bunu, kültürün ve sanatın bütün alanlarında uyguladılar (MEB, 2001, s.95).

Şekil 3. Tarih ders kitaplarında vatan örnek görsel (2) (MEB, 2012c, s.170)

Yukarıdaki resimlere göre Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türkleşmesi için yaptığı çalışmalar neler olabilir?.. Türklerin Anadolu'yu hızla ele geçirdiğini gören Bizans İmparatoru 1176 yılı Eylül ayında ordusuyla Eğirdir Gölü kenarında Sultandağı bölgesine geldi. Ani baskınlarla Türkler tarafından yıpratılan Bizans ordusu Miryokefalon (Kumdanlı)'da II. Kılıç Arslan tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (MEB, 2012c, s.170-177).

Hele Selçuklularla başlayan Türk akınları Bizanslıların büsbütün zayıflamasına yol açtı. Araplar tarafından bir türlü fethedilemeyen Anadolu, on beş-yirmi yıl gibi kısa zaman içinde Türklerin eline geçti. Türkler bununla da kalmadılar. XI. yüzyıl sonlarına kadar süren Haçlı Seferleri sırasında gene İslam'ın savunma ve korunmasını üzerine aldılar. Bu sırada Abbasiler tüm parçalanmışlar ve kendilerini koruyamayacak hale gelmişlerdi. Eğer bu Haçlı akınlarını Türkler durdurmamış olsalardı, Endülü's'te olduğu gibi, doğuda da Haçlılar üstün gelecekler, İslam'ı tekrar Arabistan'a atacaklardı. Türkler iki yüzyıl Haçlı istilasına göğüs germekle İslam'ı böyle bir felaketten kurtarmış oldular (Oktay, 1973, s.99)

Milli kimlik ve onla ilişkili kavramlar kapsamında Türk milli kimliği değerlendirildiğinde çok geniş bir tarihi bakış getirilmeli ve Türk-Osmanlı kimlik gelişim süreci dikkate alınmalıdır (Karpat, 2009, s.57). Zira Osmanlı dönemine kadar ki Türk tarihi, bir nevi Osmanlı devletinin hazırlıkları gibidir. Teşkilatçılık, idarecilik, adalet gibi kültürel unsurlar geçmişten gelen kuvvetle geliştirilmiştir (Güngör, 2006, s.70). Nitekim toplumun sürekli gelişen, sonrakilerine kazandıklarını miras bırakan bir yapı olduğu düşünülürse, Türkiye'nin Osmanlı mirasını sürdürdüğü, onun devamı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Osmanlı tarihini bir kenara bırakarak yapılacak bir toplumsal kimliğin ve bilincin açıklaması yetersizdir. Çünkü Osmanlı devletinin vücuda getirdiği kültür yaşarak devam etmiştir (İnalcık, 2014, s.90-185; Ortaylı, 2011, s.11-152). Ziya Gökalp de Osmanlı döneminden süre gelen dil, din, ekonomi, gelenek, estetik vb. kültürün unsurlarına eğilmişti (Türkdoğan, 2005, s.278-279). Bundan başka ilk mutasavvıflar ile Gökalp'in belirttiği öz milli kültürün ve Osmanlı devletinin Türk tarihinin bir devamı olduğunu Fuad Köprülü yapmış olduğu çalışmalar ile göstermişti (İnalcık, 2014, s.90-185). Yine hukuk sistemindeki laikleşmenin Osmanlı dönemi mecelleye uzandığını Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ifade etmişti (Yavuz, 2013, s.51). Ancak Cumhuriyet ile yeni bir tarihi döneme girildiği ve Cumhuriyet'in Osmanlı devlet sisteminden (hukuk ve siyasi vb. yönden) köklü şekilde ayrıldığı da temel bir gerçektir (İnalcık, 2009, s.90-92; Ortaylı, 2011, s.11). Başka bir deyişle Osmanlı devletinin Cumhuriyet'in temel felsefesine ters düşecek laiklik, demokrasi gibi yönleri bir kenara bırakılırsa Osmanlı geçmişine dair dil, din, bayrak kısaca tarihsel ve kültürel bağlardan söz edilebileceği aşikârdır (Akşin, 1998, s.67-73). Buna karşın Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk kimliğinde Osmanlı döneminin görmezden gelindiği, günümüzle olan siyasal, tarihsel ve kültürel bağının yok sayıldığı, tarih yazımında hak ettiği kadar yer almadığı, kültürel ve demografik mirasını ve

kimliğini içeren günümüz Türkiye'siyle olan sürekliliğinin reddi de tartışılmaktadır (Çayla, 2005, s.115; Güngör, 1992, s.83; Karpat, 2009, s.48-98; Neumann, 1998, s.110; Ortaylı, 1982, s.112; Türkdoğan, 2005, s.84). Fakat böylesi düşüncelere karşı Osmanlı tarihçiliğinin temellerini atıldığı 1930'larda *Tarih Semineri Dergisi*, *Türkiyat Mecmuası*, 1929'dan beri *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 1937'lerden sonra *Belleten-1941 Tarih Vesikaları Dergisi*yle gerçekleştirilen adımlar göz önünde bulundurulursa farklı düşünce geliştirmek de mümkündür (Ortaylı, 1982, s.112).

O halde Osmanlı devleti ve tarihinin milli kimlik açısından göz ardı edilmemesi gereken bir tarihsel dönem olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte milli kimlik bağlamında Osmanlı tarihinin diğer bir önemli unsuru, onun altın çağıdır. Zira milli kimliklerde canlanmayı harekete geçiren tarihsel referanslardan biri de altın çağlardır (Smith, 2014, s.111). Mesela Yunan Antikçağı, Yunan milli kimliğinin temel bileşenidir (Frangoudaki, 1998, s.104) ve tarih, coğraf kitaplarında yüceltilmektedir (Dragonas, 1998, s.118). Türk milli tarihinde ise Osmanlı devletinin on altıncı asrı tartışmalı da olsa (Akşin, 1998, s.70-74) altın çağ olarak görülmektedir (Turan, 2003, s.419-421; Behar, 2003, s.272). Sonuç olarak Osmanlı tarihi döneminin milli kimlikteki yeri ne kadar tartışılırsa tartışılsın, gerçekliği az çok kabul görmektedir. Tarih ders kitaplarından da bu sonuçları çıkarmak mümkündür. Aşağıda Mustafa Kemal Atatürk'ün de yazılmasında çaba gösterdiği *Türk Tarihinin Ana Hatları* ve tarih ders kitaplarından milli gurur kaynağı olarak düşünülebilecek Osmanlı tarihine ilişkin ifadeler yer verilmiştir. Özellikle Osmanlı devletine dair kullanılan tarihsel anlatıdaki “ordumuz, donanmamız” gibi ibareler dikkat çekicidir.

...Osmanlı İmparatorluğunun en parlak devri Kanunî Süleyman zamanıdır. Osmanlı Devleti o za-man dünyanın en büyük ve en kuvvetli bir devleti idi. Hudut çok geniş, refah ve saadet yerinde idi. Ordumuza, donanmamıza karşı duracak hiçbir kuvvet yoktu. Osmanlı Türkleri eski dünyanın üç kıtasında hâkim bulunuyorlardı. O zaman medeniyet ve ilim itibarıyla da dünyanın en müterakki milleti idik. Dışardan hiçbirşey almıyorduk. Ordu ve memleketin muhtaç olduğu herşey dahilde yapılıyordu. Bütün memleket zengindi, En kıymetli şairler, âlimler, ressam, mimarlar bu devirde yaşadılar. Mimar Sinan, Baki ve Fuzuli bu zamanın adamlarıdır... (TTK, 1930, s.578).

...Osmanlı Beyliğinin tessüsü sıralarında, Anadolu'nun Konya, Kayeseri, Sivas, Amasya gibi mühim şehirlerinde Türk harsı her cihetle inkişaf etmiş bir halde idi...hasılı, Osmanlı Beyliği, harsan hayli yüksek bir muhitteOsmanlı İmparatorluğu inkişafının son noktasında bulunduğu zaman, bütün Türklüğün de en azametli devresi idi... Vakıa İslam tarihinde Türk devresinin gerek siyasi haşmet ve askeri azamet, gerekse sever ve medeni parlaklık itibarıyla en yüksek devresi on altıncı asırdır. O vakti Osmanlı tahtında Kanuni Süleyman, Hint tahtında Ekber Şah bulunuyordu. Lakin bu asırdan sonra Türklerin tevessülü ve medeniyeti sekte ve tevakkufa uğramış ve on yedinci asırdan itibaren ricat ve inhitat başlamıştır... (TTK, 1933, s.41-69)

Tarih ders kitaplarında anlatılan Türk milletinin siyasal örgütlenmeleri (Copeaux, 1998, s.103), devlet teşkilatlanması kimliğin oluşmasını ve korunması sağlayan önemli bileşenlerden biridir (Kösoğlu, 2000, s.76; Kösoğlu,1996, s.23). Zira Türk devlet teşkilatı Türklerin kendi kültürünü yansıtmaktadır (Kafesoğlu,1996, s, 249-293). Öyle ki Türklerin bu teşkilatçılık özelliği, hukuksal alanın gelişmesine katkı sağlamıştır (Niyazi, 2014, s.194). Türk kimliği açısından Türklerin devlet kurma ve teşkilatlanma becerisi ve bu yöndeki tarihsel anlatılar kimliğin önemli övünç kaynağını oluşturmuştur. Bununla beraber Hunlar'dan Göktürk devletine ve günümüze kadar Türkler'de devlete büyük kutsiyet atfedilmiş (Koca, 2009, s.416), Türkler, devlet yönetme kültürü, siyasal örgütlenme, devlet adamlığı anlayışı gibi pek çok unsuru kapsayan bir devlet geleneğine sahip olmuştur (Taneri, 2004).Türk devlet geleneğindeki bu teşkilatlanmacılık bir devamlılık olarak görülmektedir. Mesela Osmanlı anayasacılığı ile Türk anayasa tarihi arasındaki bağ konuya dair örnek olarak verilebilir (İnalcık, 2014, s.117).

Zira Türklerin devlet geleneğinin köklerini Orta Asya'da kendine özgü idare geleneklerinde görmek mümkündür. Hâkim sınıfın, beylerin ve Türkmen Oğuz gruplarının sorgusuz bağlı oldukları devlet yönetimine dair kökleşmiş inaçları, kuralları bu devlet geleneğini oluşturmuştur. Kuzey Hindistan'da, Kuzey Karedeniz bölgesinde, Yakın Doğu'da, kısaca yüzyıllarca arayla kurulmuş Türklerin devlet kurdukları tüm farklı coğrafyalarda bu devlet geleneğinin uygulamaları görülmektedir. Ancak Türk devlet geleneğini en temelde Orhun kitabelerinde bahsedilen hâkimiyetin Tanrı'dan alındığı Hakan'ın ülkeyi Türk töresine göre yönettiği anlayışa dayanmaktadır (İnalcık, 2014, s.122). Bunla beraber Türk devlet geleneğinde Türk hakanı ve töre hükümlerinin icrası ilgili “danışma meclisleri” vardı (Kafesoğlu, 2013, s.13). Türk devlet teşkilat geleneğinin başından sonuna kadar görülen yönetsel kültürü ise dünya devleti kurma anlayışıdır (Durgun, 2014, s.32).

Türklerde devlet anlayışında diğer önemli bir unsur “devlet baba” motifidir. Türk liderleri için milli ve dini bir görev sayılan bu anlayış simgesel baba figürü gibi millet için çalışmayı temel alır (Turan, 2003, s.122). Fakir halkın doyurulması anlamına gelen bu geleneğin ilk örneğini Orhun yazıtlarında Bilge Kağan'ın “Kardeşim ve beglerimle birlikte çalıştım, göçmüş ve dağılmış halkı topladım, yoksul ve bitkin halkı toparladım; çıplak halkı giyindirdim, aç halkı doyurdum, fakir halkı zengin ettim, az milleti çoğalttım” sözlerinden anlaşılmaktadır (Güngör, 1992, s.139). Halkın “aç ve çıplak bırakılmaması”

anlamına gelen gelenek, Türk siyaset kitabı *Kutadgu-Bilig*'de de kaydedilmiştir (Kafesoğlu, 2013, s.13). Son olarak Selçuklularda Nizamülmülk'ün hükümdara babalık görevlerini hatırlattığı, Osmanlı devletinde Aşıkpaşazade'nin de bu geleneğin belirtildiği görülmektedir (Güngör, 1992, s.139). Özetlenecek olursa fakir halkı doyurma anlamına gelen devlet baba anlayışı pek çok Türk devletin devam ettirilmiştir (İnalcık, 2014, s. 99-100; Güngör, 1996, s.128).

Teşkilatlanma organı olarak hukuk örgütlenmesine bakıldığında Türklerde kendine özgü (Kafesoğlu, 2013, s.13), İslam öncesi ve sonrası bir devlet kültürün varlığı görülmektedir (Taneri, 1993, s.47). Eski Türk devletlerinde töre denilen gelenek Osmanlı devletine “Kaanun-ı Kadim” veya “ De’b-i dirin-i Osmaniya” olarak geçmiştir (Güngör, 2006, s.130). Özellikle kaynağını ilahi kaynaktan alan şariat hukuku ve sırf devlet yöneticilerinin kanun koyma yetkisine dayanan örfi hukuk Osmanlı devletinde ve Türk-İslam devletlerinde bir hukuk sistemi olarak uygulanmaktaydı. İlhanlılar’da Hindistan’da Türk Delhi Sultanlarının uygulamalarında, Selçuklular ve Osmanlılarda görülen hükümdarın kendi iradesine dayanan kanunnameler şariat hukukundan değil, Türk-Moğol geleneğinden gelmektedir. Sözü edilen geleneklerin Osmanlı devletinde birçok örneğini görmek de mümkündür. Nitekim Osman Gazi’nin bağımsızlığını kazandığında koyduğu kanunlar, Fatih Sultan Mehmed’in reaya ve devlet teşkilatı için çıkardığı iki kanunname ve Kanuni Sultan Süleyman’ın yaydığı kanunname şariatla ilişkili olmayan, Türk devlet anlayışının bir sonucu olan uygulamalardı (İnalcık, 2014, s.98-119). Bununla beraber devlet yöneticilerinin kanun koyma yetkisi olsa da onlardan şariata aykırı yönetim göstermemeleri beklenmektedir (Turan, 2003, s.251). Yine örfi hukuk ile şariat hukuku arasındaki ayrılığın görüldüğü diğer bir hukuk uygulaması ise Anadolu Selçuklularında ve Osmanlılarda kısaca Türk devletlerinde görülen kadıaskerlik ve yargucılıktı (İnalcık, 2014, s.108-112).

Devlet teşkilatlanması ile ilişkili olarak Türklerin ekonomik yapısına bakıldığında ise Gök Türkler’in Çin ile barış şartı olarak darı ve çifçilik aleti talep etmesi, onların ziraatla uğraştıklarını gösteriyordu (Sümer, 1960, s.568). Nitekim İslam öncesi Türkler uzak ülkeler arasında haberleşmeyi, ulaşımı sağlamışlardı. Bu sayede Çin ipeğini, Bizans için ticari ürün olarak kullanmışlardı. Öyle ki Japonya’da bulunan ziynet eşyaları Türklerin kervanlarıyla taşınmıştı (Eliot, ty, s.97). Bununla birlikte Türklerin ekonomik hayatında Çinden Akdeniz kıyılarına ulaşan bir hat üzerinde ipek yolu kervancılığı, tarıma uygun

bölgelerde ziraat, tacirlik ve halifelikten geçmiş Türk geleneğini almış milli esnaf teşkilatı AHİLİLİK teşkilatı görülmektedir (Kafesoğlu, 1996, s.326-375; Togan, 1981, s.346;). Anlaşıyor ki Türklerde iktisadi hayat sosyal hayatın kendisini de yansıtıyordu (Turan, 2003, s.134).

Devlet teşkilatı altında milli kültürü yansıtan diğer bir unsur da askeri teşkilat veya ordudur. Nitekim Türk milli kimliğinde tarihten gelen milli gurur kaynaklarında ordu-millet tanımlaması önemli bir yer tutmaktadır (Güngör, 2006, s.34-135; Koca, 2009, s.419). Türklerin tarihteki önemli başarılarında ordu teşkilatının veya asker bir toplum olmasının payı büyüktür (Ortaylı, 2007b, s.52). Öyle ki tıpkı yukarıda iktisadi teşkilatlanma da zikredildiği üzere Türklerin askeri teşkilatlanması da sosyal hayatın bir parçasıydı (Güngör, 1992, s.54). Ünlü Alman generali Moltke'nin "Ordu milletin en canlı örneği Türklerdir" sözü aynı değerlendirmeyi yansıtan bir yabancı nazardır (Kafesoğlu, 2013, s.224). Sadece günümüz değerlendirmelerinde değil on birinci yüzyıla ait Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ü Lügat-it Türk* eserindeki "Yüce Tanrı benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim. Onları doğuda birleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri o ulusun üzerine gönderirim" (Mahmud, 1970, s.28) sözlerinden de Türk kimliği için ordunun önemli bir milli gurur kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan Ergenekon destanında Türklerin demirci olduğu ve dağları eriterek özgürlüğe kavuştukları anlatılmıştır (İnalçık, 2014, s.266). Ergenekon'dan kurtuluş demir ayinine sebep olmuştur. Hastalara kurşun dökme, çocuklara ve lohusalara demir parçaları takma Ergenekon'dan kalan geleneklerdir (Seyfettin, 2002, s.102). Aynı zamanda Türk geleneğindeki demir, kutsallık da içermektedir. Kaşgarlı Mahmud, Kırgız, Yabuku, Kıpçak ve diğer Türklerin and içtiklerinde kılıcı yanlamasına önüne koyup "Bu gök örsün kızıl çıksun" dediklerini, bundaki maksadında sözünde durmayanın kılıç kanına bulansın, demir sana cezayı versin anlamına geldiğini söylemiş ve Türklerin demire saygı duyduğunu belirtmiştir (Sümer, 1960, s.567).

Bu anlatılanlar, Türklerin askeri teknolojideki kaynağı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Askeri teknolojide ve ordudaki bu üstünlük Çinlilere, Romalılara, Bizans ordularına (Kafesoğlu, 2013, s.15-16), Araplara (Taneri, 1993, s.49) örnek teşkil etmiştir. Türklerin zırhlı süvari tertiplenmesi böylece diğer ordulara yayılmıştır (Kafesoğlu, 2013, s. 15-16). Osmanlı devletinde de Türk ordusu zırhlı süvariler sayesinde üstün savaşçı

özelliklere sahip olmuştur. Garipname yazarı Âşık Paşa'nın zırhlı süvarilerden bahsetmesi göz önünde bulundurulduğunda Türk ordularının çağın savaş teknolojilerini yakalayan bir üstünlüğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim on dördüncü yüzyıla kadar Osmanlı askeri gücünün temeli zırhlı süvariler oluşturmıştı (İnalcık, 2014, s. 201-266). Bunun yanı sıra Türkler, orduya lojistik destek sağlayan çadır-hamam ve seyyar hastanelere de sahiptiler (Turan, 2003, s.130).

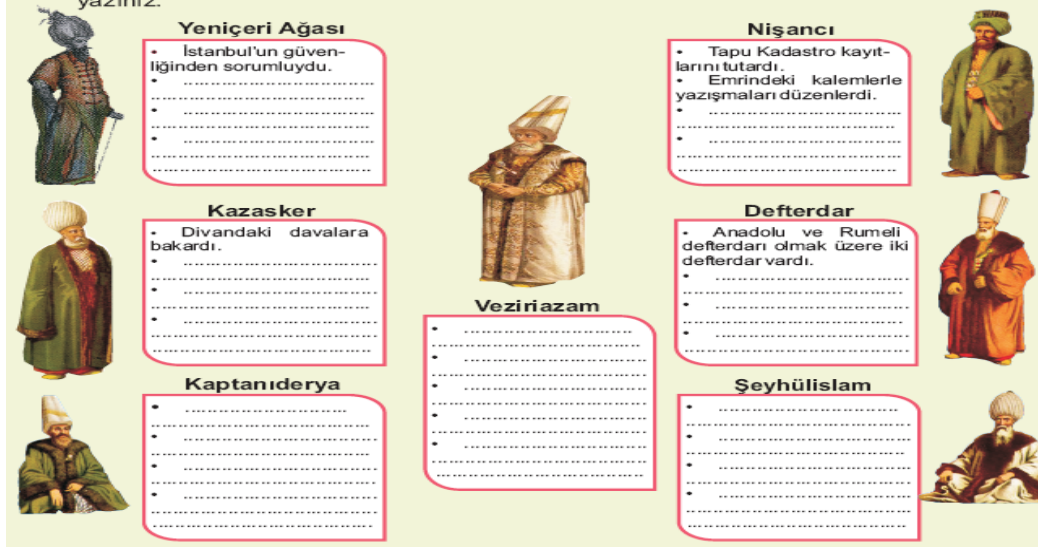
On beşinci yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlılar, top teknolojisini kendi ordularına hızlı bir şekilde entegre ederek üstünlüklerini devam ettirdiler (Lewis, 2000, s.6) ve Viyana kuşatmasına kadar askeri teknolojide ve ordudaki üstünlükte rakipsiz oldular (Ortaylı, 2011, s.91). Anlaşıyor ki Osmanlı devletinin yükselişinde, ordu teşkilatını da içine alan teşkilatlanmadaki yüksek başarı önde gelen amillerdendi (Altundağ, 1948, s.320). Osmanlı devletinde toprak kayıpları başladığında ise yöneticiler Avrupa'nın silah teknolojisine yönelmişlerdi. On sekizinci yüzyılda ise Avrupa'dan uzmanlar çağırılarak askerliğe dair batı ilimlerinden faydalanılmış ve askeri okullar açılmıştır (İnalcık, 2009, s.211-213). Anlaşılabileceği üzere askeri, hukuk, yönetim felsefesi gibi alanlardan oluşan Türklere ait bir devlet teşkilatçılığı söz konusudur ve bu milli gurur kaynağı olarak görülmektedir. Türklere devlet ve devlet teşkilatlanmasının milli bir gurur kaynağı olduğunu Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleriyle özetlemek mümkündür:

...Milletimiz, ufak bir aşiretten anavatanında müstakil bir devlet tesis ettikten başka batı âlemine, düşman içine girdi ve orada çok büyük müşkülât içinde bir imparatorluk vücuda getirdi. Ve bunu, bu imparatorluğu altı yüz seneden beri tam bir heybet ve azametle devam ettirdi. Buna muvaffak olan bir millet, elbette yüksek siyasi ve idarî niteliklere sahiptir. Böyle bir vaziyet yalnız kılıç kuvvetiyle vücuda gelemeydi. Cihanın malûmudur ki, Osmanlı Devleti pek geniş olan ülkesinde bir hududundan diğer hududuna ordusunu fevkalâde süratle ve tamamen donatılmış olarak nakledirdi. Ve bu orduyu aylarca ve belki de senelerce iyi besler ve idare ederdi. Böyle bir hareket yalnız ordu teşkilâtının değil, bütün idarî şubelerin fevkalâde mükemmeliyetini ve kendilerinin kabiliyetli olduğunu gösterir...(Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1999, s.169).

Görülüyor ki Türklere devlet teşkilat kültürü, devlet geleneği önemli övünç kaynaklarından ve tarih ders kitaplarında da yer almaktadır. Konuya dair örnek aşağıda sunulmuştur:

...Türkler askerlik kadar ekonomi ve ticarete de önem vermişlerdir. Avcılık, çiftçilik ve çobanlık gibi illerden başka ticaret ve sanatla da uğraşmışlardır. Çin, İran, Bizans ve Hindistan ile ekonomik münasebetlerde bulunmuşlardır. Çinliler, Türklerle yaptıkları ticareti kolaylaştırmak için yarı Türkçe, yarı Çince paralar bastırmışlardır. Batı'dan Asya'yı aşarak Çin'e kadar giden ve (ipek yolu) adı verilen büyük kervan yolu, Türk memleketlerinden geçiyordu. Bu yol üzerinde bulunan Türk şehir ve kasabalarında önemli bir ticari hareket vardı... (İnal ve Ormancı, 1952, s.33)

Türk devlet geleneği, Asya Hunları ile başlayıp Göktürk, Uygur ve İlk Türk İslam devletlerinden Selçuklulara kadar uzanır. Osmanlılar da devlet teşkilatını, Selçukluları örnek alarak düzenlemişlerdir. Osmanlı Devleti, yaklaşık altı yüzyıllık ömrü ile Türk devletleri içerisinde en uzun ömürlü olanıdır. Türk teşkilatçılık anlayışı bunda en büyük etkindir (Başaran vd., 2001, s.131).

Şekil 4. Tarih ders kitaplarında Türklerde devlet teşkilatı örnek görsel (1) (MEB, 2012d, s.50)

Milli kimliğin önemli unsurlarında biri de bilim, kültür ve sanat alanında yapılan faaliyetlerdir. Spengler'in anlayışına göre bütün bilimler ya da sanatlar kültür çevrelerine göre farklı oranda gelişir. Her kültür bazı etkinliklere daha fazla yoğunlaşır ve bu zamanla simgeleşir. Başka bir ifadeyle her kültür, mimariden, bilim ve sanata kendine en uygun olanı seçer (Turan, 20141, s.45). Diğer taraftan hangi türden olursa olsun sanat kaynakları da kimliğin bir ifade tarzıdır (Yavuz, 2013, s.12).

İslam öncesi Türk yaşamında bakıldığında Türk sanatına bozkır kültürünün hâkim olduğu görülür. Üslup bakımından Bozkır sanatı Orta Asya hayat şartlarını yansıtır. Tahta oymacılığı, kemer, hançer kabzası ve diğer süs eşyalar üzerine üzerine işlenmiş hayvan motifleri bu tarzda verilen müstesna sanatsal ürünlerdendir (Kafesoğlu, 1996, s.15-340). Türkler İslamiyet'i seçtikten sonra ise Arap ve Farslar tarafından yürütülen medeniyet faaliyetine taze bir kuvvet sağlamışlardır (Barthold ve Köprülü, 1984, s.67). İslamiyetin Türkler arasında yayılmasıyla Türkistan bilim, kültür ve sanatta Irak, Mısır ve Endülüs ile rekabet edecek düzeye ulaştı. Bilim, kültür ve sanatta sağlanan başarıyla İslam medeniyetinin önde gelen büyük âlimleri, filozofları, riyaziyecileri, hukukçuları, tefsir ve

hadis bilginleri bu bölgeden yetişti (Turan, 2003, s.165). Osmanlı medreselerinde de aynı yönde gelişme başladı. Matematik alanında Kadızade'nin öğrencisi Ali Kuşçu, yukarıda bahsedilen bilim, kültür ve sanat merkezi haline gelen Türkistan'dan Türkiye'ye gelmiş ve eserlerini burada vermişti. Ardılları Kadızade ve Ali Kuşçu'nun torunları Kutbiddin Mehmed ile Mirim Çelebi matematik alanındaki çalışmalarını devam ettirdiler. Tıp alanında ise ilk tanınan hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'di. Diğer önemli bir şahsiyet *Zahire-i Muradiye* adlı eserini Sultan II. Murad adına yazan Sinoplu Mü'min'di. Ancak on altıncı yüzyıldan sonra bilim alanında bir gerileme yaşandı. Zira Sultan III. Murad döneminde Rasit Takıyüddin'in rasathanesinin yıkılması müspet ilimlerdeki gereliyeşin bir emaresi olmuştu (Ülken, 1998, s.46).

Diğer taraftan İslamiyet ile birlikte Türkler sanatın kollarında daha da olgunlaşarak resim (minyatür), süsleme sanatı ve musiki alanında Türk kültürüne özgü eserler vermişti (Ülken, 1998, s.43). Yine Türkler Orta Asya'dan getirdikleri sanat üsluplarını Anadolu Selçuklu devletinde devam ettirmişlerdir (Tepecik, 2009, s.105-107). Bu sayede Türkler Anadolu'da on birinci asrın başından itibaren kültür sanat alanında bir kimlik oluşturmuşlardır (Türkdoğan, 2005, s.100). Daha sonra Osmanlı devleti farklı kültürlerden beslenerek, kendine özgü sanat tarzı oluşturmuştur (Tepecik, 2009, s.105-107). Özellikle Osmanlı devleti hat, nakkaşlık önemli gelişmeler kat etmiştir.

Bununla birlikte Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar Keloğlan, Nasreddin Hoca, Karagöz ve Hacivat, Bektaşî ve Bekri Mustafa, İncili Çavuş fıkraları kültürün pek çok alanında olduğu gibi bir kültürel unsur olarak Türk milletinin mizahını yansıtmaktadır (Sağlam, 2009). Edebiyatta ise saray edebiyatı, halk edebiyatı tarzında eserler verilmiş, Mevlid Mahammediye gibi eserler millete mal olarak asırlarca yaşamıştır (Ülken, 1998, s.43-44). Türk edebiyatının Batılılaşma döneminde ise şekillerin, temaların, veznin ve üslubun geliştiği görülmektedir. İlk Fransız modeller taklit edilse de İttihat ve Terakki döneminde edebiyat millileşerek orijinal bir tarz almıştır. Tükçülük akımı sayesinde edebiyatta Fars-Arap aruz vezni yerine halk şiirine yönelinmiş, modern yazılarda da yine folklor ve halk edebiyatı hâkim kılınmıştır (Lewis, 2000, s.434). Anlaşıyor ki bilim, kültür ve sanat kimliğinin yansıtan önemli bileşenlerdir ve bu bileşenlere dair geçmiş bir milli gurur olarak hatırlanmaktadır. Nitekim Ali Suavi, *Ulûm* gazetesinde Türklerin sadece asker ve fatih bir ırk olmadığını, dünyaya ilim, teknik, medeniyet yayan diğer bir ifadeyle medeniyetine katkı sağlayan bir ırk olduğunu belirtmiştir. Ali Suavi bilim, kültür ve sanat

ile Türklük arasındaki gurur verici ilişkiyi Türk tarihinden örneklerle açıklamıştır (Atay, 1997, s.71-74). Benzer şekilde Gökalp de bilim, kültür ve sanat ile kimlik arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir (Gökalp, 2013, s.3; Öner, 2008, s.267). Öyle ki Gökalp Türk sanatını ve kültürünü milli gurur kaynağı olarak anlatmış ve Ahmet Vefik Paşa'nın sanattaki Türkçülüğünden bahsetmiştir (Gökalp, 2013, s.5). Yine II. Meşrutiyet döneminin önde gelen eğitimcilerinden Baltacıoğlu Türk kültür ve sanatının milli benlikteki önemini vurgulamıştır (Baltacıoğlu, 2008, s.82-83), Ömer Seyfettin de milletin güçlü olması için kültür, sanat, edebiyata ileri gidilmesi gerektiğini belirtirmiştir (Seyfettin, 2005, s.25). Diğer taraftan Afet İnan, Türk milletinin Osmanlı devletinden önce tarih ve medeniyet sahasında eserlerinin ne olduğu, Türk milletinin sadece askeri zaferleri-yenilgileri ve siyasi teşekkeldün başka medeni eserlerinin olup olmadığı sorularına, Atatürk'ün çok ilgi gösterdiğini söylemektedir. Zira, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş günlerinde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin açılışında Türk Tarih ve medeniyetine yönelik çalışmalarla ilgilenmişti (İnan, 1956, s.558). Bilim, kültür ve sanatın milli kimlikteki yeri ise onun bir milli gurur olmasıdır. Diğer bir ifadeyle ataların metotlu yapılan böylesi faaliyetleri bir milli gururdur (Boyar, 1943, s.695). Bu kapsamda araştırma açısından şu sonuca varılabilir: Bilim, kültür ve sanat Türk kimliğini yansıtan önemli unsurlardandır. Tarih ders kitapları ise konuya dair içerikler açısından çok zengindir. Bunlardan sözel ve görsel örnekler aşağıda sunulmuştur:

Orta Çağ Avrupası'nda bilim, kilisenin baskısı ve denetimi altındaydı. Kilise düşünce özgürlüğünü ve serbest çalışma ortamını yok etmişti. Papalığın kontrolünde bulunan okullarda skolâstik düşünce egemendi. Orta Çağ'da, Türk ve İslam dünyası her alanda Avrupa'dan ilerideydi (Başaran, Sert ve İlgün, 2001, s.48).

Sabuncuoğlu Şerafettin'in 1469'da yazdığı Mücerrebname, tedavide kullanılan malzemeleri anlatan pratik tedavi el kitabı niteliğindedir. İçerisinde şunlar vardır: Tiryak (panzehir), merhemler, haplar, göz ilaçları ve burun kanaması, diş ağrısı, kulak ağrısı, soğuk algınlığı, bağırsak solucanları, uyuz, nikris vs. tedavisinde kullanılan ilaçlar, o zamana kadar her türlü zehirlenmelere karşı kullanılan tiryakın bileşimi ve hazırlanış şekilleri. Tiryakın yılan zehrine karşı koruyucu etkisini göstermek için yaptığı deneylerden dolayı, Türkiye'de deneysel farmakolojinin ilk öncüsü sayılabilir.

Yara Dağlamayı Gösteren Minyatür

Diş Tedavisini Gösteren Minyatür

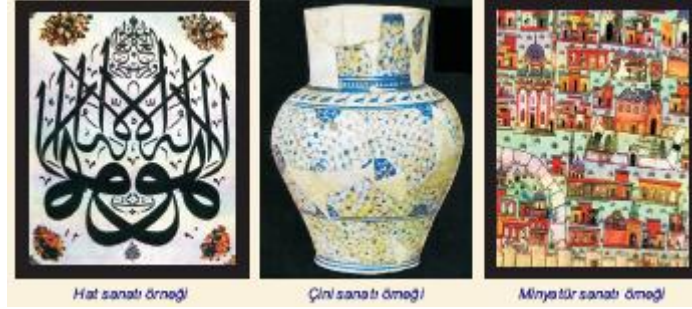
Bu deneylerinden birinde, horoza tiryak yutturduktan sonra onu yılanla ısırttırmış ve horozun ölmediğini bildirmiştir. Ayrıca, Endülüslü hekim Ebül Kasım Zehravi'nin içinde farmakolojiye ait bölümler bulunan **Et-tasrif** adlı cerrahi kitabını **Kitab-ı Cerrahiye-i Haniye** ismi ile Türkçeye çevirmiştir.

Prof. Dr. Oğat KÜÇÜKHÜSEYİN, Farmakoloji Tarihine Kısa Bir Bakış, <http://www.cdf.edu.tr>

Sabuncuoğlu Şerafettin'nin kullandığı tekniklerin Türk tıp tarihindeki önemi nedir?

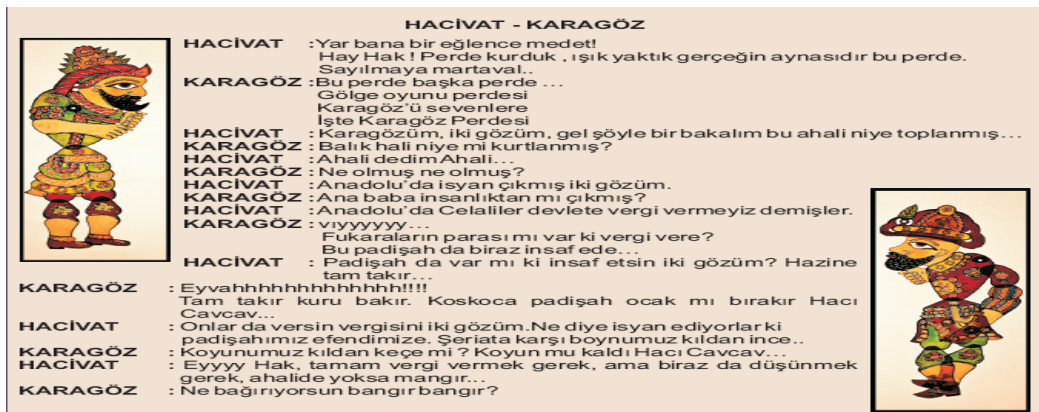
Şekil 5. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (1)

(MEB, 2012d, s.80)

Şekil 6. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (2)

(MEB, 2012c, s.189)

Şekil 7. Tarih ders kitaplarında Türklerde bilim, kültür ve sanat örnek görsel (3)

(MEB, 2012d, s.101)

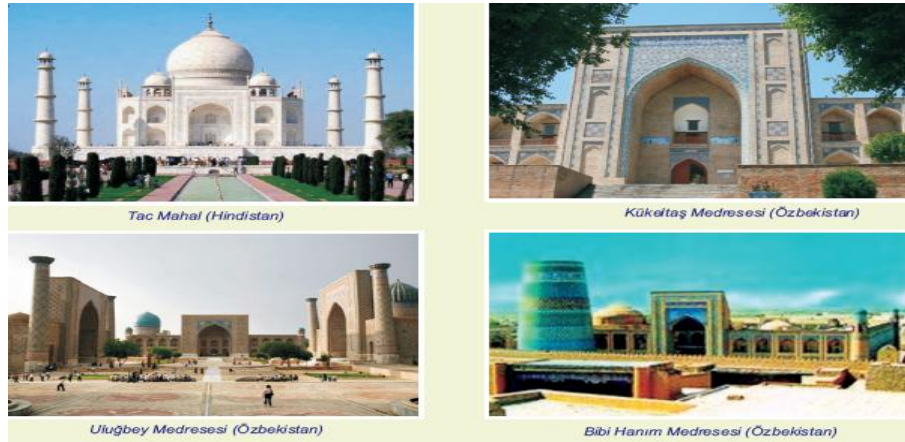
Bilim, kültür ve sanatın yanı sıra mimari kültürlerin kendini yansıttığı alandır (Turan, 2014, s.45). Mimari milli kimliği yansıtır ve hatta gözle görülür bir kimlik unsurudur. Öyle ki mimari mili kimliği güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Türk tarihine ele alındığında milli geleneklerin ve kimliğin mimariyle bütünleştiği örnekler Büyük Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında, Anadolu beyliklerinde ve Osmanlı Devleti'nde kolaylıkla görülebilir (Ülken, 1998, s.43). Zira İstanbul'da Süleymaniye, Sultan Hanı, Taç Mahal (Kafesoğlu, 2013, s.15), İshak Paşa Sarayı, Selimiye Cami gibi pek çok eser Türk kimliğinden bir mühür taşımaktadır (Gökdemir, 2004, s.27). Görülüyor ki mimari milli benliği yansıtan, milli gururdur (Baltacıoğlu, 2008, s.82-83). Bu kapsamda milli kimliğin maddi yansıması

olan mimariye ilişkin tarih ders kitaplarında yer alan bazı sözel ve görsel içeriklere aşağıda yer vermiştir:

...Osmanlı mimarisi, devletin kuruluşundan XV. Yüzyılın ikinci yarsına kadar genelde Selçuklu ve beylikler devri mimarisinin özelliklerini taşır....Klasik dönemde Türk mimarisi evrensel değerde bir yaratma gücüne sahip oldu..(MEB, 1995, s.164).

Şekil 8. Tarih ders kitaplarında Türklerde mimari örnek görsel (1) (MEB, 2012d, s.84)

Şekil 9. Tarih ders kitaplarında Türklerde mimari örnek görsel (2) (MEB, 2012d, s.84)

Öte yandan kimliğin merkezi ya da diğer kimliklerden temel farkı dildir (Göndoğan, 2009, s.402; İnalçık, 2009, s.246; Kafesoğlu, 1996, s.348; Özkan, 2009, s.44; Poyraz, 2009, s.776; Sadoğlu, 2009, s.779). Öyle ki aileden sonra ikinci doğal unsur olarak dil milli kimliği oluşturan unsurların en önemlisi sayılabilir. Zira Sangaryos'u Sakarya yapan dil, vatan coğrafyasıdır (Ercilasun, 2009, s.19-20). Bu yönüyle Türk dilinin Türk kimliğini yansıtmaları gayet tabidir. Türk dili sadece kimliği yansıtmaları açısından önemli değil, aynı zamanda Türk milli kimliğinin korunması açısından da değer taşımaktadır (Kafesoğlu, 2013, s.348, 82; Kösoğlu, 2000, s.27). Nitekim Lewis'e göre Türk kimliğinin ilk işareti

Türk dilinin yabancı etkilere maruz kalmasına karşın, diğer dillere karşı direnç gösterme hatta üstün gelmesi bilim adamlarının dikkatini çekmiştir (Lewis, 2000, s.7). Tabi bu sadece Türk dilinin intişar kabiliyetinden kaynaklanmıyordu. Türklerin dillerinin korunmasına olan milli şuur da önemli bir sebepti (Danişmend, 1983, s.33). Bu bağlamda Türk dili ve yazısı için ilk söylenmesi gereken Türklerin kendi dillerine ait yazılarının ilk örneği Orhun'daki Gök-Türk yazıtları olmalıdır (Kafesoğlu, 1996, s.335). Türkoloji ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde başat faktörlerden olan yazıtlar, VI.-VIII. yüz yıllarda Kök-Türk adını taşıyan devletin destanını Türkçe ve kendine özgü alfabesiyle anlatmaktadır. Sibiry'a da sürgün hayatında yaptığı inceleme gezileri sırasında İsveçli Phillip Johannvon Strahlenberg, bu yazıtlara rastlamıştır. Strahlenberg, daha sonra Avrupa'ya dönüşünde (1722) yazdığı kitapta yazıtlardan söz etmiştir. Yazıtların dilini ilk çözen ise Danimarkalı dil bilgini V.L.P Thomsen (1842-1927)'dir. Thomsen keşfini 15 Aralık 1893'te Danimarka Bilimler Akademisi'nde açıklamıştı. Yazıtların keşfini Türkiye'de büyük heyecan yaratmış ve Türkçülerden Necip Asım yazıtları Türk okuyucularına tanıtmıştır (İnalcık, 2014, s.79). Böylelikle Türk dili ve Türk kimlik duygusu Orta Asya'daki Gök-Türklerle ve onlardan öncekilere bağlanmış (Güngör, 1992, s.133; Kösoğlu, 2000, s.27), yazıtlar Türk kimliğinin önemli milli gurur kaynaklarından olmuştur (İnalcık, 2014, s.79). İslamiyet ile birlikte ise Türkler Küçük Asya ve Türkistan'da edebî bir dil vücuda getirmişlerdir (Barthold ve Köprülü, 1984, s.67). Gerçekten de ilk Müslüman Türk devletlerinde de dil ve kimlik arasında bağa ehemmiyet verilmişti. Öyle ki Kaşgarlı Mahmud, Fahreddin Mübarekşah Türk dilini milli hislerle değerlendirmişlerdi (Turan, 2003, s.255). Yine Ali Şir Nevai (1441-1501) ana dil hassasiyeti bilinciyle, Türkçenin edebi bir dil olduğunu kanıtlamıştı (Lewis, 2000, s.329). Türk dilinde milli kimlik açısından diğer önemli bir husus ise bugün dil bayramı olarak kutlanan Karamanoğlu Mehmed Bey'in 1277 yılında Dergâh ve bargahda (sarayda), mecliste ve meydanda Türk dilinden başka dil kullanılmamasına ilişkin emridir (Kösoğlu, 2000, s.27; Turan, 2003, s.255;). Türk dili için olumsuz bir gelişme ise Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde resmi dilin farsça olarak kabul edilmesi idi (Türkdoğan, 2005, s.101). Ancak Osmanlı devleti Türkçe'yi devletin resmi dil olarak kabul etmişti (Turan, 2003, s.255). Böylelikle bu karar Türk kimliğinin devam ettirilmesinde tarihi bir rol üstlendi (Karpat, 2009, s.21) ve Selçuklu devleti ile Memlukluların aksine bir yapılanma ile Orta Asya Türk kültürü ile bağlar korundu (Kushner, 1998, s.16). Yine

benzer bir şekilde hassasiyet Sultan II. Murad döneminde Türkçe tercümelerin artması, Oğuz destanı ve geleneklerinin canlanmasıydı (Turan, 2003, s.255)

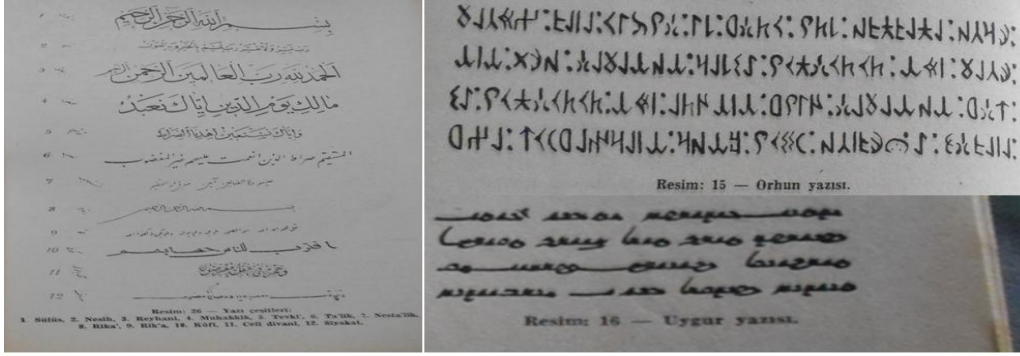
Diğer taraftan on dokuzuncu yüzyılda milli devletlerin gelişmesine paralel olarak Osmanlı devletinde de Türk dili bir millileşme sürecine girmeye başladı. Yüzyılın ortalarına kadar Türkçe, Türkî, Lisan-ı Türkî veya Lisan-ı Osmanî gibi isimler aldı. Resmi dilin Türkçe olması ve kamuda çalışanların Türkçe bilmesi şartı 1876 Anayasasının on sekizinci maddesiyle sağlandı. 1877 yılında Ahmed Vefik Paşa hazırladığı *Lehce-i Osmanî* ile Osmanlıcanın Türkçe içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etti. 1911’de milli edebiyat döneminin başladığı Yeni Lisan hareketine kadar ulusal dilin inşasında Tasfiyeciler olarak adlandırılan akım önemli bir rol aldı. Tasfiyecilik akımının mensupları Ahmet Mithat, Şemseddin Sami, Necip Asım, Mehmed Calal ve Tepedenlizade Kamil gibi isimler Tanzimatçıların en sade Osmanlıca anlayışına karşı dilde Türkçülük anlayışını benimsemişlerdi. 1911’e gelindiğinde ise Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp, Ali Canib, Akil Koyuncu gibi aydınlar dilde millileşmeyi hedeflemişlerdi. Yazarların oluşturduğu Selanik’te çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisinde gelişen Yeni Lisan Hareketi sayesinde ilk defa milli edebiyat kavramı ifade edildi. Üstelik Yeni Lisan hareketi, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuracak kadroları etkilemişti (Vatandaş, 2004, s.146-75). Diğer taraftan Ömer Seyfeddin’in Reşat Nuri’nin, Falih Rıfkı’nın ve Yusuf Ziya Ortaç’ın kullandığı dil ile sadece Türkçe mükemmelliğe ulaşmamış aynı zamanda Türk milliyetçiliği de başarı göstermişti (Güngör, 2006, s.2). Türk diline gösterilen ehemmiyet Atatürk’ün 1932’de Türk Dil Kurumu kurmasıyla taçlanmıştı. Mustafa Kemal, dil ile milli şuur arasındaki kuvvetli ilişkiyi S . Maksudi Arsal’ın Türk Dili İçin adlı kitabında 1930’da yazdığı önsözde şöyle anlatmıştı:

"Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin inkişafında başlıca müessirdir (etkendir). Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil şuurla (bilinçle) işlensin. . . Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır..."(Turan, 2014, s.75-76)

Anlaşıldığı üzere dil milli kimliğin en önde gelen unsurlarındandır. Üstelik milli kimliğin gelişmesinde önemli bir vasıta. Öyle ki Ömer Seyfettin çocukların milletsever olması için Türkçe’yi sevmesinin öğretilmesine dikkat çekmiştir (Seyfettin, 2005, s.26). Bir milli gurur kaynağı ve milli kimlik bileşeni milli dile tarih ders kitaplarında da önemli ölçüde yer verilmektedir. Söz konusu içeriklerden örnekler aşağıda verilmiştir:

...Kutluk sülalesi devrinde Türkçe, inkişaf etmiş bir edebi dil haline gelmişti. Bu devirden kalan birtakım abideler üzerindeki Türkçe kitabeler, bize bu hakikati göstermektedir. Bu abidelerin en mühimlerine Moğolistan’da tesadüf olunmuştur. Bunlar arasında tarihi ve edebi

noktadan en mühim olanlar, şimalişarki Moğolistan'da Orhon ırmağı civarında bulunan kitabelerdir... Ortazamanda Avrupa milletleri nasıl milli dinlerini ihmal ederek lantinceye ehemmiyet vermişlerse, İslam medeniyeti içine giren Türkler de aynı ihmali göstermişlerdir. Fakat buna rağmen, Selçuklu imparatorluğu devrinde Türkçe'nin bütün İslam dünyasında büyü bir ehemmiyet kazandığını görüyoruz. Mahmut Kaşgari adlı Kaşgarlı bir Türk'ün 1074 te Bağdat'ta yazdığı Divanı Lügatütürk adlı eseri İslamlar arasında Türk dilini yamak maksadile yazılmıştır. Türk saraylarında ve medreselerinde Arap ve Acem dil ve edebiyatlarının moda olduğu bu devirlerde asıl Türk halkı kendi ana dillerini ve Türkçe yazılmış eserleri büyü bir kıskançlıkla muhafaza ediyorlardı...(TTK, 1933b, s.51-223).

(Akşit, 1970, s.69)

(Akşit, 1988, s.40,41)

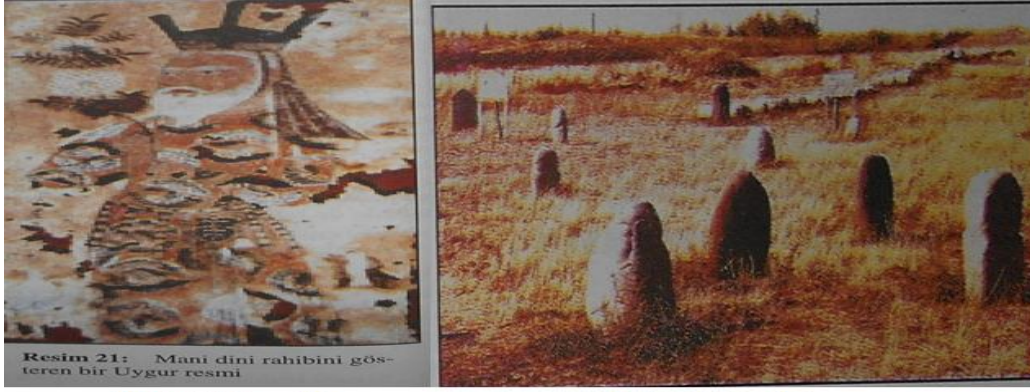
Şekil 10. Tarih ders kitaplarında Türklerde dili ve yazısı örnek görsel

Kültürün milli kimliğin özünü oluşturduğu daha önce belirtmişti. Diğer taraftan inanç sistemi veya din, bir kültüre aidiyeti sağlayan güçlü bir araçtır (İnalcık, 2009, s.93). Zira Durkheim ve Gökalp'e göre cemiyet müesseselerinde dinden çıkar (Safa, 1960, s.96) ve din milliyetçiliğe de engel değildir (Türkdoğan, 2005, s.21). Nitekim Fransız Devrimi ile dini bağların yasa önünde bir önemi kalmasa da milliyetçiliğin din ile bağı tümüyle kopmuş değildir (Durgun, 2014, s.49). Bununla birlikte din toplumlara davranışlar kazandırır (İnalcık, 2009, s.94). Din toplumun toplumun bütün yaşamına etki eder ve kendisi de kültürün parçası olur (Gökdemir, 2004, s.51-54). Nasıl ki Avrupa tarihi ve onun oluşturduğu kültürden Hristiyanlık çıkarıldığında, Avrupa kültürü anlaşılamazsa Türk kültürü de İslam'dan ayrı olarak anlaşılabilir (Bilgili, 2014, s.7-8). Diğer bir ifadeyle İslamiyet bilinmeden, Türk kimliği anlaşılabilir (Gökdemir, 2004, s.51-54). Bu bağlamda Gök-Tanrı inancı Türklerin toplumsal yaşantısını etkilemiştir (Kafesoğlu, 1996). Sonra, milli bünyeyi etkileyen daha çok önde gelen inanç İslamiyet olmuştur (Öztuna, 2005, s.51; Türkdoğan, 2005, s.197). İslamiyet'in Türklerin kolektif bilincinde önemli bir yeri vardır. Bir kere Türklerin İslamiyet'e geçişleri zorlama ile olmamıştır (Lewis, 2000, s.11). Karahanlılar ile başlayan Türklerin İslamiyet'e geçişi ve devam eden tarihsel süreçte, İslamiyet Türk devletlerinin resmi dini olmuş ve giderek milli bir tarz halini almıştır

(Ocak, 2001, s.28). Onun için kültürel bakışla bir Türk İslam tarzından bahsetmek mümkündür (İnalcık, 2009, s.94). Milli kimliği oluşturan kültür kaynaklı dini öğeler; dualar, edebi eserler, halk edebiyatı, tasavvuf bu anlayışın yansımasıdır (Ercilasun, 2009, s.20; Gündoğan, 2009, s.408). Denilebilir ki İslamiyet'e geçiş Türk tarih içinde bir dönüm noktası olsa da İslam öncesi Türk kültüründen kökten bir kopuşa neden olmamıştır (Güngör, 1992, s.132). Nitekim İslam öncesi pek çok inanış ve düşünce İslam dininde kendisine bir karşılık bulabilmiştir. Alp tipi, gazi, veli, alperen tipleriyle; kam/şaman baba inanışıyla; fetih ruhu, gaza ve cihad ile uzlaşmıştır (Güngör, 1992, s.137; Kafesoğlu, 2013, s.14-15; Kemikli, 2009, s.255; Koca, 2009, s.429; Kurnaz, 2009;). Diğer taraftan Cumhuriyet dönemi dinin milli kimlikteki yeri ele alındığında ise Atatürk'ün din anlayışına bakmak gerekecektir. Öncelikle Aydınlanma Çağı'nın pozitivist felsefesi Atatürk'ün düşünce sistematığının temel yapısını oluşturmuş ve Atatürk Türk insanının toplumsal yaşamında da aklın ön planda olmasını istemiştir (İnalcık, 2009, s.39). Atatürk'ün din anlayışını Ziya Gökalp'ten çok Tevfik Fikret etkilemiştir ve Atatürk İslam dinini akli bir çerçevede değerlendirmiştir. Yine toplumsal bir felaket karşısında dinin milleti bir arada tutma, ulus çabasının fedakârlıklarını kazandırmada etkili bir bağ olduğunu da görmüştür (Berkes, 2002, s.541). Nitekim Kurtuluş harbinde millet ve dinin iç içe geçtiği söylemlerine dair Safa, bunun İslamcılık akidesindesinin gereği olarak değil, dinin insanları birbirine bağlayan bir bağ olarak değerlendirmiştir (Safa, 1960, s.79). Buna karşın Atatürk şeriat ve tarikatların milletleşmeyi de baltalayacağını düşünmüş (Berkes, 2002, s.541) ve moderleşme içinde devlet ve toplum hayatında dini esasa dayanan kurumların kaldırılmasını gerekli görmüştür (İnalcık, 2009, s.3). Özetlenecek olursa, din milli kimliğin önemli bir bileşendir ve tarih ders kitaplarında içerik olarak sıkça yer almaktadır. Bu bağlamda söz konusu bileşene dair tarih ders kitaplarında yer alan örnek sözel ve görsel içerikler aşağıda sunulmuştur:

...Talas zaferi Türk milletinin yeni bir hayata ve yeni bir uygarlığa dönmesine yol açtı. Bu tarihten sonra Türkistan'ın batı taraflarında bulunan Türkler arasında Müslümanlık hızla yayılmaya başladı. Esasen bu hareket, daha Maverâünnehir'in Araplar tarafından istilasından sonra, yani VIII. yüzyıl ortalarında başlamıştı... (Oktay, 1973, s.89).

...Bozkır Türk topluluğunun asıl dini buydu (Gök-Tanrı Dini). Yukarıda tabiat kuvvetlerine inanma ve atalar kültü eski çağlarda bir çok kavimlerde mevcut olduğu halde, Gök-Tanrı dini yalnız Türklerde görülür... Yalnız İslam dini, Türklerin çok eski inançları ile uygunluk gösterdiği için, Türklüğü kuvvetlendiren bir din olmuştur... (Kefesoğlu ve Deliorman, 1977, s.220-222).

(MEB, 2002, s.40)

(MEB, 2002, s.41)

Şekil 11. Tarih ders kitaplarında Türklerde inanç sistemi örnek görsel

Tarihsel bağlamda milli kimliğe dair diğer bir önemli unsur da liderlerdir. Türk tarihinde liderlere bakıldığında, öncelikle İslam öncesi Türk tarihine bakmak gereklidir. İslam öncesi Türk tarihinde Türk topluluklarını yönetenlere elig (ilig, illig) denilmekteydi. Elig'ler Tanhu (şan-yü), Han veya Kağan (Hagan, Hakan) vb. ünvanlar kullanırdı. Türk hükümdarları bundan başka ünvanlar da kullanmışlardı. Uygurlar'da "İlteber", "İdi-kut", Oğuzlar'da "Yabgu", Karluklar'da "Kül Erkin" vb. ünvanlar kullanılmıştı (Donuk, 1990, s.6). Diğer taraftan Türk devletlerinin başındaki hakanlar, kağanlar, sultanlar, padişahlar aynı zamanda orduların başkomutanlığını yapardı (Koca, 2009, s.443). Bununla birlikte Türk liderlerinin Türk toplulukları ile olan ilişkileri, doğal olarak Türk kültürü gereğince idi. Zira Türk kültürünün yetiştirdiği liderler, yönetimi altındaki milyonlarca kişinin ve devletin geleceği için elde ettiği tahtı kendi keyfiyeti için kullanmamıştı. Türk devletlerinde liderler, yönetimi altındaki topluma karşı hep kuvvetli bir sorumluluk hissi duymuşlardı. Bilge Kağan'dan sonra bu sorumluluğu gösteren pek çok tarihsel örnek vardır (Güngör, 2006, s.127-128). Türk hükümdarlarının sorumluluk anlayışı, "Devlet, halk içindir" prensibiyle bağlantılı "Hizmet etmekle kul, Bey olur" düşüncesidir. Sorumluluklar, yerine getirilmediği takdirde liderler, "Tanrının kendisinden hesap soracağı"na inanırlar. Yönetme hakkını Tanrı'dan alan Türk hükümdarları, ülke ve milletin korunup kollanmasına yönelik sorumluluklarından başka, milletin sevgisine mazhar olabilmek için bilgili, güçlü, tecrübeli ve doğruluk vasıflarına sahip olmak zorundadır (Donuk, 1990, s.6). Bunun yanı sıra liderlerin vatan topraklarının kazanılmasında gösterdikleri bilgi ve fedakârlık topluma örnek ve övünç kaynağı olmuştur (Öztuna, 2005, s.16). Mesala Sultan Alp Arslan, Mevlana'nın *Divan-ı Kebir*'inde bütün Türkler'e örnek gösterilir (Taneri, 1993, s.100). Yine liderler, kültürün temsili ve korunmasında tarih rol

üstlenirler (Güngör, 2006, s.72). Türkçülük fikirlerinin geliştiği zamanlarda da Cengizler, Atılalar, Timurlar milli kimliğin, milli gururun timsalidir (Safa, 1960, s.186). Anlaşıyor ki “Büyük Adam” yetiştirme bir milli gurur kaynağıdır (Atsız, 2011c, s.58-62). Dolayısıyla millet olmada önemli bir araç olan liderler (Öztuna, 2005, s.16), Türk kimliğini ve Türk kültürünü en iyi temsil eden kaynaklardandır (Koca, 2009, s.443).

Liderlerin milli kimlik ile ilişkiselliği bağlamında tarih ders kitapları ele alındığında, liderlerin tarih ders kitaplarında önemli bir anlatı olduğu ve öğrencilerin milli kimlikliklerinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Zadeh, 2013, s.187). Türkiye’de de tarih ders kitapları zengin bir kaynak sunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet’e dair tarih ders kitaplarında verilen anlatılar, bu bağlamda iyi bir örnek olarak düşünülebilir (Stathis, 1998, s.129). Bu kapsamda tarih ders kitaplarında mezkûr konuya dair sözel ve görsel içerikler aşağıda sunulmuştur:

...Batı ve doğu dillerini iyi bilen Fatih, matematik, balistik, edebiyat ve ilahiyat alanlarında bilgindi. Osmanlı hükümdarları içinde yetişen en büyük asker, en büyük diplomat ve devlet adamı olduğu gibi, Osmanlıların’nın en bilginidir. Bazı tarihçilere göre, Türk milletinin en büyük şahsiyetlerinden biri, bazılarına göre birincisidir. Büyük bir sanat ve ilim koruyucusu idi... (Öztuna,1977, s.51).

Şekil 12. Tarih ders kitaplarında Türklerde liderler örnek görsel

Milli kimliğin özdeşim kurulduğu liderlerden sonra ele alınabilecek diğer bir unsur da kahramanlardır. Kahramanlık kültürü Türk kültürü ile iç içedir. Zira Oğuz Türklerinde çocuklara ad verilebilmesi için onların kahramanlık göstermesi beklenirdi (Koca, 2009, s. 422). Türklerde düşmanı yenen, cesur, atak, kendi hayatlarının düşünmeden devlet ve millet adına feda edenler belli kahraman tipiydi ve devletin, milletin geleceği kahramanların başarısına bağlıydı. Kahraman kişilere saygı duyma ise “kahramanlık kültü” olarak gelişmişti (Koca, 2009, s.421-422). Türk kültüründeki bu kahramanlık anlatıları

daha sonra eğitim sistemine taşınmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde kız ibtidailerinde “Cevri Kalfa, Sivastopol Seferi kahramanlarından Kara Fatma, Boşnak Şerife, Trablusgarp muhaberesinde kahramanlık gösteren Mebruke Hanımlar gibi kadın kahramanlara yer verilmişti (Alkan, 2013, s.165). Cumhuriyet sonrası tarih ders kitaplarında da milli kimliği güçlü kılacak Ulubatlı Hasan gibi kahramanlık anlatılarını görmek mümkün olmuştur (Stathis, 1998, s.129). Bu bağlamda tarih ders kitaplarında kahramanlık anlatılarına dair örnek içerikler aşağıda sunulmuştur:

...Rusya doğuda Kafkasya, batıda Balkanlar üzerinden harekete geçti. Doğuda ilerleyen Rusları Kafkas cephesi komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ancak Erzurum yakınlarındaki Aziziye Tabyaları'nda durdurabildi. Nene Hatun'un da içinde bulunduğu Erzurum halkı, Rusları geri püskürterek Erzurum'un işgalini önledi... (Başaran vd., 2001, s.109).

(MEB, 2012d, s.185)

(MEB, 2012b, s.51)

Şekil 13. Tarih ders kitaplarında Türklere kahramanlar örnek görsel

...Fransız kuvvetleri 25 Mart 1920'de Albay Andrea komutasında yeniden yola çıktılar. Bu Fransız kuvvetleri sekiz bin piyade ve iki yüz süvariden oluşmaktaydı. Ayrıca, bu Fransız birliğinde, 1 batarya top, 16 ağır makineli tüfek, çok miktarda otomatik tüfek ve 4 tank mevcuttu. Kahraman Şahin Bey ancak 100 kişi kalan fedailerıyla karşısına dikilmişti. 25 Mart günü sabahdan akşama kadar çatışma devam etmiş ve Şahin Bey düşmana ağır kayıplar vermişti. 26 Mart sabahı çatışma tekrar başladı. Şahin Bey kuvvetleri 6 saat kıyasıya çarpıştı. Eşine az rastlanır bir kahramanlık örneği gösterildi. Ancak akşam olduğunda Şahin Bey'in 25 - 30 kadar askeri kalmıştı. Atacak kurşunu da kalmayan Şahin Bey, tüfeğini yere çarparak kırdı. ve sel gibi üzerine hücum eden düşmanlara karşı yumruklarını sıkarak karşı durdu. Silahsız Şahin Bey'in yanına yaklaşamayan düşman askerleri, uzaktan ateş ederek Şahin Bey'i şehit ettiler... (MEB, 2012b, s.51)

...Kurtuluş Savaşı hakkında yazılmış eserlerde göğüs göğüse çarpışmış pek çok Müslüman Türk kadınlarından bahsedilir. Kara Fatma, Onbaşı Halide, Tayyar Rahmiye, Kılavuz Hatice, Gördesli Makbule isimleri pek sık zikredilen şahsiyetlerdir. Binbaşı Ayşe de adını hep minnet duygularıyla anmamız gereken kahramanlar arasındadır. 1925 Haziranı sonlarında İstanbul'da Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılan mülakattan onun hakkında şu bilgiyi edinmiş bulunuyoruz. Binbaşı Ayşe, Millî Mücadele'de kocasının en kıymetli birer yadigarı olarak sakladığı ziynetlerini satarak at, mavzer, elbise ve çizme tedarik etmiş ve bu mücadelede, derece derece terfi ederek binbaşılığa kadar yükselmiştir... (MEB, 2012b, s.63)

Toplumların tarihlerinde yer alan bilim ve sanat insanlarına ilişkin anlatılar da bireylerin milli kimliğinde gurur duyabileceği tarihsel referanslardır (Zadeh, 2013, s.187). Milli tarih

bireylerin milli kimlikleriyle ilişkilendirebileği pek çok önemli şahsiyet ile doludur. Özellikle Türkler tarafından İslamiyet'in kabul edilmesiyle Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular gibi Türk devletleri bu dinamizmi çok iyi kullanmıştır. Maverâünnehir bilim ve kültür merkezi haline gelmiş ve bilim, sanat, felsefe, edebiyat, mimari vb. alanlarda tarihte önemle hatırlanacak şahsiyetler yetişmiştir (Ocak, 2001, s. 37). Farabi, İbn-i Sina, Gazali büyük matematikçi Harezmi, Mevlana, Yunus Emre gibi tarihte iz bırakmış kişiler Türk kültür çevresinde yetişmiştir. (Kafesoğlu, 2013, s.15,79; Taneri, 1993, s. 49). Ayrıca Türk kültürüyle yetişen Sokullu Mehmed Paşa gibi önemli devlet adamları, milli kimliğin önemli temsilleri arasında sayılmaktadır (Kösoğlu, 1996, s.37; Kösoğlu, 2000, s.56). Bununla birlikte Osmanlı devletinin kimlik çalkantıları yaşadığı bir dönemde Namık Kemal'in Hürriyet'in birinci nüshasında: "Türkler o millet değil midir ki medreselerinde Farabiler, İbn-i Sinalar, Gazaliler, Zimahşeriler tevsî-i marifet eylemişlerdir" diyerek tarihteki Türk önemli şahsiyetlerini bir milli gurur kaynağı olarak sunmuştur (Karal, 1995, s.326). Yine Ali Suavi Türklerin Farabî, İbn-i Sina, Buharî gibi birçok âlim yetiştirerek ilme hizmet etmelerinden övünmüştür (Kuran, 1997, s.70). Ömer Seyfettin de çocukların milletsever olması için Türk bilginleri, büyüklerinin Türk milletinden geldiğine inanması gerektiğini belirtmiştir (Seyfettin, 2005, s.26). Görülüyor ki tarihteki önemli kişiler milli kimlik için önemli bir bileşendir. Dolayısıyla tarih ders kitaplarında sıkça yer almaktadır. Tarih ders kitaplarında konuya ilişkin örnek içerik ise aşağıda sunulmuştur.

...Türkler, Selçuklulardan başlayarak İslam dünyasının siyasi gücünü ellerine geçirdiler...Bunu, kültürün ve sanatın bütün alanlarında uyguladılar. Bilim adamı, şair, hekim, tarihçi, yazar, devlet adamı, kumandan ve sanatkar olarak, İslam uygarlığının gelişmesinde büyük pay sahibi oldular... (MEB, 2001, s.95).

Sanatçılar ve Bilim İnsanları	Eserleri ve Eserlerinin Özellikleri
	Evliya Çelebi XVII. yüzyılda yaşamış ünlü Türk gezginidir. <i>Seyahatname</i> adındaki 10 ciltlik eserinde gezip gördüğü ülkelerin coğrafyası, gelenek ve görenekləri hakkında bilgi verir.
	Kâtip Çelebi Tarih, coğrafya, felsefe alanında çalışmalar yapmıştır. <i>Cihannüma</i> , <i>Mizan-ül Hakk</i> , <i>Tuhfetü'l Kibar fi Esfari'l Bihar</i> , <i>Düsturul Amel fi İslahi'l Halel</i> yazdığı bazı kitaplarıdır.
	Nâbî Toplum ve sosyal hayata ilgili şiirler yazmıştır. Şiirlerinde toplumsal sorunlara çözümler sunmaya çalışmıştır. <i>Hayrabad</i> ve <i>Tuhfetü'l Harameyn</i> önemli eserlerindendir.
	Naima Osmanlı Devleti'nin ilk resmi tarihçisidir (vakanüvis). Yaşadığı dönemdeki olayları anlattığı <i>Naima Tarihi</i> adında bir kitabı vardır.
	Nef'i Türk edebiyatının en önemli hiciv şairlerindendir. <i>Siham-ı Kaza</i> önemli bir eseridir. Dönemin sadrazamları ve devlet adamlarına yönelik eleştirel şiirler yazmıştır.
	İtîrî Türk musikisine büyük katkılar yapmış önemli bir bestekârdır. 42 adet bestesi vardır. <i>Nevakâr</i> ve " <i>Tuti-i mucize-i guyem</i> " iki önemli eseridir.
	Karacaoğlu Aşk, gurbet, doğa, sıra özlü ve ölüm üzerine şiirler yazmış halk ozanıdır. Şiirlerini hece ölçüsü ve yaşadığı bölgenin konuşma diliyle yazmıştır.

Şekil 14. Tarih ders kitaplarında Türklerde önemli kişiler örnek görsel (MEB, 2012d, s.117).

Millet olma bilincinin oluşmasında önemli bir unsur savaşlar, zaferler ve ortak acılardır. Savaşlar milletin manevi birlikteliğinin, ortaklığının test edildiği zamandır. Bu ortak duygu güçlü bir şekilde ortaya çıkarıldığında savaşlar zaferlere ulaşır. Barış döneminde de milli birlikteliği korur (Kafesoğlu, 2013, s.216). Meşhur İngiliz filozofu Herbert Spencer'a göre değişmeyen bir düşmana karşı tekrar eden savaşlar milletin oluşumunu sağlayan bir etkidir. İngiliz-Fransız savaşları, İngiliz ve Fransız milletlerinin; Almanların Napolyon'la savaşları, Alman milletinin, İspanyolların Araplarla savaşları, İspanyol milletinin oluşumuna yardımcı olmuştur. Türk tarihi açısından bakıldığında Gök-Türkler ile Çinliler arasındaki savaşların böylesi bir duruma neden olduğu düşünülebilir (Erdem, 2008, s.115-126). Nitekim Ortaylı'ya göre Türk milliyetçiliğinin ve vatanseverliğinin ve milli bilincin gelişmesinde Çanakkale, 1453 İstanbul'un Fethi, 1517 Mercidabık zaferleri önemli rol oynamıştır (Ortaylı, 2011, s.12). Savaş ve zafer anlatıları da toplumun milli bilincini güçlü kılmak için önemli referanslar olmuştur. Mevlana *Divan-ı Kebir*'inde Malazgirt Zaferinin lideri Sultan Alp Arslan'ı tüm Türklere örnek göstermiştir (Taneri, 1993, s.100). Yahya Kemal Beyatlı "*Süleymaniye'de Bayram Sabahı*" şiirinde 1071 Malazgirt, 1453 Fetih, 26

Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muhaberesi'nin Türk mührü taşıdığını belirtirmiş (Gökdemir, 2004, s.25), hatta tüm bu zaferleri Türklere ait manevi duygularla birleştirmiştir (Güngör, 2006, s.132). Ayrıca Türk tarihi açısından savaşlar sadece sonuçlarıyla değil aynı zaman da Türk savaş kültürünün gösterilmesi açısından da önemlidir. (Kafesoğlu, 2013, s, 217, 219). Toparlanırsa ötekilere karşı yapılan savaşlar ve elde edilen zaferler ortaklık duygusunu geliştirmek için Türk tarih yazıcılığında (Aydın, 2009, s.93) ve tarih ders kitaplarında milli kimliğinin sıkça anlatılan ortak hafızası olmuştur (Copeaux, 1998, s. 159--260). Bu kapsamda aşağıda tarih ders kitaplarından savaş anlatılarına ilişkin örnek sözel ve görsel içerikler sunulmuştur:

...II. Murat süratle düşman üzerine yürüdü. Varna savaşı 1 Kasım 1444 yılının salı günü başladı. Hünyadi Yanoş Osmanlı ordusunun sağ koluna hücum ederek bu kolu geri sürdü. Sol kola yüklenen Eflak askerleri bu kısımdaki Türk kuvvetlerini bozdular. Padişah telaş göstermeden merkezde savaşa devam etti. Macar kralı heyecana gelerek, Hünyadi Yanoş'un menetmesine rapmen Polonyalı kuvvetlere padişahın üzerine atıldı. Yeniçeriler şiddetle karşı koydular; düşman kuvvetlerini çevirdiler. Kral atından düşürülerek öldürüldü. Polonyalı askerler dağıldılar; hiçbiri kurtulamadı. Hünyadi Yanoş son süratle yetişerek durumu düzeltmeye çalıştı ve **“Biz kral için değil dinimiz için vuruşmaya geldik”** diye askere cesaret vermek istediysen de sonuç alamadı. Haçlı ordusu paniğe uğradı. Hünyadi Yanoş da yanındaki kuvvetlerle kaçtı. Savaş sabahdan ikindiye kadar sürmüştür. Bu zafer, daha önceki yenilgilerin etkisini silmiştir. Haçlılar'ın İstanbul'u kurtarmak için yaptıkları son seferdir... (Akşit, 1988, s.206,207).

Rus Donanmasının Çeşme Baskını GÖSTEREN TEMSİLİ RESİM

Şekil 15. Tarih ders kitaplarında savaşlar örnek görsel (MEB, 2012d, s.138)

Milli kimlik şuurunu harekete geçirecek bir anlatı olarak savaşlar ve zaferlerin yanı sıra ortak acılar da bir o kadar etkili bir unsurdur. Türk kimliğinin gelişmesinde de ortak acılar en önemli bileşenlerden olmuştur. Şöyle ki Osmanlı ümmet toplumunun da Türk milletine ait olma bilinci yoktu. Ancak Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yenilgiler, belleklerde kalan ortak acılar Türk milliyetçiliğinin oluşmasında başat

faktörlerden olmuştur. Benzer şekilde Ernest Renan, 1871 bozgununu Fransa'nın birleştirici unsur olarak görmüştür. Renan konuya dair ortak acıların ortak hafızada zaferlerden daha makbul ve sevinçten daha birleştirici olduğunu söylemiştir (Georgeon, 2003, s.36). Görülüyor ki ortak acılar/milli yaslar her millet için geçerlidir. Örneğin Japonlar için II. Dünya Savaşı atom bombası saldırıları önemli bir ortak/milli yastır ve tarih ders kitaplarında milli kimliği güçlü kılan etkili bir anlatıdır. Bu bağlamda araştırmaya dair tarih ders kitaplarında yer alan ortak acılara ilişkin görsel içerik örneği aşağıda verilmiştir:

Şekil 16. Tarih ders kitaplarında ortak acılar örnek görsel (Öztuna, 1977, s.166)

Sosyal Bilimcilere göre kolektif kimliklerin korunmasında, benliğin yaratılmasında “öteki” temel bileşenlerdendir (Yumul, 1998, s.85). Kişi kendi kimliğini tanımlarken, kendisinden farklı olanlar için bir öteki geliştirir (Göndoğan, 2009, s.400). Diğer bir ifadeyle milli kimlik ötekilerden olan farktır (Kösoğlu, 1996, s.40). Nitekim bireysel ve kolektif kimliklerin algılamaları sadece kendi kültür ve tarihleriyle gerçekleşmez. Ötekiye karşı da bir kimlik algılaması eğilimi gerçekleşir ve karşıtlık kaçınılmaz hale gelir (Güvenç, 1998, s.24). Aynı şekilde milletlerin de öteki milletlerle ilişkisi dostluk ve düşmanlık çerçevesinde gelişir (Erdem, 2008, s.29). Tabi ülkelerin bulundukları bölgelerde doğal rekabet gerçeği, zamana göre değişiklik gösterebilir (Öz, 2006, s.69). Dolayısıyla öteki hem biz farkındalığını sağlayarak kimlik kurma sürecinde araçsallık rolü oynarken, hem de kurgulanan olur (Yüksel ve Çukurova, 1997, s.1). Devletçe benimsenen milliyetçiliklerin ifadesi olan milli kimliğin tarihi de böyle yazılır (Sarıbay, 1997, s.6). Böylesi bir tarih yazımında öteki doğal olarak gelişir. Kimi zaman çatışmaya kimi zaman ise işbirliğine yol

açar. Örneğin Türk milli tarihinin yazımında Yunanlılar, Yunan milli tarihinin yazımında Türkler doğal olarak yazılır (Sarıbay, 1997, s.6; Tekeli, 1998, s.2). Ancak bazen bilinçli bazen de bilinçsiz olarak ötekine karşı üstünlük şeklinde bir tarih yazımı da geliştirilebilir (Tekeli, 1998, s.1).

Türk tarihine bakıldığında Gök-Türkler zamanında bir öteki olarak Çinlilerin Türklerin milli bilincinin gelişmesinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilir (Ögel, 1971, s.35). Zira Çinliler Orhun metinlerinde temel rakip olarak görülmüştür (Copeaux, 1998, s.243). Daha sonra İslam dünyasına karşı yönelen haçlı tehlikesi (Ortaylı, 2011, s.39), Türklerin İslamiyeti kabul etmesi ve Anadolu'daki varlıklarını koruma çabasıyla yeni öteki olarak gelişmiştir (Copeaux, 1998, s.105-186). Öyle ki Haçlılar veya Haçlı zihniyeti Türklerin Anadolu'daki varlığından günümüze kadar Türk milli kimliğinde tehlikeli bir öteki olarak görülmeye devam edilmiştir (Alpay, 2003, s.39; Copeaux, 1998, s.248; Gökdemir, 2004, s.19; Güngör, 2006, s.134; İnalçık, 2009, s.12). Türk tarihinde diğer bir öteki de Ermenilerdir. Başlangıçta dost öteki Millet-i Sadıka olan Ermeniler, daha sonra düşman öteki olmuştur. Bu yönüyle yukarıda bahsedilen öteki kavramının değişkenliğine dair güzel bir örnektir (Yumul, 1998, s.86). Mezhepsel öteki bağlamında ise Safeviler sunni Türk kimliğinin ötekisidir. Safeviler, şiiliği resmi din olarak kabul etmiş, devlet teşkilatlanmasında bu ideolojiyi kullanmıştır. Nitekim on altıncı yüzyılda Şah İsmail'in başındaki Safeviler'in Anadolu'da göçebe Türkmenlere yönelik yaptığı Şiilik faaliyetleri Osmanlı devleti için siyasi bir sorun olmuştur (Ahmad, 2006, s.34; İnalçık, 2014, s.165-166; Ortaylı, 2011, s.48). Safevilerin yaptığı Şiilik propogandası, yalnız Osmanlı devletinin resmi sunnî ideolojisi ve iç güvenliği için tehdit olmamış, aynı zamanda on altıncı yüzyıldaki başarılı fetih politikalarını doğuya Orta Asya'ya, Hindistan'a yönlendirmesine de mani olmuştur (Lewis, 2000, s.24). Diğer bir ifadeyle Türkler İslam medeniyetini fetih politikalarıyla ilerleten birinci temsilciyken, Safeviler veya şiilik bu hamlelerin engelleyicisi durumuna gelmiştir (Güngör, 1992, s.133). Söz edilen düşünce devletin on dokuzuncu yüzyılında hala etkili kalmıştır. II. Abdulhamid döneminde Şiiler'e yönelik klasik anlatımın özü "devleti meşgul eden fitnenin bertafı" devam etmiştir (Alkan, 2013, s.174). Safeviler bugün de hala tarih ders kitaplarında Türk tarihinin ötekilerindendir.

Öte yandan Türk tarihinin ötekilerinin gelişiminde Osmanlı devleti için sınırların değişmesi önemli bir faktör olmuştur. Sözü edilen duruma ilişkin Balkan Savaşları'nda

yaşanan kayıplar yeni ötekileri ve onlara dair anlatımları doğurmuştur. Dönemde ders kitaplarında her fırsatta Yunanlıların, Bulgarların, Sırpaların ve Karadağlıların işgallerine, zulümlerine, Bulgarların insan dışı davranışlarını sergileyen resimlerine yer verilmiştir (Alkan, 2013, s.68). Bunlardan Yunanlılar ise Cumhuriyet sonrası İngiltere, Fransa, Rusya gibi ötekilerin yerini alarak düşman öteki olmuştur (Güngör, 1992, s.3). Nitekim Yunanlılar ders kitaplarında katliamcı ötekidir (Ata, 2008, s.6-9; Millas, 1998, s.257) ya da onların kendi tarihleri ihmal edilmiştir (Millas, 1998, s.256). Buna karşın Yunanlılar için de Türkler/Osmanlılar barbar, en tehlikeli ulusal ötekidir (Frangoudaki, 1998, s.99-100). Türk tarihi için söylenebilecek diğer bir öteki de asırlık planları olan, sıcak denizlere inmek isteyen Ruslardır (Güngör, 2006, s.134; Kösoğlu, 1996, s.243). Türk tarihi için örnekler çoğaltılabilir. Fakat Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönemde ve tarih yazımında Yahudilerin, Avrupalıların, içerde ise milli varlığa düşman cemiyetlerin (Yıldırım, 2014), Osmanlı kimliğinin öteki olduğu söylenerek bitirilebilir (Akdoğan, 2009, s.159; Yıldırım, 2014). Neticede "öteki" milli kimliğin oluşumunu ve "biz" bilincinin özümsemesini sağlamaktadır. Ders kitaplarında yer verilen "öteki" de milli dayanışma ve birliktelik için önem kazanmıştır (Üstel, 2004, s.209). Aşağıda tarih ders kitaplarından "öteki"ye dair örnek sözel ve görsel alıntılar yapılmıştır.

...Rusya: Panislavizm Ortodoks ve Slav ırkından olan ulusların Rusya'nın egemenliği altında birleşmesini hedef alan XIX. Yüz yılın ilk yarısında ortaya çıkan siyasi bir harekettir. Slav ve Ortodoks topluluklarının çoğu Osmanlı Devleti yönetimindeydi. Rusya, bu toplulukları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyor, gizli dernekler kuruyor ve bunun için büyük paralar harcıyordu. Bu durum Balkanlarda karışıklara yol açtı... (Başaran vd., 2001, s.108).

...İtilaf Devletleri; Mebusan Meclisi'nin toplanması ile Millî Mücadele'nin zayıflayacağını, hükûmet ve padişah otoritesinin yeniden artacağını düşünüyorlardı. Ancak bu beklentilerin gerçekleşmemesi yanında meclisin bir de Misakımillî'yi kabul etmesi hoş karşılanmadı. Osmanlı Hükûmeti üzerindeki baskı artırıldı. Bazı bakanların görevden alınmasını isteyen İtilaf Devletleri, meclis başkanını tutuklamaya da teşebbüs ettiler. Millî Mücadele taraftarı milletvekillerinin tutuklanacağı haberlerini yaydılar. Bu baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti 3 Mart 1920'de istifa etti. Padişah yeni hükûmeti kurma görevini Salih Paşa'ya verirken hükûmet üyelerinin meclis dışından seçilmesini istedi. Bu yeni hükûmetin de Millî Mücadele taraftarı olacağını iddia eden İtilaf Devletleri 9 Mart 1920'de Türk Ocağı'nı bastılar. 15 Mart 1920'de yüz elli kadar Türk aydınını tutukladılar. 13 Kasım 1918'den bu yana yerleştikleri İstanbul'u 16 Mart 1920'de resmen işgal ettiler. Resmî daireler ele geçirildi. Telgraf merkezlerine el konuldu. Mebusan Meclisi basıldı. İleri gelen milletvekilleri tutuklanıp hapse atıldı... (MEB, 2012b, s.38).

Şekil 17. Tarih ders kitaplarında öteki örnek görsel (Kara, 2006, s.61)

Ötekilerin milli kimlik için önemi üzerine durulduktan sonra kimlik bilincinin hissedilmesinde etkili olan ulusun ortak tarihinde oluşan destanlar, efsaneler ele alınabilir. Aslında efsanalar ve tarihi anılar Polonya, Çek, Fin ile Ermeni, Alman, Türkler ve Arap milliyetçiliklerinin genelinde görülebilir (Smith, 2014, s.199). Zira, eski zamanlarda toplumların tarih şuuru ihtiyacını efsane, destanlar karşılıyordu. Ecdat kültürlerinin toplumların ortak hafızasına işleyen destanlar geçmişten bu yana tarih ve vatan şuurunu aşıl原因 araçlardı (Turan, 2003, s.21). Diğer taraftan destanlar, milli hayat bilgisi, mili ruhu yaşatan sözlü anlatım olarak milli kimliği beslemekteydi (Özkan,2009, s.245). Başka bir ifadeyle geçmişten gelen milli ruhu yansıtmaktaydı (Gömeç, 2004, s.119). Aynı zamanda destanlar ulusun düşünce ve inanışlarının en temiz haliydi (Turan, 2003, s.95). Türk tarihine bakıldığında destanlar İslam öncesi Türk düşüncesinde yoğun olarak hâkimdir (Göndoğan, 2009, s.402) ve Türk bozkır hayatını zengin bir şekilde yansıtmaktadır (Kafesoğlu, 1996, s.330). Halk arasında yaşatılan ve nesilden nesile aktarılan, belirli tarihi olayları anlatan, milli anlatılar destanlar ve efsaneler İslam öncesi Türk kültüründe olduğu gibi Osmanlı'da devam ettirilmiştir (Türk, 2013, s.36). Bu nedenledir ki on dokuzuncu yüzyılda ulusçu tarihin tepede olduğu dönemde topluluklar ulusun geçmişini yücelmek için romantik mit, destan ve efsanelere yer vermişlerdi (Şimşek ve Satan, 2011, s.19). Ortak geçmişe dair önemli anıları anlatan destanlar ve efsaneler tarih ders kitaplarında milli kimlik açısından önemli bir içerik olarak verilmektedir. Bu bağlamda tarih ders kitaplarında yer alan destan ve efsanelere ilişkin örnek sözel ve görsel içerikler aşağıda sunulmuştur:

...Dört yüz yıl Ergenekon'da kalan Türkler kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki sığamadılar. Bir yere toplanıp konuştular. Dediler ki: "Atalarımızdan işittik. Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuz eskiden o yerlerdeymiş. Dağların arasından yol izleyip bulalım..." (O zaman) Bir demirci dedi (ki): "Burada bir demir madeni var. Yalın kata benziyor. Şunun demirini eritsek bir yol olur." Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Sonra yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular. (Ateşleyip) Körüklediler. Tanrı'nın gücüyle ateş kızdıktan sonra demirden dağ eriyip akıverdi. Yüklü bir devenin geçebileceği kadar yol açıldı."... (MEB, 2013, s.173).

Şekil 18.Tarih ders kitaplarında Türklerde destanlar-efsaneler örnek görsel (MEB, 2012c, s.9)

Milli kimliğe ve milliyetçiliğe ilişkin temel bileşenlerden diğer bir unsur vatan kavramıdır. Zira vatan sadece bir coğrafi bölge olmaktan öte ulusçuluğun temel dinamiklerindendir. Öyle ki vatan milletin ortak birlikteliğinin temel sağlayıcısıdır (Vatandaş, 2004, s.217). En basit manada nerelisin sorusuna, verilen anavatan, vatan cevabı, aidiyet duygusuyla yansıtılan bir kimlik tanımlamasıdır (Karabağ, 2009, s.468). Başka bir ifadeye milli kimliği oluşturan en önemli unsurlardandır (Ercilasun, 2009, s.19). Vatan şuurunun gelişmesini sağlayan önemli araçlardan bir ise haritalardır. Vatan sınırlarını gösteren geçmişte muğlâk olan haritalar on altı ve on yedinci yüzyılda gelişerek daha belirgin hale gelmiş, on dokuzuncu yüz yılda ise artık yangınlaşmıştır. Bu dönemden itibaren haritalar sadece coğrafi koordinatları gösteren bilimsel bir göstergeden ziyade kültürleri, vatanları ayrılmış ulusları resmeden bir araç haline dönüşmüştür (Calhoun, 2007, s.17-24). Haritalar zamanla da tıpkı bayrak, ulusal marşlar gibi milliyetçi duyguların temsili bir sembol haline gelmiştir (Anderson, 1995, s.190-195).

Sözü edilen gelişmeler kapsamında Türk milli tarihine bakılırsa Osmanlı devletinde vatan kavramının gelişmeye başlamasının on dokuzuncu yüzyılda gerçekleştiği görülür. Zira vatancılığın gelişimi Tanzimat dönemiyle başlayan Osmanlılık fikirleriyle hızlanmıştır (Yazıcı ve Yazıcı, 2010, s.649). Nitekim daha öncesinde Osmanlı devletinde vatan, doğum yeri veya ev anlamına geliyor, ulusal bir tanımlamayı içermiyordu. Tanzimat döneminde

gelindiğinde vatan anlayışı Osmanlıcılık ideolojisi kapsamında parçalanmakta olan devletin bir arada tutulması amacını yansıtıyordu. Osmanlıcılık fikirleriyle vatan kavramını geliştiren Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal 1867 yılında *Vatan* ismiyle gazete çıkaran Mehmed Mansur Efendi'den etkilenmişti. Kırım savaşının milli duyguları harekete geçirmesiyle de vatan kavramı giderek kutsallaşmaya başladı (Vatandaş, 2004, s.218,219). Vatancılığı gelişiminde diğer bir önemli olay Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* piyesiydi (Karpata, 2009, s.46; Vatandaş, 2004, s.220). Gelişen bu vatan kavramı ile vatan topraklarının Anadolu, Balkanlar, Irak Suriye, Hicaz, Necd, Yemen, Mısır, Bingazi, Kıbrıs, Trablusgarp'tan oluştuğunu gösteren haritalar coğrafya ve tarih ders kitaplarına girmişti (Karpata, 2009, s.28-29). Yine Mehmet Emin Yurdakul'un 1897 yılındaki Türk-Yunan savaşını işleyen vatanseverlik içerikli *Cenge Giderken* şiiri (Ay, 2008; Vatandaş, 2004, s. 220), Mehmet Murad Bey'in *Turfanda mı, Turfa mı?* isimli romanında idealize edilen Mansur Bey'in vatansever şahsiyeti (Fortna, 2005, s.166), Ahmet Rasim'in, Ömer Seyfettin'in roman ve kısa hikâyeleri vatan düşüncesini geliştiren adımlar olmuştu (Karpata, 2009, s.29). Öte yandan hikâye ve şiirlerin yanı sıra Osmanlı devletinde eğitim kanalıyla vatan duygusunu geliştirmek için haritalar kullanılmıştı. Vatan duygusunun geliştirilmesinde kullanılan haritalar Sultan II. Abdülhamid döneminde çok etkili olmuştu. Haritalar ile devletin topraklarının bütünlüğü vurgulanmış, bu düşünceler öğrencilerin düşüncelerine yön vermişti. Başka bir ifadeyle Sultan II. Abdülhamit döneminde okullarda kullanılan haritalar, öğrenciler ile Osmanlı devleti arasında bir kimlik oluşturma amacı gütmüştü (Fortna, 2005, s.206-209). Haritaların vatan-kimlik bağlamındaki etkili gücünü dair daha bir somut örnek vermek gerekirse, Şevket Süreyya'nın duygularını anmak gerekir. Şevket Süreyya "Devlet benim için her şeydi" diyerek, Sultan II. Abdülhamit yönetiminin getirdiği haritaların öğrenciyle imparatorluk özdeşleşmesini sağlamak için tasarlandığını belirtmiştir. Hatta geçmiş dönem haritalarıyla yenilerini mukayese ettiğinde devletin kaybettiği topraklar nedeniyle içinin acıdığını ve kaybedilmiş toprakları geri kazanma isteğinin geliştiğini ifade etmiştir (Fortna, 2005, s.123). Özetle Osmanlı devletinde gelişen vatan düşüncesinin yansıması olarak vatanın sınırlarını gösteren haritalar girmiş, bu sayade eğitim sistemi içerisindeki öğrencilere devlet, vatan kavramları üzerinden bir kimlik aşılacak istenmişti (Türk, 2013, s.120-123). Bu bağlamda milli kimliğin, milliyetçi duyguların önemli bir aracı olan vatan ve haritalar göz önünde

bulundurulursa Türk kültürünün geliştiği, Türk tarihinin hatıralarını anlatan vatan topraklarının ele alınması gerekecektir.

Bu bağlamda ilk olarak Türk kültürünün ve tarihinin köklerinin ortaya çıktığı Orta-Asya ele alınabilir. Türklerde vatan şuuruna dair Ötüken'e kutsiyet atfedilmesi, Türk yurdunun ataların mirası, emaneti sayılması örnek olarak verilebilir (Turan, 2003, s.108). Zira Orhun Abidelerinde Ötüken'in savunulmasına dair geçen ifadeler toprak ile vatan, vatan ile millet arasında bağdaşım kurulduğunu göstermektedir. Gök-Türkler'in kurdukları böylesi bir özdeşim vatan ve başkent kavramlarının varlığının belirtisi olarak düşünülebilir (Türkmen, 2013, s.31). Benzer toprak kimlik ilişkisinin kurulduğu diğer bir örnek, Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lugat-it Türk* adlı eseridir. Kaşgarlı Mahmud eserinde Türk dünyası haritası vererek bugünkü tarih kitaplarındaki kullanıma benzer toprak, vatan ve harita ilişkisi kurmuştur (Güvenç, 2010, s. 118). On dokuzuncu asırda ise Osmanlı Türkleri Orta Asya bölgesindeki kökenlerini ilgi duymaya başlamıştır. Özellikle Panslavizm politikaları karşısında Osmanlı devletine iltica eden Tatar sürgünler, Pan-Türk amaçlar Orta Asya'daki Türk kimliğinin kültürel kodlarına karşı heyecan uyandırmış ve Asya'daki 1860-70 Çin ve Rus işgalleri, Osman devletinde bir tepki doğurmuştu. Ali Suavi *Hive* adlı kitabında bu bölgedeki Türk toplumlarına karşı sorumlulukları dile getirmişti. Orta Asya'ya karşı oluşan bu ilgi bilinen territoryal ulusçu vatancılığın mevcut siyasal sınırlarını aşmasına neden oldu. Örneğin Ahmet Mithat Efendi vatani sadece Anadolu'dan ibaret saymıyor, onun için vatan Orta Asya'yı da içeriyordu (Lewis, 2000, s.355; Vatandaş, 2004, s.223-225). Benzer bir yaklaşımla Ziya Gökalp de vatani "Vatan ne Türkiye'dir Türk için ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan !" diyerek vatani mevcut siyasi sınırlar içine hapsetmemişti (Gökalp, 1976, s.79). Bununla birlikte milli kimliğin Orta-Asya ile ilişkisinde diğer bir husus ise destansı Türk göçlerine atfedilen önemdi (Kafesoğlu, 2013, s.14). Nitekim Orta-Asya'dan Türk göçlerini gösteren haritalar ilk ve ortaokullarda eğitim görmüş hemen herkesin zihinlerine kazanmıştı (Güngör, 1992, s.84). Anlaşıyor ki Orta Asya, Türk kültürünün kök saldıği ilk coğrafya ve bu coğrafyayı gösteren haritalar vatan duygusunun ortak hafızası ve onun sembolüdür. Bu kapsamda tarih ders kitaplarında Orta Asya'ya dair vatan duygusunu anlatan sözel ve görsel içerikler aşağıda sunulmuştur.

Şekil 19. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (göç yolları) örnek görsel (Atsız ve Oran, 1960, s.16)

... Görülüyor ki Orta Asya'nın tarih öncesi uygarlığı aynı devrin diğer bölgelerde yaşayan insanlarına nazaran çok ileri idi...Orta Asya'dan yapılan bu göç dalgasının sürüklediği insanlar gittikleri yerlerde, bir parça şekerin zamanl bir bardak suda erimesi gibi erimişler, fakat o bir parça şeker, suyun karakterini nasıl değiştirmişse, göçmenler de gittikleri bölgenin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde öylece bir fark yarmaktan geri kalmamışlardır...Demek ki anayurdu Orta Asya olan Türkler, göçler dolayısıyla dünya uygarlığının bir an önce gelişmesinde bir rol oynamış bulunmaktadırlar... (Atsız ve Oran, 1960, s.16-17)

Orta Asyadan sonra Anadolu, Türklerin yeni vatanı olmuştu. Öyle ki Anadolu'nun Türklerin fethinden sonra bu bölgeye Türkiye adı on birinci asırda Avrupalılar tarafından verilmişti (Lewis, 2000, s.1). Türkiye adı aynı zamanda İngilizce'de Osmanlı devletini ifade ediyordu. Mesela Lord Bryon Osmanlı Arnavutluğu'ndan 1809'da yazdığı mektupta Osmanlı devletini "Bir süredir Türkiye'deyim" diyerek tanımlıyordu. Avrupalılar da aynı şekilde Osmanlı devletinin Balkan bölgesine Avrupa Türkiye'si, Anadolu ve Arap bölgesine yönelik de "Asya Türkiye'si" ifadelerini yaygın olarak tercih ediyorlardı (Ahmad, 2006, s.10). Osmanlı devletinin Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesi ve Arapların kaderlerini ayrı çizmeleri sonrasında Türkler yüzlerini son kale Anadolu'ya döndürmüştü. Mustafa Kemal de gerçekçi bir politika güderek İslami ve Osmanlı bağlılıklarını, Pan-Türkist istekleri bir kenara bırakarak Türk milletinin vatan olarak sadece Anadolu'yu bağlılık kurması için çalışmıştı (Lewis, 2000, s.355-357). Nitekim onun önderliğindeki mücadeleyle Sivas Kongresi'nde alınan kararlar 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclis-i Mebusan'a onaylatıldı ve meclis Türk vatanının sınırlarını çizen Misak-ı Milli'ye ant içti (İnalçık, 2009, s.16). Böylelikle Cumhuriyet okullarında ve üniversitelerinde yetişen nesiller için gerçek vatan dörtgen şeklindeki Anadolu oldu (Lewis, 2000, s.355-357). Görülüyor ki Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e vatan anlayışında bir değişim yaşanmıştı. Nitekim Osmanlı devletinde vatan orduların gidebildiği her yerdi. Bu yüzden Osmanlı devletinde vatan yayılma vatanydı, sınırları belli değildi.

Namık Kemal'in vatan anlayışı da böyledi. Ancak Atatürk'ün vatan anlayışı Misak-ı Milli sınırları, sınırları belli bir vatandı (Aydemir, 2008, s.132-133). Vatanın sınırları belli olunca bu kez, ona dair tarihsel bağ temel mesele oldu ve Anadolu'yla aidiyet bağını güçlendirmek için farklı tarihsel olaylar vurgulandı.

Cumhuriyet'in ilk dönem tarih yazımında Anadolu'nun tarih öncesinden bu yana Türklüğünü vurgulamak, Türklerin eski ve medeni bir kavim olduğu şuurunu aşılacak amaçlı Anadolu'daki ilkçağ uygarlıklarının Türklüğü üzerine çalışmalar yürütüldü. Ancak kısa zaman sonra tarih yazımındaki bu nazar terk edildi (Güngör, 1992, s.85). Diğer bir yaklaşım ise 1071 Malazgir Zaferi ve 26 Ağustos 1922 arasındaki Türk tarihiydi (Gökdemir, 2004, s.24). Sözü edilen tarih yaklaşımları tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalara dâhil olan biri de Nihal Atsız'dı. Atsız'a göre dil, antropoloji açısından Türklerle hiçbir bağı olmayan Anadolu uygarlıklarını, Türklerin Anadoludaki ataları olarak sunmak yanlış bir tarih anlayışıydı. Atsız'a göre Anadolu'nun Türk vatani olabilmesi için Türklerin Anadolu'daki 1000 yıllık varlığı yeterliydi (Atsız, 2011, s.200). Bu noktada Güvenç (2010, s.123-128)'e göre ise asıl sorgulanması gereken Türklerin kültürel kimlerini koruyarak Anadoluyu nasıl bir Türk ülkesi haline getirdiğidir. Neticede Türklerin vatani olarak Anadolu ve onu gösteren haritalar tarih ders kitaplarına işlendi. Bu bağlamda tarih ders kitaplarından örnek görseller aşağıda verilmiştir.

...Anadolu'nun etrafının işlek denizlerle çevrilmiş olması, tarihi büyük ticaret yollarının buradan geçmesi, memleketimize ekonomik bakımdan müstesna bir durum sağlamıştır. Atalarımızın kanlarıyla sulayarak bize emanet ettikleri, bu kutsal toprakları her gün biraz daha güzelleştirmek ve imar etmek vazifemiz olduğu gibi, onun emrinde icap ederse kanımızı, canımızı seve seve vereceğimizi de unutmamak lazımdır. Ancak o zaman atalarımıza layık insanlar olduğumuzu ispat emiş oluruz... (İnal ve Ormancı, 1953, s.61).

Şekil 20. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Anadolu) örnek görsel (MEB, 2012b, s.96)

Türkler için tarihsel hatıraları olan diğer coğrafyalar ise Balkan ve İslamlığın yayıldığı Osmanlı yönetimine geçen İslam coğrafyasıdır. Kuruluşunun ilk yüzyılında Osmanlı devleti Anadolu ve Balkan toprakları üzerine inşa edilmişti (Lewis, 2000, s.3). Öte yandan Türkiye Türklerinin kültürleri, Asya ve İslam dünyasından gelen etkiler ile Anadolu ve Rumeli’de gelişmişti (Güngör, 1992, s.135). Balkanlarda gelişen bu kültür on altıncı asra kadar Osmanlı devletini besleyen kaynaklardan olmuştur (Ortaylı, 1982, s.14). Balkanlardaki hanlar, tekkeler, hamamlar, camiler bu kültürle süslenmişti (Kösoğlu,1996, s.247) ve oluşan kültürün maddi ve manevi unsurlarına Balkanların her köşesinde rastlamak mümkündür (Ortaylı, 2011, s.34). Sözü edilen kültürel ve tarihsel bağlar nedeniyle Osmanlı devleti, kaybettiği Balkan topraklarını geri kazanmak istedi. Balkan topraklarını geri almak bazılarının Balkan kökenli olduğu Jön-Türk liderlerinin temel gayelerindendi (Karpas, 2009, s.31). Yine on dokuzuncu yüzyılda Namık Kemal Osmanlı devletini tanımlarken Arabistan’ın kutsal bölgelerini dâhil etmişti (Lewis, 2000, s.356). Vatanın sınırlarının İslam âlemine doğru yayan diğer bir isim ise Abdülhak Hamit’ti (Ülken, 2011, s.216). Bir vatan olarak Balkan ve İslam coğrafyasının Osmanlı devletinde yarattığı duyguyu, II. Meşrutiyet döneminin vatan anlayışında da görmek mümkündür. Anılan dönemde vatan hür ve esir vatan olarak sınıflandırılmıştı. Bu vatan anlayışında Arnavutluk, Selanik, Yanya, Girit, Gümülcine, Filibe, Romanya, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir’deki milyonlarca Müslüman esirdi ve buralar vatanın esaretli bölgeleriydi (Alkan, 2013, s.167). Anlaşıyor ki Orta Asya ve Anadolu’dan sonra Balkanlar ve kutsal sayılan İslam coğrafyası Türkler için vatan haline gelmişti. Bu çerçevede tarih ders kitaplarında bir zamanlar vatan parçası olan Türk mazisinin hatıralarıyla dolu Balkan ve İslam coğrafyalarına dair verilen harita örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Şekil 21. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Balkanlar) örnek görsel (Başaran vd., 2001, s.108)

Şekil 22. Tarih ders kitaplarında vatan haritaları (Balkanlar) örnek görsel (2) (Başaran vd., 2001, s.113).

Yukarıda bahsedilen milli kimliğin geçmişte oluşumunu sağlayan son tarihsel dönem Cumhuriyet (Kafesoğlu, 2013, s.65) ve hali hazırda milli kimliğin kolektif hafızasını oluşturan Cumhuriyet tarihidir. Cumhuriyet'in siyasal teşekkülü ulus devlet ve organik yapısı ise Türklüktü (Behar, 2003, s.271). Milli Mücadele, Milli İstiklal, Milli Hareket vb. isimlerle Ankara Türk milliyetçiliğini tam anlamıyla yansıtıyordu. Zira milli mücadele kuvvetli bir milliyetçilik duygusu taşıyordu (Safa, 1960, s.78). Cumhuriyet, Milli İstiklal Savaşı'nda Türk milletinin Atatürk'ün önderliğinde işgalci kuvvetlere karşı zaferi

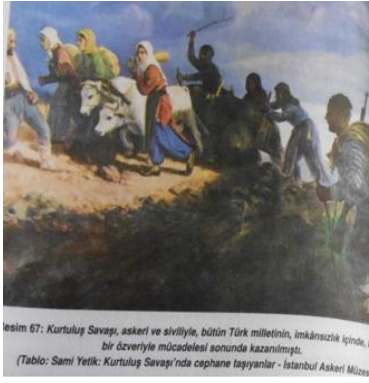
neticesinde kurulmuştu (Alakel, 2011, s.25). Dolayısıyla mili mücadele ve Türk milletinin göstermiş olduğu vatanseverlik milli kimliğin en kuvvetli hafızasını teşkil etmişti. Bu yönüyle de tarih dersi öğretim programlarında milli kimlik bilincinin öğrencilere kazandırılmasında önemli bir yer edinmektedir (MEB, 2012b, s.25). Bu kapsamda tarih ders kitaplarında milli kimliğin önemli tarihsel olaylarını yansıtan milli mücadele ve Türk milletinin vatanseverliğine ilişkin alıntılar aşağıda sunulmuştur:

...“İzmir’den Anadolu’ya imdat sesi yükseldiği zamandan beri İnebolulular kadar yorulmak bilmez bir faaliyet ve aşkla çalışan bir memleket halkı, bilmem, başka milletlerde var mı? İnebolu’ya ilk gelen misafir, gecenin derin sessizliği içinde, denizin kenarından ve içinden gelen seslerle uyanır. Bu karışık ve garip gürültüler içinde anlaşılan yalnız bir kelime var: Hayda... Bu, bir motorun içinden geceleyin taşınması gereken emanetleri yükleyenleri yüreklendirme sesidir. Emanetler düşman karşısında, elden ele geçerek bir kardeştan bir kardeşe teslim edilmesi lazım gelen mukaddes emanetler... Bu emanetler ne kadar çok olursa olsun bir gecede taşınır ve aynı gece yine binlerce el, onları deniz kenarından orman kenarına taşır. One azamettir ki mukaddes emanetler bir gecede, hiçbir kuvvetli vasıta olmadan, denizden çıkartılarak kadın, ihtiyar ve çocuk sırtlarında karalara saklanır. Bu temiz erkeklerin, kadınların ve çocukların işini gözle görmedikten sonra, milletimizin nasıl ve ne sebeple muzaffer olduğunu anlamak mümkün mü?”... (MEB, 2012b, s.58)

...Tekâlifimillîye Emirlerinin zamanında ve eksiksiz olarak uygulanması, Sakarya’nın doğusuna çekilmiş olan Türk ordusunun ihtiyaçlarını gidermekte büyük faydalar sağladı. Türk milletini büyük fedakârlıklara sevk eden sadece emirler ve kanunlar değildi. Vatani uğruna her türlü fedakârlığı göze alan Türk halkı Başkomutanın istediklerinden de fazlasını seve seve verdi. Tekâlifimillîye emirlerinin uygulanışı Türk halkının Millî Mücadele’de verdiği önemli bir dayanışma örneğidir. Bu dayanışma ile Türk milletinin birlik ve beraberliği sağlanmış, vatanın ve milletin bağımsızlığı elde edilmiştir... (MEB, 2012b, s.58).

Şekil 23. Tarih ders kitaplarında milli mücadele örnek görsel (1) (TTK,1934, EKLER, s.33)

(Kara, 2006, s.164)

(Kara, 2006, s.156)

(Kara, 2006, s.91)

Şekil 24. Tarih ders kitaplarında milli mücadele örnek görsel (2)

Öte yandan ulus devletlerin oluşmaya başladığı on dokuzuncu asırda birçok Avrupa devleti, devletin değerlerini vatandaşlık bağıyla halka benimsetmek istemişti. Milli devlet olarak teşekkül eden Cumhuriyet de kendi devlet anlayışını millete benimsetmeyi amaçlıyordu. Özellikle de Cumhuriyet'in seküler yapısını ve benimsediği modern değerleri millete benimsetme amacı göz önünde bulundurulursa bu amaçların topluma kazandırılması daha bir önem kazanmaktaydı (Bolat, 2012, s.250). Dolayısıyla milli bilincin ve Cumhuriyet değerlerinin tüm millete aşılmasında eğitim etkili bir araç olarak kullanılmıştı (Duman ve Doğdu, 2010). İnkılâplar da eğitim kanalıyla millete benimsetilecek temel değerlerden olacaktı. Zira Cumhuriyet değerlerinin temelini oluşturan ve Türk kimliğinde at başı oynayan inkılâplardı (Türkdoğan, 2005, s.303). Mustafa Kemal Atatürk, Türk inkılâbında Kurtuluş savaşı sonrasında Osmanlı devletinden kalan üç cereyandan ayakta kalan Türkçülük ve Garpcılığın Osmanlı tarafını kopararak aldı ve onun yaptığı inkılâplar Tanzimat ve Meşrutiyet dönemindeki gibi ikilik göstermedi. Bu iki fikrin tekrar can verdiği milliyetçilik ve medeniyet ilkeleri üstüne yeni Türk bünyesini ekledi. Atatürk inkılâbının değişmez iki prensibi milliyetçilik ve medeniyetçilikti. Medeniyetçilik Cumhuriyet'i Avrupa metoduna, milliyetçilik ise Orta Asya'ya tarihine bağlayacaktı (Safa, 1960, s.83-92). Görüldüğü gibi Türk inkılâbındaki milliyetçilik ve Batıcılık dünyanın diğer yerlerinde olanın aksine birbiriyle karşıtlık göstermiyordu (Lewis, 2000, s.478)

Bu kapsamda 20 Ocak 1921'de geçici anayasa "Teşkilatı Esasiye Kanunu"nun kabul edilmesiyle kimliği ümmet anlayışı olan devlet yapısından egemenliği millete veren milli devlet yapısına geçildi. Böylelikle milli devletlerin temel unsurlarından egemenliğin ulusça

paylaşması gerçekleşmişti (Lewis, 2000, s.365). Saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) ve Hilafet'in kaldırılması (3 Mart 1924) milli devlete giden temel yapıyı oluşturmuştu (İnalcık, 2009, s. 40). Siyasi sisteme dair yapılan inkılâplar sayesinde sağlanan demokratik katılım ile milletleşme sürecinin sosyolojik temelleri atılmıştı (Türkdoğan, 2005, s.191-194). İsviçre medeni yasası (1926) (İnalcık, 2009, s.70), Avrupa takvimi ve İtalya ceza yasası ile devletin ve toplumsal yaşamın seküler hale getirilmesi sağlandı (Erik, 2000, s.252). Yine cesur bir adımla on dokuzuncu yüzyıldan gelen Arap alfabesine muhalif tavırlar, 3 Kasım 1928 Harf Devrimi ile nihayete erişti (Ortaylı, 2007, s.229). Milliyetçi, halkçı, laik anlayışla yapılan bu inkılâplar bütünleştiriciydi, bölge ve etnik ayrımcılığı değil ülke ve millet bütünlüğünü amaçlamaktaydı (Turan, 1992, s.133). Nitekim Almanya ve İtalya'da faşizm revaçtayken 1933 Mustafa Kemal etnik söylemlere karşı olarak "Ne Mutlu Türküm Diyene" tarihi sözüyle Cumhuriyet'i kuran tüm millete Türk adını vermişti. Böylelikle herkes kendini Türk olarak tanımlayabilecekti (Ahmad, 2006, s.121). 1937'de Atatürk'ün temel ve değişmez ilkeleri cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laik ve inkılâpçılık anayasa eklendi (Lewis, 2000, s.285; Ahmad, 2006, s.121). Sözü edilen inkılâplar; laiklik, çağdaşlık, cumhuriyetçilik gibi Türk inkılâbının temel ideolojisi ve Atatürkçülük ile ilgili tutumlar kazanmasını sağlayacaktı (Bilgin, 2013, s.83-85). Kısaca yapılan tüm inkılâplar Türk kimliğinin yeni bileşenlerini oluşturmuştu (Akdoğan, 2009, s.159). Türk inkılâbı sadece hukuk, siyasi ve iktisadi alanları kapsamamıştı. Türk inkılâbı devlet-millet kapsamında toplu bir tarih, kültür ve medeniyet hareketini de ifade ediyordu (Safa, 1960, s.196). Yapılan inkılâpların kapsayıcılığını ve nihai amacını Atatürk'ün aşağıdaki sözlerinde görmek mümkündür:

...Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkaliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline îsal etmektir, inkılâbatımızın umdei asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kamilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır... (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, 2006, s.353).

İnkılâp Tarihi veya Cumhuriyet Tarihi dersi öğretimi sözü edilen amaçlara ulaşmada etki araçlardan biriydi. Genelde eğitim özelde ise Cumhuriyet tarihi dersleri ile milli devlet düşüncesini oluşturan değerlerin millet ile paylaşılması tıpkı Avrupa'daki ulus devletlerde olduğu gibi Cumhuriyet için de önemli bir yer tutmaktaydı (Bolat, 2012, s.250). Zira bu dersler salt tarihsel bilgiyi aktarmanın yanı sıra cumhuriyetin varlığının devamı, onun

değerlerinin milletçe paylaşılması, milli gurur ve vatanseverlik duygularının aşılması, ortak kültür ve mirasın aktarılması amaçlarını içeriyordu (Akbaba, 2007, s.340; Akbaba, 2008, s.179; Aslan, 2004, s.109). Osmanlı devletinden kalan ümmet bilinci yerine Türk milleti bilincinin topluma kazandırılmasının ehemmiyetiyle Atatürk Tarih ders kitapları üzerinde yapılan çalışmaları dikkatle takip ediyordu. Bu kapsamda 1931 yılında dört ciltlik tarih ders kitapları yayınlanmıştı. Kitapların dördüncü cildi olan *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti* adlı kitap milli ve seküler bir anlayışla genç nesillere bir milli devlet olarak Cumhuriyet'in siyasal ve toplumsal düzeninin, temel değerlerinin kazandırılması amacını güdüyordu (Aslan, 1992, s.181). Bu dönemde milli kimliğin yeni değerleri olan inkılâpların topluma kazandırılması için ilkokul seviyesinde, ortaokul ve lise programlarında, ders kitaplarında etkili şekilde kullanılıyordu (Alaslan, Şimşek ve Çamdeviren 2012, s.198). 1980'den bu yana ortaöğretimde “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük”, yüksek öğretimde “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi” dersleri salt tarihsel bilgi olmanın yanı sıra Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet değerlerini topluma benimsetme araçlarından olmuştu (Aslan, 1998, s.305). Nitekim Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve tarih dersinin genel amaçlarına bakıldığında da aynı temel esaslara yer verildiği görülebilir:

Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları Madde 2.: Türk Millî Eğitiminin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini; 1. Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek, (MEB, 2012, s.3). Tarih Dersinin Genel Amaçları: 1. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesindeki yerini kavratarak öğrencilerin laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmasını sağlamak, 4. Millî kimliğin oluşumunu, bu kimliği oluşturan unsurları ve millî kimliğin korunması gerekliliğini kavratmak, (MEB, 2012, s.4).

Yine tarih ders programlarında milli kimliğin temel dinamiklerini oluşturan Cumhuriyet inkılâpları, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı'nın Amaçlarında ve öğrenciye kazandırılacak davranışlar arasında da aşağıda görüldüğü üzere önemli bir yer tutmaktadır.

Şapka ve Kıyafet İnkılabı, tekke ve zaviyelerin kapatılması, miladî takvim ve uluslararası saat uygulamasının kabulü, ölçü ve tartıların değişmesi millî kimlik kazanma ve çağdaşlaşma çerçevesinde ele alınacaktır (MEB, 2012, s.28) ... Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Türk İnkılabının tarihi anlamını ve önemini kavramak, Türk Millî Mücadelesi ve İnkılabının, millî ve milletler arası özelliklerini kavrayarak, başka milletlerce de örnek alındığını kavramak... Atatürk İlke ve İnkılaplarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, kültürel ve

ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayarak; laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmak...Ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinamik temelini Atatürk İlke ve İnkılaplarının oluşturduğunu kavramak (MEB, 2012, s.5).

Öte yandan milli devletlerin temel özelliklerinde biri de ekonomi politikalarının millilik göstermesidir. Yeni Türk devleti için de ekonominin millileşmesi kaçınılmaz olmuştur. Cumhuriyet'i milli ekonomi politikalarının benimsenmesine Osmanlı devletinin on dokuzuncu asrıdan süre gelen olaylar ve özellikle Genç Türk milliyetçiliği gibi gelişmeler yardımcı olmuştu (Lewis, 2000, s.228-453). Türkçüler ve İttihat ve Terakki önderleri Rusya doğumlu Parvus'un (Avrupa'da bilinen adı Alexandre Helphan) Osmanlı ekonomisinin Avrupa sömürüsü altında olduğuna dayanan fikirlerinden esinlenerek milli ekonomi siyasetini, Türk burjuvasının geliştirilmesini desteklemekteydiler (Berkes, 2002, s.67-468). 1913-1914'te iktisadi kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik sonuçsuz kalan girişim, yerli malı tüketimi için 1913'te "milli istihlak cemiyeti" nin kurulması, sanayi teşvik kanunun çıkarılması hep bu yönde atılan adımlardı (Lewis, 2000, s.228-453). İttihat ve Terakki döneminin milliyetçi politikalarının milli ekonomi inşa faaliyetlerine yansıyan diğer bir gelişme ise 1917'de kurulan İtibar-ı Milli Bankası'ydı (Oktar ve Varlı, 2009). Dönem içerisinde Ziya Gökalp de sosyalizm ve kapitalizmin çatışma ve rekabet odaklı ekonomik anlayışı yerine Türk ulusçuluğunun kalkınma sorununa faydası olacak dayanışma odaklı solidarizm öğretisini benimsemişti (Berkes, 2002, s.465; Kafesoğlu, 2013, s.113). Atatürk'ün kurduğu rejimde de millilik ekonomiye yansdı ve milli iktisat oluştu (Aydemir, 2008, s.133).

Milli devletlerde milli kimliklerin oluşmasında bir bileşen de millete dayanan ordudur (Calhoun, 2007, s.15). Bununla birlikte Türk ordusu aynı zamanda kimliğinin bir övünç kaynağıdır ve Türk tarihi açısından farklı anlamlar taşımaktadır. En başta Osmanlı devletinden beri Türk modernleşmesinin merkezini ordu oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ordu milliğin ve Cumhuriyet değerlerinin temsili olmuştu (Arslan, 2006). Yine Cumhuriyet dönemi millileşmenin devlet organına yansıyan bir yönü de milli siyasetti. Bu bağlamda millilik politikasını en iyi şekilde ifade eden Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesidir. İlke Türk milli menfaatlerinin milli bir tarzda güdülmesini içermektedir (Eroğlu, 2014, s.40). Milli siyaset her şeyden önce milliyetçidir ve Türk milletin faydasını esas almaktadır. Milli siyasetteki temel maksadı anlamak açısından Atatürk'ün konuya ilişkin aşağıda verilen sözlerine bakmak faydalı olacaktır.

Bizim açıklık ve uygulanabilirlik gördüğümüz siyasî meslek, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü umumî şartları ve asırların dimağlarda ve karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin, güçlü, mutlu ve güvenlik içinde yaşayabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin, iç kuruluşlarımıza tamamen uygun ve dayalı olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kastettiğim mâna ve anlam şudur : Millî sınırlarımız içinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak millet ve memleketin gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak... Genel olarak erişilemeyecek hayalî emeller peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak... Medenî dünyadan, medenî ve insanî davranış ve karşılıklı dostluk beklemektir (Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1999, s.365).

Bununla beraber milli devletlerde dil ve halk eğitim sistemleri de milli kimliğin oluşmasında katkı sağlamaktadır (Calhoun, 2007, s.15). Modern anlamda milli devletin oluşumunda kilit rol oynayan dil, Türk kültürü ve kimliği açısından ayırt edici bir nitelik taşır (Öz, 2008, s.225). Tarih şuuru da tüm kültürel unsurların hafızasıdır. Nitekim ötekilerine karşı kimlik simgeleri olarak dil ve tarih farkındalığı, Cumhuriyet ile ümmet toplumundan millete geçildiğinde Türklerin toplum bilincinde yer edinmeye başladı. Ziya Gökalp de yapılan inkılâpların dil ve tarih çalışmalarıyla milli kültür bilinciyle tamamlanmasının farkındaydı (İnalçık, 2009, s.180-249). Cumhuriyet döneminde ise Atatürk Türk milletinin birleştirici mânevî harcı olarak kültür milliyetçiliğini temel almıştı. Nitekim Türk tarihi ve dil araştırmaları bu düşüncesinin bir sonucuydu (Kuran, 2008, s.209). Kimliğin böylesi ayırt edici bir unsuru Cumhuriyet dönemi dil-tarih politikalarıyla yürütülmüştü. Tabi Türk dili ve tarihine ilişkin bilincin kazandırılmasında Cumhuriyet dönemi dil-tarih politikaları tarih ders kitaplarında ve öğretim programlarında önemli yer tutmuştu. Aşağıda Cumhuriyet dönemi dil ve tarih politikalarına ilişkin tarih ders kitaplarından yer alan sözel içeriklere yer verilmiştir:

...Atatürk millî tarih gibi millî dili de millî kültürü oluşturan değer olarak kabul etmiş, devletin ve milletin devamlılığı ve gelişimi yönüyle önem vermiştir. Bu yüzden Atatürk Türk dilinin ihtiyaçlara cevap verebilecek bir işlerlik ve zenginlik kazanabilmesi için dil alanında çalışmalar yapmıştır. Atatürk, dil ve tarihin önemine ilişkin şöyle demiştir: Millî bilincin ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz.”... (MEB, 2012b, s.129).

Görülüyor ki milli devlet olarak teşekkül eden Cumhuriyet, ekonomiden modernizasyona, hukuka, sosyal hayata dair geniş bir yelpazadaki değişimin ifadesidir. Tabi sözü edilen değişim hem devlet yapısını hem de toplumu kapsamaktaydı. Gerek devlet yapısındaki gerekse topluma ilişkin tüm değişimin temel eksenini ise Atatürk ilke ve inkılâpları ve Cumhuriyet'in kuruluş anlayışı oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Cumhuriyet değerleri ve inkılâplara ilişkin içerikler genç nesillere benimsetilmek üzere tarih ders kitaplarında yer

almıştır. Sözü edilen Cumhuriyet değerleri ve inkılâplara dair tarih ders kitaplarından görsel içerikler aşağıda sunulmuştur:

Şekil 25. Tarih ders kitaplarında cumhuriyet değerleri ve inkılaplar örnek görsel (1)

Cumhuriyet değerleri ve inkılâpların verdiği mesajlar ile kimliğin baskın hafızasını oluşturmasından başka yukarıda anılan tüm bileşenleri kapsayan temel bileşen de vardır. Bu temel bileşen, kurucu önderlerdir. Zira kurucu önderler milli kimliklerin bireyler tarafından hissedilmesinde önemli bir faktördür ki (Howard ve Hoffman, 2013), Türk kimliğinin kurucu önder bağlamında tarihsel hafızası ise Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Her şeyden önce Atatürk, milletiyle bütünleşmiş bir lider, vatansever, milliyetçi ve askerî özelliğiyle işgallere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi ile vatan topraklarının kurtarıcısı ve Cumhuriyet'in kurucu önderidir (Sakin, 2003; İnalçık, 2009, s.12-43). O, Türk milletinin ve vatanının en zor durumda olduğu mütareke döneminde, Türk milletini her vatandaşın isteyerek kabul edeceği bir amaç doğrultusunda bir araya getirmiş, liderlik vasıflarıyla vatan ve milleti kurtarma yolunda zafer elde etmiştir (Cebesoy, 1956, s.555). Onun zaferinin önemli bir yanı da Alp Arslan, Kılıç Arslan, Cengiz Han, Timurlenk, Fatih, Yavuz, Kanuni parlak zaferlerini devletin yükseliş dönemlerinde elde etmelerine karşın,

M. Kemal Atatürk zaferine yıkılmış bir devletin küllerinden ve mahrumiyetlerinden ulaşmıştır (Erden, 1956, s.543).

Öyle ki Cumhuriyet döneminin önde gelen şahsiyetlerinden Afet İnan M.Kemal Atatürk'ün kurucu önderliğini “Bizim nesil, Mustafa Kemal Paşa” adını bir kurtuluş sembolü olarak tanıdı” şeklinde ifade etmiştir (İnan, 1956, s.557). Benzer şekilde Şemsettin Günaltay da Atatürk'ün yaptığı savaş ve inkılâplarla kurucu önderliğini belirtmiştir (Günaltay, 1943, s.2). Bu yönüyle milli kimlik tipolojisinin sembolü olarak Atatürk, meydanlarda heykellerle sembolleştirilmiştir. Her türlü merasimin Atatürk'ün şahsiyetiyle ilişkili mekânlarda yapılması uygun değerlendirilmiştir (Çayla, 2005, s.106; Güngör, 1992, s.82; Gür, 2001, s.158;). Neticede tarih dersi öğretim programlarında ve tarih ders kitaplarında Atatürk'ün üstün askerlik nitelikleri, devlet adamlığı ve inkılâpçı nitelikleri genç nesillerin milli kimliği için rol model olarak sunulmuş (MEB, 2012, s.5) ve tarih ders kitaplarının haklı olarak başat konusu olmuştur. Aşağıda kurucu önder Mustafa Kema Atatürk'e ilişkin örnek görsel içerik verilmiştir.

Şekil 26. Tarih ders kitaplarında kurucu önder (M.Kemal Atatürk) örnek görsel (MEB, 2012b, s.2)

Son olarak milli kimlik bağlamında tarih ders kitapları için söylenebilecek unsur milli sembollerdir. Semboller toplumlar tarafından bir sonraki nesile aktarılan genetik kodlar gibidir ve zamanla değişebilir, gelişebilir. Bununla birlikte semboller bireylere aidiyet duygusu kazandırarak, millet olma bilincinin sağlanmasında önemli bir araç işlevi görür

(Koca, 2012, s.6). Farklı açılardan da milli semboller, milliyetçiliğin araçlarındandır ve milliyetçiliğin temel duygularını toplum için somut hale getirir (Smith, 2014, s.127). Diğer taraftan milli semboller sayesinde tarih toplumsal hayatta yaşatılır. Semboller toplumun ortak anılarını sembolleştirir ve duyguları harekete geçirir (Güngör, 1992, s.82; Nora, 2006). Milli tarih açısından bakıldığında bir başkent olarak Ankara'nın da milli devlet yapısında kurulan Cumhuriyet ile sembolleştiği görülmektedir. Zira Cumhuriyet'in getirdiği yeni devlet anlayışının ve toplumsal yaşamının ifadesini Ankara temsil ediyordu. Yeni anlamlar yüklenen ve fotoğraflanan Ankara, milli devlet ile vatandaş özdeşimini sağlıyordu (Batuman, 2008, s.16). Yine Ankara'da ilk meclis binası, Cumhurbaşkanlığı, anıtkabir, milli bayramlar, milli marş, Cumhuriyet'e olan bağlılığın ifadesi anlamına gelmekteydi (Aydın, 2009, s.20; Çayla, 2005, s.114; Karabağ, 2009, s.474).

Anlaşıyor ki milli semboller milli kimliklerin hissedilmesinde etkili bir araçtır. Böylesi etkili araçların tarih ders kitaplarına yansımaması düşünülemezdir. Bu bağlamda tarih ders kitaplarından sözü edilen milli sembollere ilişkin kullanılan görsel içeriklere örnekler aşağıda sunulmuştur:

Şekil 27. Tarih ders kitaplarında milli semboller örnek görsel

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme ile verilerin toplanması ve analizi üzerinde durulmuştur.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmacı tarafından yürütülen araştırma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma modeli olarak ise belgesel (documentary) bir araştırmadır. Nitel araştırmalarda doğrudan gözlem ve görüşme olmadığında, araştırma problemiyle ilişkili yazılı ve görsel materyaller araştırmada kullanılabilir. Dolayısıyla doküman analizi veya incelemesi başlı başına bir araştırma modeli olabilir. Farklı nitel yolların kullanıldığı durumlarda ise bu yöntemden ek veri kaynağı olarak da istifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.218).

Doküman inceleme, araştırma konusuna dair verilerin yer aldığı (kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup, günlük, resmi yayın, istatistikler, film, video, fotoğraflar) yazılı ve görsel materyallerin analizidir. Bu dokümanlardan hangisinin inceleneceği ise araştırma problemine göre belirlenir (Aktaş, 2015, s.363). Örnek vermek gerekirse eğitim alanı ile ilgili araştırmalarda ders kitapları, program (müfredat) yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci kayıtları, öğretmen ve öğrenci el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları veri kaynağı olarak kullanılabilir (Bogdan ve Biklen; Goetz ve LeCompte'den aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.218).

Öte yandan doküman incelemede bazı yollar önerilmektedir. Bunlardan biri de sekiz aşamalı bir yoldur.

Doküman incelemede ilk aşama içerik analizinin yapılma amacının belirlenmesidir. Bu aşamayı kavramların tanımlanması aşaması izler. Araştırmacının amacına ulaşmasını kolaylaştıracak olan bu kavramlar çalışmanın başında belirleneceği gibi çalışma süresince belirlenebilir. Ardından neyin (kelime, cümle, resim) analiz edileceğine karar verilen analiz birimlerinin belirlenmesi aşaması gelir. Daha sonra araştırmacı amacına uygun olarak analiz edilecek verilerin yerlerini belirler. Burada elde edilen veriler ile amaçlar arasındaki ilişkiyi

açıklayan mantıksal bir yapının gerçekleştirilmesi aşaması devreye girer. Araştırmacı örneklem planını geliştirme ve kodlama kategorilerini belirleme aşamalarını izleyerek elde ettiği verileri analiz için hazır duruma getirir. Örneklem planını geliştirme aşamasında araştırmanın amacına uygun örnekleme yöntemlerinden biri seçilmelidir. Kodlama kategorilerini belirleme aşamasında oluşturulan kategoriler bir başka araştırmacının aynı dokümanları incelediğinde aynı sonuçlara ulaşmasını sağlayacak nitelikte olmalıdır (Fraenkel ve Wallen'den aktaran Aktaş, 2015, s.363)

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini, 1930-2014 yılları arasında Türkiye’de ortaöğretim (lise) düzeyinde okutulan tarih ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmada ölçüt örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda örneklem olarak 1930-2014 yılları arasında araştırma için önemli görülen bazı dönemlerdeki (1930-1943, 1943-1950, 1950-1965, 1976-1978, 1950-1990, 1993-2005, 2009-2014) ders kitapları örneklem olarak alınmıştır. Sözü edilen dönemlerdeki ders kitaplarının seçilmesinde Tebliğler Dergisine göre okutulma sıklığı ve konuya ilişkin ilgili alan görüşleri göz önünde bulundurulmuştur. Cumhuriyet tarihi ders kitapları ise genelde eş zamanlı okutulduğu için dönemsel değil de yazar olarak ele alınmıştır. Bu şekilde oluşan araştırma örneklemini aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırma Örnekleminde Yer alan Tarih Ders Kitapları

DÖNEMLER	KİTAPLAR
1930-1943	1-Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti(1931).Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar, 2-Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1933). Tarih II: Ortazamanlar. 3-Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1933). Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar.
1943-1950	1-Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1943). İlk Çağ Tarihi. 2-Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1942). Orta Çağ Tarihi. 3-Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1942). Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi.
1950-1965	1-Atsız, B. ve Oran, H. (1961). Tarih I-İlk Çağ. 2- Atsız, B. ve Oran, H. (1963). Tarih II-Orta Çağ. 3- Atsız, B. ve Oran, H. (1963). Tarih III-Yeni ve Yakın Çağlar. 4- İnal, E. ve Ormancı, N. (1952). İlk Çağ Tarihi. 5- İnal, E. ve Ormancı, N. (1952). Orta Çağ Tarihi. 6- İnal, E. ve Ormancı, N. (1951). Yeni ve Yakın Çağlar.
1950-1990	1- Akşit, N. ve Oktay, E. (1973). Tarih Lise I. Sınıf (İlkçağ). 2- Akşit, N. (1988). Tarih Lise II. Sınıf. 3- Akşit, N. (1970). Tarih Lise III. Sınıf (Yeni ve Yakınçağlar).. 4- Oktay, E. (1973). Tarih Lise II. 5- Oktay, E. (1973). Tarih Lise III.
1976-1978	1-Kafesoğlu, İ. ve Deliorman, A. (1977). Tarih Lise I. 2-Kafesoğlu, İ. ve Deliorman, A. (1977). Tarih Lise II. 3- Öztuna, Y. (1977). Tarih Lise III.
1993-2005	1- Çetin, N., Kutluay, M. ve Avlar, M. (2002). Liseler İçin Genel Türk Tarihi. 2- Başaran, A., Sert, A. ve İlgün, L. (2001). Liseler İçin Osmanlı Tarihi. 3- MEB (2001). Tarih I. 4- MEB (2001). Tarih II.
2009-2014	32-) MEB (2012). Ortaöğretim Tarih 9.. 33-) MEB (2012). Ortaöğretim Tarih 10. 35-) MEB (2012). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük.
	Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Tarih Ders Kitapları
1934	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti
1945	Karal, E.Z. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)
1974	Şapolyo, E.B. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.
1974	Karal, E.Z. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi. (1918-1965).
1980	Su, M.K. ve Su, K. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
2003	Mumcu, A. ve Su, M.K. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük
2006	Karal, K. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük
2012	MEB. Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük

3.3. Verilerin Toplanması

Nitel araştırmalarda veriler; görüşmeler, gözlemler ya da doküman inceleme/analizi ile elde edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.46; Merriam, 2013, s.23). Nitekim yazılı doküman ve belgelerin analizi, nitel araştırmada hem kendi başına hem de görüşme ve gözlemle sağlanan verilere destek olacak şekilde bir veri toplamadır. Toplanan bu veriler; gözlem notları, görüşme kayıtları, dökümanlar, resimler ve diğer grafik sunumlar olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.46-47). Yapılan araştırmada da veriler doküman analizi yolu toplanmıştır.

Bu bağlamda araştırma verileri araştırma örneklemindeki tarih ders kitaplarındaki görsellerden elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle araştırmanın veri kaynağını araştırma örneklemini içinde yer alan ders kitaplarındaki görsel materyaller oluşturmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada tarih ders kitaplarından elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Zira içerik analizi tarihçi ve edebiyatçıların doküman incelemesi için kullandığı bir yöntemdir (Merriam, 2013, s.144). İçerik analizinde yapılan işlem ise türdeş verileri belirlenen kavramlar ve temalar altında toplamak ve okuyucunun anlayabileceği şekilde yorumlamaktır. Söz konusu işlemin yapılışında bazı sistemler uygulanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.259). İçerik analizinin temel sistematüğini oluşturan unsurlar şöyledir:

- i) “Problemi tanımlama: Araştırma sorusunu/amacını belirleme ve varsayımları formüle etme,
- ii) Kategori sistemini oluşturma: Kategorileri tanımlama ve kodlama kurallarını belirleme,
- iii) Ölçüm birimlerini belirleme: Kodlama ve analiz birimlerini tanımlama ve örneklem yöntemini belirleme” (Gökçe, 2006, s.51).

Bu bağlamda içerik analizi, iletişimin kodlanması problemiyle, diğer bir ifadeyle kategorilerin oluşturulması, belirli kodlama ya da kayıt birimleri tespit etmek ile başlayacaktır (Bilgin, 2014, s.12). Kodlama sürecine analiz kategorilerinin belirlenmesiyle başlanır (Berelson’dan aktaran Bilgin, 2014, s.12). Kategorilerin saptanmasında ise farklı yöntemlere gidilebilir (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s.72-77). Araştırmada oluşturulan kategoriler milli kimliğe dair ilgili yazın ile ders kitapları gözden geçirildikten sonra oluşturulmuştur. Zira kategorileri araştırmacı kendi teorik formasyonundan ve mesaj öğelerinin gözden geçirilmesiyle oluşturulabilir (Henry ve Moscovici’den aktaran Bilgin, 2014, s.13-14). Başka bir ifadeyle daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama, verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlamaya ek olarak genel bir çerçeve içinde yapılan kodlamadan bahsetmek mümkündür. Bu tür kodlama ilk iki kodlamanın birleşimidir. Genel bir çerçeve içinde yapılan kodlamada aşağıdaki süreç uygulanır: (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.261-264).

...Verilerin analizinden önce genel bir kavramsal yapı oluşturmak mümkündür. Bu kavramsal yapıya göre kodlama yapılır. Ancak ortaya çıkan yeni kodlar listeye dahil edilir. Bu şekilde

önceden belirlenen bir kod listesi içerik analizini yönlendirirken, tümevarımcı bir anlayışla verilerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan veriler de, daha önceden oluşturulan kod listesine eklenir ya da yeni kodlara göre eski kodlar değiştirilir. Bu tür kodlama sürecinde, genel kategoriler ya da temalar önceden belirlenir ve bu temalar altında yer alabilecek olan daha ayrıntılı kodlar, verilerin incelenmesi sonucu ortaya çıkar...

Bu kapsamda oluşturulan araştırma kategorilerinin tanımlarını ve kapsamları aşağıda belirtilmiştir.

Kategoriler ve Tanımları:

Araştırmada Cumhuriyet Tarihi dönemini konu alan tarih ders kitapları dışındaki tarih ders kitapları için iki temel kategori ve bu kategorileri oluşturan alt kategoriler ile tahlil edilmiştir. Bunlar tarihsel dönem kategorileri ve genel kategorilerdir. Araştırmada Cumhuriyet Tarihi ders kitapları ise kendi içinde analiz edilmiştir ve bazı yeni kategoriler oluşturulmuştur. Oluşturulan tüm kategoriler, milli kimlik, milliyetçilik, milli devlet ve milli tarihe dair ilgi yazına dayalı olarak oluşturulmuştur. En son olarak oluştural kategorilere dair alan uzmanlarının görüşleri alınmış ve kategorilere son şekli verilmiştir. Sözü edilen kategorilerin tarih ders kitaplarına için tanımları ve kapsamları aşağıda sunulmuştur:

1.Tarihsel Dönem Kategorileri:

Tarihsel dönem kategorileri en genel manada Türk kimliğinin oluşum sürecinde önemli gelişimlerin yaşandığı dönemler ile milli tarihte yer almayan bir esin kaynağı olarak milli tarihe eklenen dönemleri içermektedir.

1.1.Anadolu Uygarlıkları Tarihi: Tarih ders kitaplarında Anadolu'daki tüm ilkçağ uygarlıkları tarihinden kullanılan görsel anlatıları içermektedir.

1.2.Mezopotamya Uygarlıkları Tarihi: Tarih ders kitaplarında Mezopotamya bölgesinde kurulan devletlere dair kullanılan tüm görsel içerikleri kapsamaktadır.

1.3.Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi: Ege bölgesinde kurulan devletlere ve Roma tarihine ilişkin tüm görsel içerikler bu kategoride değerlendirilmektedir.

1.4.Avrupa Tarihi: Kategoriyi, Avrupa tarihine ilişkin tüm görsel içerikler oluşturmaktadır.

1.5. İslam Öncesi Türk Tarihi: İslam öncesi Türk tarihinde kullanılan tüm görsel içeriklerdir.

1.6. İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi: Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri dışında kalan İslamiyet’i kabul eden Türk devleriyle ilgili kullanılan görsel unsurları içermektedir.

1.7.Selçuklular ve Anadolu Beylikleri Tarihi: Selçuklular ve Anadolu Beylikleri dönemiyle ilgili görsel anlatıları kapsamaktadır (Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Anadolu Beylikleri tarihinin İlk Müslüman Türk Devletleri tarihinden ayrılmasının sebebi, sözü edilen tarihsel sürecin, Anadolu’nun vatan haline gelmesindeki tarihsel önemidir)

1.8.Osmanlı Tarihi: Tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihine dair kullanılan görsel unsurlar, bu kategoriyi oluşturmaktadır.

1.9. Diğer: Yukarıda sözü edilen kategoriler dışında kalan tüm görseller bu kategori içinde değerlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle ilgili yazına göre milli kimlik ile ilişkilendirilemeyen görseller unsurlardır.

2. Genel Kategoriler:

Genel kategoriler; milliyetçilik ve milli kimlik kavramlarından, Türk kimliğinin tarihsel boyutu ile milli tarihten yola çıkarak oluşturulmuştur. Ayrıca ders kitaplarının gözden geçirilmesinden sonra bazı kategorilerin birleştirilmesine gidilmiştir. Söz konusu kategoriler ve tanımları aşağıda sunulmuştur:

2.1.Devlet Teşkilatı: Türklerin devlet teşkilatlanmasıyla ilgili merkez, taşra teşkilatı, ordu, hukuk, mali ve eğitime ilişkin görsel anlatıları içerir. Saray, taht, orduya ait savaş malzemeleri, arz odası, ağalar, sadrazam, vezirler, askerler, asker kıyafetleri, hükümdarlık sembolleri, babü’s-saade, merkez teşkilatını gösteren şablonlar (divan teşkilatı), şeyhülislam, kaptanıderya, yeniçeri ağası, devlet görevlileri, tersane, donanma, eyalet sistemi, ordu teşkilatını gösteren şemalar ve resimlerdir. Ayrıca devletlerinin mali teşkilatlanmasına dair kullanılan para, çarşı, hanlar, kervansaraylar, ticaret yolları, banknot vb. görsel anlatılar; Türk devletlerinde eğitim teşkilatlanmasına dair mektep, medrese, üniversite vb. görsel unsurlar bu kategoride değerlendirilmektedir.

2.2.Bilim, Kültür ve Sanat: Bilim, kültür ve sanat faaliyetlerini tasvir eden görsel anlatıları kapsar. Kategoriyi içeren birimler; sanatsal cami oymaları, cami kapıları, cami pencereleri, kese, süslü duvar, çini, türbe süsleri, mihrap, vazo, minyatür, arma, duvar resimleri, toplumsal hayata dair resimler ile bilim, kültür ve sanata ilişkin tarih ders kitaplarında

kullanılan vb. görsel içeriklerdir (Bilim, kültür ve sanat ile ilgili tarihi şahsiyetler, “Önemli Kişiler” kategorisinde değerlendirilmiştir).

2.3.Mimari: Tarih ders kitaplarında Türklerin yaptığı mimari eserler bu kategoride ele alınmıştır. Söz konusu kategori kaleler, surlar, çeşme, kemerler, köşkler, camiler vb. mimari resimleri içermektedir.

2.4.Ortak geçmiş: Kahramanlar, savaş ve zaferler, ortak acılar, destan ve efsaneler, dini inanç, dil ve yazı ile ilişkili görsel bu kategoride değerlendirilmiştir.

2.5.Öteki: Türkler için tarih içerisinde öteki olmuş ülkeler, milletlerdir. Öteki kategorisini oluşturan başlıca milletler ve görseller Çinliler, Bizans, Haçlılar, Safeviler, Sırlar, Avusturyalılar, Ruslar, Yunanlılar, Bulgarlar ve nihayet İtilaf devletleri, Cumhuriyet dönemi işgaller karşısında sessiz kalan Osmanlı padişahları, devlet yöneticileri, milli mücadeleye ve düzenli orduya karşı yürütülen faaliyetlerde bulunanları içeren tasvirlerdir.

2.6.Liderler: Hakanları, sultanları, padişahları diğer bir ifadeyle Türk devlet yöneticilerini ve onların şahıslarına ait türbe, kılıç, kıyafet, hançerler şahsi eşyalar, soy ağaçları gibi görselleri içermektedir.

2.7.Önemli Kişiler: Türk tarihinde fikirleriyle, faaliyetleriyle bulunduğu tarihsel dönemde önem ile anılan sanatçılar, şairler, mimarlar, düşünürler, devlet adamları, askeri liderler vb. kişiliklerdir. Tarih ders kitaplarında çoğunlukla bu kişilere dair resimler, fotoğraflar ya da temsili resimler kullanılır. Söz konusu görsellerin altına bu kişilerin isimleri yazılır. Bu kategori, sözü edilen tanım kapsamındaki görselleri içermektedir.

2.8.Vatan Topraklarının Sembolü Haritalar: Bu kategori Türklerin hâkim olduğu, yaşadığı bölgeleri temsil eden haritaları kapsamaktadır. Bunlar, Türklerin göç yollarını gösteren haritalar, Türklerin Orta Asya’daki varlığını gösteren haritalar, Türklerin devletlerinin ve Türklerin Anadolu’daki varlığını gösteren haritalar, Türklerin Balkanlar’daki varlığını gösteren haritalar, Türklerin Arabistan, Kuzey Afrika bölgelerindeki topraklarını gösteren haritalardır. Cumhuriyet tarihi için Misak-ı Milli sınırlarını gösteren Türkiye haritası ise milli semboller kapsamında değerlendirilmiştir.

2.9.Kurucu Önder: Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve onun şahsına dair aile, okul, ev, kişisel eşya gibi görsel tasvirler bu kategoride değerlendirilmiştir.

2.10.Milli Mücadele: Bu kategori Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan savaşlar, kongreler, Türk milletinin Anadolu'nun düşman işgalinden kurtulmasına yönelik gösterdiği mücadele, vatanseverlik ve milli mücadeleye dair tüm görselleri kapsamaktadır.

2.11.Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar: Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomiden ve modernizasyona, hukuka, sosyal ve devlet yapısında meydana getirilen yenilikleri içeren görsel unsurlardır. Milli ekonomi, milli ordu, milli siyaset, dil ve tarih çalışmaları, Atatürk ilke ve inkılâpları vb. hususlara ilişkin kullanılan görseller de bu kategori içinde değerlendirilmiştir.

2.12.Milli Semboller: Türkiye Cumhuriyeti bayrağı, milli marşı, TBMM, Cumhurbaşkanlığı, anıtkabir, başkent ve milli bayramlarla ilgili görsel içerikler bu kategoriye dâhil edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet tarihi ders kitaplarına yönelik yapılan analizde Misak-ı Milli sınırlarını gösteren Türkiye Cumhuriyeti haritası, bu kategoriye dâhil edilmiştir.

2.13. Diğer: Genel kategoriler içinde değerlendirilmeyen görsel materyalleri içermektedir.

İçerik analizinde diğer bir aşama çıkarsamadır. Başka bir ifadeyle içerik analizi yöntemi bazı nitel ve nicel verilerden psikolojik, sosyolojik, tarihsel, ekonomik vb. sonuçlara ulaşmayı hedeflemektedir. Yine çıkarsamalarda genel geçer bir yöntem bulunmamaktadır. Yordamlar ideolojiler, tutumlar, algılar, inanç sistemleri vb. olabilir (Bilgin, 2014, s.16-18). Araştırmanın çıkarsaması tarih ders kitaplarındaki görsellerin milli kimliğe dair kavramlarla ilişkilendirilmesidir.

Bu aşamadan sonra ise neyin analiz edileceğinin saptanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer bir ifadeyle kodlama biriminin ne olacağına karar verilmelidir. Kodlama birimi ise kelime, cümle, paragraf, resim olabilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010, s.270). Araştırmada kodlama birimi olarak görsel öğeler bir birim olarak ele alınmıştır. Öte yandan görsel unsurların değerlendirilmesinde yazı veya söze uyum düzeyi kriter alınabilir. Bu boyut, görsel unsurun yazı ile birlikte değerlendirilmesini içermektedir (Bilgin, 2014,s.164). Bu bağlamda kodlama kuralları şöyle oluşturulmuştur: Kodlamada görsel unsurların kategorilere yerleştirilmesinde öncelikle görsel içeriğin açıklamaları, konu içeriği ve konu başlıkları dikkate alınacaktır.

İçerik analizinin önemli özelliklerinden biri sayısallaştırmadır. Başka bir ifadeyle kodlama birimleri ifadelerin sembollerin, resimlerin sıklığının saptanmasında sayılar kullanılır.

Araştırmacı belgedeki kodlama birimlerini, oluşturduğu kategoriler altında vermelidir. Genelde bu sayısallaştırmada frekans ve yüzde kullanılır. İlişkilerin saptanmasında ise, kategorik verilerin analizinde ki-kare analizi ve çapraz tablolar kullanılır (Büyüköztürk vd, 2010, s.272-273). Bu kapsamda araştırmada elde edilen veriler, araştırmacı tarafından SPSS 13 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri çözümlenmesinde frekans dağılımı ve yüzdelerden yararlanılmış, bağımsız değişkenler arasındaki farkın belirlenmesinde ki-kare uyumluluk ve Bonferroni düzeltmeli ki-kare testi kullanılmıştır. $P < 0.05$ istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir

Buraya kadar anlatılan kısımdan görseller materyallerin incelenmesine dayalı içerik analizi şöyle özetlenebilir (Acun, 2013, s.423):

Muhteva analizi metodunun görsel verilere uygulanması (Niceliksel Tahlil) altı aşamada gerçekleşmektedir. 1) Konunun seçilmesi ve araştırma sorusunun belirlenmesi. 2) Görsel verilerin seçilmesi. 3) Analiz kategorilerin oluşturulması. 4) Oluşturulan kategorilerin verileri kodlamak üzere kullanımı için kuralların oluşturulması. 5) Oluşturulan kategorilerin verilerde geçme sıklıklarının sayılması.

3.5.Kodlama, Geçerlilik-Güvenirlilik

Kodlama güvenirliliği, farklı kodlayıcıların aynı metni veya mesajı uyumlu şekilde kodlamalarına veya farklı zamanlarda aynı sonuçlara ulaşmasıyla sağlanır (Bilgin, 2014, s.16). Bunlardan ilkinde güvenirliliği test etmek için güvenirlilik katsayısı kullanılmaktadır. Kodlayıcılar arasındaki uyumu kullanılan güvenirlilik katsayısı “*Güvenirlilik=uzlaşma sayısı / (uzlaşma sayısı + uzlaşmama sayısı)*” formülüyle hesaplanır ve güvenirlilik için %70’den yüksek bir uygunluk beklenir (Miles ve Huberman’dan aktaran Tavşancıl ve Aslan, 2001, s.81). Araştırma kapsamında tarih ders kitaplarındaki görsel içerikler, konu hakkında eğitilmiş iki araştırmacıya kodlandırılmıştır. Sözü edilen kodlayıcılara öncelikle konuya ilişkin bir eğitim verilmiş, kategori tanımları ve kodlama kuralları anlatılmıştır. Yapılan kodlama güvenirliliğinden sonra araştırmada kodlayıcılar arasında uyuşma oranı % 89 değerinde bulunmuştur. Bu bağlamda araştırmada elde edilen güvenirliliğin kabul edilebilir bir değerde olduğu söylenebilir. Araştırmanın geçerliliği ise konuya ilişkin uzmanların görüşleri çerçevesinde doğrulanmıştır.

Ayrıca kodlama güvenirliliğine ilişkin kullanılan örnek kodlama formu aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Örnek Kodlama Formu

Görsel Materyal	Kodlayıcı 1	Kodlayıcı 2	SONUÇ	
			UYUŞMA	UYUŞMAMA
Görsel 1	1.1	1.1	1	
Görsel 2	2.3	2.3	2	
Görsel 3	2.6	2.6	3	
Görsel 4	2.6	2.5		1
Görsel 5	2.3	2.2		2
...	...	...	...	...

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmada elde edilen bulgular sunulmuştur. İlk olarak milli kimliğe dair oluşturulan kategorilere göre tarih ders kitaplarında yer alan görseller sayılmış, her kategori için frekanslar verilmiştir. Kategorilerde yer almayan veya az olan frekanslar için bazı kategorilerin birleştirilmesine gidilmiştir. Bu kapsamda ortak geçmiş başlığı altında dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar-efsaneler ve savaşlar-zaferler kategorileri birleştirilmiştir. Kategorilerin analizinde veri yapısı ve araştırma problemleri göz önünde bulundurularak ki kare uygunluk ve Bonferroni düzeltmeli ki-kare testi yapılmıştır. Öncelikle her dönem kendi içinde tarihsel dönem ve genel kategoriler olarak ki-kare uygunluk testi ile analiz edilmiştir. İlgili kategorilerin farklı dönemlerde okutulan ders kitaplarında farklılık gösterip göstermediğini saptamak için de Bonferroni düzeltmeli ki-kare bağımsızlık testi kullanılmıştır. Diğer taraftan Cumhuriyet tarihi ders kitapları genel olarak eş zamanlı okutulduğu için araştırma soruları dönemler değil de ders kitapları olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılan Tarih I ders kitabı, yapılan analizde her iki yazar için ayrı olarak ele alınmıştır. Yazarların Tarih II ve III ders kitapları, her iki yazarca ayrı olarak yazılmıştır.

4.1. 1930-1943 (TTK, Lise I,II,III) Dönemi Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1930-1943 döneminde tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3.1930-1943 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	144	62.9	81,1	
Diğer	127	62.9	64,1	
İslam Öncesi Türk Tarihi	84	62.9	-16,9	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	48	62.9	-14,9	
Avrupa Tarihi	46	62.9	-18,9	$\chi^2=220,77$ $p=.00^*$
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	44	62.9	-24,9	
Selçuklular ve Anadolu Bey. Tarihi	38	62.9	21,1	
Anadolu Uygarlıkları	18	62.9	-44,9	
Mezopotamya Uygarlıkları	17	62.9	-45,9	
Toplam	566			

* $p<.05$,

Tablo 3'deki sonuçlara göre, 1930-1943 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler arasında anlamlı düzeyde bir farklılık vardır ($\chi^2=220,77$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Osmanlı tarihi ve İslam öncesi Türk tarihe ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir.

Bu sonuçlar, Cumhuriyet dönemi milli kimlikte İslam öncesi Türk tarihine ilişkin referanslara önem verildiği yönündeki ilgili yazın ile paralellik göstermektedir. Ancak görsel içeriklerde en çok Osmanlı tarihine ilişkin görsellerin kullanılması, konuyla ilgili yazında belirtilen bu dönemin görmezden gelindiğine yönelik değerlendirmeler ile tamamıyla zıtlık göstermektedir. Araştırma verileri incelendiğinde Osmanlı dönemine ilişkin kullanılan görsellerin daha çok bilim, kültür, sanat ve mimari kapsamında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı dönemindeki görsel unsurlardaki bu yoğunluğun bilim, kültür, sanat ve mimaride kullanılan görsellerden kaynaklandığı söylenebilir. Elde edilen bulgu ilgili yazında belirtilen Mustafa Kemal Atatürk'ün milli kimlikte daha çok Türk milletinin medeniyete olan katkılarını ön plana çıkarmak istediğine yönelik görüş ile uyumludur. Başka bir ifadeyle dönemin ders kitaplarında kullanılan görseller bağlamında Osmanlı dönemini yok sayılması bir yana, en çok bu döneme ilişkin görsel içerikler sunmuştur. Bu içerikler de Tablo 3'te görüldüğü üzere Osmanlı devletinin bilim, kültür ve sanat faaliyetlerine ilişkindir.

Tablo 4.1930-1943 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	277	62.9	214,1	
Bilim, Kültür ve Sanat	104	62.9	41,1	
Mimari	49	62.9	-13,9	
Devlet Teşkilatı	34	62.9	-28,9	
Önemli Kişiler	29	62.9	-33,9	$\chi^2=923,102$ $p=.00^*$
Liderler	26	62.9	-36,9	
Haritalar	25	62.9	-37,9	
Ortak geçmiş	20	62.9	-42,9	
Öteki	2	62.9	-60,9	
Toplam	566			

* $p<.05$

Tablo 4'deki sonuçlarına göre, 1930-1943 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($\chi^2=923,102$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok bilim, kültür, sanat ve mimariye ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ötekilere dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, Cumhuriyet'in ilk dönem tarih anlayışının Türk milletinin sadece savaşçı barbar millet olmadığını, aksine medeniyet inşa ettiğini göstermeyi amaçladığı göz önünde bulundurulduğunda, kullanılan görsel içeriklerin en fazla bilim, kültür, sanat ve mimariye ilişkin olması gayet manidardır.

4.2. 1943-1950 Dönemi (Arif Müfid Mansel, Cavid Baysun ve Enver Ziya Karal) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1943-1950 döneminde tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5.1943-1950 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	111	33,7	77,3	
Diğer	47	33,7	13,3	
Osmanlı Tarihi	31	33,7	-2,7	
Avrupa Tarihi	29	33,7	-4,7	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	25	33,7	-8,7	$\chi^2=228,178$ $p=.00^*$
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	18	33,7	-15,7	
Selçuklular ve Anadolu Bey. Tarihi	16	33,7	-17,7	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	15	33,7	-18,7	
İslam Öncesi Türk Tarihi	11	33,7	-22,7	
Toplam	303			

* $p<.05$

Tablo 5'teki sonuçlarına göre, 1943-1950 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=220,77$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi, kategoriler dışında kalan görseller ile Osmanlı tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az İslam Öncesi Türk Tarihi ve İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. Bu sonuçlar, 1938-1950 dönemi tarih ders kitabı yazımında en fazla Ege Medeniyetleri-Roma tarihine ve en az İslam öncesi Türk tarihine ilişkin referanslara önem verildiği yönündeki ilgili yazınla paralellik göstermektedir.

Araştırmada 1943-1950 döneminde tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında milli kimliğe dair görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6.1943-1950 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	233	33,7	199,3	
Bilim, Kültür ve Sanat	17	33,7	-16,7	
Mimari	17	33,7	-16,7	
Haritalar	13	33,7	-20,7	
Devlet Teşkilatı	8	33,7	-25,7	$\chi^2=1135,56$ $p=.00^*$
Liderler	6	33,7	-27,7	
Önemli Kişiler	4	33,7	-29,7	
Ortak Geçmiş	3	33,7	-30,7	
Öteki	2	33,7	-31,7	
Toplam	303			

* $p<.05$,

Tablo 6'daki sonuçlarına göre, 1943-1950 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler, manidar düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=1135,56$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok bilim, kültür, sanat ve mimariye ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ötekilere dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Tablodaki bulgulara göre, 1930-1943 dönemi ders kitaplarında milli kimliğin bilim, kültür, sanat ve mimariye yönelik unsurlarını ön plana çıkaran anlayışın devam ettirildiği sonucuna varılabilir. Ancak diğer kategorisinin en yüksek dağılama sahip olması, milli tarih ve araştırmada belirlenen milli kimlik kategorilerine ilişkin görsellerin çok az kullanıldığının bir göstergesi olarak düşünülebilir.

4.3. 1950-1965 Dönemi (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1950-1965 döneminde tarih ders kitaplarında (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 7.1950-1965 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	65	31,3	33,7	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	63	31,3	31,7	
Diğer	52	31,3	20,7	
Avrupa Tarihi	48	31,3	16,7	
İslam Öncesi Türk Tarihi	16	31,3	-15,3	$\chi^2=159,957$ $p=.00^*$
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	14	31,3	-17,3	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	9	31,3	-22,3	
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	8	31,3	-23,3	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	7	31,3	-24,3	
Toplam	282			

* $p<.05$,

Tablo 7’deki sonuçlarına göre, 1950-1965 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler, anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=159,957$; $p=.00<.05$). Tablo’da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Osmanlı Tarihi ile Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi, buna karşılık, en az Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi ve İlk Müslüman Türk Devletleri tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. Bu sonuçlar, ilgili yazında belirtilen Demokrat parti döneminde eğitime dair belirsizliğin hâkim olduğu görüşü ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada 1950-1965 döneminde tarih ders kitaplarında (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 8.1950-1965 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (Bedriye Atsız-Hilmi Oran Lise I,II,III) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	187	31,3	155,7	
Liderler	22	31,3	-9,3	
Haritalar	20	31,3	-11,3	
Mimari	11	31,3	-20,3	
Önemli Kişiler	10	31,3	-21,3	$\chi^2=877,915$ $p=.00^*$
Devlet Teşkilatı	10	31,3	-21,3	
Ortak Geçmiş	9	31,3	-22,3	
Öteki	8	31,3	-23,3	
Bilim, Kültür ve Sanat	5	31,3	-26,3	
Toplam	282			

* $p<.05$,

Tablo 8'deki sonuçlara göre, 1950-1965 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görseller, anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=877,915$; $p=.00<.05$). Elde edilen değerlere göre 1930-1943 ve 1943-1950 dönemi ders kitaplarında en çok vurgulanan bilim, kültür, sanat ve mimarinin aksine, söz konusu tarih ders kitaplarında vurgunun liderler ve haritalara yapıldığı görülebilir. Nitekim önceki iki dönemde en çok vurgulanan bilim, kültür ve sanat, sözü edilen ders kitaplarında en son sırayı almıştır.

4.4. 1950-1965 Dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1950-1965 dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı- Lise I,II,III) okutulan tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 9.1950-1965 (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	96	41,0	55	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	71	41,0	30	
Diğer	64	41,0	23	
Avrupa Tarihi	57	41,0	16	
İslam Öncesi Türk Tarihi	28	41,0	-13,0	$\chi^2=195,805$ $p=.00^*$
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	17	41,0	-24,0	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	17	41,0	-24,0	
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	12	41,0	-29,0	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	7	41,0	-34,0	
Toplam	369			

* $p<.05$,

Tablo 9'daki sonuçlara göre, 1950-1965 döneminde okutulan tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=195,805$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Osmanlı Tarihi ile Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi, buna karşılık en az Mezopotamya ve İlk Müslüman Türk Devletleri tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. Elde edilen sonuçlar, dönemin diğer ders kitabı Bedriye Atsız-Hilmi Oran (Lise I,II,III) ders kitabında bulunan sonuçlar ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada 1950-1965 dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı- Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10.1950-1965 Dönemi (Ekrem İnal-Nurettin Ormancı Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	232	41,0	191,0	
Önemli Kişiler	35	41,0	-6,0	
Bilim, Kültür ve Sanat	27	41,0	-14,0	
Haritalar	20	41,0	-21,0	$\chi^2=1018,634$ $p=.00^*$
Liderler	16	41,0	-25,0	
Devlet	15	41,0	-26,0	
Mimari	12	41,0	-29,0	
Ortak Geçmiş	9	41,0	-32,0	
Öteki	3	41,0	-38,0	
Toplam	369			

* $p<.05$,

Tablo 10'daki sonuçlara göre, 1950-1965 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler, manidar düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=1018,634$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok önemli kişiler, bilim, kültür, sanata ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ötekilere dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Tablodaki değerlere göre, Cumhuriyet döneminde milli kimliğin bilim, kültür, sanat ve mimariye yönelik unsurlarına ön plana çıkaran anlayışın devam ettirildiği sonucuna varılabilir. Ayrıca, dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar kategorisinde yer alan 9 frekansın tamamı savaş ve zafer resimlerinden oluşmaktadır.

4.5. 1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1950-1990 dönemi (Niyazi Akşit, Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 11.1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	82	39,1	42,9	
Osmanlı Tarihi	75	39,1	35,9	
Avrupa Tarihi	62	39,1	22,9	
Diğer	56	39,1	16,9	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	18	39,1	-21,1	$\chi^2=173,528$ $p=.00^*$
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	18	39,1	-21,1	
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	17	39,1	-22,1	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	12	39,1	-27,1	
İslam Öncesi Türk Tarihi	12	39,1	-27,1	
Toplam	352			

* $p<.05$,

Tablo 11'deki sonuçlara göre, 1950-1990 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görseller, anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=173,528$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi ile Osmanlı Tarihi, buna karşılık, en az İslam Öncesi Türk Tarihi ve İlk Müslüman Türk Devletleri tarihine dair görsellerin kullanıldığı görülebilir. Elde edilen bulgulara göre, mezkûr ders kitaplarında tarihsel döneme ilişkin kullanılan görsellerin odak noktasını, tıpkı 1943 dönemi tarih ders kitaplarındaki gibi "Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi"nin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Niyazi Akşit'in yazdığı ders kitaplarında, 1943-1950 dönemi arasında okutulan ders kitaplarında olduğu gibi tarihsel dönemlere dair kullanılan görseller en az İslam Öncesi Türk tarihindedir.

Araştırmada 1950-1990 dönemi (Niyazi Akşit Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimliğe dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 12.1950-1990 Dönemi (Niyazi Akşit I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	239	39,1	199,9	
Mimari	22	39,1	-17,1	
Liderler	18	39,1	-21,1	
Haritalar	17	39,1	-22,1	
Bilim, Kültür ve Sanat	16	39,1	-23,1	$\chi^2=1154,170$ $p=.00^*$
Devlet Teşkilatı	12	39,1	-27,1	
Önemli Kişiler	12	39,1	-27,1	
Öteki	11	39,1	-28,1	
Ortak Geçmiş	5	39,1	-34,1	
Toplam	352			

* $p<.05$,

Tablo 12'deki sonuçlara göre, 1950-1990 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler, anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($\chi^2=1154,170$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok mimari ve liderlere ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ortak geçmiş (dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar) kategorisine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca söz edilen kategorinin frekansları 3 dil ve yazı, 2 savaşlar ve zaferlerden oluşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Cumhuriyet döneminden gelen milli kimlikteki bilim, kültür ve sanat vurgusu, anılan ders kitaplarında mimare yönelmiştir.

4.6. 1950-1990 Yılları Arasında Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarındaki (Emin Oktay Lise I,II,III) Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1950-1990 dönemi (Emin Oktay Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 13.1950-1990 Dönemi (Emin Oktay I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	81	38,6	42,4	
Osmanlı Tarihi	72	38,6	33,4	
Diğer	68	38,6	29,4	
Avrupa Tarihi	58	38,6	19,4	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	18	38,6	-20,6	$\chi^2=190,795$ $p=.00^*$
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	17	38,6	-21,6	
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	14	38,6	-24,6	
İslam Öncesi Türk Tarihi	12	38,6	-26,6	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	7	38,6	-31,6	
Toplam	347			

* $p<.05$,

Tablo 13'teki sonuçlara göre, 1950-1990 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler, manidar düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=190,795$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi ile Osmanlı Tarihi, buna karşılık, en az İslam Öncesi Türk Tarihi ve İlk Müslüman Türk Devletleri tarihine dair görsellerin kullanıldığı görülebilir. Diğer taraftan tablodaki sonuçlar, Tarih I ders kitabının Niyazi Akşit ile birlikte yazılmasından ötürü Niyazi Akşit'in (I,II,III) ders kitaplarından elde edilen sonuçlar ile paralellik göstermiştir.

Araştırmada 1950-1990 dönemi (Emin Oktay Lise I,II,III) tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 14.1950-1990 Dönemi (Emin Oktay I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Diğer	244	38,6	205	
Haritalar	19	38,6	-19,6	
Mimari	18	38,6	-20,6	
Devlet Teşkilatı	15	38,6	-23,6	
Liderler	15	38,6	-23,6	
Önemli Kişiler	14	38,6	-24,6	$\chi^2=1236,715$
Bilim, Kültür ve Sanat	11	38,6	-27,6	$p=.00^*$
Ortak Geçmiş	8	38,6	-30,6	
Öteki	3	38,6	-35,6	
Toplam	352			

* $p<.05$,

Tablo 14'teki sonuçlara göre, 1950-1990 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler, manidar düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=1236,715$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok haritalar ve mimariye ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az öteki ve ortak geçmiş (Dil-Yazı, Kahramanlar, Ortak Acılar, Destanlar, Savaşlar) kategorisine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan tablodaki sonuçlar, tıpkı tarihsel dönemler kategorilerinde olduğu gibi Niyazi Akşit'in (I,II,III) ders kitaplarından elde edilen sonuçlar ile genel olarak paralellik göstermiştir.

4.7. 1976-1978 Dönemi İbrahim (Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna I,II,III)Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1976-1977 döneminde tarih ders kitaplarında (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 15. 1976-1978 Dönemi (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	103	26,8	76,2	
İslam Öncesi Türk Tarihi	40	26,8	13,2	
İlk Müslüman Türk Devletleri	25	26,8	-1,8	
Avrupa Tarihi	23	26,8	-3,8	
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	15	26,8	-11,8	$\chi^2=279,917$ $p=.00^*$
Diğer	14	26,8	-12,8	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	10	26,8	-16,8	
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	7	26,8	-19,8	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	4	26,8	-22,8	
Toplam	241			

* $p<.05$,

Tablo 15'teki sonuçlara göre, 1976-1978 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler arasında anlamlı düzeyde bir farklılık vardır ($\chi^2=279,917$; $p=.00<.05$). Tabloda dönemin tarih ders kitaplarında en çok Osmanlı Tarihi, İslam Öncesi Türk Tarihi ve İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, buna karşılık, en az Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi ve Anadolu Medeniyetleri tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. Tabloda, 1930-1943 dönemi tarih ders kitaplarından sonra sürekli azalan İslam Öncesi Türk Tarihi ilk defa artış görerek, Osmanlı tarihinden sonra ikinci sırayı almıştır. Elde edilen sonuçlara göre milli tarihe ilişkin görseller, dönemin ders kitaplarına hâkim olmuştur. Sonuçlar diğer dönem görselleriyle mukayese edildiğinde, bu dönemde ders kitaplarında kullanılan görsellerin 1930-1943 dönemi ders kitaplarında kullanılan görseller ile hemen hemen aynı olduğu görülebilir. Tek parti döneminden başlayarak devam eden Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Sonuçların diğer bir dikkat çekici özelliği ise diğer kategorisindeki görsellerin çok az olmasıdır. Başka bir ifadeyle dönemde kullanılan görsellerin büyük çoğunluğu milli tarihle ilgili görsellerdir.

Araştırmada 1976-1978 döneminde tarih ders kitaplarında İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna (Lise I,II,III) milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 16. 1976-1977 Dönemi (İbrahim Kafesoğlu, Altan Deliorman, Yılmaz Öztuna Lise I,II,III) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Liderler	46	26,8	19,2	
Bilim, Kültür ve Sanat	41	26,8	14,2	
Diğer	37	26,8	10,2	
Mimari	32	26,8	5,2	
Haritalar	31	26,8	4,2	
Devlet Teşkilatı	24	26,8	-2,8	$\chi^2=62,647$ $p=.00^*$
Önemli Kişiler	16	26,8	-10,8	
Ortak Geçmiş	12	26,8	-14,8	
Öteki	2	26,8	-14,8	
Toplam	241			

* $p<.05$,

Tablo 16'daki sonuçlara göre, 1976-1978 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görseller arasında manidar düzeyde farklılık vardır ($\chi^2=62,647$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok liderler, bilim, kültür ve sanata ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ötekiye dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 1930-1943 dönemi ders kitaplarının milli kimlikteki bilim, kültür ve sanat vurgusuna Türk liderleri eklenmiştir.

4.8. 1993-2005 Dönemi (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1993-2005 döneminde tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 17.1993-2005 Dönemi (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) Dönemi Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	242	58,9	183,1	
İlk Müslüman Türk Devletleri	75	58,9	16,1	
İslam Öncesi Türk Tarihi	68	58,9	9,1	
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	68	58,9	9,1	
Diğer	43	58,9	-15,9	$\chi^2=756,491$
Avrupa Tarihi	20	58,9	-38,9	$p=.00^*$
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	7	58,9	-51,9	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	4	58,9	-54,9	
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	3	58,9	-55,9	
Toplam	530			

* $p<.05$,

Tablo 17'deki sonuçlara göre, 1993-2005 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler arasında anlamlı düzeyde bir farklılık vardır ($\chi^2=756,491$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok Osmanlı Tarihi, İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi ve İslam Öncesi Türk Tarihi, buna karşılık, en az Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi ve Anadolu Medeniyetleri tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarında önde gelen Osmanlı Tarihi, İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihinde görülen artış bu dönemde de devam etmiştir. Başka bir ifadeyle milli tarihe ilişkin görseller en başta olmuştur. Yine 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarında Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihine dair kullanılan görsellerin düşüşü, bu dönemde devam etmiş ve sözü edilen görseller en son sıralarda yer almıştır.

Araştırmada 1993-2005 dönemi (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 18.1993-2005 Dönemi Tarih Ders Kitaplarına (KOMİSYON, Tarih I, II, Osmanlı Tarihi ve Genel Türk Tarihi) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Sayı	Beklenen Sayı	Fark	
Devlet Teşkilatı	109	58,9	50,1	
Diğer	101	58,9	42,1	
Bilim, Kültür ve Sanat	76	58,9	17,1	
Haritalar	62	58,9	3,1	
Mimari	58	58,9	-,9	$\chi^2=145,985$ $p=.00^*$
Liderler	54	58,9	-4,9	
Önemli Kişiler	29	58,9	-29,9	
Ortak Geçmiş	29	58,9	-29,9	
Öteki	12	58,9	-46,9	
Toplam	530			

* $p<.05$,

Tablo 18'deki sonuçlara göre, 1993-2005 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler arasında, anlamlı düzeyde farklılık vardır ($\chi^2=145,985$; $p=.00<.05$). Tablo'da dönemin tarih ders kitaplarında en çok devlet, bilim, kültür ve sanata ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ötekiye dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Sonuçlar, ilgili yazın ile değerlendirildiğinde, dönemin ders kitaplarında millet ve devlet kavramlarının kültürel olarak vurgulanması (Safran, 2008, s.21; Behar, 2003, s.254-262) yönündeki görüşler ile paralellik göstermektedir. Zira görsel unsurlar büyük ölçüde en çok devlet teşkilatı ve bilim, kültür, sanat alanında ağırlık göstermiştir. Ayrıca ortak geçmiş (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, din) kategorisi ($f=29$), 6'sı dil ve yazı, 1'i kahramanlar, 1'i destanlar, 2'sin din ve 19'u savaş ve zaferlerden oluşmaktadır. Bu sonuçlarda dikkat çeken diğer bir husus da araştırma örnekleminde yer alan ders kitaplarında destan ve efsanelerin ilk defa görsel olarak sunulmasıdır.

4.9. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11)Tarih Ders Kitaplarındaki Görsellere İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içeriklerin dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan tarihsel dönemlere dair kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 19. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Osmanlı Tarihi	507	111,2	395,8	
Diğer	135	111,2	23,8	
İslam Öncesi Türk Devletleri Tarihi	114	111,2	2,8	
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi	107	111,2	-4,2	$\chi^2=1746,014$ $p=.00^*$
Avrupa Tarihi	58	111,2	-53,3	
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi	44	111,2	-67,2	
Anadolu Medeniyetleri Tarihi	17	111,2	-94,2	
Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihi	14	111,2	-97,2	
Mezopotamya Medeniyetleri Tarihi	5	111,2	-106,2	
Toplam	1001			

* $p<.05$,

Tablo 19'daki sonuçlara göre, 2009-2014 dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) ortaöğretim tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel içerikler, anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($\chi^2=1746,014$; $p=.00<.05$). Tablo 19'a göre dönemin tarih ders kitaplarında büyük bir farkla en çok Osmanlı tarihi kullanılmıştır. Buna karşılık, tabloda en az Ege Medeniyetleri-Roma Tarihi ve Mezopotamya Medeniyetleri tarihine dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülebilir. 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarında önde gelen Osmanlı Tarihi, İslam Öncesi Türk Tarihinde görülen artış bu dönemde de devam etmiştir. Diğer taraftan 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarında Ege Medeniyetleri ve Roma Tarihinde kullanılan görsellerin büyük düşüşü bu dönemde de gözlemlenmiştir.

Araştırmada 2009-2014 dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 20. 2009-2014 Dönemi (KOMİSYON Ortaöğretim 9,10,11) Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

	Gözlenen Sayı	Beklenen Sayı	Fark	
Diğer	272	111,2	160,8	
Devlet	213	111,2	101,8	
Bilim, Kültür ve Sanat	151	111,2	39,8	
Mimari	109	111,2	-2,2	
Liderler	77	111,2	-34,2	
Önemli Kişiler	66	111,2	-45,2	$\chi^2=515,720$ $p=.00^*$
Öteki	46	111,2	-65,2	
Haritalar	36	111,2	-75,2	
Ortak Geçmiş	31	111,2	-80,2	
Toplam	1001			

* $p<.05$,

Tablo 20'deki sonuçlara göre, 2009-2014 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında milli kimlik unsurlarına ilişkin kullanılan görsel içerikler arasında anlamlı düzeyde farklılık vardır ($\chi^2=515,720$; $p=.00<.05$). Araştırmadaki milli kimlik ile ilişkili kategoriler göz önünde bulundurulmadığında, tabloda dönemin tarih ders kitaplarında en çok devlet, bilim, kültür ve sanata ilişkin görsel içeriklerin kullanıldığı, buna karşılık, en az ortak geçmişe (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar ve dini inanç) dair görsel içeriklerin kullanıldığı görülmektedir. Sonuçlar, önceki dönem ders kitaplarıyla birlikte değerlendirildiğinde, bir önceki dönemde en çok yer alan devlet, bilim, kültür ve sanata ilişkin görsellerin, bu dönemde de en fazla kullanılan görseller olduğu görülmektedir. Ayrıca ortak geçmiş (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, dini inanç) kategorisinin dağılımı ($f=31$), 6'sı dil ve yazı, 2'si kahramanlar, 1'i destanlar, 1'i ortak acılar ve 21'i savaş ve zaferlerden oluşmaktadır.

4.10. 1930-2014 Yılları Arasında Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1930-2014 arasında tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel oranların farklılığını saptamak için Bonferroni düzeltilmeli ki-kare analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 21. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Tarih Ders Kitaplarına İlişin Ki-kare Analizi Sonuçları (1)

		Yıllar									
		1930-1943	1943-1950	1950-1965(1)	1950-2	1950-90(1)	1950-90(2)	1976-1978	1993-2005	2009-2014	Toplam
Mez.Uyg.	F	17	18	12	14	17	17	7	3	5	110
	%	%3,0	%5,9	%3,3	%5,0	%4,8	%4,9	%2,9	%6	%5	%2,8
Ana.Uyg.	F	18	25	17	9	18	18	4	7	17	133
	%	%3,2	%8,3	%4,6	%3,2	%5,1	%5,2	%1,7	%1,3	%1,7	%3,3
Ege.Rom.Uyg.	F	44	111	71	63	82	81	10	4	14	480
	%	%7,8	%36,6	%19,2	%22,3	%23,3	%23,3	%4,1	%8	%1,4	%12,0
Avrupa Tarihi	F	46	29	57	48	62	58	23	20	58	401
	%	%8,1	%9,6	%15,4	%17,0	%17,6	%16,7	%9,5	%3,8	%5,8	%10,0
İsl Önc.TürkT.	F	84	11	28	16	12	12	40	68	114	385
	%	%14,8	%3,6	%7,6	%5,7	%3,4	%3,5	%16,6	%12,8	%11,4	%9,6
İlk.Müs.Türk.Dev	F	48	15	7	7	12	7	25	75	44	240
	%	%8,5	%5,0	%1,9	%2,5	%3,4	%2,0	%10,4	%14,2	%4,4	%6,0
Selçuk ve Anad.	F	38	16	17	8	18	14	15	68	107	301
	%	%6,7	%5,3	%4,6	%2,8	%5,1	%4,0	%6,2	%12,8	%10,7	%7,5
Osmanlı Tarihi	F	144	31	96	65	75	72	103	242	507	1335
	%	%25,4	%10,2	%26,0	%23,0	%21,3	%20,7	%42,7	%45,7	%50,6	%33,5
Diğer	F	127	47	64	52	56	68	14	43	135	606
	%	%22,4	%15,5	%17,3	%18,4	%15,9	%19,6	%5,8	%8,1	%13,5	%15,2
Toplam	F	566	303	369	282	352	347	241	530	1001	3991
	%	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100

$\chi^2=1173,35$; $p=.00^*$

Bonferroni Düzeltmeli $p=.0062$

Tablo 21'e göre tarihsel dönemlere dair kullanılan görsellerin yüzde dağılımları, yıllara göre farklılık göstermektedir ($\chi^2=1173,35$; $p=00<.05$). Farklılık gösteren gruplardan Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsel yüzdelerinin oranları ele alındığında, 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarının farklılığı gösteren grup olduğu anlaşılmaktadır ($p=0005<.0062$). Yüzde oranlarına bakıldığında, bu dönem tarih ders kitaplarında kullanılan Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin yüzde oranının diğer dönemlere göre daha yüksek olduğu görülebilir. Yine 2009-2014 dönemi ders kitaplarında ve 1993-2005 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında ise Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsel yüzdelerinin oranları farklılık göstermektedir ($p<.0062$). Analiz sonuçlarına göre Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin 1943-1950 tarih ders kitaplarında (%5,9) en yüksek oranda, 2009-2014 (%0,5) yılları ve 1993-2005 (%1,3) yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında en düşük oranda kullanıldığı söylenebilir. Elde edilen bulgu, ilgili dönemlerdeki İlkçağ-Anadolu-Avrupa tarihi ağırlıklı ve milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazımının bir sonucu olarak düşünülebilir.

Anadolu Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsel yüzde oranları, 1943-1950, 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında manidar düzeyde farklılık gösteren gruplar olmuştur ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranları ele alındığında, Anadolu Uygarlıklarına dair görsellerin, 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarında yüksek oranda (%8,3), 1993-2005 yılları ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında ise düşük oranda (%1,3), (%1,7) kullanıldığı söylenebilir. Bu bulgu, Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin belirtilenleri doğrular niteliktedir.

Ege Uygarlıkları ve Roma tarihine ilişkin kullanılan görsel yüzdelerinin oranları, 1943-1950, 1950-1990, 1950-1965, 1993-2005, 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında manidar düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranları incelendiğinde, Ege Uygarlıkları ve Roma tarihiyle ilgili görsellerin 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarında yüksek oranda (%36,6), 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında ise düşük oranda (%0,8), (%1,4) kullanıldığı görülebilir. İlgili görsellere dair bulgular, milli kimlik ve tarih ders kitabı yazımındaki anlayışları güçlü şekilde yansıtmaktadır.

Avrupa tarihine dair kullanılan görsellerin oranları, 1943-1950, 1950-1990 (Akşit ve Oktay), 1950-1965 (Atsız ve Oran; İnal ve Ormanlı), 1993-2005, 2009-2014 dönemi tarih ders tarih ders kitaplarında manidar düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranları incelendiğinde, Avrupa tarihiyle ilgili görsellerin 1950-1990 (Niyazi Akşit) dönemi tarih ders kitaplarında en yüksek oranda (%17,6), 1993-2005 yılları ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında ise en düşük oranda (%3,8), (%5,8) kullanıldığı görülebilir. Tıpkı Ege Uygarlıkları ve Roma Tarihinde olduğu gibi Avrupa tarihine dair kullanılan görsel oranları 1976 sonrası da azalmıştır. Yine bu sonuçlar, İlkçağ-Anadolu ve Avrupa tarihi ağırlıklı tarih ders kitabı yazımı anlayışı ile milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazımı anlayışının bir ifadesi olarak görülebilir.

İslam Öncesi Türk Tarihine dair kullanılan görsel yüzdelerinin oranları, 1930-1943, 1943-1950, 1950-1990 (Akşit ve Oktay) ve 1976-1978 dönemi tarih ders tarih ders kitaplarında manidar düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranların incelendiğinde, İslam Öncesi Türk Tarihiyle ilgili görsellerin 1976-1978 ve 1930-1943 dönemi tarih ders kitaplarında yüksek oranda (%16,6), (%14,8); 1950-1990 (Akşit ve Oktay) ve 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarında ise düşük oranda (%3,4),

(%3,5), (%3,6) kullanıldığı görülebilir. İlgili sonuçlar, 1930-1943 ile 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarındaki milli kimlikteki Orta Asya vurgusunu doğrular niteliktedir.

İlk Müslüman Türk devletlerine dair kullanılan görsellerin oranları, 1950-1965 (İnal ve Ormancı), 1950-1990 (Emin Oktay), 1976-1977 ve 1993-2005 dönemi tarih ders kitaplarında manidar düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranların incelendiğinde, İlk Müslüman Türk devletleri ilgili görsellerin 1993-2005 ve 1976-1978 dönemi tarih ders kitaplarında en yüksek oranda (%14,2), (%10,4); 1950-1965 ve 1950-1990 (Emin Oktay) dönemi tarih ders kitaplarında ise en düşük oranda (%1,9), (%2,0) kullanıldığı bulgulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, 1976 sonrası milli tarih ağırlıklı ders kitabı yazımı ile ilişkiselliği ortaya koymaktadır.

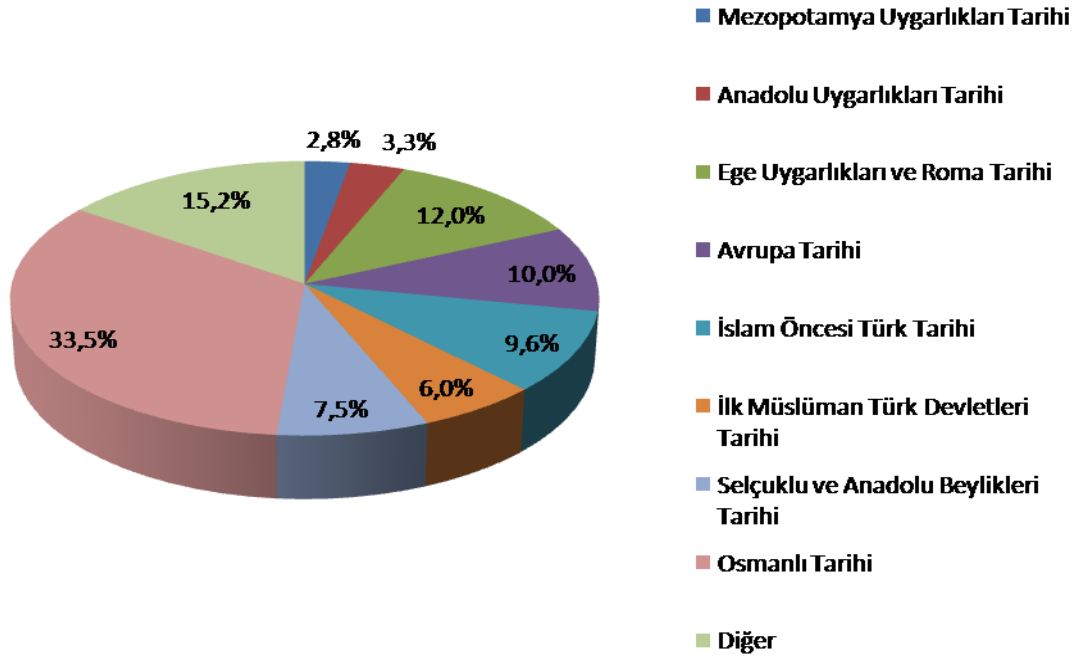
Selçuklu ve Anadolu Beylikleri tarihine dair kullanılan görsellerin oranları, 1950-1965 (Atsız ve Oran), 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranların incelendiğinde, İlk Müslüman Türk devletleri ilgili görsellerin 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında yüksek oranda (%12,8), (%10,7); 1950-1965 ve 1950-1990 (Emin Oktay) dönemi tarih ders kitaplarında ise düşük oranda (%2,8), (%4,0) kullanıldığı saptanmıştır. Elde edilen sonuç, 1976 sonrası milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazımından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı tarihine ilişkin görsellerin oranları, tüm yıllarda farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Yüzde oranlarına göre Osmanlı tarihine dair kullanılan görsellerin oranı, en çok 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarındadır (%50,6), (%45,7). İlgili görsellerin oranı en az ise 1943-1950 ve 1950-1990 (Emin Oktay) dönemi ders kitaplarındadır (%10,2), (%20,7). Bu bulgulardan hareketle görsel olarak Osmanlı tarihine en çok 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında, en az ise 1943-1950 ve 1950-1990 dönemi ders kitaplarında yer verildiği düşünülebilir. Yine bu sonuçlar, 1976-1978 döneminde başlayan ve sonrasında devam eden milli tarih ağırlıklı ders kitabı yazımının bir sonucu olarak görülebilir.

Yukarıda geçen kategoriler dışında kalan “diğer” kategorisindeki görsellerin yüzde oranları 1930-1943, 1976-1977, 1993-2005 manidar düzeyde farklılaşmıştır ($p<.0062$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranlarına bakıldığında, diğer kategorisindeki görsellerin 1930-1943 dönemi ders kitaplarında yüksek oranda (%22,4), 1976-1977 dönemi (%5,8) ve 1993-2005 dönemi (%8,1) yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında düşük oranda

farklılaştığı görülmektedir. Buradaki farklılığın nedeni ise 1976-1978 ve 1993-2005 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında yer alan görsellerin büyük oranda milli tarihe ve araştırmada belirlenen kategorilere ilişkin olmasındandır.

Öte yandan 1930-2014 yılları arasında araştırma örnekleme de yer alan tüm tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsellerin yüzdelik dağılımları aşağıda pasta grafik ile gösterilmiştir.

Şekil 28.1930-2014 Araştırma örnekleminde yer alan tarih ders kitaplarında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsellerin yüzdeleri

Yukarıdaki grafiğe göre tüm dönemlerde kullanılan görsellerin yüzde (%33,5)'ini Osmanlı Tarihi, (%15,2)'sini diğer kategorisi, (%12,0)'ını Ege Uygarlıkları ve Roma Tarihi, (%10,0)'unu Avrupa Tarihi, (%9,6)'sını İslam Öncesi Türk Tarihi, (%7,5)'ini Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi, (%6,0)'sını İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, (%3,3)'ünü Anadolu Uygarlıkları Tarihi ve (%2,8)'ini Mezopotamya Uygarlıkları Tarihi oluşturmaktadır.

Araştırmada 1930-2014 arasında tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılığı incelenmiştir. Söz konusu dönemde tarih ders kitaplarında kullanılan milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılığını belirlemek için Bonferroni düzeltilmeli ki-kare analizi yapılmıştır. Yapılan ki-kare analizi aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 22. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları (2)

		DÖNEMLER									
		1930-43	1940-50	1950-65	1950-65(2)	1950-90(1)	1950-90(2)	1976-1978	1993-2005	2009-2014	Toplam
Devlet Teş.	F	34	8	10	15	12	15	24	109	213	440
	%	%6,0	%2,6	%3,5	%4,1	%3,4	%4,3	%10,0	%20,6	%21,3	%11,0
Bil.Kül., Sanat	F	104	17	5	27	16	11	41	76	151	448
	%	%18,4	%5,6	%1,8	%7,3	%4,5	%3,2	%17,0	%14,3	%15,1	%11,2
Mimari	F	49	17	11	12	22	18	32	58	109	328
	%	%8,7	%5,6	%3,9	%3,3	%6,3	%5,2	%13,3	%10,9	%10,9	%8,2
Liderler	F	26	6	22	16	18	15	46	54	77	280
	%	%4,6	%2,0	%7,8	%4,3	%5,1	%4,3	%19,1	%10,2	%7,7	%7,0
Önemli Kişiler	F	29	4	10	35	12	14	16	29	66	215
	%	%5,1	%1,3	%3,5	%9,5	%3,4	%4,0	%6,6	%5,5	%6,6	%5,4
Öteki	F	2	2	8	3	11	3	2	12	46	89
	%	%,4	%,7	%2,8	%,8	%3,1	%,9	%,8	%2,3	%4,6	%2,2
Haritalar	F	25	13	20	20	17	19	31	62	36	243
	%	%4,4	%4,3	%7,1	%5,4	%4,8	%5,5	%12,9	%11,7	%3,6	%6,1
Ortak Geçmiş	F	20	3	9	9	5	8	12	29	31	126
	%	%3,5	%1,0	%3,2	%2,4	%1,4	%2,3	%5,0	%5,5	%3,1	%3,2
Diğer	F	277	233	187	232	239	244	37	101	272	1822
	%	%48,9	%76,9	%66,3	%62,9	%67,9	%70,3	%15,4	%19,1	%27,2	%45,7
Toplam	F	566	303	282	369	352	347	241	530	1001	3991
	%	%14,2	%7,6	%7,1	%9,2	%8,8	%8,7	%6,0	%13,3	%25,1	%100,0

Bonferroni Düzeltmeli p=.0062

Tablo 22'ye göre milli kimliğe ilişkin kullanılan görsellerin oranları, yıllara göre farklılık göstermektedir ($\chi^2=515,720$; $p=00<.05$). Bir milli övünç kaynağı ve Türk kimliğinin temel unsurlarından olan devlet teşkilatına ilişkin kullanılan görsellerin oranları, tüm yıllarda farklılık göstermektedir ($p<.0062$). Yüzde oranlarına göre görsel dağılımların en fazla olduğu dönemler, 2009-2014 (%21,3) ve 1993-2005 (%20,6) dönemidir. Buna karşın yüzde oranlarına göre devlet teşkilatına ilişkin görsel dağılımların en düşük olduğu tarih ders kitapları, 1943-1950 (%2,6;) dönemi ve 1950-1990 dönemi (Niyazi Akşit) (%3,4) ders kitaplarıdır. Elde edilen bulgulara göre milli kimliğin önemli bir gurur kaynağı olan devlet teşkilatına ilişkin kullanılan görsellerin en çok en çok 2009-2014 dönemi ve 1993-2005 dönemi ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında vurgulandığı söylenebilir. Diğer taraftan devlet teşkilatına ilişkin kullanılan görsellerin en az 1943-1950 ve 1950-1990 (Niyazi Akşit) dönemi ders kitaplarında vurgulandığına ulaşılabilir. Bu sonuç, 1993'te başlayan ve sonrasında devam eden sosyal ve kültürel tarih ders kitabı yazımı anlayışına bağlanabilir.

Bilim, kültür ve sanata ilişkin kullanılan görsellerin dağılımları, 1950-1965 (İnal ve Ormancı) ve 1993-2005 dönemi dışındaki tüm ders kitaplarında farklılaşmıştır ($p<.0062$). Yüzde oranlarına göre, bilim, kültür ve sanata dair kullanılan görsel oranları en yüksek, 1930-1943 dönemi (%18,4) ve 2009-2014 (%15,1) ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarındadır. Buna karşın yüzde oranlarına göre, bilim, kültür ve sanata dair kullanılan görsel oranları, 1950-1965 (Atsız ve Oran) (%1,8) ve 1950-1990 (Emin Oktay) (%3,2) dönemi tarih ders kitaplarında düşük düzeydedir. Bu sonuçlara göre milli kimliğin önemli bir bileşeni olarak bilim, kültür ve sanata ilişkin kullanılan görsellere en çok 1930-1943 ve 2009-2014 dönemi ortaöğretim tarih ders kitaplarında; en az ise 1950-1965 ve 1950-1990 dönemi ders kitaplarında yer verildiği söylenebilir. Farklılık gösteren ilgili dönem ders kitaplarındaki yüksek oran, Cumhuriyet'in bilim, kültür ve sanat odaklı milli kimlik ve milli tarih anlayışı ile 1993 sonrası sosyal ve kültürel tarih ders kitabı yazımı ile yorumlanabilir. Farklılık gösteren düşük oranlı dönem ders kitaplarındaki sonuç ise İlkçağ Anadolu ve Avrupa tarihi ağırlıklı tarih ders kitabı yazımı ile ilişkilendirilebilir.

Mimariye ilişkin kullanılan görsellerin oranları, 1950-1965 (İnal ve Ormancı), 1976-1978 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($p<.0062$). Farklılık gösteren dönemlerdeki tarih ders kitaplarına bakıldığında, mimariye dair kullanılan görsel oranların 1976-1978 (%13,3) ve 2009-2014 (%10,9) dönemi ders kitaplarında yüksek düzeyde ve 1950-1965 dönemi ders kitaplarında (%3,3) ise düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre milli kimliğin önemli bir bileşeni olarak mimariye ilişkin kullanılan görsellerin en çok 1976-1978 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında; en az ise 1950-1965 dönemi tarih ders kitaplarında vurgulandığı söylenebilir. Elde edilen sonuçlar, milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazımının bir sonucu olarak görülebilir.

Liderlere ilişkin kullanılan görsel oranları, 1943-1950, 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($p<.0062$). Farklılaşan dönemlerin yüzde oranları, 1976-1978 (%19,1) ve 1993-2005 (%10,2) dönemi ders kitaplarında yüksek düzeydedir. 1943-1950 (%2,0) tarih ders kitaplarında ise liderlere ilişkin kullanılan görsellerin yüzde oranları, bu iki döneme göre düşük düzeydedir. Elde edilen sonuçlara göre, liderlere dair kullanılan görsellerin 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında yüksek düzeyde; 1930-1943 dönemi ders kitaplarında ise düşük düzeyde vurgulandığı söylenebilir. 1976-1978 dönemi ders kitaplarında liderlerle ilgili görseller

yüksek oranda olması, milli kimlikteki milli gurur kaynaklarına bilim, kültür ve sanatın yanı sıra büyük şahsiyetler diğer bir ifadeyle liderlerin eklenmesiyle yorumlanabilir. 1943-1950 dönemi için elde edilen düşük oran ise İlkçağ-Anadolu ve Avrupa ağırlıklı tarih ders kitabı yazımıyla ilişkilendirilebilir.

Önemli kişilere ilişkin kullanılan görsellerin oranları, 1943-1950 ve 1950-1965 (İnal ve Ormancı) dönemi tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Farklılık gösteren bu iki döneme bakıldığında, önemli kişilere dair görsel oranının 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarında düşük düzeyde (%1,3), 1950-1965 döneminde (%9,5) ise yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle önemli kişilere ilişkin kullanılan görseller, en çok 1950-1965 dönemi ders kitaplarında, en az ise 1943-1950 tarih ders kitaplarında kullanılmıştır. Elde edilen yüksek oran, bu dönem ders kitabında milli gurur kaynağının bilim, kültür ve sanattan ya da liderlerden diğer bir milli gurur kaynağı Türk tarihindeki önemli kişilere yönelmesiyle açıklanabilir. İlgili görsellere dair düşük oran ise 1943-1950 dönemi ders kitaplarının milli tarih ağırlıklı olmamasıyla açıklanabilir.

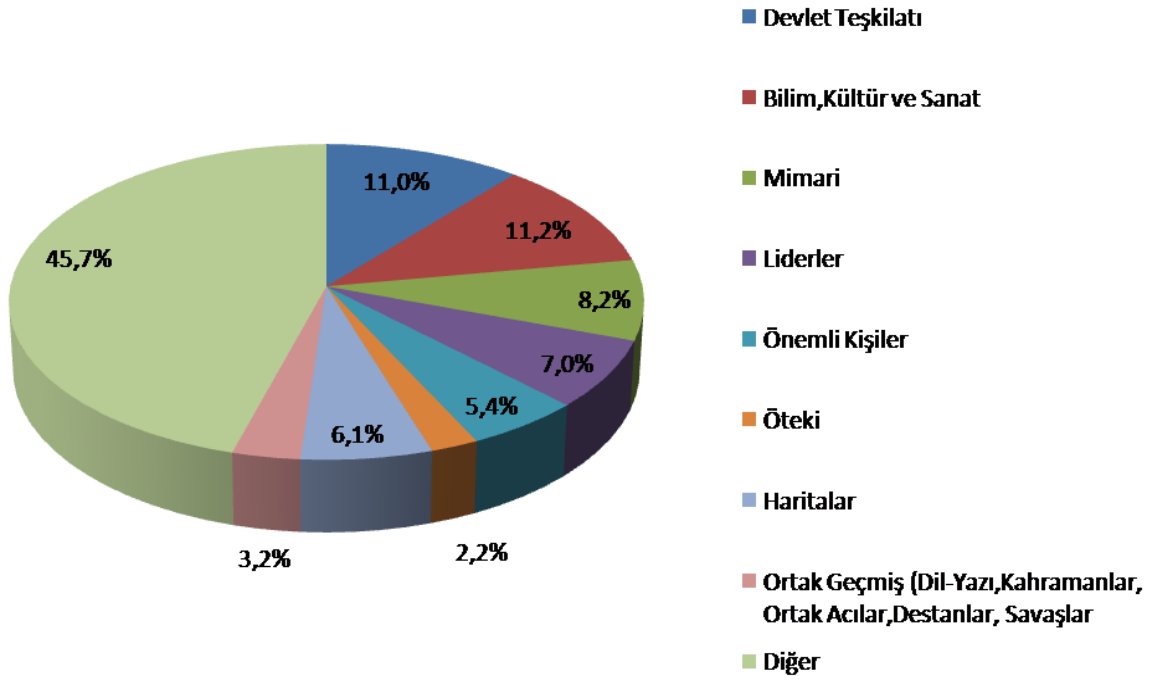
Ötekiye ilişkin kullanılan görsellerin oranları, 1930-1943 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılaşmıştır ($p<.0062$). Farklılık gösteren bu dönemlerin oranları, 2009-2014 (%4,6) dönemi ders kitaplarında yüksek düzeyde; 1930-1943 (%0,4) dönemi ders kitaplarında düşük düzeydedir. Buradan hareketle ötekiye dair görsellerin en çok 2009-2014 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarında, en az ise 1930-1943 dönemi ders kitaplarında kullanıldığı sonucuna varılabilir. Ötekiye dair görsellerdeki bu farklılık tarih ders kitabı yazımındaki 1990'lı yıllardan sonraki öteki anlayışındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Vatan haritalarına (Orta Asya, Anadolu, Balkanlar, İslam Coğrafyası) ilişkin kullanılan görsel oranları, 1976-1978, 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Manidar düzeyde farklılık gösteren grupların dağılımları, 1976-1978 (%12,9) ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında yüksek düzeyde; 2009-2014 (%3,6) dönemi ders kitaplarında ise bu iki döneme göre daha düşük düzeydedir. Elde edilen bulgulara göre haritaların en çok 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında, en az ise 2009-2014 dönemi ders kitaplarında kullanıldığı söylenebilir. Bu sonuç, milli tarih, milli tarih içinde siyasi tarih ağırlıklı tarih yazımına bağlanabilir.

Ortak geçmişe ilişkin kullanılan görsel oranları, 1993-2005 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir ($p<.0062$). Diğer dönemlerdeki ders kitaplarında “ortak geçmişe” dair kullanılan görsellerin oranlarına bakıldığında, 1993-2005 döneminin (%5,5) daha yüksek olduğu anlaşılabılır. Bu sonuçlara göre “ortak geçmişe” ilişkin görsellerin en çok 1993-2005 döneminde vurgulandığı sonucuna varılabilir. Yine “ortak geçmişe” kategorisine bakıldığında, tarih ders kitaplarında destan ve efsanelere ve ortak acılara ilişkin görsellerin yok denecek kadar az kullanıldığı söylenebilir. 1993-2005 dönemi ders kitaplarının bu kategorideki görsellere yüksek oranda yer vermesi, dönemin sosyal ve kültürel tarih ders kitabı yazımı anlayışıyla ilişkilidir.

Araştırmada milli kimliğe ilişkin görsellerin dışında kalan “diğer” kategorisi içindeki görsellerin, 1930-1943 dönemi dışındaki tüm yıllarda farklılaştığı bulgulanmıştır ($p<.0062$). Farklılaşan gruplara bakıldığında, bu kategorideki görsellerin oranı 1943-1950 dönemi (%76) ve 1950-1990 (Emin Oktay) (%70,3) döneminde en yüksek düzeyde; 1976-1978 (%15,4) ve 1993-2005 (%19,1) döneminde en düşük düzeyde olduğu görülebilir. Bu sonuçlara göre, araştırmada belirlenen milli kimliğe dair görsellere en çok bu iki dönemde yer verildiği söylenebilir. Nitekim bahse konu dönem ders kitapları milli tarih ağırlıklıdır.

Öte yandan 1930-2014 yılları arasında araştırma örnekleme yer alan tüm tarih ders kitaplarında milli kimliğe dair kullanılan görsellerin yüzdelik dağılımları aşağıda pasta grafik ile gösterilmiştir.

Şekil 29. 1930-2014 Araştırma örnekleminde yer alan tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin yüzdeleri

Yukarıdaki grafiğe göre tüm dönemlerde kullanılan görsellerin yüzde (%11,2)'sini bilim, kültür ve sanat, yüzde (%11,0)'ini devlet teşkilatı, yüzde (%8,2)'sini mimari, yüzde (%7,0)'ını liderler, (%6,1)'ini haritalar, (%5,4)'ünü önemli kişiler, yüzde (%3,2)'sini ortak geçmiş (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, din), yüzde (%2,2)'sini öteki ve (%45,7)'sini milli kimlik ile ilişkili olmayan görseller oluşturmaktadır. Bu bağlamda tüm dönemlerde tarih ders kitaplarında görsellerin diliyle milli kimliğin en önemli boyutunu bilim, kültür ve sanat ile devlet teşkilatı oluşturmaktadır. Yine tüm dönemlerde genel olarak milli kimliğin görsel olarak en az ifade edilen boyutunu ortak geçmiş (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, din) ve öteki oluşturmaktadır.

4.11. 1934 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (TTK, Tarih IV) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu

dönemde tarih ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 23. 1934 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (TTK, Tarih IV) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	96	30,1	65,9	
Milli Mücadele	49	30,1	18,9	
Milli Semboller	24	30,1	-6,1	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	18	30,1	-12,1	$\chi^2=212,0$ 2 p=.00*
Öteki	12	30,1	-18,1	
Önemli Kişiler	9	30,1	-21,1	
Diğer	3	30,1	-27,1	
Toplam	211			

*p<.05,

Tablo 23'teki sonuçlara göre, 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsellerin dağılımları, anlamlı düzeyde farklıdır ($\chi^2=212,02$; p<.05). Tablo 23'te Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında en çok Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar kategorisinde görsel kullanıldığı, en az “diğer” kategorisine dair görsel kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu ders kitabındaki görsellerin temel vurgusunun cumhuriyet değerleri ve inkılâplar ile milli mücadele olduğu söylenebilir.

4.12. 1945 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Ziya Karal, 1918-1944) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1945 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1944) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 24. 1945 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Ziya Karal, 1918-1944) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâp	34	11,0	23,0	
Milli Mücadele	16	11,0	5,0	
Öteki	11	11,0	,0	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	6	11,0	-5,0	$\chi^2=69,455$ $p=.00^*$
Milli Semboller	5	11,0	-6,0	
Önemli Kişiler	4	11,0	-7,0	
Diğer	1	11,0	-10,0	
Toplam	77			

Tablo 24'teki sonuçlara göre, 1945 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1944) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında anlamlı düzeyde farklılık vardır ($\chi^2=69,455$; $p<.05$). Tablo 24'e göre ders kitabında en çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplar kategorisinde görseller kullanılmıştır. Buna karşılık, en az önemli kişiler kategorisine dair görsel kullanılmıştır. Bu çerçevede söz konusu ders kitabındaki görsellerin temel vurgunun cumhuriyet değerleri ve İnkılâplar ile milli mücadele olduğu söylenebilir.

4.13. 1951 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1951 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsellerin farklılığı incelenmiştir. Söz konusu ders kitabında kullanılan milli kimliğe ilişkin görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 25. 1951 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Milli Mücadele	21	9,9	11,1	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	14	9,9	4,1	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	12	9,9	2,1	
Önemli Kişiler	8	9,9	-1,9	$\chi^2=24,435$ $p=.00^*$
Milli Semboller	6	9,9	-3,9	
Öteki	6	9,9	-3,9	
Diğer	2	9,9	-7,9	
Toplam	69			

Tablo 25'teki sonuçlara göre, 1951 Türkiye Cumhuriyeti ders kitabında (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında manidar düzeyde bir farklılık vardır ($\chi^2=17,00$; $p<.05$). Tablo 25'ten anlaşılabacağı üzere ders kitabında en çok milli mücadele ile cumhuriyet değerleri ve inkılâplar kategorisinde görsel kullanılmıştır. Buna karşılık, sözü edilen ders kitabında en az milli semboller ve öteki kategorisine dair görsel içerik kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ders kitabındaki görsellerin temel vurgusunun cumhuriyet değerleri ve inkılâplar ile milli mücadele olduğu söylenebilir.

4.14. 1974 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabında (Enver Ziya Karal, 1918-1965) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1974 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1965) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu tarih ders kitabında kullanılan milli kimliğe ilişkin görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 26. 1974 Türkiye Cumhuriyeti Ders Kitabına (Enver Ziya Karal, 1918-1965) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	17	7,6	9,4	
Öteki	9	7,6	1,4	
Önemli Kişiler	8	7,6	,4	
Milli Semboller	7	7,6	-,6	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	5	7,6	-2,6	$x^2=17,92$
Milli Mücadele	5	7,6	-2,6	5 $p=.04^*$
Diğer	2	7,6	-5,6	
Toplam	53			

Tablo 26'daki sonuçlara göre, 1974 Türkiye Cumhuriyeti ders kitabında (Enver Ziya Karal, 1918-1965) milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında anlamlı düzeyde bir farklılık vardır ($x^2=11,87$; $p<.05$). Tablo 26'dan anlaşılabacağı üzere bu ders kitabında en çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplara ilişkin görsel kullanılmıştır. Buna karşılık, ders kitabında en az milli mücadele ile ilişkili görseller kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle bu ders kitabındaki görsellerin temel vurgusunun cumhuriyet değerleri ve inkılâplar ile öteki olduğu söylenebilir.

4.15. 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitabında (Mükerrem K.Su, Kamil Su) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su)) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu tarih ders kitabında kullanılan milli kimliğe ilişkin görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 27. 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Kitabına (Mükerrem K.Su, Kamil Su) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Milli Mücadele	24	12,7	11,3	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	19	12,7	6,3	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	16	12,7	3,3	
Milli Semboller	10	12,7	-2,7	
Öteki	10	12,7	-2,7	$\chi^2=25,12$
Önemli Kişiler	7	12,7	-5,7	$p=.00^*$
Diğer	3	12,7	-9,7	
Toplam	89			

Tablo 27'deki sonuçlara göre, 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında manidar düzeyde bir farklılık vardır ($\chi^2=25,12$; $p=.00<.05$). Tablo 27'e göre 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitabında en çok milli mücadele ve kurucu önder kategorisinde görsel kullanılmıştır. Buna karşılık, en az diğer ve önemli kişiler kategorisine dair görsel içerik kullanılmıştır.

4.16. 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (Ahmet Mumcu, Mükerrem K.Su) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında (Ahmet Mumcu, Mükerrem K.Su) milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu tarih ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 28. 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına (Ahmet Mumcu, Mükerrerem K.Su) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	24	13,3	10,7	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	23	13,3	9,7	
Milli Mücadele	19	13,3	5,7	
Önemli Kişiler	10	13,3	-3,3	
Milli Semboller	8	13,3	-5,3	$x^2=33,68$
Öteki	7	13,3	-6,3	$p=.00^*$
Diğer	2	13,3	-11,3	
Toplam	93			

Tablo 28'deki sonuçlara göre, 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (Ahmet Mumcu, Mükerrerem K.Su) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında anlamlı düzeyde bir farklılık vardır ($x^2=33,68$; $p=.00<.05$). Tablo'ya göre 2003 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (Ahmet Mumcu, Mükerrerem K.Su) ders kitabında en çok cumhuriyet değerleri ve inkılaplar kategorisinde görsel kullanılmıştır. En az ise diğer ve öteki kategorisine dair görsel kullanılmıştır.

4.17. 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (Kemal Kara) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında (Kemal Kara) milli kimliğe ilişkin kullanılan görsellerin farklılığı incelenmiştir. Söz konusu tarih ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 29. 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına (Kemal Kara) İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	36	19,1	16,9	
Milli Mücadele	29	19,1	9,9	
Kurucu Önder (Mustafa Kemal Atatürk)	20	19,1	,9	
Diğer	18	19,1	-1,1	
Milli Semboller	11	19,1	-8,1	$\chi^2=32,33$
Önemli Kişiler	11	19,1	-8,1	$p=.00^*$
Öteki	9	19,1	-10,1	
Toplam	134			

Tablo 29'daki sonuçlara göre, 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (Kemal Kara) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller manidar düzeyde farklılaşmaktadır ($\chi^2=32,33$ $p<.05$). Tablo'ya göre 2006 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (Kemal Kara) ders kitabında en çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplar, kategorisinde görsel kullanılmıştır. Buna karşılık, en az öteki kategorisine dair görsel kullanılmıştır.

4.18. 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabında (KOMİSYON) Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında (KOMİSYON) milli kimliğe ilişkin kullanılan görsel dağılımların farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Söz konusu ders kitabında kullanılan milli kimlik ile ilişkili görsel dağılımların farklılığını gösteren ki-kare analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 30. 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabına İlişkin (KOMİSYON) Ki-kare Analizi Sonuçları

	Gözlenen Değer	Beklenen Değer	Fark	
Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplar	126	42,4	83,6	
Kurucu Önder(Mustafa Kemal Atatürk)	54	42,4	11,6	
Milli Mücadele	31	42,4	-11,4	
Milli Semboller	26	42,4	-16,4	
Öteki	25	42,4	-17,4	$x^2=215,65$
Diğer	24	42,4	-18,4	$p=.00^*$
Önemli Kişiler	11	42,4	-31,4	
Toplam	297			

Tablo 30'daki sonuçlara göre, 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitabında milli kimliğe ilişkin kullanılan görseller arasında manidar düzeyde farklılık vardır ($x^2=215,65$ $p=.00<.05$). Tablo'ya göre 2012 Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında (KOMİSYON) en çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplar kategorisinde görsel kullanılmıştır. Buna karşılık, en az önemli kişiler kategorisine dair görsel içerik kullanılmıştır.

4.19. 1930-2014 Yılları Arasında Okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitaplarında Milli Kimliğe Dair Kullanılan Görsellerin Farklılığına İlişkin Bulgular ve Yorum

Araştırmada 1930-2014 arasında Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin görsel oranların farklılığı incelenmiştir. Söz konusu tarih ders kitaplarında milli kimliğe ilişkin görsel oranların farklılığını gösteren Bonferroni düzeltilmeli ki-kare bağımsızlık analizi aşağıda sunulmuştur.

Tablo 31. Araştırma Örnekleminde Yer Alan 1930-2014 Yılları Arasındaki Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Ki-kare Analizi Sonuçları

		(TARİH DERS KİTAPLARI)								
		1934	1945	1951	1974	1980	2003	2006	2012	Top.
Cum.Değerleri ve İnk.	F	96	34	14	17	16	24	36	126	363
	%	%45,5	%44,2	%20,3	%32,1	%18,0	%25,8	%26,9	%42,4	%35,5
Milli Mücadele	F	49	16	21	5	24	19	29	31	194
	%	%23,2	%20,8	%30,4	%9,4	%27,0	%20,4	%21,6	%10,4	%19,0
Milli Semboller	F	24	5	6	7	10	8	11	26	97
	%	%11,4	%6,5	%8,7	%13,2	%11,2	%8,6	%8,2	%8,8	%9,5
Kurucu Önder	F	18	6	12	5	19	23	20	54	157
	%	%8,5	%7,8	%17,4	%9,4	%21,3	%24,7	%14,9	%18,2	%15,3
Önemli Kişiler	F	9	4	8	8	7	10	11	11	68
	%	%4,3	%5,2	%11,6	%15,1	%7,9	%10,8	%8,2	%3,7	%6,6
Öteki	F	12	11	6	9	10	7	9	25	89
	%	%5,7	%14,3	%8,7	%17,0	%11,2	%7,5	%6,7	%8,4	%8,7
Diğer	F	3	1	2	2	3	2	18	24	55
	%	%1,4	%1,3	%2,9	%3,8	%3,4	%2,2	%13,4	%8,1	%5,4
Toplam	F	211	77	69	53	89	93	134	297	1023
	%	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100	%100

Bonferroni Düzeltmeli p=.0089

Tablo 31'e göre Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Tarih Ders Kitaplarında milli kimliğe ilişkin kullanılan görsellerin oranları arasında manidar düzeyde farklılık bulunmaktadır ($\chi^2=136,48$; $p=.00<0,5$).

Cumhuriyet değerleri ve inkılâplara ilişkin kullanılan görsellerin oranlarına bakıldığında, bu kategoride farklılığın 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV), 1951 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950), 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ve 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitaplarından kaynaklandığı görülmektedir ($p<0089$). Farklılık gösteren grupların yüzde oranlarına ele alındığında ise ilgili kategoriye dair kullanılan görsellerin 1945 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Ziya Karal, 1918-1944) (%44,2), 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında (%45,5), 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitabında (%42,4), 1951 Türkiye Cumhuriyeti (Enver Benhan Şapolyo, 1918-1950) ders kitabında (%20,3) ve 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitabında (%18,0) oranında olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle “Cumhuriyet Değerleri ve İnkılâplara” dair kullanılan görsellerin yüzde oranlarının en fazla 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında, en az ise 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitabında olduğu söylenebilir.

Ders kitaplarında farklılığın görüldüğü diğer bir kategori ise milli mücadele kategorisidir. Milli mücadeleye ilişkin kullanılan görseller anlamlı düzeyde farklılık göstermiş ve bu 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitabından kaynaklanmıştır ($p<0089$). Farklılık gösteren bu dönem ders kitabının yüzde oranına bakıldığında, bu oranın diğer dönem kitaplarına göre daha düşük olduğu görülmüştür (%10,4). Elde edilen bulgulardan hareketle milli mücadeleye dair kullanılan görsellerin en az oranda olduğu ders kitabının 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) olduğu düşünülebilir.

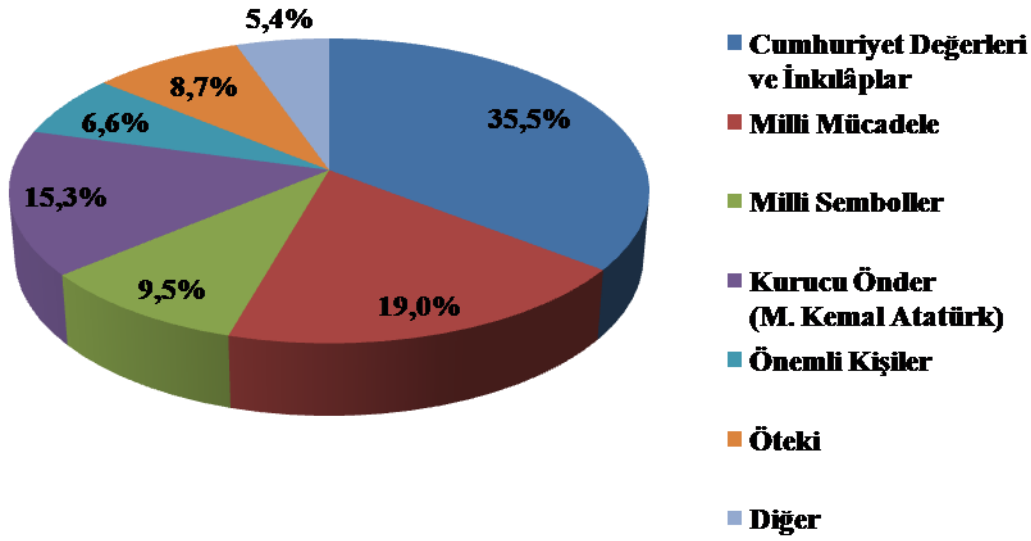
Analiz sonuçlarına göre kurucu önder ile ilgili görsellerde de anlamlık bir farklılık saptanmıştır. Bu kategoride farklılık 1934 Türkiye Cumhuriyeti ders kitabından (TTK, Tarih IV) kaynaklanmıştır ($p=0000<0089$). Farklılığın kaynaklandığı ders kitabındaki kurucu önder ile ilgili görsellerin yüzde oranlarına bakıldığında, bu oranın genel anlamda diğer ders kitaplarına göre daha düşük olduğu görülebilir. Buradan hareketle kurucu önder ile ilgili görsellerin dönemin ders kitabında diğer tarih ders kitaplarına göre daha az kullanıldığı söylenebilir. Nitekim bu dönemin ders kitabında kullanılan görseller daha çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplar üzerine olmuştur.

Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında farklılığın saptandığı son grup ise diğer kategorisindeki görsellerdir. Bu kategorideki farklılık, 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ve 2006 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (Kemal Kara) ders kitabıdır ($p<0089$). Farklılık gösteren ders kitaplarındaki diğer kategorisinde yer alan görsellerin yüzde oranlarına bakıldığında, 1934 tarihli ders kitabının (%1,4) oranında ve 2006 tarihli ders kitabının (%13,4) oranında olduğu görülmektedir. Bu sonuç diğer kategorisindeki görsellerin 2006 tarihli ders kitabında çok fazla, 1934 tarihli ders kitabında ise çok az kullanıldığını göstermektedir. Sözü edilen ders kitaplarına bakıldığında 2006 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (Kemal Kara) ders kitabında Osmanlı devletinin son dönemlerine dair resimlerin kullanıldığı, buna karşın 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında ise büyük oranda yalnız Cumhuriyet tarihi ile ilgili görsellerin kullanıldığı anlaşılmıştır. Elde edilen farklılık da bu nedenden kaynaklanmıştır.

Diğer taraftan Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında milli semboller, önemli kişiler ve ötekiye dair görseller ele alındığında, bu üç grupta herhangi bir farklılığın olmadığı

saptanmıştır ($p>0089$). Görüleceği üzere Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görseller, diğer ders kitaplarına göre çok azdır.

Öte yandan araştırma örneklemini oluşturan tüm Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında yer alan görsellerin araştırma kategorilerine göre yüzde dağılımları aşağıda pasta grafik ile sunulmuştur.

Şekil 30. 1930-2014 araştırma örnekleminde yer alan Türkiye Cumhuriyeti inkılâp tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin yüzdeleri

Yukarıdaki grafiğe göre tüm dönemlerde kullanılan görsellerin yüzde (%35,5)'ini cumhuriyet değerleri ve inkılâplar, yüzde (%19,0)'ını milli mücadele, yüzde (%15,3)'ünü kurucu önder (M. Kemal Atatürk), yüzde (%9,5)'ini milli semboller, (%8,7)'sini öteki, (%6,6)'sını önemli kişiler, (%5,4)'ünü diğer kategorisi oluşturmaktadır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Türk milli kimliğinin tarihsel dönem çerçevesinde tanımlamasında Mezopotamya Uygarlıkları Tarihi, Anadolu Uygarlıkları Tarihi, Ege Uygarlıkları ve Roma Tarihi, İslam Öncesi Türk Tarihi, İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Tarihi ve Osmanlı Tarihinden oluşan tarihsel dönemlere önemli manalar yüklenmiştir. Ayrıca Türk kimliğinin yeni formunda Cumhuriyet başlı başına belirleyici tarihsel bir süreç olmuştur.

Tarihsel dönemlerden başka milli kimliğin tanımlanmasında milli tarihteki gurur kaynakları ve ortak geçmiş olarak bilim, kültür-sanat, devlet teşkilatı, liderler, mimari, önemli kişiler, ötekiler, haritalar, ortak geçmiş (Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, inanç sistemi) önemli bileşenlerdir. Cumhuriyet tarihinde de milli kimliğin kolektif hafızasında cumhuriyet değerleri ve inkılâplar, milli mücadele, kurucu önder (M. Kemal Atatürk) ve milli semboller temel unsurlardır. Bu kapsamda sözü edilen kategoriler bağlamında tarih ders kitaplarındaki görseller incelendiğinde, aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Milli kimlik ile ilişkili tarihsel dönemlere dair kullanılan görseller, araştırma örnekleminde yer alan tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Söz konusu farklılaşma tüm tarihsel dönemlerde manidardır. Farklılığın olduğu ders kitapları aşağıda belirtilmiştir.

Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en çok 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarındadır. Bu sonuç döneme dair ilgili yazında belirtilen Anadolu-ilkçağ-Avrupa ağırlıklı tarih ders kitapları yazımı ile paralellik göstermiştir. Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en az ise 2009-2014 yılları ve 1993-2005 yılları arasında okutulan tarih ders kitaplarındadır. İlgili kategoride kullanılan görsel oranlarının düşüklüğü, bahse konu dönem tarih ders kitaplarının milli tarih eksenli olmasından kaynaklanmaktadır.

Anadolu Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarındadır. Elde edilen bulgu, Mezopotamya Uygarlıkları için söylenenleri doğrular niteliktedir.

Ege Uygarlıkları ve Roma tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarındadır. Bu bulgu yukarıda bahsedilen iki sonuç ile paraleldir.

Avrupa tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1950-1990 (Niyazi Akşit), en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarındadır. Yine bu sonuç da ilgili yazında belirtilen Anadolu-İlkçağ-Avrupa (Rönesans ve Reform) ağırlıklı ve milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazımı görüşleriyle paralellik göstermiştir.

İslam Öncesi Türk Tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1976-1978 ve 1930-1943 dönemi, en düşük ise 1950-1990 (Niyazi Akşit, Emin Oktay) dönemi tarih ders kitaplarındadır. Bu sonuç, tarih ders kitaplarındaki (Anadolu-İlkçağ-Avrupa, Rönesans ve Reform) ağırlıklı ve milli tarih ağırlıklı tarih ders kitabı yazım anlayışını doğru bir şekilde yansıtmıştır.

İlk Müslüman Türk devletleri ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1993-2005 ve 1976-1978 dönemi, en düşük ise 1950-1965 (İnal ve Ormancı) ve 1950-1990 dönemi (Emin Oktay) tarih ders kitaplarındadır. Elde edilen sonuç, yukarıda belirtilen görüşleri desteklemekle birlikte 1950-1965 dönemi ders kitaplarının da milli tarih ağırlıklı olmadığının bir göstergesidir. Yine bu sonuç ilgili yazında belirtilen dönemin iktidarının milli eğitim politikalarına tam manasıyla yön veremediği görüşünü destekler niteliktedir. Çünkü, kullanılan görseller bağlamında bu dönemdeki tarih ders kitabı yazımı, 1943-1950 dönemi tarih ders kitaplarındaki yazım anlayışına benzemektedir.

Selçuklu ve Anadolu Beylikleri tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1993-2005 dönemi en düşük ise 1950-1965 (Atsız ve Oran) dönemi tarih ders kitaplarındadır. Mezîr döneme dair elde edilen sonuç, yukarıda 1950-1965 dönemi tarih ders kitaplarındaki yazım anlayışı için söylenenleri doğrular yöndedir.

Osmanlı tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi, en düşük ise 1943-1950 ve 1950-1990 (Emin Oktay) dönemi tarih ders kitaplarındadır. Osmanlı tarihine dair bu sonuç, milli tarih ağırlıklı ve milli tarih ağırlıklı

olmayan tarih ders kitabı yazımından kaynaklanmaktadır. Görseller açısından tarihsel dönemlere dair en son olarak, milli tarihe en çok 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında yer verildiği söylenebilir. Nitekim bu sonuç, anılan dönem ders kitaplarına dair ilgili yazında belirtilen milli kimlik ve tarih yazımı anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca, 1930-1943 dönemi tarih ders kitabında tarihsel dönemlere ilişkin kullanılan görsellerin dağılımı en fazla Osmanlı tarihindedir. Osmanlı tarihine ilişkin görsellerin ağırlığı da bilim, kültür ve sanat üzerinedir. Elde edilen sonuç, dönemin tarih anlayışında Osmanlı tarihinin yok sayıldığına dair görüşler açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda görseller açısından, dönem ders kitaplarının Osmanlı dönemi bilim, kültür ve sanatı, bir övünç kaynağı olarak ele aldığı söylenebilir. Nitekim dönemin ders kitaplarındaki Osmanlı tarihine dair sözel içerikler (Özellikle XVI.yüzyıl) bu görüşleri destekler niteliktedir.

Milli kimlik ile ilişkili tarihsel dönem görselleri ile ilgili sonuçlar özetlenecek olursa şu bulguları sıralamak mümkündür: Mezopotamya Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en çok 1943-1950, en az ise 2009-2014 yılları ve 1993-2005 dönemi; Anadolu Uygarlıklarına ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; Ege Uygarlıkları ve Roma tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1943-1950, en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; Avrupa tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1950-1990 (Niyazi Akşit), en düşük ise 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi; İslam Öncesi Türk Tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1976-1978 ve 1930-1943 dönemi, en düşük ise 1950-1990 (Niyazi Akşit, Emin Oktay) dönemi; İlk Müslüman Türk devletleri ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1993-2005 ve 1976-1978 dönemi, en düşük ise 1950-1965 (İnal ve Ormancı) ve 1950-1990 dönemi; Selçuklu ve Anadolu Beylikleri tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 1993-2005 dönemi en düşük ise 1950-1965 (Atsız ve Oran) dönemi; Osmanlı tarihine ilişkin kullanılan görsellerin oranı en yüksek 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi, en düşük ise 1943-1950 ve 1950-1990 (Emin Oktay) dönemi tarih ders kitaplarındadır.

Diğer taraftan araştırmada milli kimliğin temel unsurlarından bilim, kültür-sanat, devlet teşkilatı, mimari, liderler, önemli kişiler, ötekiler, haritalar, ortak geçmişe dair görsellerin oranları, araştırma örnekleminde yer alan 1930-2014 arasındaki tarih ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir.

Bu kapsamda devlet teşkilatı ele alındığında, ilgili kategoriye dair görseller araştırma örnekleminde yer alan tüm ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Türklerde devlet teşkilatına dair görseller 2009-2014 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda; 1943-1950 ve 1950-1990 (Niyazi Akşit) dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Türklerde devlet teşkilatına ilişkin elde edilen sonuç, 1976 sonrası milli tarih ağırlıklı ve 1990 sonrası sosyal ve kültür odaklı ders kitabı yazımının bir yansıması olarak düşünülebilir. Zira bu kararın etkisi 1993 dönemi ders kitaplarına büyük ölçüde yansımış, 2009-2014 dönemi ders kitaplarında en yüksek orana ulaşmıştır. Neticede, görsel bağlamda sözü edilen iki dönem ders kitaplarının milli kimliğin kültürel boyutunu (devlet kültürü) vurguladığı görülmektedir.

Milli kimliğin önemli bir gurur kaynağı bilim, kültür ve sanata dair görseller araştırma örnekleminde yer alan ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Bilim, kültür ve sanata ilişkin görseller, 1930-1943 dönemi ders kitaplarında yüksek oranda, 1950-1965 (Atsız, Oran) dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Elde edilen bulgu, Ali Suavi, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp'ın ve özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün milli kimlikte en çok vurgulanmasını istedikleri bilim, kültür ve sanatın tarih ders kitaplarındaki ifadesidir. Başka bir ifadeyle on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar gelen Türklerin medeniyet kuramayan yalnız savaşan bir millet olduğuna dair görüşlere karşı cevabın tarih ders kitaplarına yansımasıdır. Zira Afet İnan, Mustafa Kemal Atatürk'ün milli tarihte en çok bilim, kültür ve sanat konuları üzerine durduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu bulgu, Ali Suavi, Ziya Gökalp kuşağından Atatürk'e kadar uzanan milli kimlik-milli tarih anlayışını etkili bir şekilde ortaya koyan güçlü bir veri olarak düşünülebilir. Nitekim daha sonraki tarih ders kitaplarının hiçbirisi bilim, kültür ve sanata dair görselleri bu oranda işlememiştir.

Türklerde mimariye dair görseller ele alındığında, bu kategorideki görsellerin 1950-1965 (İnal ve Ormancı), 1976-1978 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında manidar düzeyde farklılaştığı gözlenmiştir. Mimariye ilişkin görseller, 1976-1978 dönemi ders kitaplarında yüksek oranda, 1950-1965 (İnal ve Ormancı) dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Mimari ile ilgili görsellerin 1976-1978 döneminde en yüksek oranda kullanılması, dönemin ders kitaplarının milli tarih ağırlıklı olmasının bir sonucu olarak milli gurur kaynaklarının bilim, kültür ve sanattan, onun başka bir ifadesi mimariye yönelmesiyle açıklanabilir. Mimariye ilişkin görseller 1950-1965 (İnal ve Ormancı)

dönemi ders kitaplarında en düşük oranda olması ise dönemin ders kitaplarındaki milli kimlik, milli tarih anlayışındaki belirsizliğin ifadesi olarak düşünülebilir.

Türk liderlerine ilişkin kullanılan görseller, 1943-1950, 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında manidar düzeyde farklılaşmıştır. Liderlere ilişkin görseller, 1976-1978 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda, 1943-1950 dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Türk lider görsellerinin oran olarak en çok 1976-1978 dönemi ders kitaplarında kullanılması, dönemde etkisini gösteren milli kimlik ve milli tarih anlayışının neticesi bir milli övünç olarak kendisini göstermiştir. Ayrıca bu milli kimliklere güçlü kaynak sağlayan milli tarihlerdeki büyük şahsiyetler ile ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle dönemde mimari ile birlikte liderler temel milli gurur kaynağı olarak ders kitaplarında yer almıştır. Liderlere dair görsellerin 1943-1950 en düşük oranda olması, dönemin ders kitaplarının milli tarihe az yer vermesinden kaynaklanmaktadır.

Türk tarihinde önemli kişiler ile ilgili görseller, 1943-1950 ve 1950-1965 (İnal ve Ormancı) dönemi ders kitaplarında manidar düzeyde farklılaşmıştır. Türk tarihinde önemli kişilere dair görseller, 1950-1965 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda, 1943-1950 dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Türk tarihinde önemli kişiler ile ilgili görsellerin 1950-1965 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda kullanılması, bilim, kültür ve sanat, mimari, liderler gibi unsurlar yerine dönemde milli gurur kaynağı olarak Türk tarihinden önemli kişiler unsurunun tercih edilmesine bağlanabilir. Ancak dönemin iki kitabı (İnal ve Ormancı, Atsız ve Oran) için belli bir milli kimlik ve milli tarih anlayışı ortaya koymanın zorluğu, elde edilen bulguyu değerlendirmeyi yetersiz kılmaktadır. Türk tarihinden önemli kişilere dair görsellerin 1943-1950 döneminde en az oranda kullanılması ise dönemin ilkçağ Anadolu ve Avrupa ağırlıklı tarih ders kitabı yazımına bağlanabilir.

Öteki ile ilgili görseller, 1930-1943 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Öteki ile ilişkili görseller, 2009-2014 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda, 1930-1943 dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Ötekiye dair görseller, 1930'daki en düşük oranından ilerleyen yıllarda tarih ders kitaplarında düzensiz bir artış göstererek 2009-2014 döneminde en yüksek orana ulaşmıştır. Bu artışın kırılma noktası ise 1993-2005 dönemi ders kitaplarıdır. İlk kez bu dönemde ötekiye dair görseller, demografik bilgiler, temsili din adamları resimleri gibi görseller ile açıkça ifade edilmiştir. Söz konusu durum göz önüne alındığında, böylesi bir

kırılmada 1992 yılında Talim Terbiye Kurulu'nun "öteki" düşmanlığına karşı geliştirdiği şuur ve uygulama koyduğu kararların etkisinin olduğu düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle araştırmada "öteki"ye dair elde edilen sonuçlar söz konusu durumu güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Milli kimliğin önemli bir bileşeni olan vatan haritaları (Orta Asya, Balkanlar, Anadolu ve İslam coğrafyası) 1976-1978, 1993-2005 ve 2009-2014 dönemi ders kitaplarında anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Haritalar, 1976-1978 ve 1993-2005 dönemi ders kitaplarında en yüksek oranda, 2009-2014 dönemi ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Ortaya çıkan bu farklılık, 1976-1978 ve 1993-2005 ders kitaplarının 2009-2014 dönemi tarih ders kitaplarına göre daha çok milli tarih ve milli tarih içinde siyasi tarih ağırlıklı olmasıyla ilişkilendirilmektedir.

Dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, zaferler, inanç sisteminden oluşan ortak geçmişe dair kullanılan görseller araştırma örnekleminde yer alan ders kitaplarında manidar düzeyde farklılaşmıştır. Farklılığı oluşturan ders kitapları ise 1993-2005 dönemi ders kitaplarıdır. Mezkûr görseller bu dönemde diğer dönemlere göre daha yüksek oranda kullanılmıştır. Söz konusu elde edilen sonuç, dönemin ders kitaplarında dil-yazı, savaşlar, destanlar, savaşlara dair görsellere yer vermesinden kaynaklanmıştır. Bu noktada ortak acılara/milli yaslara dair görsellerden bahsetmek gerekmektedir. Çünkü genelde diğer ülkelerin tarih ders kitaplarında milli kimlik, ortak acılara/milli yaslara dair görseller ile kurulurken, Türkiye'deki tarih ders kitapları için bunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Oysa ki milli kimliğe dair yazın, ortak acıların diğer bileşenlerden, örneğin zaferlerden, daha etkili olduğunu belirtmektedir. Bu durumda mevcut durumu kültürel farklılık ile yorumlamak gerekecektir. Tartışılan görsellere dair diğer önemli bir husus ise milli kimliğin önemli bir boyutunu oluşturan destanlar–efsaneler ile ilgili görsellerin ortaöğretim/lise tarih ders kitaplarında yok denecek kadar az kullanılmasıdır.

Buraya kadar ki sonuçlara özetlenecek olursa, milli kimlik ile ilişkili görsellerin ağırlıklı olarak vurgulandığı ders kitapları şu şekilde sıralanabilir: 1930-1943 dönemi ders kitaplarında bilim, kültür ve sanata dair görseller; 1950-1965 (İnal ve Ormancı) dönemi ders kitaplarında Türk tarihinde önemli kişilere dair görseller; 1976-1977 döneminde liderler, mimari ve vatan haritalarına dair görseller; 1993-2005 dönemi ders kitaplarında dil-yazı, kahramanlar, ortak acılar, destanlar, savaşlar, zaferler ve inanç sistemine dair

görseller; 2009-2014 dönemi ders kitaplarında öteki ile ilişkili görseller ağırlıklı olarak vurgulanmıştır. Söz konusu dönemlerin milli kimlik-milli tarih anlayışları ve ilgili yazında belirtilen diğer faktörleri göz önünde bulundurulduğunda, elde edilen sonuçların manidar olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet tarihi ders kitapları ele alındığında ise cumhuriyet değerleri ve inkılâplara dair kullanılan görsellerin oranlarının araştırma örnekleminde yer alan ders kitaplarında manidar düzeyde farklılaştığı bulgulanmıştır. Cumhuriyet değerleri ve İnkılâplara dair kullanılan görseller, 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabında en yüksek oranda, 1980 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Mükerrem K.Su, Kamil Su) ders kitaplarında en düşük oranda kullanılmıştır. Bu farklılık Cumhuriyet tarihi ders kitabında (TTK, Tarih IV) yeni devletin kuruluş felsefesinin görseller aracılığıyla aktarılacak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Milli mücadeleye dair görseller, 2012 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürkçülük (KOMİSYON) ders kitabında diğer ders kitaplara göre manidar düzeyde farklılaşmıştır. Başka bir ifadeyle bu ders kitabında milli mücadeleye ilişkin görseller diğer ders kitaplarında göre düşük oranda kullanılmıştır. Bulgulanan farklılık, sözü edilen ders kitabının daha çok cumhuriyet değerleri ve inkılâplara dair görsellere yer vermesinden kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında manidar düzeyde farklılığın saptandığı diğer bir milli kimlik bileşeni kurucu önder görselleridir. Farklılığı ortaya çıkaran 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabıdır. Bu ders kitabında kurucu önder (M.Kemal Atatürk) ile ilgili görsellerin oranı, araştırma örnekleminde yer alan diğer ders kitaplarında kullanılan görsellerin oranına göre yeterli düzeye ulaşamamıştır. 1934 Türkiye Cumhuriyeti (TTK, Tarih IV) ders kitabı görselleri, daha çok cumhuriyet değerleri ve inkılâpları vurgulamıştır.

Öte yandan Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında TBMM, Cumhurbaşkanlığı, anıtkabir, başkent, milli bayramlar, misak-ı milli sınırlarını gösteren Türkiye haritasından oluşan “milli semboller”, önemli kişiler ve ötekiye dair görseller anlamlı düzeyde farklılaşmamıştır. Buradan hareketle milli kimliğe ilişkin görseller bağlamında Cumhuriyet tarihi ders kitaplarının diğer tarih ders kitaplarına göre çok az bir değişiklik gösterdiği anlaşılmıştır. Cumhuriyet tarihi ders kitaplarında milli kimlik ile ilişkili görsellerin odak

noktasını ise cumhuriyet değerleri ve inkılaplar, milli mücade ve kurucu nder “Mustafa Kemal Atatürk oluşturmuştur.

Elde edilen tüm sonuçlardan hareketle araştırma; tarih ders kitaplarında kullanılan görsellerin milli kimlik ve milli tarih anlayışını gösteren özetleyici ve çok etkili bir veri olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Acun, F. (2013). *Görselden tarih yazmak*. (2. Baskı). Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (Ed.). *Türkiye’de Tarihyazımı* içinde (s.421-434). İstanbul: Yeditepe.
- Açıkgenç, A. (2002). İlk Müslüman Türklerde düşünce ve bilim. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi 4* içinde (s.623-644). Ankara: Yeni Türkiye.
- Ağaldağ, S. (2006). *I. Meşrutiyet döneminde uygulanan tarih eğitimi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Ahmad, F.(2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. (S.C. Karadeli, Çev.). (1.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akbaba, B. (2007). Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersinin amaçlarına yönelik öğrenci görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 339-352.
- Akbaba, B. (2008). Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersinin öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Akademik Bakış*, 1/2, s, 177-197.
- Akbayrak, H. (2009). *Milletin tarihinden ulusun tarihine-ikinci meşrutiyet’ten cumhuriyet’e ulus-devlet inşa sürecinde kurumsal tarih çalışmaları*. İstanbul: Kitabevi.
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: TTK.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük-Türkçülüğün tarihi gelişimi*. (1.Baskı). İstanbul: Türk Kültür.
- Akçura, Y. (2011). Tarih yazmak ve tarih okutmak usullerine dair. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.129-179). İstanbul: Tarihçi.
- Akdoğan, N. S. (2009). “Madamlar yavaş yavaş ortadan kayboluyorlar”: Erken cumhuriyet dönemi kampanyaları ve yahudi kimliği. (1.Baskı). Gönül Pultar (Ed.). *Kimlikler Lütfen-Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili* içinde (s.148-183). Ankara: ODTU.

- Akdoğan, N.S.(2010). Modern ulus-devlet olma yolunda harf inkılabı ve uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(3), 33-59.
- Akıncı, A. (2013). *Türk İslam sentezinde tarih ve kimlik*. Bursa: Ekin.
- Akıncı, A. (2011). Milli kimlik inşa stratejileri (Türkiye örneği 1839-1946). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akman, Ş.T. (2011). Türk tarih tezi bağlamında erken cumhuriyet dönemi resmî tarih yazımının ideolojik ve politik karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Aksoy, D. ve Arslantaş, A. (2010). Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet. *TÜBAR*, XXVIII, 31-39.
- Akşit, N. (1970). *Tarih lise III. (Yeni ve Yakın Çağlar)*. İstanbul: Remzi.
- Akşit, N. (1988). *Tarih lise II. (Yeni ve Yakın Çağlar)*. İstanbul: Remzi.
- Aktaş, C. (2015). Nitel veri toplama araçları. *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (s.337-371). Mustafa Metin (Ed.), (2.Baskı),Ankara: Pegem Akademi.
- Akurgal, E. (1956). Tarih ilmi ve Atatürk. *Belleten*, XX(80), 571-584.
- Akyıldız, K. (2007). Sabahattin Eyuboğlu. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce III-modernleşme ve batıcılık içinde* (s.468-471).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (4.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Akyıldız, K. (2007b). Mavi Anadoluculuk. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce III-modernleşme ve batıcılık içinde* (s.465-488).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (4.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Alakel, M. (2011). İlk dönem cumhuriyet Türkiye’si ulus inşası sürecinde milliyetçilik ve sivil-etnik ikilemine dair teorik tartışmalar. *Akademik Bakış*, 5/9, 1-30.
- Alaslan, F., Şimşek, A. ve Çamdeviren, Ş.(2012). Türk maarif (eğitim) şûralarında tarih eğitimi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 189-225.
- Albayrak, M. (2002). D.P. hükümetlerinin politikaları (1950-1960). Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 16 içinde* (s.855-877). Ankara: Yeni Türkiye.
- Altun, A. (2013). Yapılandırmacı yaklaşım, sosyal bilgiler programları ve ders kitapları. (1. Baskı). Bülen Akbaba (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme klavuzu-sosyal bilgiler içinde* (s.2-26). Ankara: Pegem.

- Altundağ, (1948). Osmanlı idaresi ve gürcüler. *IV. Türk tarih kongresi ankara 10 – 14 kasım 1948 kongreye sunulan tebliğler* içinde (s.317-325). Ankara: TTK Yayınları.
- Akdoğan, N.S. (2010). Modern ulus-devlet olma yolunda harf inkılabı ve uygulanması. *Amme İdaresi Dergisi*, 43/3, .33-59. 11 11 Ekim 2014 tarihinde http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/29747d3e4b32c88_ek.pdf?dergi=Amme%20%DDdaresi%20Dergisi sayfasından erişilmiştir.
- Akşin, S.(1998). Tarih öğretimimizde temel paradigma sorunu. Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.67-73). İzmir: Dokuz Eylül.
- Akşit, N. (1988). *Tarih lise II*.(3.Baskı), İstanbul: Remzi.
- Alkan, M.Ö. (2009). Resmi ideolojinin doğuşu ve evrimi üzerine bir deneme. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 1-Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet’in birikimi* içinde (s.377-407).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Alkan, M.Ö. (2013). II. Meşrutiyet’te resmi ideoloji, resmi tarih ve eğitim. (2. Baskı). Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (Ed.). *Türkiye’de tarih yazımı* içinde (s.221-336). İstanbul: Yeditepe.
- Alpargu, M. (2013). Türk dünyası’nın tarihini yazmak. (2. Baskı). Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (Ed.). *Türkiye’de tarih yazımı* içinde (s.197-219). İstanbul: Yeditepe.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler-milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ.Savaşır, Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Metis.
- Arat, R.R. (1943). *Türk dilinin inkişâfı. III. Türk tarih kongresi Ankara 15 - 20 kasım 1943 kongre ye sunulan tebliğler* içinde (s.598-612), Ankara: TTK.
- Arık, R. O. (1992). *Türk milliyetçiliği*. (2.Baskı). İstanbul: Dergah.
- Arslan, A. (2004). Türkiye’nin modernleşme sürecinde Atatürk, Türk ordusu ve Türk askeri elitleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1/1, 1-24.
- Aslan, B. (2004). Türkiye’de milli tarih anlayışı bağlamında dünden bugüne inkılap tarihi dersleri. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 81-109.03 Aralık 2014 tarihinde <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunikkefd/article/view/1021003872/1021003698> adresinden alınmıştır.

- Aslanapa, O. (2002). İlk Müslüman Türk devletlerinde kültür ve sanat. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi* 6 içinde (s.15-38). Ankara: Yeni Türkiye.
- Aslan, E. (1992). İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinde kullanılan kitapların değerlendirilmesi. Adem, M., Karakütük, K. (Ed.). *Ortaöğretim kurumlarında inkılap tarihi ve atatürkçülük öğretimi ve sorunları* içinde (s.179-194). Ankara: Türk Eğitim Derneği.
- Aslan, E. (1998). Devrim tarihi ders kitapları. Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.305-320). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Aslan, E. (2012). Atatürk döneminde tarih eğitimi- 1: “Türk tarih tezi” öncesi dönem (1923-1931). *Eğitim ve Bilim*, 37/164, 331-346.
- Atabay, M. (2008). Anadoluculuk. *Modern türkiye’de siyasi düşünce 4-milliyetçilik* içinde (s.515-32). Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (3.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Atasoy, F. (2009). Küreselleşmenin etkisi altında milli kimlikler ve Türk kimliği. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.826-845). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atay, F.R.(1997). *Başveren inkılâpçı (Ali Süavi)*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*. (5.Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atatürk, M. K. (1999). *Atatürk’ün fikir ve düşünceleri*. Utkan Kocatürk (Yayına Hazırlayan). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atsız, H.N. (2011). Türk tarihine bakışımız nasıl olmalıdır?. Ahmet Şimşek ve Ali Satın (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.197-208). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Atsız, H.N. (2011b). *Turancılık, milli değerler ve gençlik (makaleler 1)*. İstanbul: Ötüken.
- Atsız, H.N. (2011c). *Türklük ülküsü*. İstanbul: Ötüken.
- Ay, Y.M. (2008). Türk -Yunan savaşının basında yer alan şiirlere yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, 185-201.
- Aydemir, Ş.S. (2008). Atatürk milliyetçiliği. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.130-133). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Aydın, S. (2005). Resmi tarihin temeli: ulusal tarih yazımı ve resmi tarihte mitlerin kaynağı. Fikret Başkaya (Ed.). *Resmi Tarih Tartışmaları I*. İçinde (s. 43-83). Ankara: Özgür Üniversite.

- Aydın, S. (2009). Terzinin biçtiği bedene uymazsa: Türk kimliğinin yaratılması ve ulusal kimlik sorunu üzerine. (1. Baskı). Ankara: Maki Basın Yayın (Türkiye ve Orta-Doğu Forumu Vakfı- Özgür Üniversite).
- Aydın, S. (1999). Kimlik sorunu, ulusallık ve “Türk kimliği”. (2. Baskı). Ankara: Öteki.
- Aynî, M.A.(1943). *Milliyetçilik*. İstanbul: Marifet.
- Azman, A., Yetim, N. (1997). 1940’lı yıllarda Türk milliyetçiliğinin farklı görünümü. *I. ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler içinde* (s.392-399), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
- Babinger, F.(1992). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*. (Coşkun Üçok, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Baltacıoğlu, İ.H. (2008). Kendine dön. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik Nedir, ne değildir?* (1.Baskı) içinde (s.81-84). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Barthold, V.V.(2004). *Orta Asya Türk tarihi –dersleri-*(1.Baskı), (Hüseyin Dağ, Haz.) Ankara: Çağlar.
- Barthold, W. ve Köprülü, F. (1984). *İslâm medeniyeti tarihi*. (6.Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Bayram, C. (2013). *Türk milliyetçiliği tarihî seyri, yeni hedefler*. İstanbul: Ötüken.
- Bayur, H. (1959). İkinci meşrutiyet devri üzerine bazı düşünceler. *Bellten*, XXIII (90), 267-285.
- Batuman, B. (2008). Fotoğraf görev başında: ulus inşasından nostalji siyasetine “erken cumhuriyet ankara’sı” . *METU JFA*, (25:2) 99-117
- Behar, B.E. (2003). *İktidar ve tarih-Türkiye’de “resmi tarih” tezinin oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Berktaş, H. (1998). Dünyada ve Türkiye’de tarihçiliğin durumu ve “dilinin evrenselleşmesi” üzerine düşünceler. Salih Özbaran (Ed.), *tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.75-86). İzmir: Dokuz Eylül.
- Bilgili, A. S. (2014). Eğitim programlarımızda Türk-İslâm sentezi meselesi (1980-2000 yılları arasındaki tartışmalara bir projeksiyon), *e-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Bilgin, N. (1998). Kimlik arayışı olarak resmi tarih. Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.115-130). İzmir: Dokuz Eylül.

- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. (1. Baskı). İstanbul: Bağlam.
- Binbaşoğlu, C.(2009). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi*. Ankara: Anı.
- Bolat, M. (2012). Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinde Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersi'nin yeri ve amaçları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 /8, 249-264.
- Bolat, B.S. (2012). Tanzimat'tan demokrat partiye kültür politikaları ve tarih anlayışları, *The Journal of Academic Social Studies*, 5/8, 231-247.
- Bora, İ.T. (1997). Milli tarihte devlet mitosu. *I. Ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 7-10), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Boyar, A.S. (1943). Türk ve Bizans mimarisine dair bir mukayese. *III. Türk tarih kongresi Ankara 15 - 20 kasım 1943 kongre ye sunulan tebliğler* içinde (s.694-700), Ankara: TTK.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (5.Baskı), Ankara: Pegem Akademi.
- Caferoğlu, A. (1988). *Türk kavimleri*. (2.Baskı). İstanbul: Enderun.
- Cahen, (2008). *Osmanlılardan önce Anadolu*. (3.Baskı), (Erol Üyepazarcı, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik*. (Bilgen Sütçüoğlu, Çev.). (1.Baskı).İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cebesoy, A.F.(1956). Mustafa Kemal milli lider. *Belleten*, XX(80), 549-555.
- Celalettin, M. (2014). *Eski ve modern türkler*. (G.Beker, Çev.) (1. Baskı). İstanbul: Kaynak.
- Copeaux, E. (1997). Sultan Alparslan bir Atatürk'mü (tarihe milliyetçi bakış durumunun araştırılması) . *I. Ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 158-167), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Copeaux, E.(1998). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) türk-tarih tezinden türk islam sentezine*. (2.Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Copeaux, E. (1998b). Türk kimlik söyleminin topografyası ve kronografisi. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte "öteki" sorunu* içinde (s. 70-84). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Çalen, M.K. (2013). *II. Meşrutiyet döneminde Türk tarih düşüncesi*. İstanbul: Ötüken.

- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çapa, M. (2002). Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih öğretimi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29/30, s. 39-55.
- Çayla, İ. (2005). Kamusal bir din yaratmak milliyetçilik: simgeleri ve törenleri. Fikret Başkaya (Ed.). *Resmi tarih tartışmaları 1*. İçinde (s. 85-136). Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Çetinsaya, G. (2009). Kalemîye'den mülkiye'ye tanzimat zihniyeti. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce ı-cumhuriyet'e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet'in birikimi* içinde (s.54-71). Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Çetinsaya, G. (2009b). İslami vatanseverlikten islam siyasetine. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce I-Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet'in birikimi* içinde (s.265-276). Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Çınar, M. (2007). *Anadoluculuk hareketinin gelişimi ve anadolucular ile cumhuriyet halk partisi arasındaki ilişkiler. (1943-1950)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çetintaş, V. (2005, 16-19 Kasım). *Burdur "Mete Han'dan Atatürk'e Türk tarihi'nin büyük olayları ve kişilerinin anıtı*. I. Burdur Sempozyumunda sunulan bildiri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Çetintaş, İ. (2014). Türk-islâm kimliği etrafında gelişen paradigmal değişimler. *Turkish Studies*, 9(5), 575-589.
- Akıncı, A. (2011). Milli kimlik inşa stratejileri (türkiye örneği 1839-1946). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Çiçek, K. (2002). İlk Müslüman Türk devletlerinde toplum ve ekonomi. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 5* içinde (s.339-3551). Ankara: Yeni Türkiye.
- Dağ, M ve Öymen, H.R. (1974). *İslam eğitim tarihi*. (1.Baskı). Ankara: Milli Eğitim.
- Danişmend, İ.H. (1983). *Türklük meseleleri*. İstanbul: İstanbul.
- Demirkent, I. (2002). Haçlı seferleri ve Türkler. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler Ansiklopedisi 6* içinde (s.651-668). Ankara: Yeni Türkiye.
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. *Akademik Bakış*, 1(2), 155-176.

- Depeli, G. (2010). Görsellik ve kültürel bellek ilişkisi: göçmenin evi. *Kültür ve İletişim* 13(2), 9-39. 05 Ekim 2014 tarihinde http://www.ilefarsiv.com/ki/gorsel/dosya/1306411_759ki_03.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Deren, S. (2008). Türk siyasal düşüncesinde Anadolu imgesi. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 4-milliyetçilik* içinde (s.533-541).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (3.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Deringil, S. (2007). *Simgeden millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e devlet ve millet*. (1.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Dirican, R. (2014). Anadolu mecmuası’nın Türk düşünce hayatı açısından değerlendirilmesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*,25 (1), 387-398.
- Donuk, A. (1990). *Türk hükümdarı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Dragonas, T. (1998).Tehdit altındaki milli kimlikle başa çıkmak. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 113-124). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşası ve milliyetçilik*. (1.Baskı), Ankara: A Kitap (Bir Binyıl).
- Duman, D., Doğdu, M. (2010). 1930-1950 dönemi çocuk dergilerinde yurttaşlık bilinci gelişimi kapsamında ulus – devlet algısının sağlanması:“Türk çocuğu - cumhuriyet çocuğu”. *ÇTTAD*, IX/20-21,157-170.
- Ekrem, (2006). Gök Türklerden Türklere: Türk kimliğinin oluşmasına tarihsel bir bakış. *Türkiyat Araştırmaları*, 3(5), 5-24.
- Eliot, C. (Ty). *Avrupa’daki Türkiye I*. (Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, Çev.): İstanbul: Kervan.
- Engelhard, (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. (1.Baskı), İstanbul: Kaknüs.
- Ercilasun, A.B. (2009). Kimlik ve dil. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.-18-24). İstanbul: Ötüken.
- Ercilasun, A.B. (2013). Türk ve Türklük kavramları, *Türk Yurdu*, 308, 5-8.
- Erdem, G. (2008). *Türk kimdir ? Türklük nedir?* (1.Baskı). (Der. İbrahim Metin).İstanbul: Töre-Devlet.
- Erden, A.F.(1956). Mustafa Kemal Atatürk. *Bellten*, XX(80), 539-548.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Hisar.

- Eroğlu, H. (2014). "Yurtta sulh, cihanda sulh" Atatürkçülüğün bir temel ilkesi". Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Ersal, A. (2012). *Türkiye’de ulus devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*. İstanbul: Ötüken.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı devletinde millet sistemi*. (1.Baskı). İstanbul: Ağaç.
- Findley, C.V. (2011). *Modern Türkiye tarihi-islam, milliyetçilik ve modernlik (1789-2007)*. (1.Baskı), (Güneş Ayas, Çev.), İstanbul: Timaş.
- Fortna, B.J. (2005). *Mekteb-i hümayûn-Osmanlı imparatorluğu’nun son döneminde islam, devlet ve eğitim*. (1.Baskı). (Pelin Sıral, Çev.), İstanbul: İletişim.
- Frangoudaki, A. (1998). Tarih ders kitaplarında ulusal “ben” ve ulusal “öteki”. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 96-105). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Georgeon, F. (2003). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri Yusuf Akçura. (1876-1935)*. (Alev Er, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930*. (A. Berktaş, Çev.). (1.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (A. Berktaş, Çev.). (1.Baskı). İstanbul: Homer.
- Gökalp, Z. (2011). Tarih ilim mi? yoksa sanat mı?. Ahmet Şimşek ve Ali Satın (Ed.) *Milli Tarih İnşası* içinde (s.47-48). İstanbul: Tarihçi.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. (1. Baskı). (İ. Kutluk, Haz.). Ankara: Devlet Kitapları.
- Gökalp, Z. (2013). *Türkçülüğün esasları*. (13.Baskı). İstanbul: İnkılap.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik analizi kuramsal ve pratik bilgiler*. Ankara: Siyasal.
- Gökdemir, A. (2004). *Türk kimliği*. (1.Baskı). Konya: Kervan Kitabevi.
- Güldiken, N. (2006). Ulus, ulus-devlet ve uluslaşma kavramlarına ilişkin tartışmalar ve Türkiye. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), 157-168.
- Gölen, Z. (2002). "Atatürk’ün tarih anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XVIII/52,
- Güleç, İ. (2002). Kuruluşunun yetmiş beşinci yılında i.ü türkiyat araştırmaları enstitüsü kütüphanesi, *Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*, 13/2, 235–244.

- Gömeç, S. (2004). İslam öncesi Türk tarihinin kaynakları üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(31), 51-92.
- Gömeç, S. (2004). Oğuz Kağan'ın kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan destanları üzerine bir iki söz. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 22/35, 113-121.
- Günaltay, Ş. (1943). Türk tarih kurumu başkanı Ord.Prof. Şemseddin Günaltay'ın açış nutku. *III. Türk tarih kongresi Ankara 15 - 20 kasım 1943 kongre ye sunulan tebliğler içinde* (s.1-6). Ankara: TTK.
- Göndoğan, A.O. (2009). Kimlik sorunu ve düşünce dünyası. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği içinde* (s.399-411). İstanbul: Ötüken.
- Güngör, N. (1991). *Kültür - eğitim – dil üzerine görüşleri ile Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Güngör, E. (1992). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. (7. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1993). *Dünden bugünden tarih-kültür-milliyetçilik*. (6. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2006). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. (17. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Güvenç, B. (2010). *Türk kimliği-kültür tarihinin kaynakları*. (2.Baskı). İstanbul: Boyut.
- Güvenç, B. (1998). Tarih perspektifte kimlik sorunu özdeşimlerini belirleyen bazı etkenler. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu içinde* (s. 23-29). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Hacısalıhoğlu, F. (2005). *Türk tarihçiliğinde Anadoluculuk düşüncesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hanioğlu, M.Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal.
- Hobsbawm, E.J. (1993). *1789'den günümüze milletler ve milliyetçilik “program, mit, gerçeklik”*. (1.Baskı), (Osman Akinhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Howard, A.D., Hoffman D.R. (2013) A picture is worth a thousand words: building american national identity through art. *Perspectives on Political Science*, 42, 142–151.
- 11 Kasım 2014 tarihinde <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10457097.2013.793517> adresinden erişilmiştir.

- Hroch, M. (2011). *Avrupa’da milli uyanış toplumsal koşulların ve toplulukların karşılaştırmalı analizi*. (1.Baskı), (Ayşe Özdemir, Çev.), İstanbul: İletişim.
- İnal, E. ve Ormancı, N. (1952). *Tarih lise II, orta çağ tarihi*. Ankara: Güven.
- İnalcık, H. (2006). Tarih ve politika. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 19, 7-11.
- İnalcık, H. (1956). Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkiler. *Belleten*, XXVIII(112), 623-690.
- İnalcık, H. (2009). *Atatürk ve demokratik Türkiye*. (3. Baskı). İstanbul: Kırmızı.
- İnalcık, H. (2009b). Halil İnalcık seçme eserleri-II, Devlet-i Aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-ı, klasik dönem (1302-1606): siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim. (27. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı ve modern Türkiye*. (1.Baskı), İstanbul: Timaş.
- İnalcık, H. (2014). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı mirası*. (1. Baskı). İstanbul: Kırmızı.
- İnan, A. (1956). Gazi M. Kemal Atatürk ve kültür meseleleri. *Belleten*, XX(80), 557-563.
- İnan, A. (1939). Atatürk ve tarih tezi. *Belleten*, III(10), 243-246.
- İnce, G. B. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 9-29. 05 Ekim 2014 tarihinde http://www.ilefarsiv.com/ki/gorsel/dosya/1306411995ki_03.pdf sayfasından erişilmiştir.
- İslam, İ. (1997). Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin toplumsal gelişme bakımından değeri. *I. ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler içinde* (s. 380-387), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Kafadar, O. (2007). Cumhuriyet dönemi eğitim tartışmaları. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce III-modernleşme ve batıcılık içinde* (s.351-368).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (4.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Kafesoğlu, İ. ve Deliorman, A. (1977). *Tarih lise ı*. (2.Baskı). Ankara: Devlet Kitapları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). Tarih ilmi ve bizde tarihçilik. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası içinde* (s.97-118). İstanbul: Tarihçi.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. (16.Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Kafesoğlu, İ. (2013). *Türk milliyetçiliğinin meseleleri*. (5.Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk-İslam sentezi*. (5.Baskı). İstanbul: Ötüken.

- Kaplan, M. (2008). Milli eğitim ideolojisi. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 4-milliyetçilik* içinde (s.788-800).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (3.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Kara, K. (2006). *Türkiye cumhuriyeti inkılâp tarihi ve atatürkçülük*. İstanbul: Önde.
- Karabağ, S. (2009). Coğrafya ve milli kimlik. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk Kimliği* içinde (s.467-490). İstanbul: Ötüken.
- Karabekir, K. (2011). *İttihat ve terakki cemiyeti*. (2.Baskı), İstanbul: Yapı Kredi.
- Karacasu, B. (2009). “Mavi kemalizm” Türk himanizmi ve Anadoluculuk. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce 4-milliyetçilik* içinde (s.334-338).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (6.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa’da milliyetçilik*. (Haluk Timurtaş, Çev.), Ankara: Milli Eğitim.
- Kubalı, H.N. (1948). İstanbul hukuk fakültesi dekanı Prof.Dr. Hüseyin Nâil Kubalı’nın istanbul üniversitesi adına okuduğu mesaj. IV. *Türk tarih kongresi Ankara 10 – 14 kasım 1948 kongreye sunulan tebliğler* içinde (s.6-8). Ankara: TTK.
- Kuran, E. (1994). II. Abdülhamid'in büyük devletlere karşı uyguladığı siyasetin esasları. *İstanbul üniversitesi edebiyat fakültesi tarih araştırma merkezi- Sultan II. Abdülhamid ve devri semineri 27-29 mayıs 1992 bildiriler* içinde (s.141-149). İstanbul: Edebiyat Fakültesi.
- Kuran, E. (1997). *Türkiye’nin batılılaşması ve milli meseleler*. (2.Baskı). (Mümtaz Er Türköne Der.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kuran, E. (2008). Atatürk milliyetçiliği. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.208-210). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Kurnaz, C. (2009). Divan edebiyatı ve Türk kimliği. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.203-239). İstanbul: Ötüken.
- Kalpaklı, M. (1997). Osmanlı edebi metinlerine göre Türklük ve Osmanlılık. I. *ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 75-90), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Kandır, M. (2005). *Demokrat parti dönemi liselerde tarih eğitimi üzerine bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kansu, A. (2009). 20. Yüzyıl başı Türk düşünce hayatında liberalizm. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce ı-cumhuriyet’e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet’in birikimi* içinde (s.277-295).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Karabağ, G. (2012). Tarih eğitimi ve ders kitabı kullanımı. (1. Baskı). İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.). *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (s.39-26). Ankara: Pegem.
- Karal, E.Z. (1995). *Osmanlı tarihi-ıslahat fermanı devri 1861-1876*. (5. Baskı). Ankara: TTK.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı’dan günümüze kimlik ve ideoloji*. (G. Ayas, Çev.). (2. Baskı). İstanbul: Timaş.
- Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi-sosyal, ekonomik kültürel temeller*. İstanbul: Afa.
- Keskin, Y. (2012). Milli eğitim bakanı Hasan Âli Yücel döneminde ortaokul-lise tarih programları ve ders kitaplarındaki dönüşüm, *Akademik Bakış Dergisi*, 30, 1-22. 16 Kasım 2014 tarihinde <http://www.akademikbakis.org/eskisite/30/18.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Kılıç, M. (2007). Erken cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin tipolojisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16,113-140.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde bayram ve festivaller. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 3* içinde (s.51-57). Ankara: Yeni Türkiye.
- Koca, S.(2009). Türk kimliğinin ordu-millet anlayışında billurlaşan imajı. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.412-466). İstanbul: Ötüken.
- Koca, S.K. (2012). *Türk kültüründe sembollerin dili*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Koca, S. (2013). Tarihte Türk adı, *Türk Yurdu*, 308, 12-16.
- Koç, Y.(2013). Türk, Türkler ve Türk milleti, *Türk Yurdu*, 308, 29-31.
- Koçak, K. (1998). *Cumhuriyetten günümüze tarih anlayışları ve orta öğretim kurumlarında tarih öğretimi (1923-1992)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Koçak, C. (2009).Osmanlı/Türk siyasi geleneğinde modern bir toplum yaratma projesi olarak anayasanın keşfi. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce ı-cumhuriyet’e devreden*

- düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet'in birikimi* içinde (s.72-82).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Koçak, O. (2009). 1920'lerden 1970'lere kültür politikaları. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce ı-kemalizm* içinde (s.370-418).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (6.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Kodoman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. (2.Baskı), Ankara: TTK.
- Köken, N. (2002). *Cumhuriyet dönemi tarih anlayışları ve tarih eğitimi (1923 -1960)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Köprülü, F. (2011). Bizde tarih ve müverrihler hakkında. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.31-45). İstanbul: Tarihçi.
- Köprülü, F. (2011b). Bizde milli tarih yazılabilir mi?. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.123-128). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Köprülü, F.(1976). *Türk edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar*. (3.Baskı).Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kösoğlu, N. (1996). *Türk kimliği ve Türk dünyası*. (1.Basım). İstanbul: Ötüken.
- Kösoğlu, N. (2000). *Türk milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken.
- Kösoğlu, N. (2012). *Türk dünyası tarihi ve Türk medeniyeti üzerine düşünceler I-Kültür, tarih ve Türk tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Kösoğlu, N. (2013). *Milli kültür ve kimlik*. (5.Basım). İstanbul: Ötüken.
- Kösoğlu, N. (2009). Milli kimlik ve tezahürleri. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.9-17). İstanbul: Ötüken.
- Köstüklü, N. (2014). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Konya: Çizgi.
- Kushner, D. (1998). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu (1876-1908)*. (Çev.Zeki Doğan), İstanbul: Fener.
- Landau, J. M. (2009). Pan-türkizm: Dün, bugün ve yarın. (B. Sevingen-G.Pultar, Çev.). (1.Baskı). Gönül Pultar (Ed.). *Kimlikler lütfen-türkiye cumhuriyeti'nde kültürel kimlik arayışı ve temsili* içinde (s. 79- 86). Ankara: ODTU.
- Landau, J. M. (2009). *Pan-Türkizm*. (Mesut Akın, Çev.), İstanbul: Sarmal.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (8.Baskı).(M. Kıratlı, Çev.). Ankara: TTK.
- Mahmud, K. (1970). *Divan-ü lügat-it Türk*.(A. Çiçekli, Çev). İstanbul: May.

- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, islam ve sekülerizm makaleler 5*. (1. Baskı). (Bilgen Sütçüoğlu, Çev.), İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2009).Yeni osmanlı düşüncesi. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce ı-cumhuriyet’e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet’in birikimi* içinde (s.42-53).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- MEB, (1991). *Dördüncü maarif şûrası-çalışma programı-komisyon raporları-konuşmalar* (1949), İstanbul: Milli Eğitim.
- MEB, (1943). Tebliğler Dergisi. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2002). *Liseler İçin genel Türk tarihi*. (3.Baskı). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2012). *Ortaöğretim Türkiye cumhuriyeti inkılâp tarihi ve atatürkçülük dersi öğretim programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2012b). *Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük*. (1.Baskı). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2012c). *Ortaöğretim tarih 9*. (1.Baskı). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2012d). *Ortaöğretim tarih 10*. (4.Baskı). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB, (2013). *Ortaöğretim tarih 11*. (4.Baskı). Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel araştırma-Desen ve uygulama için bir rehber-Qualitative research a guide to desing and inplementation*. (Selahattin Turan, Çev. Ed.), Ankara: Nobel.
- Millas, H. (1998). Türk ders kitaplarında “Yunanlılar”: bütünleştirici bir yaklaşım. Ali Berktay, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu* içinde (s. 246-253). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Morin, A. (2009). Türk kimliğinin mitik temelleri: nutuk’un yakınokuması. (1.Baskı). Gönül Pultar (Ed.). *Kimlikler lütfen-Türkiye Cumhuriyeti’nde kültürel kimlik arayışı ve temsili* içinde (s. 87- 104). Ankara: ODTU.
- Mumcu, A. (2008). Atatürk milliyetçiliği. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.282-291). İstanbul: IQ Kültür Sanat.

- Nayır, Y.N. (2008). Milliyetçilik ve gelenekler. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.119-124). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Neumann, C.K. (1998). Tarihin yararı ve zararı olarak Türk kimliği: Bir akademik deneme. Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.105-113). İzmir: Dokuz Eylül.
- Nichol, J. (2008). Görsel imgeler aracılığı ile kimlik oluşturma hafıza, kimlik, aidiyet: tarih, kültür ve yorumlayıcı çerçeveler. Mustafa Safran ve Dursun Dilek (Ed.) *21. yüzyılda kimlik, vatandaşlık ve tarih eğitimi* içinde (s.238-240). İstanbul: Yeni İnsan.
- Niyazi, M. (2014). *Millet ve Türk milliyetçiliği*. (4.Baskı), İstanbul: Ötüken.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (1.Baskı). (Mehmet Emin Özcan, Çev.): Ankara: Dost.
- Obuz, Ö. (2011). Anadoluculuk akımının doğuşu, *Türk Yurdu*, 289, 316-322.
- Ocak, A.Y. (2001). *Türkler, Türkiye ve islam-yaklaşım, yöntem ve yorum denemeleri*. (4. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Ocak, A.Y. (1997). Fuad Köprülü, sosyal tarih perspektifi ve günümüz türkiye'sinde din ve tasavvuf tarihi araştırmalarında "tarihin saptırılması" problemi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 221-230.
- Oktar, S. ve Varlı, A. (2009). İttihat ve terakki dönemi'nin ulusal bankası: osmanlı itibar-ı milli bankası. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*. 27(2), 1-20.
- Oktay, E. (1973). *Tarih lise II*. İstanbul: Atlas.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma yolunda*. (2. Baskı). İstanbul: Merkez Kitapçılık.
- Ortaylı, İ. (1982). *Gelenekten geleceğe*. (2. Baskı). İstanbul : Hil.
- Ortaylı, İ. (2007b). *Avrupa ve biz*. Ali Berkay (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarihimiz ve biz- Osmanlı'yı yeniden keşfetmek*. (6.Baskı). İstanbul: Timaş.
- Onur, H. (2011). Türk-İslâm ülküsünün büyük mütefekkeri S. Ahmet Arvasi, *Türk Yurdu*, 289, 107-112.
- Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları ı*. (1. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim.
- Ögel, B. (1984). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi*. (2. Baskı). Ankara: TTK.
- Öner, N. (2008). Millî zihniyet ve millî birlik. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.261-271). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Öz, M. (2006). Tarih ve tarihçiliğimiz üzerine bazı düşünceler, *Muhafazakar Düşünce*, 2/7, 67-75.

- Öz, M. (2008). Tarih perspektifinden Türk kimliği üzerine bazı düşünceler. *Türkiyat Araştırmaları*, 5(8), 219-226.
- Öz, M. (2009). Bazı XV-XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Türk ve Türkmen kavramları. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.316-340). İstanbul: Ötüken.
- Öz, M. (2013). XV.-XVIyüzyıl Osmanlı kroniklerinde Türk kavramı, *Türk Yurdu*, 308, 17-22
- Özbaran, S. (Ed.). (1998a). *Tarih öğretimi ve ders kitapları*, İzmir: Dokuz Eylül.
- Özbaran, S. (1998). Türkiye’de tarih eğitimi ve ders kitapları üstüne düşünceler. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 61-69). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Özcan, H. (2002). İlk Müslüman Türk devletlerinde "düşünce". Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 5* içinde (s.463-481). Ankara: Yeni Türkiye.
- Özkan, M. (2006). İstanbul üniversitesi türkiyat enstitüsü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/8, 585-592.
- Özkan, İ. (2009). Halk edebiyatı ve milli kimlik. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk Kimliği* içinde (s.240-253). İstanbul: Ötüken.
- Özkırımlı, U. (2013). Türk milliyetçiliğinin “etnisiteyle” imtihanı: bir utangaç aşk hikayesi. (1.Baskı). E. Fuad Keyman (Ed.) *Türkiye’nin yeniden inşası-modernleşme, demokratikleşme, kimlik* içinde (s.79-95). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özkırımlı, U.(2008). *Milliyetçilik kuramları eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu-Batı .
- Öztuna, Y. (2005). *Türk tarihinden yapraklar*. (6.Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Öztuna, Y. (1977). *Tarih lise III*. (2.Baskı), Ankara: Devlet.
- Özüçetin, Y., Nadar, S. (2010). Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi dersinin üniversiteler düzeyinde okutulmaya başlanması ve geline süreç. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 466-477.
- Pakış, A. (2012). Anadolu söylemde “öteki” imgesi. *Spectrum: Journal of Global Studies Special Issue*, 4(1) , 117-135 06 Ocak 2014 tarihinde <http://spectrumjournal.net/anadolucu-soylemde-oteki-imgesi/> adresinden alınmıştır.
- POST RI (2010). *Tarih kitaplarının yeniden yazılması tarih kitapları: uzlaştırma için mi, bölünme için mi?*, Lefkoşa.

- Poyraz, H. (2009). Farklı kimlik ve Türk kimliği hakkında düşünceler. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.763-778). İstanbul: Ötüken.
- Pyka, A. (2010). Visual framing of patriotism and national identity on the covers of *der spiegel*. master of science. San José State University The Faculty of the School of Journalism and Mass Communications.
- Ramsaur, E.E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 ihtilali*. (Nuran Ülken, Çev.), İstanbul: Sander.
- Rojas, J.M.R. (2010). Appreciation of historical events and characters: their relationship with national identity and collective self-esteem in a sample of public school teachers from the city of lima. *The Spanish Journal of Psychology*, 13/2, 798-807.
- Sadoğlu, H. (2009). Küreselleşme, Türk kimliği ve Türk dili. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk Kimliği* içinde (s.467-807). İstanbul: Ötüken.
- Safa, P. (1960). *Türk inkılabına bakışlar*. (2. Baskı). İstanbul: İnkılap.
- Safran M.-Ata, B. (1996). Barışçı tarih öğretimi üzerine çalışmalar. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 11-26.
- Safran, M. (2002). Türk tarih öğretimi ve meseleleri. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 17* içinde (s.935-942). Ankara: Yeni Türkiye.
- Safran, M. (2008). Türkiye’de tarih eğitimi ve öğretimi. Mustafa Safran ve Dursun Dilek (Ed.) *21. yüzyılda kimlik, vatandaşlık ve tarih eğitimi* içinde (s.13-21). İstanbul: Yeni İnsan.
- Sağ, M. (2009). Türk estetiği ve kimliğimiz. çağatay özdemir (ed.) *türk kimliği* içinde (s.-148-169). İstanbul: Ötüken.
- Sağlam, S. (2009). Türk mizahi ve kimliği üzerine. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk kimliği* içinde (s.172-202). İstanbul: Ötüken.
- Sakin, S. (2003). Ulusal bir devlet kurucusu olarak Mustafa Kemal Atatürk. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 /2, 191-205.
- Saray, M.(1984). Atatürk ve Türk tarihi türk kültürü, *Türk Kültürü Dergisi*, 249, 1-18.
- Sarıbay, A.Y. (1997). Ulus devlet, kültür ve tarih: post-modern ulus olmanın teorik olasılıkları. I. *Ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 4-6), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Seyfettin, Ö. (2002). *Türklük üzerine yazılar*. (2.Baskı), (Muzaffer Uyguner, Haz.).Ankara: Bilgi.

- Seyfettin, Ö. (2005). *Türklük ülküsü*. (2.Baskı), (Yalçın Toker, Haz.).İstanbul: Toker.
- Shaw, S.J. (2002). Osmanlı imparatorluğu'nda geleneksel reformdan modern reforma geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemleri. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 12* içinde (s.609-628). Ankara: Yeni Türkiye.
- Smith, A.D. (2014). *Milli kimlik*. (B.S., Şener, Çev.). (7. Baskı). İstanbul: İletişim.
- Somel, S.A. (2009). Osmanlı reform çağında Osmanlıcılık düşüncesi (1839-1913). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce I-Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası-tanzimat ve meşrutiyet’in birikimi* içinde (s.88-115).Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.) (8.Baskı), İstanbul: İletişim.
- Stathis, P. (1998). Yunan (ve Türk) tarih ders kitaplarında “ben” ve “öteki” imgeleri. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 125-133). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Sümer, F. (1960). Anadolu’ya yalnız göçebe Türkler mi geldi? *Belleten*, XXIV(96), 567-594
- Sütçüoğlu, B. (2009). Türkiye’de ulusal kimliğin tanımını değiştirme çabası: Devlet katında Nazım Hikmet’in değişen imgesi. (1.Baskı). Gönül Pultar (Ed.). *Kimlikler lütfen-Türkiye Cumhuriyeti’nde kültürel kimlik arayışı ve temsili* içinde (s. 273- 288). Ankara: ODTU.
- Şeker, M. (2002). Anadolu’nun Türk vatanı haline gelmesi. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 6* içinde (s.269-282). Ankara: Yeni Türkiye.
- Şengül, T. (2006). *Meşrutiyet’ten cumhuriyet’e siyasi fikir akımlarının tarih eğitimine yansımaları (1908 – 1931)*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, Yayımlanmamış Yüksek LisansTezi.
- Şengül, A. (2001). Ömer Seyfettin’de milli kimlik, *Sosyal Bilimler Dergisi*, III/1, 1-13. 03 Ekim 2014 tarihinde [http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/c3s1 .htm](http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/c3s1.htm) sayfasından erişilmiştir.
- Şıvgın, H. (2009). Ulusal tarih eğitiminin kimlik gelişimindeki önemi. *Akademik Bakış*, 2(4), 35-52.
- Şimşek, A., Satan, A. (Ed.). (2011). *Milli tarihin inşası (makaleler)*. (1.Baskı). İstanbul: Tarihçi.

- Şimşek, A. (2007). Türkiye’de tarih eğitiminin ulusallığı ve avrupa merkezilik. *TSA* ,11/1, 9-38.
- Şimşek, A.(2012). Görsel tarih materyalleri. (1. Baskı). İsmail H. Demircioğlu ve İbrahim Turan (Ed.). *Tarih öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı* içinde (s.135-162). Ankara: Pegem.
- Şen, Y.F. (2004). *Globalleşme sürecinde milliyetçilik trendleri ve ulus devlet*. Ankara: Yargı.
- Taneri, A. (2004). *Türk devlet geleniği dün-bugün*.(3.Baskı). İstanbul: MEB.
- Taneri, A. (1993). *Türk kavramının gelişmesi*. Ankara: Ocak.
- Taneri, A. (1993). *Harezmsahlr*. (1.Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanör, B. (1997). *Kuruluş üzerine 10 konferans (Türkiye: 1920 sonraları)*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.
- Taşığıl, A. (2013). Türk tarihinin derinliği, *Türk Yurdu*, 308, 23-24.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. (1.Baskı), İstanbul: Epsilon.
- Tekeli, İ. (1997). Uluslaşma süreçleri ve ulusçu tarih yazımı üzerine. *I. Ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s.121-138), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Tekeli, İ. (1998). Küreselleşen dünyada tarih öğretiminin amaçları ne olabilir? Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.35-43). İzmir: Dokuz Eylül.
- Tekeli, İ. (1998). Tarih yazıcılığı ve öteki kavramı üzerine düşünceler. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 1-6). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt .
- Temur, N. (2011). Kültürel bellek bağlamında deve oyunu. *Millî Folklor*, 23/90, 156-163. 05 Ekim 2014 tarihinde <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/90/15.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Tepecik, A. (2009). Türk sanatının temelleri. Çağatay Özdemir (Ed.) *Türk Kimliği* içinde (s.-105-124). İstanbul: Ötüken.
- Tevetoğlu, F. (1988). *Süleyman Paşa*. (1.Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tevfik, E. (1973). *Yeni Osmanlılar tarihi*. (1.Baskı).(Şemsettin Kutlu, Haz.), İstanbul: Hürriyet.
- Timur, T. (1986). *Osmanlı kimliği*. (1.Baskı), İstanbul: Hil.

- Togan, Z.V. (1981). *Umumî Türk tarihine giriş I- En eski devirlerden 16. asra kadar*. (3.Baskı), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tonga, N. (2011). Anadolu mecmuası (1924-1925) ve anadoluculuk fikri üzerine bir inceleme, *Türk Yurdu*, 31(285), Mayıs 2011, 138-141.
- Topçu, N. (2008). Milliyetçiliğimizin esasları. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.166-170). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Tozlu, S. (2004). Anadolu Türk Tarihi ve Anadoluculuk. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 397-410.
- Taşdelen, H.M. (2013). Türk kimliğinin kökeni üzerine.06 Ocak 2014 tarihinde <http://aydinlarocagi.org/tag/prof-dr-haci-musa-tasdelen/#.VKvu58m-Ev4> adresinden alınmıştır.
- Tunaya, T.Z. (1998). *Türkiye'de siyasal partiler I- İkinci meşrutiyet dönemi 1908 – 1918*. İstanbul: İletişim.
- Tunaya, T.Z. (1999). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri ı*. İstanbul: Cumhuriyet.
- Tunçay, M. (1998). Tarih öğretiminin iyileştirilmesine yönelik düşünceler. Salih Özbaran (Ed.), *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.55-57). İzmir: Dokuz Eylül.
- Turan, O. (2011). Milliyet ve insanlık mefkurelerinin tarih tedrisatında ahenkleştirilmesi. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.229-261). İstanbul: Tarihçi.
- Turan, O. (2002). Türkler ve İslamiyet. Hasa Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), *Türkler ansiklopedisi 4* içinde (s.290-304). Ankara: Yeni Türkiye.
- Turan, O. (2003). *Türk cihan hakimiyeti mefkuresi tarihi-türk dünya nizamının milli, islami ve insani esasları*. (14. Baskı). İstanbul: Ötüken.
- Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi-Türk kültüründen Türkiye kültürüne ve evrenselliğe*. (7.baskı). Ankara: Bilgi
- Turan, Ş. (1992). Atatürk devrimi ve atatürkçülüğün temel ilke ve özellikleri. Adem, M., Karakütük, K. (Ed.). *Ortaöğretim kurumlarında inkılap tarihi ve atatürkçülük öğretimi ve sorunları* içinde (s.129-141). Ankara: Türk Eğitim Derneği.
- Turan, Ş. (1997). Milliyetçilik anlayışında tarih yazıcılığının önemi. *I. Ulusal Tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 143-149), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

- Türk, İ.C. (2013). *Osmanlı devletinde tarih eğitimi (1839-1922)*. (1.Baskı). İstanbul: Arı Sanat.
- Türkkan, R.H. (2008). Milliyetçilik. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı) içinde (s.94-101). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Türkdoğan, O.(2005). *Türk ulus-devlet kimliği*. (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Tütüncü, M. (2014). Masada tepesi'nden zeytin dağı'na: israil şiddetinin zihin kökleri. [http://haber.stargazete.com/acikgorus/masada-tepesinden-zeytin-dagina-israil-siddetinin --zihin-kokleri/haber-923496](http://haber.stargazete.com/acikgorus/masada-tepesinden-zeytin-dagina-israil-siddetinin--zihin-kokleri/haber-923496)
- Türkmen, F.(2013). Kök-Türk abidelerinde milli kimlik hassasiyeti. *Milli Folklor*, 25(97), 31-38
- TTK, (1930). *Türk tarihinin ana hatları*. İstanbul: Devlet.
- TTK, (1933b). *Tarih II-orta zamanlar*. İstanbul: Devle.
- TTK, (1933). *Tarih III-yeni ve yakın zamanlar*. İstanbul: Devlet.
- Uğurlu, S.B. (2010). Eklektik bir tanzimat aydını: Ali Suavî Efendi (1838–1878). *History Studies*.2/2, 207-221.
- Uzunçarşılı, İ.H. Y. (2011). Türk tarihi yazılırken Atatürk'ün alaka ve görüşlerine dair hatıralar. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.181-188). İstanbul: Tarihçi.
- Üçyiğit, E. (1992). İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersinin ortaöğretim programlarındaki yeri ve niteliği. Adem, M., Karakütük, K. (Ed.). *Ortaöğretim kurumlarında İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretimi ve sorunları* içinde (s.3-14).. Ankara: Türk Eğitim Derneği.
- Ülken, H.Z. (1998). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. (5.Baskı). İstanbul: Ülken.
- Ülken, H.Z. (2011). Tarih şuuru ve vatan. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.209-227). İstanbul: Tarihçi.
- Ülken, H.Z. (2008). Hayâli, siyâsî ve hakikî türkçülük. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı). içinde (s.45-51). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Üstel, F. (2004). *Makbul vatandaş'ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. (1. Basım). İstanbul: İletişim.
- Vatandaş, C. (2004). *Ulusal kimlik Türk ulusçuluğunun doğuşu*. (1.Baskı). İstanbul: Açılım.

- Viroli, M. (1997). *Vatan aşkı-yurtseverlik ve milliyetçilik üzerine bir deneme*.(1.Baskı), (Abdullah Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Yalçın, H.C. (2008). Bizde Türkçülük. Ahmet Köklügiller (Der.) *Milliyetçilik nedir, ne değildir?* (1.Baskı) içinde (s.91-93). İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Yazıcı, F. (2013). Cumhuriyet dönemi tarih ders kitaplarında tarihyazımı. (2. Baskı). Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (Ed.). *Türkiye’de tarihyazımı* içinde (s.197-219). İstanbul: Yeditepe.
- Yazıcı, S. ve Yazıcı, F. (2010). Yurtseverlik eğitimi: tarih ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin algı, tutum ve eğitimsel uygulamalarına yönelik bir araştırma. *Sosyal Araştırmalar*, 3(10), 649-660.
- Yavuz, H. (1998). *Osmanlılık, kültür, kimlik*. (2. Baskı). İstanbul: Boyut.
- Yavuz, H. (2013). *Türkiye’nin zihin tarihi* (3. Baskı). İstanbul: Timaş.
- Yıldırım, E. (2013). Türk kimliğinin “Nev-Yunani” ve “Akdenizli” formülasyonu: Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Osmanoğlu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 624-642.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9.Baskı), Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, E. (2013b). Erken cumhuriyet yılları milli kimlik tartışmaları: Hasan Ali Yücel ve Türkiye’de hümanizma arayışları. *Turkish Studies*, 8/7, 745-763.
- Yıldırım, E. (2014). Türkiye’de milliyetçiliğin arka planı: osmanlı’da modernlik ve milliyetçilik. *History Studies*, 6(6), 231-252.
- Yıldırım, T. (2014). Tarih ders kitaplarında “öteki” kurgusu: 1930’lı yıllar üzerine bir değerlendirme. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 3 (1), 62-89.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9.Baskı), Ankara: Seçkin.
- Yıldız S. (2007). Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği. *Millî Folklor*, 19 (74), 9-16.
- Yinanç, M.H. (2011). Tanzimat’tan meşrutiyet’e kadar bizde tarihçilik. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih İnşası* içinde (s.59-95). İstanbul: Tarihçi.
- Yinanç, M.H. (2011b). Milli tarihimizin ismi. Ahmet Şimşek ve Ali Satan (Ed.) *Milli tarih inşası* içinde (s.189-196). İstanbul: Tarihçi.

- Yumul, A. (1998). Ermeniler: millet-i sadıka mı, beşinci kol mu, geçmişin yadigarları mı?. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Ed.), *Tarih eğitimi ve tarihte “öteki” sorunu* içinde (s. 85-93). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yücel, H.A. (1943). Kongre başkanı maarif vekili Hasan Ali Yücel’in nutku. *III. Türk tarih kongresi Ankara 15 - 20 kasım 1943 kongre ye sunulan tebliğler* içinde (s.6-10). Ankara: TTK.
- Yüksel, M., Çukurova, B. (1997). Öteki üzerinden kurulan bir kimlik olarak milliyetçilik. *I. Ulusal tarih kongresi-tarih ve milliyetçilik bildiriler* içinde (s. 1-3), Mersin: Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Zadeh, M. S. (2013). History education and the construction of national identity in Iran. Doctor of Philosophy, Florida International University, Miami, Florida.
- Zürcher, E.J. (2000). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Y.S. Gönen, Çev.). (7.Baskı). İstanbul: İletişim.

EKLER

Ek 1. Araştırma Örnekleminde Yer Alan Tarih Ders Kitapları

- 1-) Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih I: Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- 2-) Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1933). *Tarih II: Ortazamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- 3-) Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1933). *Tarih III: Yeni ve Yakın Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- 4-) Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. (1934). *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- 5-) Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1943). *İlk Çağ Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- 6-) Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1942). *Orta Çağ Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- 7-) Mansel, A.M., Baysun, C. ve Karal, E.Z. (1942). *Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- 8-) Karal, E.Z. (1945). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1944)*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- 9-) Atsız, B. ve Oran, H. (1961). *Tarih I-İlk Çağ*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- 10-) Atsız, B. ve Oran, H. (1963). *Tarih II-Orta Çağ*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- 11-) Atsız, B. ve Oran, H. (1963). *Tarih III-Yeni ve Yakın Çağlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- 12-) İnal, E. ve Ormancı, N. (1952). *İlk Çağ Tarihi*. İstanbul: Güven Basımevi.
- 13-) İnal, E. ve Ormancı, N. (1952). *Orta Çağ Tarihi*. İstanbul: Güven Basımevi.

- 14-) İnal, E. ve Ormancı, N. (1951). *Yeni ve Yakın Çağlar*. İstanbul: Güven Basımevi.
- 15-) Akşit, N. ve Oktay, E. (1973). *Tarih Lise I. Sınıf (İlkçağ)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 16-) Akşit, N. (1988). *Tarih Lise II. Sınıf*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 17-) Akşit, N. (1970). *Tarih Lise III. Sınıf (Yeni ve Yakınçağlar)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- 18-) Oktay, E. (1973). *Tarih Lise II*. İstanbul: Atlas Yayınevi.
- 19-) Oktay, E. (1973). *Tarih Lise III*. İstanbul: Atlas Yayınevi.
- 20-) Kafesoğlu, İ. ve Deliorman, A. (1977). *Tarih Lise I*. (2.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 21-) Kafesoğlu, İ. ve Deliorman, A. (1977). *Tarih Lise II*. (2.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 22-) Öztuna, Y. (1977). *Tarih Lise III*. (2.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 23-) Şapolyo, E.B. (1974). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. (1918-1950). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- 24-) Karal, E.Z. (1974). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. (1918-1965). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 25-) Su, M.K. ve Su, K. (1980). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- 26-) Çetin, N., Kutluay, M. ve Avlar, M. (2002). *Liseler İçin Genel Türk Tarihi*. (3.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 27-) Başaran, A., Sert, A. ve İlgün, L. (2001). *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*. (2.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 28-) MEB (2001). *Tarih I*. (2.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 29-) MEB (2001). *Tarih II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 30-) Mumcu, A. ve Su, M.K. (2003). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. (4.Baskı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- 31-) Karal, K. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. İstanbul: Önde Yayıncılık.
- 32-) MEB (2012). *Ortaöğretim Tarih 9*. (5.Baskı), Devlet Kitapları.

33-) MEB (2012). *Ortaöğretim Tarih 10*. (4.Baskı), Devlet Kitapları.

35-) MEB (2012). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük*. (4.Baskı), Devlet Kitapları.